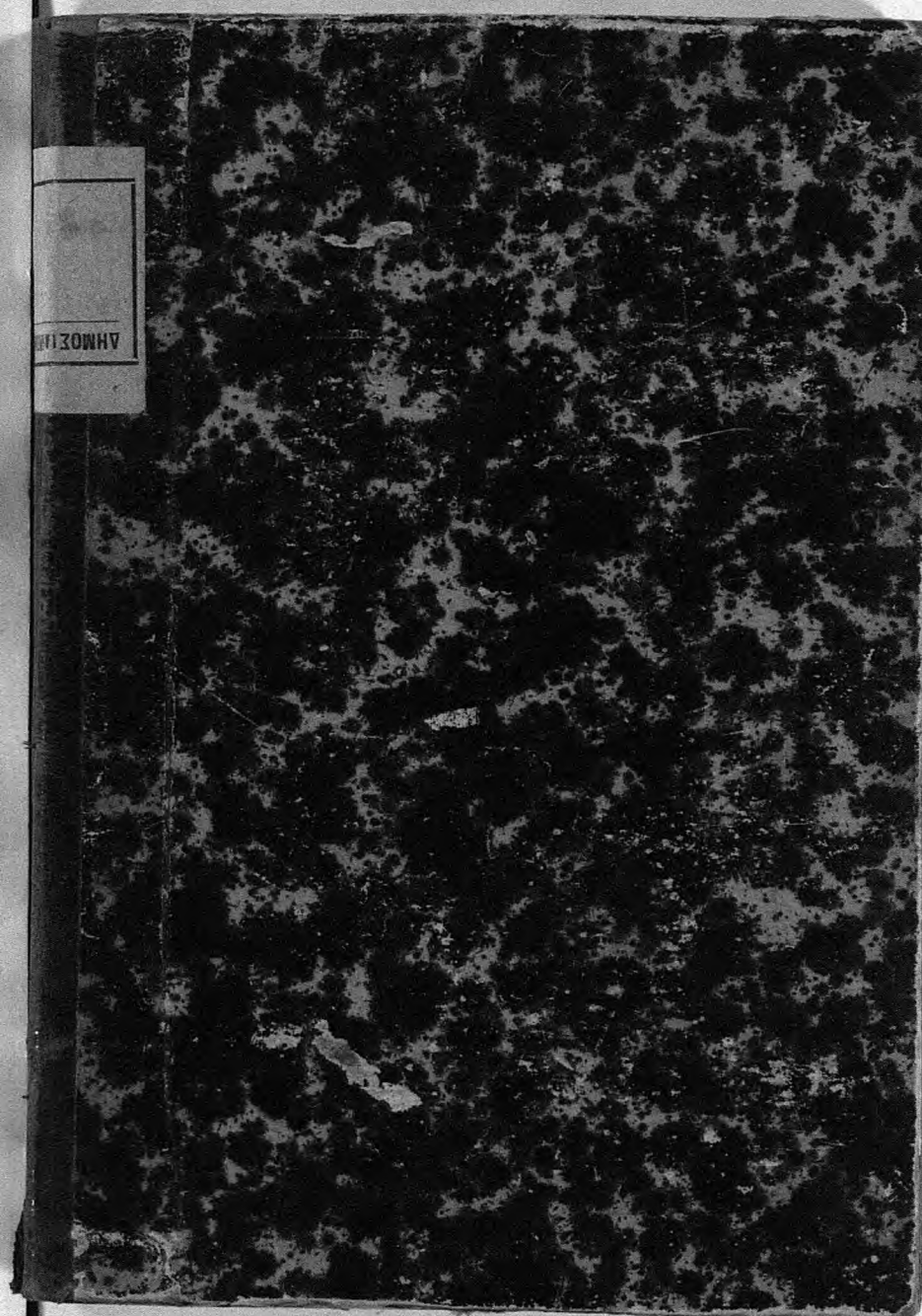

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

+300 ΒΕΡΟΙΑΣ

25.11.1970

Αριθ. εις 10.653/77

Αποτα: Ε.π.τ.
Εξ υλοθός

Ζάκου

GRV62-00595 jny

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

ΥΠΟ

Εμμ. Χαΐος.

ΧΑΡΙΣΙΟΥ ΠΑΝΑΜΑΡΚΟΥ

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλείου.

Καὶ μετὶς ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας
φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.

Σοφοκλῆς.

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑΙ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ « Ο ΚΟΡΑΝΣ »

Ι. ΝΑΧΑΜΟΥΑΝ

1885

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Αρ. Εισ. 10653

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Εμ. Ι. Παρόβ.

33/
154

Ε. Ο.
1925

ΤΗ

ΧΕΙΜΑΖΟΜΕΝΗ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ,

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Πολυχρόνιος δουλεία καὶ συνεχεῖς ἄγριοι πόλεμοι ἀπῆμβλυναν μὲν, ὡς εἰκός, τινὰς τῶν πρὸς πολιτικὸν βίον χρησίμων ιδιοτήτων τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἐκράτουναν δὲ ἄλλας ὅλως πρὸς τοῦτον ἀχρήστους· φυσικὸν ἄρα ἦτο ἐν τῷ βραχυτάτῳ τούτῳ ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος χρόνῳ νὰ μὴ διαπράξῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν πάντα ἐκεῖνα, δι' ὧν ὁ τε βίος αὐτοῦ θὰ καθίστατο ἁρμονικός, καὶ ἡ ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀνταγωνιζομένοις παντοδαποῖς ἔθνεσι θέσις αὐτοῦ ἐξησφαλισμένη. Καὶ ἂν μὲν ἡ Ἑλλάς ἐκείτο εἰς ἐσχατιάν τινα τῆς ἡμετέρας Ἠπείρου, ὡς ἡ Πορτογαλλία π. χ. θὰ διεβίου ἔτη τινὰ ἀκόμη ἀνενοχλήτως ἐν κακοδαμονίᾳ, μέχρις ὅτου συνετιζομένη ἐκ τῶν παθημάτων αὐτῆς θὰ εὐρισκεν ἐπὶ τέλους τὴν ἐν τῷ βίῳ ὀρθὴν ὁδόν· ἀλλὰ κειμένη αὕτη μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ κατέχουσα χώραν σφόδρα ἀναγκαίαν πρὸς τε τὴν διαβίωσιν καὶ τὴν εὐπορίαν ἔθνων ἰσχυρῶν καὶ πολλῶν, κατοικουμένη δὲ προσέτι ὑπὸ λαοῦ ὅλως διαφόρου τὴν καταγωγὴν, τὴν γλῶσσαν, τὴν ψυχικὴν ιδιοφυεῖαν καὶ τὸν χαρακτῆρα πρὸς πάντας τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὸν λαούς, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ καταθραυσθῇ ποτε ὑπ' αὐτῶν, ἂν ἐσωτερικῶς δὲν ἀποβῇ ἰσχυρά, ἀποκαθισταμένη εἰς ἔθνος ιδιόρρυθμον, διευγῆ συνείδησει ἔχον τῶν κινδύνων ὑφ' ὧν ἀπειλεῖται, τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

Καὶ πάντα μὲν τὰ ἔθνη ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀνάγκην

τῆς τοικύτης ἐσωτερικῆς ἐνισχύσεως, ἂν μέλλῃ ὁ βίος αὐ-
τῶν νὰ ᾔηται ὡπωσοῦν ἄξιος λόγου τινός, μάλιστα δὲ τὸ ἡ-
μέτερον νῦν. Διότι οὐδέποτε, ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνω-
ρίζω, ἦτο οὕτωςι κατατετμημένη ἡ Ἑλλάς, ὡς νῦν αὕτη
εἶναι, οὐδέποτε ἦτο τόσον ὀλιγάνθρωπος ὅσον νῦν, οὐδέπο-
τε ἐστερεῖτο συνεκτικοῦ τινος δεσμοῦ, δι' οὗ πάντες καὶ οἱ
ἀπώτατοι ὁμογενεῖς εἰς ἓν ὅλον συνεδέοντο καὶ οὐδέποτε το-
σοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐχθροὶ ἀθροοὶ ἐπεβουλεύθησαν τὴν ὑπαρ-
ξιν αὐτῆς, ὅπως νῦν. Ἡ δούλη ἦτο ὅλη ἡ Ἑλλάς ἡ ἐλευ-
θέρα ἄλλοτε· καὶ πάλιν ἡ τὴν θρησκείαν εἶχεν ὡς συνεκτι-
κὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος ἢ καὶ συναμφό-
τερα· καὶ ἐχθροὺς δὲ πολλοὺς καὶ ἐπικινδύνους ὅταν εἶχεν,
ἦτο πολυάνθρωπος καὶ εἶχεν ὅπως δῆποτε καὶ τὴν δύναμιν
νὰ ἀποσοβῇ αὐτούς. Ἀλλὰ νῦν, ὅτε κράτη μεγάλα καὶ
λαοὶ πολλοὶ συγχρόνως ἐπιβουλεύονται τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς,
πῶς δύναται νὰ σωθῇ κατατετμημένη οὕτωςι καὶ ἐστερη-
μένη οἵουδῆποτε συνεκτικοῦ δεσμοῦ; Ἰσως ἀπατώμαι, ἀλ-
λὰ μοὶ φαίνεται ὅτι οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες
οὔτε πρὸς ἀλλήλους οὔτε πρὸς τοὺς ἀλλαχοῦ τῆς Γῆς ζών-
τας ὁμογενεῖς συνδέονται πλέον τῶσον σφιγκτῶς ὅσον πρὸ
τῆς ἐλληνικῆς ἐπικναστικῆς συνεδέοντο. Εἴθε νὰ ἦμαι ἡ-
πατημένος, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὔτε ἡ θρησκεία πλέον οὔτε
ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος κέκτηνται τὴν συνεκτικὴν ἐκείνην
δύναμιν, ἣν ἄλλοτε ἐκέκτηντο αὗται. Καὶ ἄλλοι λαοὶ πο-
λυανθρωπότεροι ἡμῶν πάντως θὰ ὑπέκλυπτον ποτε ὑπὸ τὸ
βάρος τοιούτων καὶ τοσοῦτων ἐχθρῶν, πολὺ δὲ εὐκολώτε-
ρον ἡμεῖς ὀλίγοι ὄντες καὶ ἀσύντακτοι καὶ ἐλεεινῶς κατα-
τετμημένοι. Τοῦλάχιστον νὰ συνεδεόμεθα διὰ τινος συνδέ-
σμου εἰς ἓν ὅλον συμπαγές; Τοῦλάχιστον νὰ συνεῖχεν ἡμᾶς
ἀρρήκτως ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον μία ἰδέα;

Δέν γνωρίζω ἂν ἡ θρησκεία ἡδύναντο, ὅπως καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τοσαύτας ἐκατονταστηρίδας, καὶ τοῦ λοιποῦ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σύνδεσμος συνεκτικὸς τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἀφοῦ πλήν τῶν ἄλλων καὶ πολλοὶ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας πάντοτε ἐπεβουλεύθησαν καὶ πολλάκις ἐβλαψάν τὸ ἔθνος ἡμῶν. Ἐπίσης πολλὴν πεποιοήσιν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος ὡς συνεκτικῆς τοῦ ἔθνους ἡμῶν δυνάμεως δὲν πρέπει νὰ ἐχῇ τις σήμερον, διότι καὶ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἤδη ἐλεύθεροι καὶ οὐκ ὀλίγοι τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐλευθερίας ταύτης δὲν αἰσθάνονται πλέον ὅσον καὶ ὅπως ᾗσθάνοντο οἱ ἐν ὀνόματι αὐτῆς κατὰ τῶν ἐχθρῶν συνασπισθέντες πατέρες ἡμῶν. Οἱ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἄλλαχοῦ τῆς Γῆς ζῶντες Ἕλληνες οὐδαμῶς αἰσθάνονται τὴν ἔλλειψιν αὐτῆς, οἱ δὲ ἐν Τουρκίᾳ εὐρισκόμενοι εὐποροῦντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πλεῖον πάντων τῶν ὁμοδιχίτων αὐτοῖς λαῶν καὶ μὴ κακίως βλαπτόμενοι εἰς τὰς οὐσιωδεστάτας ἀνθρωπίνους αὐτῶν ὁρμάς, τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς τιμῆς, αἰσθάνονται μὲν πως τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ δὲν αἰσθάνονται αὐτὴν οὕτως ὥστε χάριν αὐτῆς νὰ θυσιάσωσι τὰ ὀλίγα παρόντα ἀγαθὰ. Οὐχ ἥττον ἀσύνδετοι διαμένοντες γινόμεθα ὁσημέραι ἀσθενέστεροι, ἐπομένως εὐπροσβλητότεροι καὶ ἐπὶ τέλους εὐχέμενοι.

Ἐνόμισα ὅτι ὁ μόνος τό γε νῦν δυνατὸς δεσμός, δι' οὗ οἱ ἀπὸ Ἀγχιάλου καὶ Ἀδριανουπόλεως καὶ Νευροκοπίου καὶ Κριτσόβου καὶ Ἐλβασανίου μέχρι Κρήτης καὶ Κυθέρων καὶ Γυθείου καὶ Οἰτύλου καὶ Μεθώνης καὶ οἱ ἀπὸ Τραπεζοῦντος καὶ Προύσης καὶ Κύπρου μέχρι Κερκλληνίας καὶ Κερκύρας Ἕλληνες ἡδύναντο πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ἄλλαχοῦ τῆς Ὑψηλίου ὁμοεθνεῖς εἰς ἓν ὅλον

ισχυρόν καὶ τοῖς παντοδαποῖς ἐχθροῖς δυσχεύωτον νὰ συνδε-
θῶσιν εἶναι ἡ ἐλ λ η ν ο π ρ ε π ῆ ς ἀ γ ω γ ῇ πάντων τῶν
μελῶν ἐξ ὧν συνεκπαιδεύεται τὸ ἔθνος ἡμῶν. Ἐνόμισα δηλ.
ὅτι ἂν τὰ πάμπολλα σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους τῆς
ικωματικῆς ῥώμης καὶ τῆς πολεμικῆς ἐμπειρίας τῶν Ἑλ-
ληνοπαίδων ἐπιμεληθῶσιν, ἂν κατὰσπῇσιν αὐτοὺς διὰ τῶν
προσηκουσῶν γνώσεων καὶ ἐξεων πρὸς εὐνομίαν καὶ πρὸς
προαγωγὴν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τῆς πατρίδος αὐτῶν ἐπι-
τηδεύουσιν, ἂν κατὰσπῇσιν αὐτοὺς φιλεργούς καὶ σώφρονας
καὶ ἐλευθερίους, ἂν ἐξεγείρουν ἐν αὐτοῖς τὴν συνειδήσιν τῆς
ἐθνικῆς ἐνότητος, καὶ ἂν ἐπιφλέγῃσι τὰς ἐλληνικὰς αὐτῶν
ψυχὰς πρὸς τὰ πάτρια, τότε ἡ ἀληθὴς ἐλληνικὴ ἀγωγὴ αὐ-
τῇ θὰ καταστήσῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν, ὅσῳ διεσπασμένον πολι-
τικῶς καὶ ὅσῳ ὀλιγάνθρωπον καὶ ἂν ἦναι, ὅπως δῆποτε
ἰσχυρότερον καὶ πρὸς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ὑπεναντίων ἀπροσ-
βλήτοτερον ἢ νῦν. Ταῦτα ἐπρέσβευσα διὰ παντός τοῦ μα-
κροῦ μου διδασκαλικοῦ βίου, καὶ ταῦτα ἐν τῇ παρούσῃ πραγ-
ματείᾳ μου ἐπεχείρησα νὰ ἐκθέσω. Ἄν τοῦ παντός ἡμάρ-
τον, ἀνθρώπινον ἔπαθον ἂν ὅμως μόνον κατὰ τὴν διεξα-
γωγὴν τοῦ μεγάλου τούτου ἀντικειμένου ἐπταίσα, καταδει-
χθῇ δὲ ὑπ' ἄλλων τὸ ὀρθότερον, θὰ χαρῶ ὅσον πέφυκε νὰ
χαίρῃ ὁ μόνον τὸ ἀγαθὸν ποθῶν καὶ ὁ μόνον τὸ καλὸν
ζηλῶν.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον ἐπραγματούθην αὐ-
τωσί. Ὑπέβηλον ὑπὸ κριτικὸν ἑλεγχον τὰ σπουδαιότατα
τῶν νῦν κρατούντων περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως δογ-
μάτων, ὅτε μὲν ἐκ τῆς Φιλοσοφικῆς τῆς ἱστορίας, ὅτε δὲ ἐκ
τῆς Λογικῆς, ἐνίοτε ἐκ τῆς Μεταφυσικῆς καὶ οὐχὶ σπανίως
ἐκ τε τῆς Ψυχολογικῆς καὶ τῆς Ἠθικῆς τὰ ἐπιχειρήματα
ἀντλῶν, βοηθοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα ἢ ἀληθέστερον εἰπεῖν προ-

μάχους καὶ ὁδηγοὺς καὶ ἄλλους μὲν τῶν συγγραφέων τῶν προγόνων ἡμῶν, μάλιστα δὲ τὸν Πίνδαρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλέα, τὸν Εὐριπίδην, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἔχων. Κατὰ τὸν κριτικὸν τοῦτον ἐλεγχον τῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων πρεσβευομένων συνέλεγον τὰ στοιχεῖα. ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ὁποίων κατήρτισα εἴτα τὸ ἐμὸν περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς Ἑλληνίδος νεολαίας δόγμα, ὅπερ μετὰ τοῦτο ὑπέβαλον πάλιν ὑπὸ αὐστηρότατον ἐλεγχον ἀναλύσας αὐτὸ εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ καὶ καταδείξας ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐκάστου τούτων εἶναι πρὸς τὰ πορίσματα τῆς Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τῆς Ἠθικῆς, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ψυχολογίας ἐντελῶς σύμφωνον.

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν ταύτην ἀκροθιγῶς ἠψάμην τῆς τε νῦν παρούσης καταστάσεως τῶν κατ' ἡμᾶς σχολείων καὶ τῶν μέσων πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐν αὐτοῖς κακῶς ἐχόντων. Ὁμολογῶ ὅτι πολὺν κόπον ἔπρεπε νὰ καταβάλλω ὅπως καταστείλω τὴν δεινὴν ταραχὴν, ἥτις μὲ κατελάμβανεν ὁσάκις ἀνελογιζόμεν τὰς χαλεπωτάτας περιστάσεις, ὑφ' ἃς διχτελεῖ τό γε νῦν τὸ Ἑλληνικόν, τὴν ὑψηλὴν φύσιν τῆς Ἑλληνίδος νεολαίας, τί ἡδύνατο καὶ τί ἔπρεπεν αὕτη διὰ τῶν διδασκάλων ἐν τοῖς σχολείοις νὰ γείνη καὶ ὅποια ἐν τούτοις εἶναι σωματικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς, ὅταν ἐξέρχωνται ἐκ τῶν σχολείων τὰ τέκνα ἡμῶν! Ἀλλ' ἐπεὶ ἡκιστα ἀνδρικὸν νομίζω τὸ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι, δὲν ἠρκέσθη κατὰδειξας τὰ κυριώτατα πλημμελήματα τοῦ νῦν παρ' ἡμῖν κρατοῦντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀλλ' ὑπέδειξα καὶ τὰ τελεσφορώτατα τῶν μέσων, δι' ὧν θὰ ἦτο, κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, δυνατόν νὰ ἐπὶ ῥαγετό ποτε ποιᾷ τις τῆς ὅλης ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων βελτίωσις. Ἡ ἀπαισιοδοξία πάντοτε μοὶ ἐφάνη σύμπτωμα νευρικῆς καταστάσεως οὐχί

ἀξιοζήλου καὶ στομαχικῆς ἀθλιότητος μοχθηρᾶς. Ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ ἀνδραποδωδῶς διακείμενος ἐνόσω ἀναπνέει καὶ ἀνοικτούς ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρέπει εὐθαρσῶς νὰ ἀγωνίζηται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς περιστολῆς τοῦ κακοῦ, ὁδηγὸν οὐχὶ τὰ νεῦρα καὶ τὸν στόμαχον ἀλλὰ τὸν νοῦν καὶ τὴν ἱστορίαν ἔχων. « Εἰς τὸ σημεῖον εἰς ὃ περιέστησαν νῦν τὰ τῆς Ἑλλάδος οὐδὲν διορθοῦται, » εἶναι ἡ συνηθεστέρᾳ φωνὴ ἣν ἀκούει τις σήμερον. Ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι φωνὴ ἁ ν α ν δ ρ ο ς. Τὰ πάντα διορθοῦνται, ὅταν θέλῃσις ἀνδρική καὶ νοὺς ἠγίης ὑπάρχῃ, ὅταν ἀποκτήσωμέν ποτε τὴν συναίσθησιν ὅτι εἴμεθα ἁ ν δ ρ ε ς ἑλληνικὸν ἐν ταῖς φλεψὶν ἡμῶν αἷμα ἔχοντες καὶ οὐχὶ π ί θ η κ ο ι βδελυροί, τῶν Φράγκων νευρόσπαστα κατάπτυστα καὶ περιτρίμματα οὐτιδανά.

Ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν γείνη δὲν ἀνορθοῦται ἡ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκπαίδευσις, ἂν μὴ ἀμετάστατος καὶ ἀνεξέρτητος ἐνιδρυθῇ παρὰ τῇ ἀνωτάτῃ ἐκπαιδευτικῇ ἀρχῇ θιάσος ἀνδρῶν μακροχρόνιον διδασκαλικὴν πείραν ἐχόντων, ἐναρέτων, ποιούντων τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ ἐπισταμένων τὸ ἔργον τὸ ἐκπαιδευτικόν· δὲν ἀνορθοῦται ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκπαίδευσις, ἂν δὲν ἀναδιοργανωθῇ τὸ Πανεπιστήμιον συνωδᾷ τῇ ἐπιστημονικῇ καὶ ἑλληνικῇ αὐτοῦ ἀποστολῇ, ἂν ἐκ θεμελιῶν δὲν καταρριφθῶσι τὰ ἤδη ὑπάρχοντα καὶ ἄλλα ὅλως νέξ διδασκαλεῖα ἰδρυθῶσιν, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ὁ ἐθνικὸς σκοπὸς τῆς ἐκπαίδευσως καταφανεστάτος πρὸ τῶν ὁμμάτων πάντων τῶν διδασκάλων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἂν δὲν διαταχθῶσι τὰ κατ' αὐτοὺς οὕτως ὥστε αἱ θεμελιωδέσταται τῶν ἀνθρωπίνων ὁρμῶν, ἡ τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς τιμῆς, νὰ μὴ καταπιέζωνται, ἡ ἐλπίς τῆς προαγωγῆς νὰ μὴ ἀποκόπτεται καὶ ἡ συνειδήσις τοῦ ὅτι διὰ τῆς προσωπικῆς ἀξίας ἕκαστος

θὰ καταλαμβάνη πάντοτε τὴν ἐν τῇ κοινῶνίᾳ προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν νὰ μὴ ἀπαμβλύνηται. Ἐνόςφ ταῦτα δὲν γέινωσιν, ἢ ἐκπαιδεύσεις δὲν βελτιοῦνται· ὅ,τι δὲ ὑπὲρ αὐτῆς ἄλλο γίνεται, εἶναι μάταιον, εἶναι τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χρημάτων ματαία κατανάλωσις, εἶναι τῶν ἐλπίδων τῶν ἐθνικῶν ὀλεθρία ματαίωσις. Δύνανται οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐπιρρώσωσι τὴν ἀνωτάτην ἐκπαιδευτικὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς ἀρετῆς, τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐπιστήμης; δύνανται νὰ ἀναδιοργανώσωσι τὸ Πανεπιστήμιον καὶ νὰ ἀνιδρύσωσιν ἄλλα Διδασκαλεῖα; δύνανται νὰ βελτιώσωσι τὰ κατὰ τοὺς διδασκάλους ὅπως ἡ πολιτικὴ σύνεσις καὶ ἡ κοινοτάτη φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ; τότε, ἀλλὰ μόνον τότε ἂς ᾔναι βέβαιοι ὅτι εἰργάσθησάν πως ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς κατὰ τὴν πατρίδα αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως· ἄλλως καὶ τὸ ἔθνος ἂς μὴ πιστεύῃ καὶ αὐτοὶ ἂς ἐξαχθῶσιν ἐκ τῆς ἀπάτης ὅτι σπουδαιότερόν τι ἄλλο πράττουσιν ἢ νὰ καταναλίσκωσι ματαίως τὸν χρόνον τοῦ βίου αὐτῶν καὶ τὰ χρήματα τοῦ ταμείου τῆς πατρίδος αὐτῶν.

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συναπηρτίσθη τὸ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς Ἑλληνίδος νεολαίας δόγμα μου, προσεπάθητα πρὸς τούτοις νὰ ὑποδείξω πως καὶ πὺν τρόπον, καθ' ὃν εἶναι δυνατόν καὶ διὰ τῶν σχολείων νὰ ἐμποιηθῇ τοῖς τέχνοις ἡμῶν ὁ ζήλος πρὸς τὰ πάτρια. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ὀλίγον ἐξαρτᾶται τοῦτο ἐκ τῶν διδασκασμένων ἀντικειμένων, διὰ τοῦτο ὑπέδειξά πως τὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον μαθήμασιν ἐλληνοπρεπῆ διδασκτικὴν ὕλην, πλεό-τερον σπουδᾶσας περὶ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀναγνωσματορίου καὶ περὶ τὰ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παιδαγωγικῆς σοφώτατα καὶ βιωφελέστατα διδάγματα· καὶ τοῦτο, διότι τὰ δύο ταῦτα ἐθεώρησα σπουδαιότερα καὶ τελεσφορώτερα

πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως, ἅτε διὰ τούτων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ μελλόντων νὰ διαπλασθῶσιν.

Ταῦτα πάντ' εἶναι πνυτοδαπαὶ ἐκφάνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἣν διὰ πνυτός τοῦ διδασκαλικοῦ μου βίου θερμῶς ἐλάτρευσα. Ἐπίστευσα δηλ. καὶ ἔτι καὶ νῦν ἀδιστακτικῶς πιστεύω ὅτι μόνον τότε τὸ ἔθνος ἡμῶν πολιτικῶς θὰ δυνηθῇ νὰ ζήσῃ, ὅτα· ἐκ νηπιακῆς ἡλικίας καὶ διὰ πνυτῶν τῶν τάξεων αὐτοῦ βαθύτατα διεισδύσῃ ἡ ἐλληνομάθεια. Ἐνόςω δὲ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἑλλάδος διατελεῖ ἐν πνυτελεῖ ἀναισθησίᾳ τῆς ὑψηλῆς ἐλληνικῆς φύσεως αὐτοῦ, αἱ δὲ ἀνώτεραι λεγόμεναι τῆς κοινωνίας τάξεις πιθηκοειδῶς φραγκίζουσιν ἀποστρεφόμενοι πᾶν ἐθνικόν, καὶ ἐνόςω οἱ μὲν ἄρχοντες τῆς πολιτείας οὐδαμῶς ἐγκύπτοντες εἰς τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τῶν προγόνων αὐτῶν ὅλως ἀνευθουσιάζοντες ὑπὸ τε τῆς ιδιορρούθμου φύσεως καὶ τῆς ἀληθοῦς δυνάμεως καὶ ἀξίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους διάκεινται, οἱ δὲ λογιώτεροι μόνον ἀμυδρῶς καὶ οὐχὶ ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως ἐπίστανται πόσον πολῦτιμ' ὑπὸ πᾶσιν ἐποψιν εἶναι τὰ τῶν προγόνων αὐτῶν συγγράμματα καὶ τί οἱ νεώτεροι παρ' αὐτῶν παρέλαβον, ποτὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πηξώμεν ἔθνος πολιτικῶς βιώσιμον. Τούτου ἐνεκα ἐπεχείρησα ἐν τῇ δετῇ πραγματοίᾳ νὰ καταδείξω καὶ ὅτι πᾶσα σπουδαία βιωτικὴ τε καὶ ἐπιστημονικὴ γνῶμη εὑρηται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ ὅτι καὶ ὁ λαὸς ὁ ἐλληνικὸς διὰ τοῦ ἀνγνωσματορίου αὐτοῦ δύναται νὰ μεταγίγῃ εἰς τὰς φλέβας αὐτοῦ ἐλληνικώτατον χυμὸν καὶ οἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις σπουδάζοντες διὰ τῶν μαθημάτων δύνανται ἐλληνικῶς νὰ διαπλασθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες διδύσκαλοι πάντα τὰ κύρια καὶ

ἀρχοειδῇ τῆς Παιδαγωγικῆς δύνανται παρὰ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων νὰ πορισθῶσιν.

Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν προγόνων ἡμῶν παιδαγωγικῶν γνωμῶν ἐνόμισα καλλίτερον νὰ καταδείξω μὲν τὰς πολυτίμους παιδαγωγικὰς γνώμας, ἃς δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν καὶ ἐκ τῶν συγγραφέων ἐκείνων, περὶ ὧν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγικῆς οὐδεὶς λόγος γίνεται, νὰ ἀναφέρω δὲ ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μόνον ἐκείνας, αἵτινες κοινῶς θεωροῦνται ὡς καθοδηγητικὰ τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐκθέσω ἐν ἐκτάσει καὶ συστηματικῶς τὰς τοῦ Πλουτάρχου, αἵτινες καίπερ πολυτιμότεραι ὅπ' οὐδενὸς οὐδέποτε, ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, οὕτωςι συστηματικῶς ἐξετέθησαν. Διὰ τούτου τοῦ τρόπου εὐ μόνον ἐνεργῶς καταδεικνύεται ὅτι πάντα τὰ ἀρχοειδῇ καὶ κύρια τῆς Παιδαγωγικῆς εὐρηντὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μόνον ἐξεγείρεται ἡ προθυμία τοῦ νὰ ἀναγινώσκωσιν οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι μάλιστα τοὺς συγγραφεῖς τῶν προγόνων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παρέχεται αὐτοῖς σύστημα παιδαγωγικῶν γνώσεων πλήρες καὶ ὁγιές, ἐπαρκοῦν εἰς τὰς κυριωτάτας ἀνάγκας τῆς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλικῆς αὐτῶν ἐνεργείας. Τῇ ἀληθείᾳ οὐ μόνον ὀρθὸν καὶ δίκαιον ἐπιστημονικῶς δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῶς ἐπιβλαβές νὰ ὑπερτιμῶνται, νὰ θεοποιῶνται τὰ τῶν Εὐρωπαίων συγγράμματα πρὸς ζημίαν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων παχὺ δὲ καὶ φορτικὸν νὰ θεωρῶνται καὶ αἱ ἀπλούσταται τῶν παιδαγωγικῶν γνωμῶν ὡς Ἑλευσινία τινα μυστήρια, ἅτινα μόνον οἱ εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ διδασκτήρια φοιτῶντες δύνανται νὰ μυηθῶσι. Πᾶς Ἕλλην διδάσκαλος δυνάμενος καὶ βουλόμενος νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλούταρχον δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς Παιδαγωγικῆς

τάς εἰς τὸν διδασκαλικὸν αὐτοῦ βίον χρήσιμους γνώσεις· ἐὰν δὲ ἔχῃ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν καὶ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ διδασκαλικῷ νὰ ἐφαρμώσῃ τούτας, τότε ὁ τοιοῦτος δύναται νὰ ἀποβῇ χρηστότατος τῆς Ἑλληνίδος νεολαίας διδάσκαλος καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰ ὀνόματα τοῦ Fröbel, τοῦ Herbart, τοῦ Lindner καὶ τοῦ Kehr.

Πολλοὶ εἶναι, ὡς γνωστὸν, αἱ ἀνθρώπινοι μωρία· μεγίστη ὅμως καὶ εἰδεχθεστάτη πασῶν εἶναι ἐκείνη, ἥς ἕνεκα προτιμᾶται τὸ ἄκοσμον τοῦ κοσμοῦ, τὸ ἄρρυθμον τοῦ ῥυθμικοῦ, τὸ παράλογον τοῦ λογικοῦ, τὸ ἐπιβλαβὲς τοῦ ὠφελίμου, μόνον καὶ μόνον διότι ἐκεῖνα μὲν εἶναι ὀθνεῖα, ταῦτα δὲ πάτρια. Τὸ ἔθνος ἡμῶν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τῶν ἐπὶ γῆς ὀθνῶν ἔχον δικαίωμα νὰ ἐγκαυχᾶται ἐπὶ τοῖς πατέριοις ἀποπτύει ταῦτα ἐγκολπούμενον τὰ ὀθνεῖα, ἅτινα σὺν τοῖς ἄλλοις δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ἀνώτερα αὐτῶν. Νομίζομεν ὅτι ἐξανθρωπιζόμεθα, ἂν ἀπὸ ἀνθρώπων εἰς πιθήκους μεταβληθῶμεν. Νομίζομεν ὅτι ἐξευγενιζόμεθα, ἂν ἐντὶ τῆς ἑλληνικῆς τὴν γαλλικὴν λαλῶμεν καὶ ἐντὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου καὶ τῆς φιλολογίης τῶν πατέρων καὶ προγόνων ἡμῶν προτιμῶμεν νὰ ζῶμεν καὶ νὰ ἀναγινώσκωμεν φραγκικά, μηδαμῶς αἰσθανόμενοι ὅτι ἡ τοιαύτη τυφλὴ τῶν ὀθνείων ἀπομίμησις αὐτόχρημα πιθηκοειδὴς οὔσα ἥκιστα ἐμπρέπει εἰς λαὸν ἔχοντα, ἵνα τὰ ἄλλα περαλίπωμεν, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συγκροτήσῃ ἔθνος ἰσχυρὸν καὶ σεβαστόν. Ἡ μεγλητέρα ἀνοησία νῦν ἅμα ἐξενεχθῇ παρ' ἡμῖν γαλλιστὶ ἢ γερμανιστὶ πάραυτα μετασχηματίζεται εἰς γνώμην λεπτοτάτην καὶ σοβαράν, ἐνῶ ἡ λαμπροτέρα ἰδέα ἅμα ἐξενεχθῇ ἑλληνιστὶ θεωρεῖται οὐτιδανή· ὁ λόγος λαμβάνει εὐθὺς μεγαλοπρεπῆ χροιάν καὶ μυστηριώδη δύναμιν ἅμα ἐγκαταμυχθῇ ἐν αὐτῇ γαλλιστὶ λόγιόν τι σφόδρα τετριμμένον ἢ ὄνομα

ξένου συγγραφέως καὶ ἐν τῇ ἐκυτοῦ πατρίδι ἀγνώστου πολ-
 λάκις, ἐνῷ φορτικὸν καὶ σχολαστικὸν καὶ χυδαῖον θεωρεῖται
 τὸ διανόημα καὶ τὸ ὑψιστον ἔτι ἄμα φανῇ ὅτι εἶναι ἐλλη-
 νικῆς καταγωγῆς. Πρέπει ξένος νὰ ἦναι ὁ συγγραφεὺς καὶ
 πρέπει μὲ γαλλικὰς ἢ γερμανικὰς λέξεις νὰ ἐξενεχθῇ τὸ δια-
 νόημα, ἵνα φανῇ καὶ ὁ λέγων τοῦτο λεπτοτέρας φύσεως τῶν
 λοιπῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ καὶ τὸ λεγόμενον σοφὸν καὶ ἀνεπί-
 δεκτον πάσης ἀμφισβητήσεως. Τὴν ἀνανδρον ταύτην ἐν πᾶ-
 σι περιφρόνησιν μὲν παντὸς ὅ,τι Ἑλληνικόν, ζήλωσιν δὲ
 καὶ ἀπομίμησιν παντὸς ὅ,τι ὀθνεῖον θεωρῶν ἐπιβλαβεστάτην
 εἰς τὸ μέλλον τῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος ἡμῶν, προσεπάθησα
 ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς προκειμένης πραγματείας μου,
 ἐλέγχων καὶ στιγματίζων, νὰ καταδείξω γελοίαν, ἀνα-
 ξιοπρεπῆ καὶ ὀλεθρίαν, ἐξ ὅλης ψυχῆς ἐπιθυμῶν
 τὴν διὰ τῆς ἐλληνοπρεποῦς ἀγωγῆς ἐνίσχυσιν
 τῶν εὐγενεστάτων δυνάμεων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὅπερ καὶ
 χαλεπώτατα ἔργα ἐν τῷ μέλλοντι ἔχει νὰ διαπράξῃ καὶ ἁ-
 ξία τῶν πατέρων αὐτοῦ ἔτι καὶ νῦν δύναται νὰ συντελέσῃ,
 ἂν ὁ Θεὸς εὖ δῶ καὶ ἡμεῖς σωφρονήσωμεν.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Α'. ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΥΡΙΩΤΑΤΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ.

Οἱ κίνδυνοι τῶν λαῶν τῶν μεταβαινόντων ἀπὸ μιᾶς καταστάσεως κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εἰς ἄλλην σελ. 1.—
Οἱ νόμοι καθ' οὓς διαβιοῦσι τὰ ἔθνη ἐν τῷ χρόνῳ καὶ οἱ νόμοι καθ' οὓς διαβιοῦσι τὰ κοσμικὰ σώματα ἐν τῷ χώρῳ δὲν εἶναι διάφοροι σελ. 1.— Σαπρότης τῶν πολιτειῶν σελ. 6.— Τὰ παθήματα πάσης γενναίας καὶ εὐαισθητοῦ ψυχῆς τὰ γινόμενα ἐκ τοῦ εἰδεχθεστάτου θεάματος τῶν σηπομένων πολιτειῶν σελ. 9.— Πλάτωνος, Rousseau, Fichte, Göthe, μεγάλου Βασιλείου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου γινώμαι ἀπραγματοποιήτοι· περὶ τῆς ἀνθρωπώσεως τῶν καταπιπτουσῶν πολιτειῶν καὶ τῆς ἐξαγνίσεως τοῦ ἀπορρυπανθέντος βίου τῶν ἀνθρώπων σελ. 10.— Τὰ αἷτια τοῦ ἐπισκοτισμοῦ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν τῇ ἀπταιστώ αὐτοῦ ἐρεῦνῃ καὶ ἐν τῇ ἀσφαλεῖ αὐτοῦ εὐρέσει τοῦ ἀληθοῦς σελ. 11.— Ὁ Πλάτων, ἀλλὰ μάλιστα ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τῶν τοιούτων διανοητικῶν πταισμάτων σελ. 13.— Βλάβαι προκύπτουσαι ἐκ τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τοῦ νὰ ἀντικαταλλάσῃ τὰς ἐαυτοῦ κινήσεις μετὰ τῆς οὐσίας· καὶ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων σελ. 15.— Τὰ παντοῦ αἷτια τῆς δεινῆς συγχύσεως τῆς ἐπικρατούσης κατὰ

Υ'.

τὸ σπουδαιότατον ζήτημα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, κατὰ τὸ ζήτημα τουτέστι τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων σελ. 16. — Ὁ κόσμος κοιλίης τοῦ κλαυθμῶνος, ὁ ἄνθρωπος φύσει κακός, καταφρόνησις τοῦ κόσμου, ἐκρίωσις τῆς κακῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου σελ. 16. — Ὁ ἄνθρωπος φύσει καλός, διαφθορὰ αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, φυγὴ αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς σελ. 18. — Τὰ δόγματα ταῦτα θεωρητικῶς ἡμαρτημένα καὶ πρακτικῶς ἐπιβλαβῆ σελ. 19. — Καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας καταφαίνεται τὸ ἡμαρτημένον αὐτῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῶν ἐν τῷ πολλῷ χρόνῳ καὶ τοῖς πολλοῖς ἔθνεσι συντελεσθέντων σελ. 21. — Σπουδαιότης τῆς γνώμης ταύτης σελ. 24. — Πηγὰς τῆς γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης σελ. 26. — Ἡ ἀπόλυτος ἰδέα τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὸν Hegel σελ. 29. — Βλάβαι ἐκ τῆς γνώμης ταύτης σελ. 31. — Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου σελ. 32. — Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Fichte σελ. 40. — Ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως καὶ ἡ δύναμις τῆς φύσεως ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων σελ. 40. — Ἡ ἐλευθερία τῆς φαντασίας σελ. 41. — Κίνδυνοι ὡς ἐκ τῆς ἀχαλινώτου ἐλευθερίας τῆς φαντασίας σελ. 42. — Κύκλος τὰ ἀνθρώπινα σελ. 44. — Ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου σελ. 46. — Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σοφοκλῆς περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, σελ. 46. — Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν K. Schmidt, τοὺς εὐσεβόφρονας, τὸν Kant καὶ τὸν Pestalozzi σελ. 49. — Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς κατὰ τὸν Schwarz σελ. 51. κατὰ τὸν Beneke, Braubach καὶ Graefe σελ. 52. κατὰ τὸν Richter σελ. 53. κατὰ τὸν Hegel, Fichte, Kurtmann, Jean Paul καὶ Schiller σελ.

54. — κατὰ τοὺς ἀνθρωπιστὰς Melanchthon, Neander, Sturm, Trozendorf καὶ Gigas, κατὰ τοὺς φιλανθρωπιστὰς Salzmann, Basedow καὶ Campe σελ. 57. — Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς κατὰ τὸν Herbart σελ. 57. κατὰ τὸν Schleiermacher σελ. 70. κατὰ τὸν Waitz σελ. 71. κατὰ τὸν Soldau καὶ τὸν Krause σελ. 72. κατὰ τὸν Rosenkranz καὶ τὸν Fichte (Reden an die deutsche Nation) σελ. 74. — Τὸ σχολεῖον ὡς θεσμὸς τῆς πολιτείας σελ. 77. — Ἡ ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασία πρέπει νὰ προάγῃ τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας σελ. 78. — Αἱ αἰτίαι τῶν περὶ τὰ σχολεῖα πεπλημμελημένων σελ. 78. — Τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐπιδιώκωσι τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος σελ. 79. — Ὁ ἐν πολιτείᾳ βίος τῶν ἀνθρώπων σελ. 80. — Τὰ αἶτια τῆς ζωῆς ἢ τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς πολιτείας σελ. 82. — Τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ τῆς παραγωγῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ δημοτικοῦ πλούτου προπαρασκευαστικὰ πρέπει νὰ ᾔναι τὰ σχολεῖα σελ. 83.

Β'. ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ ΠΡΟΣ
ΑΠΟΚΤΗΣΙΝ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΚ-
ΠΑΙΔΕΥΩΝΤΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ
ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΠΑΙΔΕΣ.

α.) Ἡ σωματικὴ ῥώμη καὶ ἡ πολεμικὴ ἔμπειρία σελ. 84. — Ὅχι λόγοι καὶ φλυαρίαι ἀλλὰ φιλοπονία καὶ ἐργασία σελ. 85. — Τὰ νῦν σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τοῦτο σελ. 86.

β.) Ὁ ζήλος πρὸς τὰ πάτρια σελ. 88. — Οἱ

φοβεροὶ κίνδυνοι οἱ ἐπιχευόμενοι εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ὡς ἐκ τοῦ ζήλου πρὸς πᾶν ξένον σελ. 89.—Ἡ ἑλλειψὶς τοῦ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια, ἥτις ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος παρατηρεῖται παρ' ἡμῖν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποτέλεσμα τῆς ἀγνοίας τῶν πατρίων, αὕτη δὲ τῆς κακῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Ἑλλάδος διδασκαλίας σελ. 94.—Ἡ ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις συνήθως γινομένη διδασκαλία τῶν Ἱερῶν, τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν σελ. 94.—Ἡ ὑψίστη ἀνάγκη τοῦ νὰ διορθωθῶσι πάντα τὰ κατὰ τὰ σχολεῖα ἡμῶν πλημμελούμενα σελ. 99.—Τεκμηρίαι τῶν κατὰ τὰ σχολεῖα ἡμῶν πλημμελουμένων σελ. 103.—Τί μάλιστα πρέπει νὰ μὴ παραλείπωσιν οἱ διδάσκοντες τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Λογικὴν, τὰ Ἱερά, καὶ τὴν Ἱστορίαν, ὅπως ἐγγενηθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐντεῦθεν ὁ ζήλος πρὸς τὰ πάτρια σελ. 105.—Καὶ πάντες οἱ διδάσκαλοι τῶν Ἑλληνοπαίδων, ἀλλὰ μάλιστα οἱ διδάσκοντες τοὺς μέλλοντας διδασκάλους τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρῶτιστα πάντων πρέπει νὰ μὴ ἀγνοῶσι τὰ πολύτιμα παιδαγωγικὰ διδάγματα τὰ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν προγόνων ἀφθονώτατα εὐρισκόμενα σελ. 107.—Αἱ σπουδαιότεραι τῶν παιδαγωγικῶν γνωμῶν τοῦ Πινδάρου, τοῦ Καλλίνου, τοῦ Τυρταίου, τοῦ Ἰππώνκτους, τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ Θεόγνιδος, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Φωκυλίδου, τοῦ Εὐήνου, τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου καὶ τοῦ Βακχυλίδου σελ. 108.—Αἱ πολύτιμοι παιδαγωγικαὶ γνώμαι τοῦ Ὀμήρου σελ. 110· τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Ἀριστοφάνους σελ. 113· τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου σελ. 114· τοῦ Ξενοφώντος, τοῦ Πολυβίου σελ. 116.—Ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Πολύβιος περὶ τῆς μουσικῆς σελ. 119.—Αἱ σπουδαιότεραι τῶν παιδαγωγικῶν γνωμῶν τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Πον-

τιμοῦ, τοῦ Λογγίνου, τοῦ Περρυρίου καὶ τοῦ Πρόκλου σελ.
 123. — Τῶν παιδευτικῶν γνῶμῶν τοῦ Πλάτωνος αἱ συ-
 νήθως νομιζόμεναι τῶν νεωτέρων παιδευτικῶν εὐρήματα σελ.
 126. — Ἡ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος γνῶμη τοῦ
 Rousseau σελ. 133. — Τινὲς τῶν παιδευτικῶν γνῶμῶν
 τοῦ Ἀριστοτέλους σελ. 134. — Γνῶμαί τινες τοῦ Ἀριστο-
 τέλους ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ὁμοιοδεῖς αὐτῶν τοῦ Locke,
 τοῦ Rousseau, τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Leibnitz, τοῦ Kant,
 τοῦ Lotze, τοῦ Jacotot, τοῦ Basedow καὶ τοῦ Salzmann
 σελ. 137. — Οὐδὲν νεώτερον ἐν τοῖς οὐσιωδέσται-
 τοῖς τῆς παιδευτικῆς ζητήμασιν εὐρίσκεται ἐν τοῖς συγ-
 γράμμασι τῶν ἄλλοθεντῶν παιδευτικῶν συγγραφέων σελ.
 141. — Οὐδὲν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀφῆκαν ἀνεξέταστον,
 τῶν δὲ νεωτέρων αἱ παιδευτικαὶ δοξασαὶ εἶναι ἢ ἀντιγρα-
 φὴ ἢ ἀνάπτυξις καὶ συστηματοποίησις τῶν δοξασιῶν τῶν
 προγόνων ἡμῶν σελ. 155. — Αἱ παιδευτικαὶ δοξασαὶ τοῦ
 Πλουτάρχου σελ. 159. — Τοῦ Πλουτάρχου τὰ πεντοδραπὰ
 συγγράμματα ἀνθρωπίνης ἀρετῆς ἐφόδιον σελ. 159. — Σύμ-
 φυτος διχοφορτῆς καὶ ἀνομοιότης τῶν δύο κοσμογονικῶν ὑ-
 ποκειμένων σελ. 165. — Αἱ δύο ἀντιμαχόμεναι κοσμικαὶ δυ-
 νάμεις συνυπάρχουσι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σελ. 167. — Πά-
 θος καὶ λόγος σελ. 168. — Ἡ ὑψίστη καὶ τελειωτάτη τῶν
 ἐν ἀνθρώποις ἀρετῶν σελ. 170. — Τὸ ἄγριον ἦθος ἀποτε-
 λεσμα τῆς ἀπαιδευσίας σελ. 170. — Ἡ ἀξία τῆς παιδείας
 σελ. 173. — Οἱ ἀρχόντες τῆς πολιτείας, οἱ γονεῖς καὶ οἱ
 διδάσκαλοι πρέπει νὰ φροντίζωσι μάλιστα πάντων περὶ τῆς
 ἀγωγῆς τῶν νέων σελ. 176. — Ὁ χρόνος τῆς ἐνάρξεως τῆς
 ἀγωγῆς σελ. 177. — Ἡ ποιότης τῶν παιδευτῶν σελ. 178.
 — Τὰ μαθήματα σελ. 181. — Καθολικὴ παιδεία σελ. 184.
 — Ἡ γραμματικὴ παιδεία σελ. 185. — Ἡ διὰ τῶν βιο-

γραφιδῶν παιδεία σελ. 191. — Ἡ διδασκαλία τῆς Ἱστορίας σελ. 193. — Ἡ διδασκαλία τῶν Μαθηματικῶν σελ. 193. τῆς Μουσικῆς σελ. 195. τῆς Γυμναστικῆς σελ. 198. τῆς Ρητορικῆς σελ. 201. — Ἡ ἠθικὴ παιδεία σελ. 202. — Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς κακῆς διδασκαλίας τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων σελ. 217. — Τί πρέπει νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν οἱ διδάσκοντες τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὴν Γεωγραφίαν, ὅπως ἐγγενηθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐντεῖθεν ὁ ζῆλος πρὸς τὰ πάτρια σελ. 218. — Πῶς πρέπει νὰ συνταχθῇ τὸ ἐλληνικὸν ἀλφαβητάριον, ἡ ἐλληνικὴ καλλιγραφία καὶ τὸ ἐθνικὸν ἀναγνωσματάριον, ἵνα δι' αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ πρὸς τὰ πάτρια ζῆλος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ὑποθάληται ἐν ταῖς τρύφεραῖς ψυχαῖς τῶν παίδων ἡμῶν σελ. 219. — Ἡ πολύνους καὶ ἡ πολυμουσίαι καὶ τὸ φρόνημα τὸ ἐλληνικὸν εἶναι καὶ πρὸς ἡμῖν δυνάτα, ἐὰν ῥιζικῶς τὰ τῆς παιδείας ἀναδιοργανωθῶσι σελ. 228.

γ'.) Ἡ συνείδησις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος σελ. 233.

δ'.) Ἡ εὐνομία καὶ ἡ εἰς ἓν ὅλον ἐνεργὸν τῶν χύδην ἐν τῷ ἔθνει διεσκορπισμένων καὶ ὑπολανθανουσῶν παντοδαπῶν δυνάμεων σελ. 237.

Γ') Ο ΙΔΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ.

Πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ πλούτου τούτου πρέπει νὰ καταστῶσι διὰ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις παιδείας ἱκανοὶ οἱ Ἕλλη-

νόπαιδες. Ἡ δύναμις τοῦ πλούτου. Τὰ κακὰ τὰ συνημμένα μετ' αὐτοῦ σελ. 239.—Ἡ ἀληθὴς πηγὴ τῶν κακῶν τούτων σελ. 242. — Τὰ ἀγαθὰ τὰ ἐκ τῆς πενίας σελ. 243. — Ὁ πλοῦτος μία τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ κυριωτάτων δυνάμεων σελ. 243.—Αἱ ἐκ τῆς πενίας ἀθλιότητες σελ. 247 — Διὰ τῆς ἐντίμου καὶ συντόνου ἐργασίας καὶ διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν χρημάτων πρέπει ἕκαστος νὰ ἐξυχθῇ ἐκ τῆς παναθλίας θέσεως, εἰς ἣν ρίπτει ἰδιώτας τε καὶ ἔθνη ἡ πενία σελ 249.—Τὰ αἷτια τῆς ἐν παντὶ τοῦ τε θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου ζητήματι ὀρθοκρίσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σελ. 250—Ἡ δικαία κτήσις τῶν χρημάτων εἶναι καθῆκον πάντων τῶν ἀνθρώπων σελ. 253. — Ἡ μετρία περιουσία εἶναι ὠφελιμώτερα τοῦ ὑπερμέτρου πλούτου σελ. 254. — Ὁ μωρός, ὁ μόχθηρός καὶ ὁ ἀπαίδευτος ὅσον πλούσιοι καὶ ἂν γένωσιν εἶναι πάντοτε πτωχοὶ σελ. 256.—Τίς ἐστὶν ἡ ἀρκετὴ περιουσία σελ. 257. — Αὕτη δύναται καὶ εἶναι ἀνάγκη μόνον δικαίως καὶ σωφρόνως διὰ τῆς ἐντίμου ἐργασίας νὰ ἀποκτᾶται σελ. 257. — Ὁ πλοῦτος πραγματικὴν δύναμιν ἔχει μόνον, ὅταν ᾖ μετὰ τῆς ἀρετῆς ἀναμειγμένος σελ. 259.—Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἐπίστανται τέχνην τινὰ σελ. 260. — Τὰ προτερήματα τῆς γεωργίας σελ. 260. — Ὁ πλοῦτος κυρίως κεῖται ἐν τῇ προσηκούσῃ χρήσει αὐτοῦ σελ. 262.—Ἡ φιλαργυρία, ἡ αὐτάρκεια, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἐλευθεριότης σελ. 263.

Δ.) ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟ-
ΝΙΚΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥΤΟΥ.

‘Η δυσκολία τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας σελ. 265. —
Τὰ καθ’ ἑκάστον στοιχεῖα, ἐξ ὧν παρήχθη τὸ περὶ τοῦ σκο-
ποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἐλληνίδος νεολαίας δόγμα ἡμῶν
σελ. 267. — ‘Η ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀξία σελ. 271. — ‘Η ξε-
νοφιλία ἡμῶν πληροὶ τὸν ἡμέτερον βίον ἀκοσμίαις, ἐκσπᾷ τὰς
ρίζας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ιδιοφυΐας καὶ διχσαλεύει τὰ θεμέ-
λια τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως σελ. 274. — ‘Η ἠθικὴ
ἀξία τοῦ δόγματος ἡμῶν σελ. 275. — ‘Η ψυχολογικὴ ἀ-
ξία αὐτοῦ σελ. 280.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

« Καὶ μείζον ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας
« φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.
Σοφοκλῆς.

Τῶν ἐν ἀνθρώποις χαλεπωτάτων ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐν χρόνῳ ἀνέλιξιν τῶν τυχῶν τῶν ἐθνῶν ἡ ἐν σθεναρχῇ καὶ ἐλευθέρῃ πολιτείᾳ διαβίωσις λαοῦ μεταβάντος ἀπὸ μιᾶς κατὰστάσεως κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εἰς ἄλλην ὅλως νέαν· ὁ σφοδρὸς κλονισμὸς ὁ ἐκ βάρβρων σκλεύων τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν τῶν τοιούτων ἐθνῶν μόνον εἰς μίαν περίστασιν δύναται νὰ μὴ ἀποβῇ ὀλεθριος εἰς τὸ μέλλον αὐτῶν· εἰς τὴν περίστασιν κατ' ἣν πάντες μὲν οἱ τὸ ἔθνος συγκροτοῦντες σωφρονοῦσιν, ἡ ὑψίστη δὲ φρόνησις καὶ ἡ ἀκροτάτη ἀρετὴ προστατοῦσιν αὐτοῦ· ἄλλως ἡ διχοφωνία τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τοὺς νέους βιωτικοὺς τύπους καὶ ἡ ἀδυναμία αὐτοῦ τοῦ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς νέας περιστάσεις, ὥς ἀναποδόχτως πᾶσα τοιαύτη μετάβασις γεννᾷ, ἀναγκασίως συνεπάγοντι τὸν πολιτικὸν ὀλεθρον αὐτοῦ.

Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν τελεσιουργοῦνται οἱ αὐτοὶ νόμοι, οἵτινες διέπουσι καὶ τὸν βίον τῶν κοσμικῶν σωμάτων. Πάντα τὰ σώματα ταῦτα, ὧν τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὸν δι᾿ ὅλον τοῦ Παντός, τεθειμένα τῇ βουλήσει τοῦ Δημιουργοῦ ἕκαστον εἰς ὠρισμένην τινὰ βαθμίδαν τῆς κλίμακος τῶν ὄντων, διατηροῦσι τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἐξακολουθοῦσιν ὡς αὐτοτελεῖς σώματα ὑφιστάμενα καὶ ζῶντα.

ἐνόσω δύναται ἢ μὲν φύσις αὐτῶν νὰ μὴ διαφρονῇ πρὸς τὴν δημιουργικὴν αἰτίαν τὴν διαγράψασαν τὴν ἐν τῷ Παντὶ ὠρισμένην θέσιν αὐτῶν, ἢ δὲ ἐνταῖς τῆς ἐνεργείας καὶ ἡ ποιότης τῆς ἀντενεργείας τῶν δυνάμεων ἐκάστου τούτων τῶν σωμάτων νὰ ἰσορροπῇ πρὸς τὰς ἐνεργείας τῶν λοιπῶν κοσμικῶν στοιχείων, ὑπὸ τὴν ἀπαυστον ἐπίδρασιν τῶν ὁμοίων πάντα διηγεκῶς διαιτελοῦσιν· ἀλλ' ὅταν, ἢ ἐνεκα τῆς ἐκφυλισθείσης φύσεως ἢ ἐνεκα τῆς ἀνισορροπίας τῶν ἐξησθενημένων δυνάμεων αὐτῶν πρὸς τὰς ἐν ἀπαύστῳ συρράξει διαιτελοῦσας δυνάμεις τῶν λοιπῶν κοσμικῶν στοιχείων, διαφθαρῶσιν οἱ ὅροι τῆς βιωτικῆς υπάρξεως αὐτῶν, τότε μοιραίως ἐπέρχεται ἡ διάλυσις καὶ ἀρχνίζεται τὸ αὐθυπόστατον καὶ ἡ αὐτουργία παντὸς σώματος.

Καὶ τὰ ἔθνη εἶναι σώματα αὐθυπόστατα, οὐχὶ ἐν τῷ φυσικῷ διακόσμῳ τοῦ Παντός τῷ ἐν χώρῳ ἀναπεπταμένῳ, ἀλλ' ἐν τῷ διακόσμῳ τῷ πνευματικῷ τῷ ἐν χρόνῳ ἀνελισσομένῳ κινούμενῳ. Συνιστάμενον ἕκαστον ὑπὸ πολυχρίθμων πνευματικῶν ὄντων, πεπρακτισμένων μὲν ὑπὸ ὠρισμένης ποιότητος καὶ ποσότητος σωματικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων ἐν ἀπείστῳ ἀλληλεπιδράσει πρὸς ἀλλήλας διαιτελοῦσιν, περιβεβλημένων δὲ ὑπὸ φυσικῶν καὶ πνευματικῶν περιστάσεων διαφόρων ἐκάστοτε, ἐκφάνουσι τὸν βίον αὐτῶν ὑπὸ τοὺς ἀνθρωπίνους βιωτικοὺς τύπους πάντοτε ἀνελόγως τῆς διαφόρου φύσεως, τῆς διαφόρου ἐντάσεως καὶ ποιότητος τῶν δυνάμεων, καὶ τῆς διαφόρου ἀλληλεπιδράσεως πάντων τούτων πρὸς τε τὸν φυσικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν κόσμον τὸν ἄνευ τῆς ἐκυτῶν βουλήσεως περιβάλλοντα πανταχόθεν αὐτά· ἐκ τοῦ συνόλου δὲ τούτων τῶν ἐν ἑκάστῳ ἔθνει διαφόρως ἐκφαινομένων ἐνεργειῶν συναποτελεῖται ὁ πνευματικὸς διάκοσμος, ὅστις μετὰ τοῦ φυσικοῦ συναπο-

τελεῖ τὸν τέλειον καὶ θείον διάκοσμον τοῦ Παντός, τὸν εὐθείᾳ περικινόμενον ὑπὸ τοῦ κατὰ φύσιν πορευομένου καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τελευταίην καὶ τὰ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχοντος Θεοῦ, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἔλεγεν. Φανερόν ὅθεν ὅτι οὐδένα λόγον ὑπάρξεως δύναται νὰ ἔχη ἔθνος, οὔτινος ἢ σαπρίας τῆς φύσεως καὶ ἡ μοχθηρία τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, πνευματικῶν τε καὶ σωματικῶν, καταστήσῃ τοῦτο ἀνίκανον εἰς τὸ νὰ ἰσορροπήσῃ πρὸς τε ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὰς περιβαλλούσας αὐτὸ ἐξωτερικὰς περιστάσεις διὸ καὶ καταθραυόμενα μάλιστα ἐκ τοῦ βάρους τῆς συγκρούσεως τούτων τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων τὰ ἀποσταπρωθέντα καὶ ἐκφυλισθέντα ταῦτα ἔθνη, οἰκτρῶς διαθρυμμάτιζονται καὶ ἀτίμως τὰ ἄμορφα θρύμματὰ αὐτῶν διασκορπίζονται εἰς τὰ ἀνήλικα τοῦ ἀχνοῦς χρόνου βάραθρα.

Τὴν τύχην ταύτην οὐδὲν τῶν ἐκνευρισθέντων ἔθνων ἡδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ δικαφύγῃ· ἂν ἐν τῷ μέλλοντι μεταβληθῶσιν οἱ αἰώνιοι νόμοι οἱ διέποντες τὸ Σύμπαν, τότε ἴσως θὰ ἦναι δυνατόν τὰ αἵτια τὰ μέχρι τοῦδε ἐπαγκυρόντα τὸν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἀφανισμόν τῶν ἔθνων νὰ μὴ ἔχωσι τὴν δύναμιν ταύτην. Ἀλλ' ἐνόσω τοῦτο δὲν γείνη, πάντοτε ἀκλεῶς θὰ ἀφανίζονται αἱ πολιτεῖαι ἐκεῖναι καὶ τὰ ἔθνη ἐκεῖνα, ἐν οἷς οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰ ἄνθρωποι ἀπὸ πολιτῶν μεταβληθῶσιν εἰς ἄτομα αὐθέκαστα, δι' οὐδενὸς συνεκτικοῦ συνδέσμου εἰς ἓν ὅλον συνεχόμενα καὶ δι' οὐδεμιᾶς ἐνδομύχου ἀμοιβαίας συμπληρείας πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν βιωτικὸν σκοπὸν διὰ δικφόρων ὁδῶν κατευθυνόμενα· τοῦτο δὲ, διότι τὸ μὲν κοινόν συνδεῖ, τὸ δὲ ἴδιον διασπᾷ τὰς πόλεις, ὡς ὀρθότατα παρρηθεῖ ὁ Πλάτων.

Πλὴν τοῦ ὀρισμένου καὶ πρὸς τε τὸ ζῆν καὶ τὸ εὖ ζῆν ἐπαρκoῦς τμήματος τῆς γῆς, τῆς κοινῆς ταύτης βάσεως

τῆς ἐνεργείας τῶν ἐν κοινωνίᾳ διαβιούντων ὁμοεθνῶν, πλὴν τῆς κοινῆς γλώσσης, τοῦ μόνου τούτου μέσου τῆς ἀμοιβαίας συνεννοήσεως αὐτῶν, πλὴν τῆς κοινῆς καταγωγῆς, τῆς εἰς ἐν ὅλον διὰ τῶν ἐθνικῶν παρὰδόσεων συσφιγγούσης αὐτοὺς, πλὴν τῆς κοινότητος τῶν περὶ τῶν πρώτων καὶ τελευταίων πραγμάτων τοῦ κόσμου θρησκευτικῶν ἰδεῶν αὐτῶν, πλὴν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς ὠρισμένης ἐργασίας, ἣν ἕκαστος πρέπει νὰ ἐργάζεται προάγων ἑαυτὸν καὶ ὠφελῶν τὸ ὅλον, τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, διότι τινὰ τῶν προμνημονευθέντων δυνατὸν καὶ νὰ μὴ ὑπάρχωσι, τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, λέγω, πρὸς διαμέρφωσιν τῆς κοινωνίας τῆς ἀνθρωπίνης εἰς σύστασιν πολιτικὴν ἀξίαν λόγου εἶναι μάλιστα πάντων ἡ συνειδήσις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἡ ὑπερηφάνεια ἡ ἐθνικὴ, ἡ ἐπίγνωσις τοῦ κοινοῦ καὶ ἰδιοφυοῦς ἐθνικοῦ βιωτικοῦ σκοποῦ καὶ ἡ διάθεσις τῆς ὀντώσεως αὐτοῦ ὑφ' ἑκάστου τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσεως καὶ δυνάμεως αὐτῶν. Ὅταν ταῦτα δὲν ὑπάρχωσιν ὡς ἐξείς ψυχικαὶ ἡ ὡς δυνάμεις πρακτικαὶ τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν, πολιτικὸς βίος δὲν δύναται νὰ παρῇ, ἂν δὲ μηχανικῶς πως καὶ παρῇ ποτε, τότε τὸ πρῶτον πταῖσμα καὶ τὸ πρῶτον φῶσφημα ἀρκεῖ νὰ διαλύσῃ τὴν διὰ μηχανικῶν δεσμῶν συνεχομένην πολιτείαν ταύτην καὶ νὰ μεταβάλῃ αὐτὴν εἰς ἀγέλην ἀνθρωπίνην, ἀμελγομένην μὲν καὶ περικειρομένην ὑπὸ τοῦ προστυχόντος δεσπότη, καταβιβρωσκομένην δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου προστυχόντος πειναλέου πολιτικοῦ ὀρνέου « πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπειον διὰ παντός ἄρχειν μὲν τοῦ εἰκόντος, φυλάσσεσθαι δὲ τὸ ἐπιόν » κατὰ τὴν σοφὴν τοῦ Θουκυδίδου (4,61) παρατήρησιν.

Οὕτε τὰ σώματα τοῦ κόσμου ἐν τῇ κοινῇ διαβιώσει αὐτῶν συνέχονται ὑπὸ ἐξωτερικῶν μηχανικῶν δεσμῶν, οὕτε

ἡ πολιτεία τῶν ἀνθρώπων δύναται οὕτω νὰ συμπαγῇ. * Ἄν ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ πλανῆται περιστρεφόμενοι περὶ τὸν ἥλιον, ἂν σύμπαν τὸ ἡμέτερον κοσμικὸν σύστημα περιστρεφόμενον περὶ τὸ κέντρον αὐτοῦ, συναποτελῇ τὸ θευμάσιον καὶ γοητευτικὸν φαινόμενον τῆς ἐναρμονίου καὶ καλλιπρεποῦς διατηρήσεως τοῦ ὅλου, τὸ συνέχον αὐτὰ εἰς τὴν πύκτικον ταύτην καὶ εὐάρμοστον καὶ ἄρθιτον συμβίωσιν δὲν εἶναι ἐξωτερικός τις τεχνητὸς δεσμός, προσεμφερῆς τοῖς συνδετικοῖς τῶν ἀνθρωπίνων τεχνουργημάτων καὶ μηχανουργημάτων δεσμοῖς, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀμοιβαία καὶ κοινὴ πάντων πρὸς πάντα τὰ ἐν τῷ αὐτῷ κόσμῳ συνυπάρχοντα ὁμογενὴ σώματα ἐνδόμυχος συμπληθῇ διάθεσις, ἧς ἡ ἐκφάνσις ἀπεργάζεται τὸ κοινόν καὶ ἐναρμόνιον ἔργον πάντων. Ἄν δὲ τὰ ἀπειράριθμα τῶν ἀνοργάνων ὄντων μόρια, ἐξ ὧν ἕκαστον σῶμα συναποτελεῖται, εἶναι σφιγκτικῶς εἰς ἓν ὅλον πρὸς ἀλλήλα συνδεδεμένα, ἂν τὰ παντοδαπὰ ὅργανα τοῦ ὀργανικοῦ ὄντος εἶναι συνδεδεμένα εἰς ἓν ὅλον, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν διὰ πολυμόρφων τρόπων ἐνεργοῦντα, τὸ συνέχον ταῦτα οὔτε ἥλοι εἶναι οὔτε ῥακκί, οὔτε ἄλλοι τινὲς τοιοῦτοι ἐξωτερικοὶ δεσμοί, ἀλλ' εἶναι ἡ αὐτὴ ἐνδόμυχος καὶ ἀμοιβαία συμπλήθις ἐκάστου τούτων τῶν μορίων πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ὁμοειδῆ. ἥτις καὶ τὸν οὐρανὸν σύμπαντα εἰς μίαν κοινὴν ἐνέργειαν συνέχει. Οἱ περὶ τοῦ κοινοῦ δικαίου θεσμοθετούμενοι ὑπὸ τῆς πολιτείας νόμοι, οἱ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, οἱ περὶ τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν παντοδαπῶν υποχρεώσεων τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ἔχουσι μόνον τὴν δύναμιν, ἡ ὀρθότερον εἰπεῖν, τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἐξωτερικῶν συνεκτικῶν τῆς πολιτείας δεσμῶν, ἐνόσω ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ὡς εἴεις παρχμόνιοι ἢ ὡς παρχμικαὶ καὶ ἐνεργοὶ δυνάμεις ὑποκινθάνουσαι δὲν ὑπάρχουσιν ἢ συνείδησις, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, τῆς ἐθνικῆς ἐνό-

τητος, ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ κοινοῦ καὶ ἰδιοφυοῦς ἐθνικοῦ βιωτικοῦ σκοποῦ τοῦ πρὸς ὄντως ὑπὸ ἐκάστου τῶν πολιτῶν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσεως καὶ δυνάμεως αὐτῶν προκειμένου. Γαῦτα εἶναι τὰ ἀδικασπᾶστως συνέχοντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς πολιτεῖαν σθεναράν, ἣν οὐδεὶς χρόνος καὶ οὐδεμία κοσμικὴ δύναμις δύναται νὰ παρὰλύσῃ ποτέ.

Ἄλλ' οὗτοι οἱ ἀδαμάντινοι πάσης πολιτείας συνεκτικοὶ δεσμοὶ εἰς ἀρχονσιδῇ νήματα μετεβλάλλονται εὐθὺς ἅμα τὸ ἴδιον καὶ κακῶς ἐννοούμενον ἀτομικὸν συμφέρον ὑποκαταστήσῃ πᾶσιν κοινωνικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ὁρμὴν καὶ διάθεσιν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἡ εὐθὺς ἅμα ἀπολεσθεΐσης τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας παρὰγνωρισθῇ καὶ περιωρνηθῇ ἡ ἐθνικὴ ἰδιοφυΐα καὶ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἡ φαντασιώδης ὄντως τῶν ἀορίστων καὶ ἀβυσσίων κοσμοπολιτικῶν ὀνείρων ἡ ἡ ἄτιμος καὶ ἀνάνδρος ἐν πᾶσιν ἀπομίμησις τοῦ βίου ἄλλων ἐθνῶν ὅλως διαφόρων κατὰ τε τὴν φύσιν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἰδίου ἔθνους. Ἡ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ καταποντισθῇ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, οὗτινος τὸ πολὺ πλῆθος αὐτοῦ ἀναίσθητόν παντελῶς πρὸς πάντα τὰ φαινόμενα τῆς ὑψηλοτέρας θεωρητικῆς τε καὶ ποιητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐθνικῆς διανοίας βωσκημάτων βίον διάγει τὴν φιλογρηματίαν καὶ τὴν φιληδονίαν ὡς μόνον βιωτικὸν σκοπὸν αὐτοῦ προτιθέμενον; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ σωθῇ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, οὗτινος τὸ πολὺ πλῆθος ἀπολέσας πᾶσιν ἠθικὴν εὐαισθησίαν οὐδεμίαν ἀποστροφὴν αἰσθάνεται πρὸς τὰς σκαλιότερας τοῦ δικαίου καὶ τὰς βαναυσωτέρας τῆς ἀρετῆς καταπατήσῃ, σκῆνον δὲ πρὸς τὰς κεχρυσωμένας ἠθικάς ρυπαρότητας καλλύνει ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἔργα τῶν φαύλων χειρῶν αὐτῶν; Τίς δὲ πολιτεία μέχρι τοῦδε ἐσώθη, ἥς τις αἰ λεγόμεναι ἀνώτεροι

τῆς κοινωνίας τάξεις ἐν παχυλῇ ἀμνησίᾳ προκατακυλινδού-
 μεναι καὶ ἐν τελείᾳ ἐθνικῇ ἀφιλοτιμίᾳ ἀποπαγεῖσθαι διεστρά-
 φησαν οὕτω τὴν ψυχὴν ὥστε νὰ νομίζωσιν, ὅτι ὁ μὲν κόσμος
 καὶ σώφρων βίος εἶναι πρόληψις χυδαία, ὁ δὲ ἐθνικός βίος, ἡ
 γλῶσσα τῶν πτερόων αὐτῶν τουτέστιν, ἡ θρησκεία, τὰ ἐ-
 θιμα καὶ ἡ δίκαια ἀπόζουσι χυδαϊότητος καὶ σκαιότητος
 βαρβαρικῆς; Ὅταν δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, ὡς ἐν
 Ρώμῃ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν Πολωνίᾳ συ-
 νέβη ποτέ, λησμονήσωσι τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν αὐτῶν καὶ
 δὲν ἔχωσιν οὔτε ἐν τῷ νῷ οὔτε ἐν τῷ συναισθήματι αὐτῶν
 γοργὴν καὶ λαμπρὴν τὴν ἐννοίαν ὅτι εἶναι τεταγμένοι, ὅπως
 τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ποιότητα τῆς ἐνεργείας
 τῶν προτέρων ὁμοειδῶν γενεῶν διὰ τῆς ἐκάστοτε παρούσης
 βελτιωμένα καὶ ἐνισχυμένα περαδῶσωσι ταῖς ἐπερχομέναις
 γενεαῖς συνέχοντες οὕτω διὰ τῆς ἐκάστοτε παρούσης γε-
 νεᾶς τὸ ὅλον ἐθνικὸν πνεῦμα συμπασῶν τῶν τε παρελθου-
 σῶν καὶ μελλουσῶν γενεῶν εἰς ἓν ὅλον ἀξιοπρεπὲς καὶ ὁμοει-
 δὲς καὶ σθεναρὸν, ὅταν, λέγω, οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας ἐ-
 πιληθόμενοι πάντων τούτων κατὰβιβάζωσιν ἐκυτοῦς διὰ τῶν
 πράξεων καὶ τῶν σκέψεων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ θρόνου
 τῶν ἀρχόντων τῆς πολιτείας εἰς τὴν ταπεινὴν ἐδρὰν τῶν πε-
 रिπλάυτων καὶ ἰδιοτελῶν ἰδιωτῶν, τότε πῶς εἶναι δυνατόν
 νὰ μὴ ἀνατραπῶσι καθ' ὁλοκληρίαν οἱ βιωτικοὶ τῆς πολι-
 τείας ὅροι; Ἡ μήπως ἐκτός τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀνωτέρων
 κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς πολιτείας ὑπάρ-
 χει καὶ ἄλλη τις δύναμις δυνάμενη νὰ ἐπίσχη τὴν ὀλεθρίαν
 ἀναστροφὴν τῶν βιωτικῶν τῆς πολιτείας ὅρων τούτων; Αἱ
 ἰδέαι τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπό-
 τητος ὡς ἀνθυπόστατοι καὶ αὐτουργοί, ἐκτυλίσσουσιν μὲν
 ἀλλήλας κατὰ διαδοχὴν, χρησιμοποιοῦσαι δὲ τοὺς ἀνθρώ-

πους ὡς ὄργανα αὐτῶν, γνώμη διὰ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας μάλιστα κατασκευασθεῖσα, πρὸ πολλοῦ ἐπαυσε νὰ θεωρῇται ὡς κάλλιον τι ἢ ὡς εἰδῶλον ἀπατηλὸν καὶ ὡς οἰκτρὰ τῶν πραγμάτων διαστροφή. Ὑποκείμενον τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι αἱ ἐν τῷ νῷ μόνον τοῦ παρατηροῦντος τὰς τύχας αὐτῆς ὑπάρχουσαι ἰδέαι αὐται, ἀλλ' οἱ ζῶντες καὶ συναισθηνόμενοι καὶ νοοῦντες καὶ βουλόμενοι ἄνθρωποι, ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ὁποίων συμπλέκεται ἡ ἱστορία αὐτῶν. Ὅταν δὲ οὗτοι ἦναι τοιοῦτοι, οἷοι ὑπῆρξαν ποτε ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν σοφιστῶν, ἐν Σπάρτῃ ἐπὶ τοῦ Νάβιδος καὶ Μαχωνίδα, ἐν Ρώμῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων μάλιστα, ἐν Πολωνίᾳ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν ἐρίζοντων ἰδιοτελῶν μεγιστάνων, οὐδεμία μηχανὴ δύναται πλέον νὰ ἐπίσχη τὴν ἀναστροφήν τῶν βιωτικῶν τῆς πολιτείας ὅρων. Ἀλλ' ἐν πολιτείᾳ, ἐν ἣ οὕτως δυσειδῶς ἀναστραφῶσιν οἱ βιωτικοὶ ὅροι αὐτῆς, ὥστε ἡ μὲν ἀρετὴ νὰ ὑπολαμβάνηται ὡς ἡλιθιότης, ἡ μάθησις ὡς ἀνάξιος ἀνδρὶ ἐλευθέρῳ καὶ πλουσίῳ πόνος, ἡ ἀνδρεία ὡς τῶν βαναύσων καὶ ἀποχειροβιῶτων κοινωνικῶν τάξεων μωρία, ἡ ἀπροφάσιτος καὶ πιστὴ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος ὡς ἀνελευθερίας καὶ ἀδυναμίας πολιτικῆς τεκμηρίον, ὁ ἐν οἰκογενεῖᾳ ἥρεμος καὶ ἀχράντως ἐνάρετος βίος ὡς σχολαστικότης καὶ μεσαιωνικὴ ἡλιθιότης, ἡ ἀμεσος καὶ πολυχρόνιος συνδιημέρευσις τῶν γονέων μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν ὡς βαναυσουργημα ἀπᾶλλον εἰς τὸ δῆθεν νεώτερον πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἐντιμος ἐργασία ὡς οἰκτρότης τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας, ἡ φιλοπατρία ὡς λῆρος ἐγκεφάλων σεσλευμένων, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία καὶ ἡ θρησκεία καὶ τὰ ἔθιμα τῶν πατέρων καὶ προγόνων ὡς πελιδῶν καὶ ἀχάρिता τῶν μεσαιωνικῶν τάφων φάσματα ἢ ὡς ἀγρυπτικὰ αἵσχη καὶ βδελυρὰ πατέρων

βαναύσων ῥάκη, αἱ παντοδαπαὶ ἐκφάνσεις τῆς ἀρετῆς ὡς ἐπικίνδυνος ἰδιοτροπία, ἡ παρρησία καὶ αἱ σωσιπόλιδες ιδέαι ὡς ὀγληραὶ μονομονίαι ἀθλίων μελαγχολῶντων ἢ ὡς ἀναχρονισμοὶ φορτικοὶ καὶ καταγέλαστοι, ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ θέσις ὡς προιδὼν οὐχὶ τῆς προσωπικῆς ἱκανότητος ἐκάστου, ἀλλ' ὡς γέρας τῆς ποταπῆς καὶ ἀνάνδρου κολακείας καὶ τῆς καταπτύστου καὶ ἐθνοκτόνου προσωποληψίας, ἡ πολιτεία, λέγω, ἐκείνη, ἐν ἣ οὕτως οἰκτρῶς διαστραφῶσιν οἱ βιωτικοὶ αὐτῆς ὄροι ἀνεπισχέτως καὶ δὴ καὶ γοργῶ τῷ ποδὶ ἀκλεῶς ἄγαν καὶ δυσπῆμως πᾶν καταφέρεται πρὸς τὸ χαλινὸν σκοτεινότατον τῶν αἰώνων βάραθρον.

Τὰ πάθη τὰ ἐμφωλεύοντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, αἱ μωρίαι αἱ ἐνεσκισρωμέναι εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων ἀμέτρως καὶ ἀχαλινώτως πρὸς ἄλληλα δικπλεκόμεναι καὶ συγκρουόμενα πλέον ἢ ἅπαξ ἐπ' ἄρχον τὴν πτώσιν καὶ τὸν τέλειον ἀφανισμόν καὶ τῶν ἰσχυροτάτων πολιτειῶν τὸ θέαμα δὲ τῆς τυφλῆς καὶ μαινομένης ταύτης συγκρούσεως τῶν παθῶν τοῦ θυμικοῦ καὶ τῶν μωριῶν τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων, τὸ θέαμα πολιτείας σηπομένης εἶναι ἐκ τῶν εἰδεχθέντων ἀνθρωπίνων θεαμάτων εἰς ψυχὰς δὲ ὧν οὔτε ἡ αἰσθητικὴ εὐαισθησία οὔτε ἡ ἠθικὴ εὐπάθειαι εἶναι ἀπονεναρκωμένα δὲν δύναται νὰ μὴ ἐμποιήσῃ βαθεῖαν, ὡς εἰκὸς, αἰσθησιν ἢ διττῇ αὕτῃ αἰσθητικῇ τε καὶ ἠθικῇ ἀμορφίᾳ καὶ μωσαρίᾳ, ἥτις ἐκ βάρων ἀνακυκῶσα σύμπασαν τὴν αἰσθητικὴν καὶ βουλευτικὴν δύναμιν τῶν γενναίων τούτων ψυχῶν ἐξωθεῖ, ὡς εἶναι φυσικώτατον, τὴν ὑπερεξηρητισμένην φαντασίαν

αὐτῶν οὐχὶ σπανίως εἰς κινήσεις ὑπερμέτρους καὶ μὴ τῇ φύσει τῶν πρὸς ἀνθρώπῳ σκοπομένων πραγμάτων ὁμολογούμενας. Ἐὰν ᾗτο δυνατόν νὰ εἰσέδωε τις εἰς τὰς εὐαίσθητους καὶ ὑψηλὰς ψυχὰς τῶν εὐφραντάτων Πλάτωνος καὶ Ρουσσώ, Fichte καὶ Göthe, Μεγάλου Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πάντων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐὰν ᾗτο δυνατόν νὰ ἐβλεπέ τις ἐν ὅλῃ αὐτῇ τῇ ζωηρότητι τὴν σφοδρὰν καὶ βαθεῖαν τρικυμίαν τὴν κατέχουσαν αὐτὰς πληττομένας ἐκάστοτε ἐξ ἐντυπώσεων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν τῆς ἐσχάτης ἠθικῆς παραλυσίας καὶ τῆς βαθυτάτης μωρίας, θὰ ἐξήγει ὡς φυσικωτάτης τὰς ἄλλως ὅλως ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀπραγματοποιήτου, γνώμης αὐτῶν περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς οἰκτρὸν καταπεσοῦσης πολιτείας καὶ περὶ τῆς ἐξυγνίσεως τοῦ εἰδεχθέστατου διὰ τοῦ ἐν κοινωνίᾳ βίου ἀπορρυπανθέντος ἀνθρώπου. Ἦτο γενναιότατον τὸ ἐλαττήριον καὶ ἡ ἀφορμὴ τῶν σκέψεων, ᾗτο τιμιωτάτη καὶ σφοδρὰ φιλόανθρωπος ἡ πρόθεσις αὐτῶν, ἀλλὰ παρὰ τὴν σύμφυτον δύναμιν καὶ τὴν αὐθυπόστατον οὐσίαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὰ συμπεράσματα αὐτῶν. Οὐτε ἡ διάλυσις τῆς κοινωνίας καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν μανώτην ἐν τῇ φύσει ἀπλαστον καὶ ἄδουλον βίον εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὴ, ὡς ὁ Ρουσσώ προέτεινεν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος ἐπανακτήσῃ τὴν ἀγνότητά τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν ἀπολεσθεῖσαν κατὰ τὸν ἐν κοινωνίᾳ βίον, οὔτε ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἱστορικῆς ὑπὸ τῶν αἰώνων καὶ πανταχοῦ ὁμοιομόρφως πλασθείσης κοινωνίας διὰ τῆς ἐν κοινογαμίᾳ καὶ κοινοκτημοσύνῃ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος προταθείσης πολιτείας, ἵνα παῦλα τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν γένηται διὰ τῆς ἐναρμονίου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἐνώσεως τῆς σωφροσύνης τῶν δημιουργῶν, τῆς ἀνδρείας τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων. Αἱ δὲ ἐρημοὶ τῆς Ἀμερικῆς

καὶ ἡ ἐν συσσιτίοις διαβίωσις τῆς νεαρᾶς γενεᾶς, ἅτινα ὁ Göthe καὶ ὁ Fichte, ἡ τὸ μοναστήριον καὶ ὁ οὐρανός, ἅτινα οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ ἐκκτανταετηρίδας ὅλας ἀπαύστως πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀπολεσθέντος ἀνθρώπου προσέτειναν, δὲν φαίνονται νὰ ἦναι ἡ καταλλήλοτάτη πετρὶς τῶν ὄντων ἐκείνων, ἐν οἷς, ἐν τῇ ἀνεξερευνήτῳ βουλῇ αὐτοῦ, ὁ τῶν Πάντων Δημιουργὸς ἐνέθηκε καὶ στόμαχον καὶ αἰσθητήρια καὶ ὁρμάς ζωϊκὰς τε καὶ κοινωνικὰς· ὡς γνωστὸν δέ, οὐ μόνον ἀνέφικτον τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι δι' οἰκισθῆναι μηχανῆς νὰ ἐκριζώσῃ ποθὲν ὅ,τι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ φύσει ἐκρίζωμενον εἶναι « πάντα γὰρ φύσει ἔχει τι θεῖον » κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀλλὰ καὶ πάντα ματαιὰ καὶ ἀλυσιτελῆς ὅλως εἶναι ἡ ἐπιχειρήσις τοῦ νὰ ἐκβιασθῶσι καὶ νὰ μετασχηματισθῶσι τὰ πράγματα οὐχὶ κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν αὐτῶν, ἀλλὰ, ταύτης ἐναντίον, κατὰ τοὺς ἀνθρωπίνους διαλογισμούς.

« τοῖς πράγμασι γὰρ οὐχὶ θυμοῦσθαι χρεὼν
μέλει γὰρ αὐτοῖς οὐδέν· ἀλλ' οὐντυγχάνων
τὰ πράγματ' ὀρθῶς ἦν τιθεῖ, πράσσει καλῶς »
κατὰ τὸν Εὐριπίδην.

Ὡς ἐκ τῆς ποιότητος καὶ τῆς θέσεως, ἣν κατέχει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῷ διακόσμῳ τοῦ Παντός, πέφυκε νὰ ἐπισκοπίζεται τοῦτο ἐν τῇ ἀπταιστώ αὐτοῦ ἐρεύγῃ καὶ ἐν τῇ ἀσφαλεῖ εὐρέσει τοῦ ἀληθοῦς, θεωρητικοῦ τε καὶ πρακτοῦ, οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς δοξοσοφίας, ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς δοξακλίας, ὑπὸ τῶν προλήψεων καὶ τῆς ῥαθυμίας, ἀλλ' ἐν ταῖς ἀνωτέροις αὐτοῦ σφαίραις καὶ ὑπὸ ἄλλων αἰτίων πολὺ τούτων ἐπιβλαβεστέρων, ἅτε ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ λεπτοτέρων καὶ εὐπροσωποτέρων

ἢ πάντα ταῦτα ὄντων. Τὰ ἰνδάλματα φαντασίας ζωηρᾶς, ὑπερεξηρησμένης μὲν ὑπὸ αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν ἐντυπώσεων σφοδρωτάτων, κεκινημένης δὲ ὑπὸ πόθων γενναιοτάτων καὶ προθέσεων ὑψίστων καὶ ἀλογιστούσης τούτου ἔνεκα πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναναι τῶν πραγμάτων, ἐκλαμβάνονται, ὡς εἶδομεν, οὐχὶ σπανίως ὡς πραγματικαὶ ἀληθεῖαι βαθύταται καὶ ἄνευ δυσκολίας πραγματοποιησιμοὶ ὁ μελετῶν τὸν Πολιτικὸν καὶ τοὺς Νόμους, ἀλλὰ μάλιστα τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, ὁ μελετῶν τὸν Emile τοῦ Rousseau, ἂν δὲν ἔχει στερεωτάτους τοὺς πόδας, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ παρασυρθῇ ὑπὸ τῶν ὁρητικῶν ρευμάτων τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας, τῆς καλλιλογικῆς πλαστικότητος καὶ τῆς μεθυστικῆς ῥητορικῆς δυνάμεως τῶν ἐν ἀνθρώποις θείων τούτων πνευμάτων εἰς τὸν ὑπερουράνιον χῶρον τῶν καλλιπρεπεστάτων αὐτῶν ἰνδάλματων· ἀλλὰ δυστυχῶς εἶναι πάντα ταῦτα ψιλὰ ἰνδάλματα ἐν τῇ φαντασίᾳ μόνον ἰνδαλλόμενα, ἐπισκοτίζοντα δὲ τούτου ἔνεκα οὐ σμικρὸν τὸ πνεῦμα ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐρευναῖς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πάντων μέγιστον καὶ συνηθέστατον αἷτιον τοῦ ἐπισκοτισμοῦ τῆς ἀληθείας εἶναι ὅτι συγχέονται εὐκολώτατα ἀλλασττόμενοι ἀντὶ ἀλλήλων οἱ λογικοὶ τύποι μετὰ τῶν μεταφυσικῶν οὐσιῶν τῶν προκχλουσῶν τοὺς τύπους τούτους, ἐκλαμβάνονται δὲ αἱ πρὸς εὐρεσιν τῆς λογικῆς ἀληθείας σύμφυτοι πνευματικαὶ λοξοδρομαίαι ὡς ἀπεικονίσματα πιστότατα τῆς πορείας, ἣν δῆθεν αὐτὰ τὰ πράγματα πορεύονται πρὸς τὴν ἐκυτῶν ὄντωςιν. Ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως τοῦ Fichte, καὶ ἀπὸ τῶν ἀριθμῶν τῶν Πυθαγορείων μέχρι τοῦ An-sich-sein, Ausser-sich-sein καὶ Für-sich-sein τῆς ἀπολύτου ιδέας τοῦ Hegel κατὰ με-

στα εἶναι τὰ προϊόντα τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος τῶν τοιούτων ἀντικαταλλάγων τῶν λογικῶν τύπων καὶ λοξοδρομιῶν ἀντὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων αὐτῶν.

Κατὰ τῆς κακῆς ταύτης τάσεως τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος, ὅπερ πάντοτε ὀλεθρίως ἐπέδρασε καὶ ἐν τοῖς ζητήμασι τοῦ πρακτοῦ, ἤδη πρὸ πολλῶν ἐκατονταετηρίδων καὶ ὁ τῶν ιδεολόγων ἀκρότατος Πλάτων ἐλάλησεν, ἀλλὰ μάλιστα ὁ νηφάλιος καὶ κόσμιος Ἀριστοτέλης ἐντονωτάτην εἶχεν ὑψώσῃ τὴν σθεναρὰν αὐτοῦ φωνὴν μαστιζῶν καὶ διχσύρων διὰ τῆς ὀξείας αὐτοῦ γλώσσης καὶ τῆς μᾶλλον λεπτεπιλέπτους ἀποχωρήσεις καὶ ἐκρήνσεις τῆς πνευματικῆς ταύτης τῶν φιλοσοφούντων κακίας. — «τῶν νῦν οἱ πολλοὶ τῶν σοφῶν, (λέγει ἐν τῷ Κρατύλῳ ὁ Πλάτων 411 β.) ὑπὸ τοῦ πυκνὰ περιστρέφεσθαι ζητοῦντες, ὅπῃ ἔχει τὰ ὄντα, αἰεὶ ἰλιγγιῶσι, κἄπειτα αὐτοῖς φαίνεται περιφέρεισθαι τὰ πράγματα καὶ πάντως φέρεσθαι. Αἰτιῶνται δὴ οὐ τὸ ἔνδον τὸ παρὰ σφίσι πάθος αἴτιον εἶναι ταύτης τῆς δόξης, ἀλλ' αὐτὰ τὰ πράγματα οὕτω πεφυκέναι, οὐδὲν αὐτῶν μόνιμον εἶναι οὐδὲ βέβαιον, ἀλλὰ ῥεῖν καὶ φέρεσθαι καὶ μεστέ εἶναι πάσης φθορᾶς καὶ γενέσεως αἰεί.» Ἐν δὲ τῷ Παρμενίδῃ (132. β) λέγει ὁ αὐτὸς Πλάτων «ἀλλὰ φάναι, ὦ Παρμενίδῃ, τὸν Σωκράτη, μὴ τῶν εἰδῶν ἕκαστον ἢ τούτων νόημα, καὶ οὐδαμοῦ αὐτῷ προσήκη ἐγγίγνεσθαι ἄλλοθι ἢ ἐν ψυχῇ.»

Καὶ ὁ μὲν Πλάτων, ὡς ἐνεχόμενος καὶ οὗτος εἰς τὸ αὐτὸ τοῦ λογισμοῦ παράπτωμα, ὅπερ ὁ ἴδιος κατακρίνει, οὔτε πολλάκις οὔτε ὀξύτατα ἐμάστιξε τὰ τοιαῦτα διανοητικὰ πταίσματα· τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξετέλεσε δὲ αὐτὸ θαυμασίως, ὡς Ἀριστοτέλης ἀληθής. Καὶ

εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ Ἐνὸς τοῦ Παρμενίδου καὶ εἰς τὴν ἐ-
 πίκρισιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ εἰς τὴν ἐπίκρισιν
 τοῦ αὐθυποστάτου τῶν ἀριθμῶν τῶν Πυθαγορείων ἀμείλι-
 κτος καὶ ἀδυσώπητος ἐπέπεσε κατὰ τῶν φιλοσοφούντων ἐ-
 κείνων, οἵτινες κατὰ προνοῦσι τῶν πραγμάτων, πρὸς γινώρι-
 ζουσι τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἀπορραθυμοῦσι πρὸς τὴν ἀκριβε-
 στάτην ἐξέτασιν αὐτῶν, λατρεύουσι καὶ θεοποιοῦσι τὰς ὑπο-
 κειμενικὰς δοξασίας αὐτῶν καὶ ἐν γένει ὑποκαθιστῶσιν ἐν
 τῇ φιλοσοφίᾳ τὰ κεκνημένα εἰδῶλα τῆς ἐξηρατισμένης καὶ
 ἀταλκωπύρου φαντασίας αὐτῶν εἰς τὴν θέσιν τῶν νηφαλίων
 προΐόντων τοῦ διανοητικοῦ νοῦ καὶ τοῦ ἐποπτικοῦ λόγου.
 οὐθέν τῶν καθόλου ὑπάρχει πρὸς τὰ καθ' ἑκάστη χωρὶς ..
 ὅτι μὲν οὖν οὔτε τῶν καθόλου λεγομένων οὐθέν οὐσία,
 οὐτ' ἐστὶν οὐσία οὐδεμία ἐξ οὐσιῶν, ὁῦλον... τῷ δὲ καθόλου
 καὶ τῷ γένει αἱ ιδέαι συνάπτουσιν... οὔτε τὸ καθ' ὅλου οὐ-
 σία οὔτε τὸ γένος», πολλάκις ἀναφωνεῖ ὁ Ἀριστοτέλης
 (Μετὰ τὰ φυσικὰ Ζ. 16, Η. 1). «ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐκ
 τῶν εἰδῶν ἐστὶ τᾶλλα κατ' οὐθέν τι τρόπον τῶν εἰωθότων
 λέγεσθαι. Τὸ δὲ λέγειν πρὸς αἰετὶς αὐτὰ εἶναι καὶ με-
 τέχειν αὐτῶν τᾶλλα κενολογεῖν ἐστὶ καὶ μεταφορᾷ λέγειν
 ποιητικᾷ· τί γάρ ἐστι τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ιδέας ἀ-
 ποβλέπον; (Μετὰ τὰ φυσικὰ Α. 9). «τὰ γὰρ εἰδῆ χειρέων
 τερετίσματά τε γάρ ἐστι, καὶ εἰ ἐστίν, οὐδὲν πρὸς τὸν
 λόγον ἐστίν» (Ἀναλυτ. ὑστ. Α. 21) καὶ πάλιν » ἐκ μὲν οὖν
 τούτων τῶν λόγων, ὑπερβάντες τὴν αἴσθησιν καὶ παριδόν-
 τες αὐτὴν ὡς τῷ λόγῳ δεῖον ἀκολουθεῖν, ἐν καὶ ἀκίνητον τὸ
 πᾶν εἶναι φασὶ καὶ ἄπειρον εἶναι . . . ἐπεὶ δὲ ἐπὶ μὲν τῶν
 λόγων δοκεῖ ταῦτα συμβαίνειν, ἐπὶ δὲ τῶν πραγμάτων μα-
 νίᾳ παραπλήσιον εἶναι τὸ δοξάζειν οὕτως . . . ταῦτ' ἐνίοις διὰ
 τὴν μανίαν οὐθέν δοκεῖ διαφέρειν » (Περὶ γεν. καὶ φθορ. Α. 8).

Χρυσοῖς δὲ καὶ μεγάλους καὶ ἀνεξιτήλους γράμμασι πρέπει ἕκαστος τῶν φιλοσοφούντων νὰ ἐχῇ γεγραμμένα ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ, ἂν θέλῃ νὰ μὴ ἀεροβατῇ. ἂν θέλῃ νὰ μὴ πλάττῃ Νεφελεκοκκυγίας καὶ ἀντὶ τῆς Ἥρας τὴν Νεφέλην νὰ ἐναγικαλίζηται τὰ βιουρήματα ταῦτα ἀριστοτελικά ῥήματα. «Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἔστιν αὐτὰ τὰ πράγματα διαλέγεσθαι φέροντες, ἀλλὰ τοῖς ὀνόμασιν ἀντὶ τῶν πραγμάτων χρώμεθα συμβόλοις, τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἡγοούμεθα συμβαίνειν . . . τὸ δ' οὐκ ἔστιν ὁμοιον». (Σοφ. ἐλέγχ. 1.) » τὸ δὲ τῇ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ πράγματος ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἡ ἐλπίσις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς νοήσεως· ἕκαστον γὰρ τῶν νοήσεων ἂν τις πολλὰ πλάσιον ἑαυτοῦ αὖξων εἰς ἄπειρον· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἐξω τοῦ ἄστεός τις ἔστιν ἢ τοῦ τηλικούδε μεγέθους, ὃ ἔχομεν, ὅτι νοεῖ τις, ἀλλ' ὅτι ἔστιν» (Φυσ. ἀκροάσ. Γ. 8). «οὐ γὰρ ἔστι τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές ἐν τοῖς πράγμασιν . . . ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ» (Μετὰ τὰ φυσικά Ε. 4).

Οὐδὲν ἐβλάψεν πλείοτερον τὴν θεωρητικὴν ἐπιστήμην τῆς ἀχλαυνώτου ταύτης τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τοῦ νὰ μὴ διακρίνῃ τὰς ἑαυτοῦ κινήσεις ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὰς δυνάμεις τὰς ἐν τοῖς πράγμασι κειμένας. Καὶ ἂν αἱ κενολογίαι αὗται καὶ αἱ ποιητικαὶ μεταφοραὶ καὶ τὰ τρεπείσματα καὶ τὰ πόρρω λίχν τῶν δοκούντων καὶ δυνατῶν καὶ τὰ μανία παραπλήσια δοξάσματα καὶ, ὅπως ἄλλως καλεῖ τὴν πνευματικὴν ταύτην ἀσθένειαν ὁ Ἀριστοτέλης, περιορίζοντο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης μόνον, οὐδὲν τὸ ἐπιβλαβές ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη ζητήματα, τὰ ἀμέσως καὶ βαθύτατα ἀπτόμενα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· διότι αἱ διαφωνίαι τῶν πρώτων περὶ τῶν θεωρητικῶν τούτων δοξασμάτων θὰ ἐσήμεινε μόνον ὅτι «τὰ πράγματα ταῦτα οὐκ ὄντα ἀ-

ληθῇ παρέχει τὴν ταρχήν αὐτοῖς (Ἀριστοτ. Μετὰ τὰ φυσικὰ Μ. 8)· ἀλλ' οἱ λόγοι οἱ ἀληθεῖς δὲν εἶναι χρησιμώτατοι μόνον εἰς τὸ εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν βίον· «συνωδοὶ γὰρ ὄντες τοῖς ἔργοις πιστεύονται, διὸ προτρέπονται τοὺς ζυνιέντας ζῆν κατ' αὐτοὺς» ἐνῷ «ὅταν διαφωνῶσιν (οἱ περὶ τῶν ἐν τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσι λόγοι) τοῖς κατ' αἰσθησιν, καταφρονούμενοι καὶ τάληθές προσαναίρουσιν» (Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. Κ. 1).

Πόσα σχέδια δὲν ἐπροτάθησαν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Rousseau καὶ τοῦ Fichte καὶ Herbart περὶ τῆς διορθώσεως τῶν κατὰ πειπτουσῶν κοινωνιῶν, περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ περὶ τῆς ἀπὸ τῆς καταπτώσεως ταύτης προφυλάξεως τοῦ ἀνθρώπου! Πόσα δὲ φαντασιοκοπίαι καὶ ἀόριστοι πόθοι καὶ ποιητικὰ καὶ ἀνυπόστατα ἰδανικὰ, καὶ μεταφυσικῶν θεωριῶν κνίσματα καὶ περιτμήματα καὶ ψυχολογικῶν δογμάτων ναυάγια καὶ ἐρείπια καὶ δυσπερίεας καλογηρικῆς μελαγχολικῆς καὶ ἀπάνθρωποι φαντασμαγορίαι δὲν συνετέλεσαν εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην τοῦ σπουδαιότητος ζητήματος περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου! Ποσάκις δὲν ἠκούσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγίας ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εἶναι κόσμος τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ κακοῦ, εἶναι κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος, ἐν ᾗ περιφέρεται ὁ ἐπικατάρκτος ἄνθρωπος σύρων τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὴν αἰσθητὴν ταύτην κατοικίαν τοῦ διαβόλου, ἐξ οὗ ἐκ παντὸς τρόπου πρέπει νὰ ἀπαλλαγῇ, καταναλίσκων ὅλον τὸν ἐπί-

γειον βίον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ καταπνίξῃ καὶ πνέον, εἰ
 δυνατόν, νὰ ἐκσπάσῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ; Ποσάκις δὲν ἤκού-
 σαμεν τὴν οἰκτροτάτην ἀπεισιδοξίαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος
 εἶναι φύσει κακός, ἀπόλυτος δὲ ἀνάγκη ὑρίσκειται, ἵνα μὴ
 ἀπολέσῃ τὴν μακαριότητά αὐτοῦ, νὰ προσηλῇ τῇ δι' ὅλου
 τοῦ βίου νὰ ἐκρίζωσῃ τὴν κακὴν φύσιν αὐτοῦ; Τερατώ-
 δης ἀσέβεια πρὸς τὸν Δημιουργὸν τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀν-
 θρώπου ἀπειτεῖται συνδυαζομένη μετὰ τῆς πικρυωτάτης
 ἀμαρτίας τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ θεολογικῶν πραγμάτων
 καὶ συμπεφυμένη μετὰ πολλῆς τῆς ψυχῆς βδελυρίας, ἵνα
 τοιαῦτα βλάσφημοι δοξασίαι ἐξενεχθῶσιν. Καὶ ἂν ὁ Πλά-
 των δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ κόσμος οὗτος εἶναι κάλλιστος, διότι ὁ
 Δημιουργὸς αὐτοῦ εἶναι ἀγαθώτατος (Τίμ. 29 ε) καὶ ἂν ὁ
 Ἀριστοτέλης δὲν ἔλεγεν «ὁ μὲν δὴ Θεός, ὥσπερ ὁ πελαγός
 λόγος, ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων
 ἔχων, εὐθείᾳ περρίνει κατὰ φύσιν πορευόμενος· τῷ δ' αἰ-
 ξινέπεται δική, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμω-
 ρός» (Περὶ κόσμου πρὸς Ἀλέξανδρον κεφ. 7), δὲν ἡδύναντο οἱ
 μεγαλουργοὶ οὗτοι νὰ διανοιῶσι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν καὶ
 νὰ ἐνατενίσωσι τὸν ἐν τῷ φωτὶ ἀποσπιλνόμενον κόσμον, ἀ-
 φοῦ δὲν ἡδύναντο ἅ ἐμβυθίσωσι τὸ πνευματικὸν αὐτῶν
 βλέμμα εἰς τὴν ἐν τῷ σκότειν καταβυθισθεῖσαν ψυχὴν αὐτῶν,
 καὶ ἀφοῦ δὲν ἡδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀληθείαν καὶ τὸ
 κάλλος τῶν τῆς ἱερᾶς Γραφῆς «Πᾶς οἶκος κατασκευάζεται
 ὑπὸ τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός» (Παῦλος
 πρὸς Ἑβραίους 3, 4) «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐ-
 ρανὸν καὶ τὴν γῆν. . . καὶ εἶπεν ὁ Θεός γενηθήτω φῶς. . . καὶ
 εἶπεν ὁ Θεός «συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρα-
 νοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά, καὶ ἐγένετο

οὕτως». (Γένεσις 1, 1. 1, 3). Αὐτός εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτός ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν» (Ψαλμ. 32, 9). «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. . . καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν»; (Γένεσις 1, 27. 1, 31).

Παρὰ ταύτην τὴν ἀπαισιόδοξον γνώμην εὐρίσκομεν τὴν ἄλλην, ἐπίσης μὲν ἐσφαλμένην καὶ ἐπιβλαβῇ, αἰσιόδοξον ὁμῶς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει καλός, ἐξελθὼν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Πλάστου ἦτο οὗτος, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ὄν, πάγκαλόν τι χρῆμα· ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὁμῶς εἰσελθὼν καὶ πολλαχῶς ὑπ' αὐτῆς συμπιεσθεὶς, οἰκτρῶς παρεμορφώθη καὶ ἐγένετο κακός· ἵνα ἐπανακτήσῃ ὅθεν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀρχικὴν ἀγθότητα, πρέπει νὰ ἐπκνέλθῃ, ἀπολακτίσας τὸν ἐν κοινωνίᾳ βίον, εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ πατροφῆα, εἰς τὰ σπήλαια, τὰ ὄρη καὶ τὰς τρώγλας. Τίς τῶν δύο γνωμῶν τούτων, ἡ αἰσιόδοξος ἢ ἡ ἀπκασιόδοξος, εἶναι περισσότερον ἐσφαλμένη καὶ περισσότερον ἐπιβλαβής. δὲν δύναμαι νὰ κρίνω. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει καλός ἢ φύσει κακός, ψυχολογικῶς εἶναι ἐσφαλμένον· διότι παρὰ τὰς ὁρμὰς τὰς περιφιλεύτους εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ καὶ ὁρμὰς εὐμενεῖς καὶ συμπικτητικὰς, ὅτι δὲ οὔτε ἡ σκῆπη οὔτε τὸ μοναστήριον οὔτε ἡ τρώγλη οὔτε ἡ ἐρημος εἶναι ἢ πατρὶς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου καταφυγὼν ἠδύναντο οὗτος νὰ σώσῃ τὴν ἀγνείαν αὐτοῦ, δῆλον γίνεται ἐκ τῆς μακρᾶς τοῦ ἱστορίας· διότι ἂν ταῦτα ἦσαν ἡ φυσικὴ πατρὶς τοῦ ἀνθρώπου, πάντως πρὸ πολλοῦ οὗτος θὰ εἶχε καταφύγη ἐκεῖ, τὸν μονώτην ἀντὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου διάγων, τῇ φύσει αὐτοῦ ἐπόμενος καὶ οὐδαμῶς προσέχων τὸν νοῦν εἰς τὰς ἐπανθρώπους καὶ ἀντικοινωνικὰς ταύτας θεωρίας, αἵτινες ἠδύναντο καὶ νὰ ὑπάρχωσι

καὶ νὰ μὴ ὑπάρχωσι· διότι μόνον ὅταν συμφωνῶσιν αἱ θεω-
ρίαι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν
πραγμάτων φαίνονται αὗται ὅτι ἔχουσι ποιᾶν τινα δύναμιν
ἐπὶ τῆς τελικῆς διαμορφώσεως αὐτῶν, ὅταν ὁμοῦ αἱ ἀν-
θρώπινοι θεωρίαι εὐρίσκωνται εἰς διαφωνίαν πρὸς τὴν φύσιν
τῶν πραγμάτων, τότε ἀπερισπάστως καὶ ὅλως ἀνεξαρτή-
τως τῶν θεωριῶν τούτων πορεύονται ταῦτα τὴν ἐαυτῶν ὁ-
δὸν ἐγκαταλιπάνοντα τὰς ὑποκειμενικὰς τῶν βροτῶν θεω-
ρίας ἀνενοχλήτως καθευδούσας εἰς τὰ μελετητήρια τῶν ἀ-
νεπισκέπτων καὶ ὀνειρουμένων σοφῶν ἢ εἰς τὰς σελίδας
τῶν εὐρωπαικῶν βιβλίων αὐτῶν· «οἰκότης μὲν νυν βουλευό-
μενοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπίπην ἐθέλει γίνεσθαι, μὴ δὲ
οἰκότης βουλευόμενοισι οὐκ ἐθέλει οὐδὲ ὁ Θεὸς προσχωρεῖν
πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους γνώμας», λέγει ὁ Ἱερόδοτος 8, 60, 3.

Ἄλλ' οὐ μόνον θεωρητικῶς εἶναι ἀμφοτέρω τὰ δόγματα
ταῦτα ἐσφαλμένα, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς ἐπιβλαβῆ. Ὑπο-
θέσωμεν ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀκούσαντες τῶν προτρο-
πῶν τούτων κατέρευγον διὰ μιᾶς εἰς τὰς ἐρήμους ἢ εἰς τὰς
τρώγλας, ὑποθέσωμεν προσέτι ὅτι φύσει ἦτο δυνατόν νὰ πα-
ραμείνωσιν ἐκεῖ πάντες διαβιῶντες ὡς ἀσκηταὶ ἢ ὡς τρω-
γλοδύται τινές, τί μέγα ἀγαθὸν θὰ ἐκέρδιανε τὸ Σύμπαν;
ἢ μήπως δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐπιγείου βίου τῶν ἀνθρώ-
πων νὰ πραγματοποιήσωσι ἀγαθὰ τινα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ;
διὰ ποίας δὲ μηχανῆς θὰ ἐπραγματοποιοῦν ταῦτα, ἀφοῦ τὰ
πρὸς τοῦτο ἀνθρώπινα ὄργανα ἤθελον ἀφανισθῇ; Ἄλλ' ἴσως
αἱ γνώμαι αὗται οὐδὲ τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων ἦσαν ἄ-
ξιαι· ὅπως ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων εἶναι πολὺ πλου-
σιώτερος τοῦ ἀνθρώπου νοῦ, οὕτως καὶ ἡ πορεία αὐτῶν
εἶναι πολὺ ὀρθότερα τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιθυμουμένης.
Ἀλλοίμονον ἂν τὰ πράγματα ἦσαν εὐπλάστα ὡς κηρὸς εἰς

τὰς χεῖρας τῶν ἀνθρώπων ὁ κόσμος τότε πᾶντα εἰς ἀκο-
σμίαν θὰ μετεβάλλετο, ἀντὶ δὲ τῆς τάξεως ἡ ἀταξία καὶ ἀντὶ
τῆς φρονήσεως ἡ μωρία θὰ ἦτο ἡ δεσποζούσα ἐν τῷ Παντί.
'Ἄλλ' οὐδεὶς φόβος περὶ τούτου· ὁ ἐγκάσιμος μηχανισμὸς
εἶναι πολὺ στερεώτερος ἢ ὥστε νὰ συνταράσσεται ἐν τῇ
εὐθυπορίᾳ αὐτοῦ ἀπὸ τὰ ἀνεμόμενα φρονήματα τῶν ἀμυ-
ροβίων βροτῶν. Αἱ ἐκ χάλυβος μηχαναὶ δὲν παρεκτρέ-
πονται, ἀλλὰ συνθλῶσι τὸν αὐθάδη μύρμηκα τὸν ἐπιχειροῦντα
νὰ παρεκτρέψῃ ταύτης ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν πορείας αὐτῶν.

Ἡ κοινωνία εἶναι σαπρά, ἀνιχνεύει ὁ Πλάτων, συνε-
πηχούντων πάντων τῶν κοινωνιστῶν καὶ πτωχῶν τῶν ἀβά-
των ψυχῶν τῶν παρὰ τὰς θύρας τῶν Μουσῶν συνωθουμέ-
νων, ἡ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν κοινωνία, ἐν ᾗ ἀναστρε-
φόμεθα, προσθέτει, εἶναι κατὰμεστος συκοφαντῶν, σοφι-
στῶν, δημαγωγῶν, φιλοχρημάτων καὶ φιληδόνων πλουσίων,
ἀκολάστου καὶ ἀνδραποδώδους ὄχλου, οἱ ἄρχοντες αὐτῆς
εἶναι ἰδιοτελεῖς καὶ ἀπαιδευτοί, αἱ γυναῖκες ἀργαὶ καὶ
διεφθαρμεναι, τὰ παιδία νωθὰ, αὐθάδη καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀ-
φιλότιμα, οἱ νεανίσκοι ὑβρισταὶ καὶ θρακεῖς καὶ βδελυροὶ
καὶ ἐκνευρισμένοι· αἷτια τῆς κοινωνικῆς ταύτης σαπρό-
τητος εἶναι ἡ ἰδιοκτησία, ἡ οἰκονόμεια, ἡ ἀδικία καὶ ἡ
ἀπαιδευσίς· ταῦτα πρέπει νὰ ἐκρίζωθωσιν· οὐδὲν ἴδιον
πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τοῖς πολίταις τῆς αὐτῆς πολιτείας·
αἱ ἐννοιαὶ ἐμὴν σὸν πρέπει νὰ λείψωσιν, νὰ ἀντικατα-
σταθῶσι δὲ διὰ τῆς ἐννοίας ἡμέτερα· ἡ πατρικὴ καὶ μη-
τρικὴ στοργὴ πρέπει νὰ ἀντικατασταλῇ διὰ τῆς κοινῆς
φιλανθρωπίας, ἡ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια διὰ
τοῦ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους σεβασμοῦ καὶ τῆς πρὸς τοὺς
εὐεργέτας εὐγνωμοσύνης, ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη διὰ τῆς κοινῆς
πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εὐνοίας, ἡ συζυγικὴ πίστις καὶ ἡ οἰ-

κογενειακή τιμή διὰ τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας, ἡ ἐργασίᾳ μένει διὰ τοὺς δημιουργοὺς (*misera contributus plebs*), ὁ πόλεμος διὰ τοὺς στρατιωτικούς, τὸ σκέπτεσθαι περὶ τῶν συμφερόντων, τῆς δικτηρήσεως καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς πολιτείας διὰ τοὺς ἄρχοντας· πάντα ταῦτα θὰ συντελεσθῶσι διὰ σκοπίμου πολιτικῆς τροφῆς καὶ παιδείας ἐμποιούσης εἰς μὲν τοὺς δημιουργοὺς τὴν σωφροσύνην, εἰς δὲ τοὺς στρατιωτικούς τὴν ἀνδρίαν, εἰς δὲ τοὺς ἄρχοντας τὴν σοφίαν, πάντες δὲ θὰ συνδέωνται διὰ τῆς δικαιοσύνης, ἥτις ἐστὶ τὸ πράττειν ἕκαστον τὸ αὐτῷ προσήκον.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων ἐν τοῖς Πολιτικοῖς αὐτοῦ (Β. κεφ. 5) τὰς τοιαύτας περὶ πολιτείας γνώμης τοῦ Πλάτωνος παρρηθεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις· «δεῖ δὲ μηδὲ τοῦτο αὐτὸ ἀγνοεῖν, ὅτι χρὴ προσέχειν τῷ πολλῷ χρόνῳ καὶ τοῖς πολλοῖς ἔτεσιν (ἐθνεσιν *restituit* Bernays, Bergk P. L. Gr. Simonid. fr. 193), ἐν αἷς οὐκ ἂν ἔλαθεν, εἰ ταῦτα καλῶς εἶχεν· πάντα γὰρ σχεδὸν εὑρηται μὲν, ὅλλὰ τὰ μὲν οἱ συνήκται, τοῖς δὲ οὐ χρεῶνται γινώσκοντες». Οἱ φαινόμενοι ἀφελεῖς οὗτοι λόγοι ἐνέχουσι βῆθος ἀμύχχον ὅσον, ἐν τούτοις δὲ ἐνυπάρχουσι πλῆται αἱ ἀποδείξεις περὶ τοῦ ἀβασίμου καὶ ἀνεφάρμοστου καὶ ἀλυσιτελοῦς τῶν ὑποκειμενικῶν θεωριῶν πάντων τῶν κοινωνιστῶν καὶ τῶν τούτοις ἀκολουθούντων ποιητῶν καὶ ποιητικίζόντων φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν καὶ αἱ ῥῆζαι τῆς περὶ τῆς τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἑλληνίδος νεολαίας γνώμης μου, ἣν εἰς τῶν ὁμοεθνῶν μου τὴν μελέτην καὶ τὴν προσοχὴν δι' ὅλων τούτων τῶν

ἐπιστημονικῶν μέσων καὶ δι' ὅλης τῆς μακρῆς ταύτης σει-
ρᾶς τῶν σκέψεων θεωρῶς ἐπιθυμῶ νὰ συστήσω.

Δὲν δύναμμι μετὰ βεβαιότητος νὰ δυτχυρισθῶ, διότι φο-
βοῦμαι μήπως μὲ ἀπτεῖται ἡ μνήμη, ὅτι εἰς τρία μόνον μέρη τῶν
συγγραμμάτων αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ νηραλιώτατον καὶ
πλουσιώτατον τοῦτο πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν αὐτὴν ἢ
σχεδὸν τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῶν
ἐν χρόνῳ παντοδαπῶν ἐκφράσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος
ἀποφαίνεται. Τὸ ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικά (λ. κεφ. 8 σελ. 107 4)
χωρίον σκοπεῖ, ἐκ τῆς περὶ τῆς ὑπάρχουσας τοῦ Θεοῦ κοινῆς τῆς
ἀνθρωπότητος συνειδήσεως, τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ὁρότητος τῆς
γνώμης ὅτι ἡ ἐν τῇ θεωρητικῇ φιλοσοφίᾳ πρώτη οὐσία
εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Θεός· «τὸ δὲ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην
τὸ πρῶτον· ἐντελέχει γάρ. Ἐν ἅρᾳ καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ
τὸ πρῶτον κινεῖται ἀκίνητον ὄν· καὶ τὸ κινούμενον ἅρᾳ αἰεὶ
καὶ συνεχῶς ἐν μόνον· εἰς ἅρᾳ οὐρανὸς μόνος. Παραδέδοται
δὲ παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ παμπλαίων ἐν μύθῳ σχήματι
καταλειμμένα τοῖς ὕστερον ὅτι θεοὶ τέ εἰσιν οὗτοι καὶ
περιέχει τὸ θεῖον τὴν ὅλην φύσιν. Τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς
ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν παιδῶ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν
εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν· ἀνθρωποποιεῖς τι
γάρ τούτους καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὁμοίους τισὶ λέγουσιν
καὶ τούτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παρεπλήσια τοῖς εἰρημένους
ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι θεοῦ
ῶντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρησθαι νομίστειεν
καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὐρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἐ-
κάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένων
καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων οἷον λείψανα περισσεωθέντα
μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ μὲν οὖν πάτριος δόξα καὶ ἡ παρὰ τῶν
πρώτων ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν φανερά μόνον». — Ἐν τῷ χω-

ρίω (Πολιτικῶν βιβλ. Β. κεφ. 5 σελ. 1264, 1 β.), ὅπερ εἶδομεν ἀνωτέρω, κατὰρχίνεται ἐκ τῆς ἀβυσθοῦ· μαρτυρίας τῆς ἱστορίας ὅτι πάντα περὶ κοινογαμίαις καὶ κοινοκτημοσύνης πρῶταίσι εἶναι ἀνεφάρμοστοι, δυναμένη οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ζῶντι, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξημμένη φαντασίᾳ τοῦ ὀνειρώττοντος φιλοσόφου νὰ ἀναφυῇ. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ χωρίῳ (Πολιτικ. Η. κεφ. 10 σελ. 1329) πρόκειται περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν συσσιτίων καὶ τοῦ κατὰ γένη χωρισμοῦ τοῦ πολιτικοῦ πλήθους· ἀφοῦ δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι νεώτερα εὐρήματα τῶν ἐλλήνων, ἀλλὰ πολὺ παλαιότερα, τὸ μὲν εὐρυμα τῶν Αἰγυπτίων τῶν ἐπὶ Σεσώστριος, τὸ δὲ τῶν τῆς Οἰνωτρίας τῆς Ἰταλικῆς κατοίκων, προσθίεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν βεβαιωτικὴν περὶ τὴν ἀρχὴν (σελ. 1329, 25, β.) «σχεδὸν μὲν οὖν καὶ τὰ ἄλλα δεῖ νομίζειν εὐρησθαι πολλάκις ἐν τῷ πολλῷ χρόνῳ, μᾶλλον δ' ἀπειράκις· τὰ μὲν γὰρ ἀναγκαῖα τὴν χρεῖαν διδάσκειν εἰκὸς αὐτήν, τὰ δὲ εἰς εὐσχημοσύνην καὶ περιουσίαν ὑπαρχόντων ἤδη τούτων εὐλογον λαμβάνειν τὴν αὐξήσιν. Ὡστε καὶ τὰ περὶ τὰς πολιτείας οἰεσθαι δεῖ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον . . . διὸ δεῖ τοῖς μὲν εἰρημένοις ἰσικνῶς χρῆσθαι, τὰ δὲ παραλειμμένα πειρᾶσθαι ζητεῖν.»

Πόσων οὐτιδανῶν βιβλίων δὲν θὰ ἦτο ἀπηλλαγμένος ὁ κόσμος, καὶ πόσαι μωραὶ ιδέαι δὲν θὰ ἔλειπον ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ πόσαι ἀθλιότητες δὲν θὰ ὑπῆρχον ἐν ταῖς κοινωνίαις αὐτῶν, ἂν ἕκαστος τῶν λαμβανόντων εἰς χεῖρας τὴν γραφίδα, λόγῳ μὲν ὅπως ὠρελήσῃ καὶ συντελέσῃ εἰς τὸ γενικὸν καλόν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀντικείμενον δὴθεν τοῦ πνεύματος τῶν συμπολιτῶν του, ἐργῳ δὲ, ὅπως χρηματίσῃ καὶ δημοκοπήσῃ πράγματι δὲ, ὅπως δηλητηριάσῃ καὶ διαφθείρῃ τοὺς ἀκικωτέρους τῶν ἀναγνωστῶν του, ἂν, λέγω, ἕκαστος τῶν αὐτοσχεδιαζόντων καὶ καινοτομοούντων

τούτων ἤκουε τῆς σοφωτάτης συμβουλῆς τοῦ Ἀριστοτέλους "διὸ δεῖ τοῖς μὲν εἰρημένοις ἱκανῶς χρῆσθαι, τὰ δὲ παραλείμμενα πειρᾶσθαι ζητεῖν," καὶ ἂν πρὸ τῆς ἀταλαιπώρου ζητήσεως καὶ τῆς ἀσφόρου γνώμης αὐτῶν περὶ τῶν ὑψίστων μάλιστα ζητημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τῶν πολιτικῶν δηλ. καὶ παιδαγωγικῶν, ἐνεβόλυνε καὶ κατενόει τὰς σοφωτάτας ταύτας παρατηρήσεις τῆς ὑψίστης ἐν ἀνθρώποις διανοίας.

*Αριστα ἐπίσταται ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ χρόνος οὐδεμίαν ἐνεργὸν καὶ ποιητικὴν δύνανται ἔχει ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐπιδρῇ ἐπὶ τῆς διανοουμένης τῶν τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου, διότι αὐτὸς ὁ ἴδιος λέγει ὅτι οὐ σί α εἶναι πᾶν τὸ ἔχον τὴν δύνανται νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ πάσῃ, ὁ δὲ χρόνος δὲν εἶναι οὐσία. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δυνάμεως τῶν ἐν τῷ χρόνῳ γενομένων καὶ τῶν ἐν τοῖς πολλοῖς ἔθνεσι πραγματοποιηθέντων, ἐννοεῖ ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ ἐντεθεῖσαι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεις τυχοῦσαι τῶν δεουσῶν περιστάσεων, ἅτινας ἐνεκα τῆς [κοσμικῆς] διατάξεως, πάντοτε συνεπάγεται ἡ πορεία τῆς φύσεως, ἐκφράνουναι τὰς καταστάσεις αὐτῶν ἀείποτε ἀναλόγως τῆς ποιότητος αὐτῶν καὶ ἀείποτε συμμέτρως πρὸς τὰ κίττα, ἐσωτερικά τε καὶ ἐξωτερικά, τὰ ἐξερεθέσαντα τὰς δυνάμεις ταύτας εἰς τὴν ἐκφάνειν αὐτῶν. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον οἰκονομικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτικόν, εἶναι τοιοῦτον οὐχὶ διότι φιλόσοφοί τινες καὶ πολιτικοί τινες φιλάνθρωποι ἦ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀμέσως συνεκόλλησεν οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' εἶναι τοιοῦτοι δυνάμει ἐκείνης τῆς δυνάμεως, ἧς ἐνεκα ὁ σίδηρος ἔλκεται ὑπὸ τοῦ μηχανήτου καὶ τὰ μόρια τῶν σωμάτων ἔλκονται καὶ συσφίγγονται εἰς ἓν ὅλον τὸν αὐτὸν βίον καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ διαβιῶντα. Ἄν δὲ οἱ ἄνθρωποι δὲν διάγου-

σι τὸν βίον ἀπομεμονωμένοι, ἀλλ' ἀποκεκρυπταλλωμένοι εἰς οἰκογενεῖας ἐθνη καὶ πολιτείας, ἡ ἀποκεκρυπταλλωσις αὐτῇ δὲν εἶναι ἔργον τῆς βουλήσεως ἢ τῆς ἀντικριτικῆς αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν μὴ ὑπὲρ αὐτῶν ἐντεθεισῶν εἰς αὐτοὺς δυνάμεων, ὁρῶν καὶ ὀρυῶν, σωματικῶν τε καὶ ψυχικῶν.

* Ἄν δὲ ὁ ἐν οἰκογενείᾳ καὶ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ βίος τῶν ἀνθρώπων ἔλαβεν αὐτὸν τὸν τύπον, ἡ μετελλαχῆεν αὐτοὺς τοὺς τύπους, οὗς βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρώπων, τοῦτο εἶναι, γενικῶς εἰπεῖν, κατὰ τὴν προῖον τριῶν περχόντων, τῆς ποιότητος τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ὁρμῶν, τῆς φύσεως τῶν κοσμικῶν στοιχείων, ἅτινα περιβάλλουσιν ἐκκástοτε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν· ἀλλ' ἐν τῇ τῷ ὑποκειμένῳ τῶν δυνάμεων καὶ ὁρμῶν τούτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ δημιουργὸς αὐτῶν ἐν συνόλῳ εἰπεῖν δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἡ ἀλληλεπιδράσις τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ὁρμῶν πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς περιβαλλούσας τὸν ἄνθρωπον καὶ μὴ ὑπὲρ αὐτοῦ πλασθείσας· ἀναγκαιῶς ἔρα ἐπεταὶ ὅτι ἡ τοιαύτη διχόνομος τοῦ βίου δὲν εἶναι γέννημα τῆς ἀνθρωπίνης περινοίας καὶ συνέσεως, ἀλλὰ διάταξις πηγάζουσα ἐκ τῆς ἀνεξίχνιστου βουλήσεως τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων, τοῦ βουληθέντος οὕτω νὰ πλάσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, καὶ τοιαύτην νὰ καθορίσῃ τὴν ποιότητα τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν.

Νῦν ἐάν αἱ δυνάμεις αὗται τροποποιηθῶσι πῶς καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μεταβληθῇ πῶς, ἀναγκαιῶς ἐπεταὶ ὅτι καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ τοιούτου ἀνθρωπίνου βίου θὰ λάβωσιν ἀλλοίαν ὄλιν· οὐσιωδῶς ὁμοῦ θὰ μένωσιν αἱ αὐταί, ἐνόσφῃ ἢ δὲν ἐκρίζωθωσι καὶ ὁλοκληροῖν αἱ τε ἀνθρώπινοι καὶ

αἱ λοιπαὶ κοσμικαὶ δυνάμεις, ἡ δὲν μεταβληθῶσιν οὐσιω-
δῶς. Ἄλλ' εἶναι ταῦτα δυνατὰ ; καὶ κατὰ πόσον εἶναι δυ-
νατὰ, ἂν εἶναι τοιαῦτα ; Ἐάν εὐρισκόμεθα ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ
Δημιουργοῦ, τοῦ βουλευθέντος τὴν τοιαύτην δημιουργίαν νὰ
παρῇ γῆ, καὶ θὰ ἐννοῶμεν πληρέστατα τὸν τε τελικὸν λό-
γον καὶ τὸ ἀρχικὸν αἶτιον τῆς τοιαύτης δημιουργίας, τῆς
διὰ τῶν δικονομικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ
τῶν παντοδαπῶν τῶν σωμάτων μορφῶν περικυμώμενης, καὶ
σαφέστατα θὰ ἠπιστάμεθα τὸν τε τρόπον τῆς ἐκ μιᾶς ἀρ-
χῆς ἀπορροίας καὶ τὴν φύσιν τοῦ συνδεσμοῦ τῶν τριῶν τού-
των κοσμοδυναμικῶν ἀρχῶν· ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἄμεσος ἐπι-
σκόπησις τῶν ἀνεξερευνήτων βουλήσεων τοῦ Δημιουργοῦ δὲν
εἶναι τοῖς ἀνθρώποις δυνατὴ· ἀδύνατον ἄρα νὰ προειπώμεν
ἡμεῖς ἐσήμερον καὶ χερμαγενοὶς καὶ ἐπὶ ἐνὸς κόκκου τοῦ με-
γάλου Σύμπαντος ἱδυσκώμενοι ἂν θὰ ἐκρίζωθῃ ποτε ἡ ἰν-
θροπίνη φύσις καὶ ἂν θὰ μεταβληθῇ ποτε οὐσιωδῶς αὐτὴ
τε καὶ ἡ περιβάλλουσα ἡμᾶς φύσις.

Ἢ λυχοῦσα ἡμῖν τοῖς ἰσυνέροις μοῖρα τῆς γνώσεως
δὲν εἶναι ἡ ἄσπορος ἄμεσος γνώσις, ἀλλ' ἡ σφόδρα κμητηρὰ
καὶ ἄγαν ὀλισθηρὰ ἐμμεσος. Πρὸ ἡμῶν κεῖται τὸ ἐλάχιστον
τοῦτο μόνον τοῦ Σύμπαντος, ἐν ᾧ πάντες ἀναστρεφόμεθα,
καὶ τὸ ἐλάχιστον μόνον τῆς ἱστορίας, ὅπερ ἀπὸ εὐχρησμη-
τάτων χυμωτηρίδων ἐν τῷ χρόνῳ ἐκτυλίσσεται· ὁ γὰρ χρόνος τῆς
γνώσεως ἔχομεν τὸν νοῦν, διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων καὶ
τῶν συμφύτων τῇ διανοίᾳ λογικῶν τύπων ἐργαζόμενον· οὐ-
δὲν ἄλλο ὅθεν υπολείπεται ἡμῖν ἢ νὰ διανοίξωμεν τοὺς ὀ-
φθαλμοὺς ἡμῶν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐ-
ξετάσωμεν καὶ νὰ μάθωμεν, ὅταν ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ἐφικτόν,
τὸν τρόπον τοῦ βίου ἀμφοτέρων αὐτῶν· τοῦτο δύνανται ἡ θνη-
τὴ καὶ γῆνη φύσις ἡμῶν, καὶ τοῦτο ὠφελεῖ τὸν βίον ἡμῶν.

Περὶ δὲ τῆς ὁλότητος τῶν βαθυτάτων διανοημάτων τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τῆς οὐσίας τῆς κοσμοποιητικῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὑψίστη χρεὶς τοῦ συναίσθητικου τῶν ψυχῶν ἡμῶν, οὐδὲν ἀσφαλῶς οὔτε νὰ νοήσωμεν οὔτε νὰ εἰπώμεν εἶναι ἡμῖν ὁδοῦμενον. Τί ἐν τῷ μέλλοντι θὰ γείνη. ἀσφαλῶς δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. τ. ἐν τῷ ἀπωτάτῳ παρελθόντι συνέζη εἰς τὴν ὑψηλίον, μένει ἐπίσης ἀσφαλῶς καὶ κεκλυμμένον· οὐδὲν ὁμῶς ὁδοῦμενον πείθει ἡμᾶς ὅτι ἐν τῷ ἔραχτι τούτῳ χρόνῳ, καθ' ὃν ζῇ τὸ ἀνθρωπίνον γένος ἐπὶ τοῦ πικρῆς μικροῦ τούτου πλανήτου, συνέζη τοιαύτη μεταβολὴ ἐν τῇ περὶ ἡμᾶς φύσει καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὥστε νὰ μεριμνῶμεν καὶ περὶ τῶν ὑπὸ τοιαύτης περιστάσεως ἐνδεχομένων τύπων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν δικαιοῖται ἡμῖν ἡ ἱστορία πάντοτε παρουσιάζεται ἐν αὐτῇ ὁ ἀνθρώπος συζῶν μετ' ἄλλων ὁμοίων αὐτῷ καὶ τρεφόμενος ὑπὸ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν προϊόντων τῆς φύσεως ἀπειργασμένων τε καὶ ἀνεργάστον· οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμήν ἐνεργήσθη μέχρι τοῦδε ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ ἀνθρώπος ἢ ἀπομεμονωμένος ἢ διακεχυμένος ἐν τῷ Σύμπαντι, τηρήσας δ' ἐν ταύτοις τὴν οὐσίαν καὶ τὸν τύπον τὸν ἀνθρωπίνον.

Διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν παιδαγωγίαν τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων διδαγμάτων. Καὶ διὰ μὲν τὴν φιλοσοφίαν, διότι μορφήν τοῦ πνεύματος αὐτῆς θὰ ᾖ νὰ βάλῃ ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀνθρώπου σκέψεσιν ἀρρηγμένως· ἀφαιρούσα τουτέστιν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν σύμπληρη ιδιότητά αὐτοῦ τῆς μεμετρημένης κοινωνικότητος καὶ ἐποικαδομουσά οὕτω ἐπὶ τοῦ ἀνυποστάτου τῆς δικαιοῦς αὐτῆς ἀποκαθήκτου· τὰς περὶ τοῦ ἀνθρώπου σκέψεις αὐτῆς. ¶ μεμετρημένη κοινωνικότης εἶναι τόσον οὐσιῶδες γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ ἡ λογικότης καὶ ἡ αἰσθητικότης.

της καὶ ἡ ζωικότης· τὸ σύνολον πάντων τούτων εἶναι ὁ ζῶν καὶ ὑπερχῶν ἄνθρωπος, καὶ περὶ τούτου ὡς τοιούτου, ἂν δὲν θέλη νὰ ἀεροβατῇ, πρεπεὶ πάντοτε ἡ φιλοσοφία νὰ σκέπτεται διὰ δὲ τὴν παιδαγωγίαν τοῦτου εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων διδασκαμάτων, ἵνα μὴ παρελθῇ ἀπυστελλοῦσα ἡμᾶς τὰ νοοῦντα, συναισθνόμενα, βουλούμενα, ἐπθίοντα καὶ τὸ γένος διὰδίδοντα, τὰ φύσει οἰκονομικά, κοινωνικά καὶ πολιτικά περιωρισμένα χαμιγενηῖ πλάσματα, ὅτε μὲν εἰς τὸν οὐρανόν, τὰ μοναστήρια καὶ τὰς τρώγλας, ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν ἀχανῆ καὶ μηδαμοῦ πράγματι ὑπάρχουσιν καὶ ἐναργῶς φαινόμενῃν ἀνθρωπότητι.

Ἐν τοῖς κατ' ἡμᾶς χρόνοις ἦτο ἀναγκαιότατον νὰ ἐξεγείρετο ἐκ τῶν τάφων ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως λάβῃ τὴν Τυρσηνικὴν αὐτοῦ σάλπιγγα, ἵνα ἀπὸ περάτων ἕως περάτων ἀκουσθῇ καὶ αὖθις ἡ διάτορος αὐτοῦ φωνὴ «τὰ γὰρ εἶδη χαρέτω· τερετισμάτα γάρ ἐστι... τὸ δὲ λεγεῖν παραδείγματα αὐτὰ εἶναι καὶ μετέχειν αὐτῶν τῶν τε, κενολογεῖν ἐστὶ καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικὰς· τί γὰρ ἐστὶ τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ιδέας ἀποβλέπον;» Ὁ Πλάτων ἐν τῷ Γοργίᾳ (498 ε) λέγει «καὶ δις γὰρ τοι καὶ τοῖς φασὶ καλὸν εἶναι τὰ καλὰ λέγειν τε καὶ ἐπισκοπεῖσθαι», ἐν δὲ τῷ Φιλήβῳ (60 α) «εὖ δ' ἡ παροιμία δοκεῖ εἶχειν, τὸ καὶ δις καὶ τρίς τό γε καλῶς ἔχον ἐπικναπολεῖν τῷ λόγῳ δεῖν.» Τὸ κάλλιστον καὶ λυσιτελέστατον τοῦτο ἀριστοτελικὸν τυρσηνικὸν σάλπισμα οὐχὶ δις καὶ τρίς, ἀλλὰ χιλιάκις καὶ ἑξαχίλις καὶ καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐπικναχμυβάνηται, ὅπως διαισδύσῃ τέλος καὶ εἰς τὰ κεφαλὰς ἐκείνων τῶν φιλοσοφούντων, οἵτινες οὐ πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας ζητοῦσιν, ἀλλὰ πρὸς τινες λόγους καὶ δοξὰς αὐτῶν τὰ φαινόμενα προσελκύουσι καὶ περιῶνται συγκοσμεῖν, ὡς ἐν

τῇ ἀγανακτήσει του ἔλεγεν ὁ Ἰριστοτέλης περὶ ἄλλων φιλοσοφούντων κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους χρόνους τὰ αὐτὰ τοῖς πλείστοις τῶν νῦν ποιούντων.

Ὑπάρχει μίξ ἀπόλυτος ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, λέγει ὁ Hegel ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἐπικνηλαμύβανουσι δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐν τοῖς νῦν καιροῖς φιλοσοφούντων καὶ παιδαγωγούντων· εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάγκην ὑπέκρουσα ἡ ἰδέα αὕτη ἐκτυλίσσεται εἰς ῥιζοφόρους μερικωτέρας ἰδέας ἐχομένας ἀλλήλων καὶ προϊούσας ἐν τῇ ἐκτύλιξί αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀτελεστάτης εἰς τὴν τελειοτέραν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν τελειοτάτην· τὸ σύνολον δὲ πικρῶν τούτων ἰσοδυναμεῖ πρὸς ὅλην τὴν ἀρχαίαν ἀπόλυτον ἰδέαν, ἐξ ἧς ἡ ἐκτύλιξις ἀφωρμήθη. Ἀλλὰ δύναμεθα νὰ ἐπικνηλάσωμεν μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· ποῦ εὐρίσκεται ἡ ἀπόλυτος ἰδέα αὕτη; εὐρίσκεται ἴσως ἐν τῷ ἐπουρανίῳ χώρῳ τοῦ Πλάτωνος ἢ ἐπὶ τῆς γῆς ἢ μετὰ τὴν γῆς καὶ οὐρανοῦ ἢ ἐν τῷ νῦν τοῦ θιατοῦ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνελλισσομένης ἀνθρωπότητος ἢ ποῦ τέλος πάντων; ἐπεὶ τι εἶδος ὑποστάσεως ἔχει ἡ ἀπόλυτος αὕτη τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἰδέα; εἶναι αὕτη σῶμα ἐνεργούν καὶ πάσχον, εἶναι κατὰστασις, εἶναι ἀλήθεια ἢ τί εἶδος εἶναι ἔχει τέλος πάντων αὕτη; Τί δὲ σημαίνει τὸ ὑπέκρουσα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάγκην; πόθεν καὶ ποίου εἶδους καὶ τινος ἐνστάσεως εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη πρὸς ἐνεργεῖαν ἀνάγκη; ἐν ποίᾳ δὲ σχέσει εὐρίσκεται ἡ δύναται νὰ εὑρεθῇ ἡ ἰδέα μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι τὸ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ζῶν καὶ ἐρῶμενον καὶ ἐνεργούν καὶ πάσχον καὶ ὀδυρόμενον καὶ εὐφραζόμενον καὶ πλυνόμενον καὶ ὀρθοφρονούν ὑποκαίμενον; «τί ἐστὶ τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ἰδέας ἀποβλέπον;» Οὕτε ὁ θὸν οὕτε λυσιτελές εἶναι νὰ πιστευηται ὅτι ἐκτὸς τῆς διανοίας τοῦ

συναίσθηματος καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐργαζομένων καὶ ὁρθὸν μὲν δὲν εἶναι, διότι αἱ ἰδέαι αἱ ἱστορικαὶ εἶναι μόνον τύποι διανοητικοὶ τοῦ ἐπισκοποῦντος τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἶναι τὰ μόνα ὑποκείμενα τῆς ἀνελίξεως ταύτης· « ἢ γὰρ πόλεις εἰς ἄνδρες, οὐκ ἐρημικά » κατὰ τὸν Εὐριπίδην. Ἐάν δὲν ὑπῆρχεν ἱστορία γενομένη καὶ γιγνομένη, ἥ ἂν δὲν ὑπῆρχε διάνοια ἐπισκοποῦσα τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν ταύτην ἐκτυλισσόμενα, οὐδεμία οὐδ' αὖτοῦ ἱστορικὴ ἰδέα θὰ ὑπῆρχεν· πρῶτον ἐκκρίνεται ἕνεκα τῶν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὑπερχουσῶν δυνάμεων ὁ βίος αὐτῶν οὕτως ὅπως κατ' ἀνάγκην τῆς φύσεως τούτων ἐκφρίσσεται, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπέργεται ἡ ἐπισκοποῦσα τὰς παντοδαπὰς ταύτας ἐκφάνσεις διάνοια τοῦ φιλοσόφου καὶ εὐρίσκει καὶ καθορίζει ταύτας· ἀλλ' εὐροῦσα ταύτας διὰ τοῦ νοῦ καὶ καθορίσασα ἐν ὁρισμένοις τύποις ἡ φιλοσοφικὴ διάνοια σωματοποιεῖ εἴτα τὰς ἐκτῆς ψυχᾶς νοητικὰς ἀντιλήψεις καὶ ὑπολαμβάνει τὸν οἰκογενειακόν, τὸν θρησκευτικόν, τὸν πολεμικόν καὶ τὸν γεωργικόν βίον, τὴν πολιτείαν, τὴν ἠθικὴν, τὸ δίκαιον, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῶν πολιτευμάτων ὡς κύθυποστάτους τινὰς καὶ αὐθιγενεῖς οὐσίας ἐκτυλισσόμενας ἐξ ἀλλήλων κατὰ σειράν ἐκ τῆς ἀπολύτου ἰδέας τῆς ἱστορίας, ὣν τὸ ἐκτυλιχθὲν σύνολον ἰσοδυναμεῖ πάλιν πρὸς τὴν ἀρχικὴν συνεπτυγμένην ἀπόλυτον ἰδέαν, ἀλλὰ « διανοητὰ καὶ ἐπιθυμητὰ εἶναι τὰ μὴ ὄντα, κινούμενα δ' οὐ » κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (Μετὰ τὰ φυσ. θ. 31). Αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ κίνησις τῶν νοητικῶν τύπων εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων πλαινῶν, αἵτινες ἐπέδρασαν κάκιστα ἐπὶ τῶν ἐπιστημῶν· διότι ἀσχολούμενον τὸ πνεῦμα νὰ εὕρῃ ἐν παντὶ ἰδέαν καὶ πᾶν-

τοτε ιδέα; καὶ νὰ καθορίσῃ τὸν βίον καὶ τὴν κίνησιν αὐ-
τῶν ἀμελεῖ τῶν πρὸς γυμνάσιον, ἅτινα εἶναι τὰ μόνον ὁρῶντα
καὶ πύχοντα, τὰ μόνον ἀληθῆ ὑποκαί ἐνα παντὸς γινόμε-
νου ἐν τῷ κόσμῳ, ἡθικῶς τε καὶ φυσικῶς· ἀριστοκρατεῖα δὲ τὰ
πορίσματα τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπιτήσεως ὡς εἰκόσ. ἀπὸ
τῆς οὐσιώδους φύσεως τῶν γενομένων καὶ διακρινόντων πρὸς
αὐτὰ καθίστανται ἀπίστευτα, εἴτα δὲ καὶ ἀνίσχυρα πρὸς
τεῦξιν ὠφελίμου καὶ ἀγαθοῦ τινος· διότι «χαλεπὸν ἐκ μὴ
καλῶς ἐχόντων λέγειν καλῶς κατ' Ἐπιχρυσμον ἀρτίως τε
γὰρ λείπειται καὶ εὐθέως φαίνεται οὐ καλῶς ἐχον» πα-
ρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσ. Μ. 9).

↓ Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν τῇ περὶ ζωῆς ἡ
ἀτοπωτάτῃ καὶ σοφίᾳ πλείστης μόνον ἐπίδειγμα διαλεκτικῆς
αὕτη σχηματολογία εἶναι ἐξαιρέτως βλαβερὰ. Διότι ὅταν
θεωρηθῇ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ προσωρι-
σμεναι ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐξ ἐσωτερικῆς αὐτῶν τού-
των μόνον ἀνάγκης νὰ ἀναπτύσσωνται ἀφ' ἐκυτῶν, τότε,
ὡς εἰκόσ, οἱ ἄνθρωποι οἱ ζῶντες καὶ ἀφραίνοντες καὶ βουλό-
μενοι καὶ συναίσθανόμενοι καὶ δρῶντες, τὰ ζῶντα ὑποκείμενα
τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βίου αὐτῶν, κατ' ἀνάγκην μένουσιν ὡς
θεατικὴ τῆς τοιαύτης θεατρικῆς δραματουργίας τῶν ψιλῶν
ιστορικῶν ιδεῶν καὶ μεταβάλλοντι ζῶντες καὶ ἐμψυχοί
οὔτοι εἰς τυρλὰ ὄργανα τῶν ψιλῶν καὶ πτηνῶν καὶ κούρων
ἀπυρίων καὶ ἀναφῶν τούτων ιδεῶν, ὅταν τοιαύτη ἐμπεδωθῇ
γνώμη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν βροτῶν — ὅπερ ἀδύνατον νὰ
συμβῇ, διότι τὰ πράγματα ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ πράξει
αὐτῶν δὲν παρακχεύουσιν οὕτως, ὡς περὶ λογιζέται ἐν τῷ βίῳ
καὶ ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ τὸ φιλοσοφῶν ἀνθρώπινον πνεῦμα —
ὅταν, λέγω, τοιαύτη ἐμπεδωθῇ γνώμη καὶ πιστευθῇ ὅτι
οἶοναί ἀθερμακτα εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῶν ιστορικῶν τούτων

ιδεῶν, οὐδὲ μὴδ' αὐτοὶ ἐνεχόμενοι εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἐκυτῶν τυγχῶν, ὅταν ἐπικρατῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ γνώμῃ καὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι εἶναι νευρότπαστα ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ιδεῶν κατὰ τὴν φύσιν καὶ διάθεσιν αὐτῶν μεταπλάσσόμενοι καὶ συττηματιζόμενοι καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐνδόμυχον αὐτῶν ἔξιν καὶ ἀλλοίωσιν ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν συμμεταβιλλόμενοι, τότε πᾶσα τῆς παιδαγωγίας, οἰκονομικῆς τε καὶ σχολικῆς καὶ πολιτικῆς, δύναμις καὶ ἐνέργεια εἶναι οὐτιδανή, ματαιὰ καὶ περιττή, διότι ἡ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ κατελογισμοῦ καὶ τῆς ἐργασίας δύναμις ἀπκμβλύνεται καὶ ἐκμηθεύεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος μεταβιλλεῖται εἰς γυμνὸν αὐτόμαχον καὶ εἰς ψιλὸν νευρότπαστον.

Γνώμη ταύτης ὀλεῖριωτέρᾳ ἀδυνατον νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον· ἂν πάντες ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι γίνεταί τις πρόσδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς τὸν κόσμον τὸν πνευματικόν, ἂν πάντες ἔχομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι δυνάμεθα νὰ μεταπλάσωμεν πῶς ἐπὶ τὸ βέλτιον τὴν λαχοῦμεν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θεσιν καὶ μετὰ γλυκυτάτου πόθου ἐργάζονται πρὸς τοῦτο ὅσοι ἐργάζονται νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν, ἐλπίζομεν καὶ πράττομεν ταῦτα, διότι πεποιθήμεν ὅτι σμικρὴν τινα ῥεπὴν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς διαμορφώσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἔχει καὶ ἡ βούλησις τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι δὲν εἴμεθα τυφλὰ αὐτόματα ιδεῶν ἀποίων καὶ ἀναφῶν ἢ φυσικῶν δυνάμεων ἐνεργῶν καὶ πρακτικῶν.

Πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς διαμορφωτικῆς καὶ ἐνεργοῦ δυνάμεως, ἣν κέκτηται ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῶν τυγχῶν αὐτοῦ, δὲν εἴμεθα τυφλοὶ γινώσκομεν, καὶ ἂν δὲν γινώσκαμεν, πρέπει νὰ μάθωμεν ἀκριβῶς νὰ διαγινώσκωμεν ἐν τοῖς ἀνθρώποις τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεως καὶ τὴν δύναμιν τῆς φύσεως. Ἡ ὁρμὴ τῆς αὐ-

τοσυντηρητικῆς, ἡ γενετήσιος ὁρμῆς, ἡ ὁρμὴ τῆς προσωπικῆς
 ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀτομικῆς τιμῆς, ἡ ὁρμὴ τοῦ διασκευά-
 σαι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα κατὰ τοὺς τύπους τῆς ἡμε-
 τέρας δικονοίας καὶ ἡ ὁρμὴ τοῦ εἰδέναι εἶναι δυνάμεις ἐντε-
 θεῖσαι ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων. Ἡ ποιότης
 καὶ αἱ δυνάμεις τῆς ἐκαστοῦ περιβαλλούσης ἡμῶν φύσεως
 καὶ ὁ τρόπος καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν δὲν
 εἶναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων οὔτε πεποιημέναι οὔτε ὠρισμέναι,
 ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως ἡμῶν καὶ ὁ τόπος ἐν ᾧ ἕκαστος
 ἡμῶν ἐναποτίθεται δὲν εἶναι ὑπ' ἡμῶν ἐξηρημένους· ἀλλὰ
 πάντα ταῦτα τὰ ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεως ἡμῶν, πάντα
 ταῦτα τὰ μὴ ὑπ' ἡμῶν ποιηθέντα, τὰ μὴ ὑπ' ἡμῶν ἐν τῷ
 τρόπῳ τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν καθορισθέντα κατ' ἀπό-
 λυτον ἀνάγκην, γνωστὴν ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς καὶ τῷ σκοπῷ
 καὶ τέλος αὐτῆς μόνον ὑπὸ τῆς ἀνεξερπνήτου βουλῆσεως
 τοῦ Δημιουργοῦ, ταῦτα πάντα, λέγω, κατ' ἀνάγκην
 ἀπόλυτον συσφίγγουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς οἰκογένειαν,
 εἰς κοινωνίαν, εἰς ἔθνη καὶ εἰς πολιτείας, παρινούσας τὸ
 ἑαυτῶν ἔργον διὰ τῆς κοινότητος τῆς γλώσσης, τῶν κοινῶν
 ἐθίμων, τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν, τῆς θρησκείας, τοῦ
 δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἐπιθυμῶ καλῶς νὰ νοηθῇ ἐν πᾶσι
 τοῦτοις (διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀκρότατον τῶν σκέψεών μου
 καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων μου,) μάλιστα τοῦτο, ὅτι ἀνεξαρ-
 τήτως τῆς βουλῆσεως τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἀνάγκην
 ἀπόλυτον καὶ ἀνωτέραν, ἐκπηγάζουσιν ἐκ τῆς
 οὐσίας τῶν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων ἐντεθεισῶν
 δυνάμεων ἐν τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ζῶσι καὶ ἐν τῇ φύσει τῇ
 πράγματι περιβαλλούσῃ αὐτοὺς καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀλ-
 ληλεπιδράσεως αὐτῶν, συσφίγγονται οἱ ἄνθρωποι ἐν οἰκογε-

νεία, κοινωνία καὶ πολιτεία, περαίνοντες τὸ ἔργον αὐτῶν διὰ τῆς κοινῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπείων τρόπων τῆς ἐν κοινῇ συμβιώσεως αὐτῶν.

Ἐν πᾶσι τούτοις ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις οὐδαμῶς ἐμφιλοχωρεῖ καὶ οὐδὲν δύναται· διότι οὐδεὶς τῶν παρὰ γόντων τῆς τοιαύτης διχορρώσεως ἐδημιουργήθη, ἢ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καθωρίσθη ὑπ' αὐτῆς· διὸ οὐδὲν τούτων μέχρι τοῦδε οὔτε μετεβλήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις οὔτε θὰ μεταβληθῇ ἐν τῷ μέλλοντι, ἐνόσω αἱ αὐταὶ δυνάμεις κατὰ τοὺς αὐτοὺς τρόπους ἐν τῷ αὐτῷ κόσμῳ ἐνεργοῦσι· τοῦτο ἐνόει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς τὰ γέγονεν ἐν τοῖς πολλοῖς ἔτεσιν καὶ ἐν τοῖς πολλοῖς ἔθνεσιν· διότι, ἂν καὶ οὐτοπίαι τοῦ Göthe, καὶ οἱ ῥεμβώδεις στοχασμοὶ τοῦ Rousseau, καὶ ἡ φαντασιώδης πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὰ μελαγχολικὰ καὶ ἀπάνθρωπα ἰδανικὰ τῶν θεολογούντων, καὶ τὰ Phalansteria τοῦ Γάλλου κοινωνιστοῦ Fourier οὐδαμῶς οὐδεποτε οὐδαμῶς μέχρι τοῦδε ἐφηρμόσθησαν οὐδὲ μονίμως καὶ ἀμετάσπῳς ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ὡς βιωτικοὶ τῶν ἀνθρώπων τύποι ἀπεπάγησαν, τοῦτο ἐλέγχει δύο τινὰ συνάμα, καὶ ὅτι ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργουσῶν δυνάμεων οὐδαμῶς κεῖται ἡ πρὸς τὴν τοιαύτην δικτύπωσιν τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἐπιτηδειότης καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη διχορρώσις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν οἰκογενείᾳ, ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν, ἐν κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ δὲν εἶναι ἔργον τῆς βουλῆσεως τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἔργον αὐτῆς δὲν εἶναι ἐπίσης ἡ γλῶσσα, ἡ ἠθικὴ, ἡ θρησκεία καὶ τὰ παρόμοια προϊόντα καὶ ὄργανα τῆς ἐν κοινῇ συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης βουλῆσεως δὲν εἶναι ἀπεριόριστος, ὡς φαντάζονται τινες αὐτὴν (Indeterministen),

οὔτε πάλιν καθ' ὁλοκληρίαν περιωρισμένη, ὡς φαντάζονται αὐτὴν ἄλλοι (Deterministae), πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐξώθεν κινήτῃ. ὡς πιστεύουσιν οὐκ ὀλίγοι (Fatalisten). Ἐν ἐκυτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς κινήσεως ἔχουσιν ἡ βούλησις, εἶναι ἐν ταύτῃ τῇ γενικότητι αὐτῆς, ὡς βούλησις ἐλευθέρᾳ ἢ μὴ ἐλευθέρᾳ, ὅλως ἀνύπνικτος Ἡ βούλησις εἶναι κατάστασις ὡρισμένου τινὸς ἐμφύχου ὄντος καὶ γεννηταὶ καὶ ἐκφαίνεται μόνον κατὰ τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἐκ δύο ἢ καὶ πλείονων πρὸς πραγματοποιήσιν συλληθηέντων σκοπῶν μετὰ προηγηθείσιν ἐκτίμησιν τῶν ὑπὸ τούτους τοὺς σκοποὺς κατατεινομένων ἡθικῶν ἐλκτερίων εὑρεθῇ ὡς πραγματοποιήσιμος καὶ καθορισθῇ πρὸς ὄντως ὁ εἰς ἀποκλεισθέντων ἀπολύτως πάντων τῶν λοιπῶν. Μόνον δὲ ἐν τούτοις τοῖς δυοῖς σημείοις τοῦ πολυπλόκου τούτου ψυχολογικοῦ φαινομένου, ἐν τῇ ἀρχικῇ κατευθύνσει τῶν σκέψεων ἡμῶν καὶ ἐν τῇ ἐντάσει, μεθ' ἧς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐκλεχθείσης καὶ προτιμηθείσης ἀποράσεως κατὰ πάντων τῶν λοιπῶν ψυχολογικῶν προσκομμάτων ἐπιδιώκομεν, καίτοι ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως.

Ἐπὶ τῆς τοιούτης ἢ τοιαύτης ποιότητος τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου, δι' οὗ γίνεται ἡ σκέψις καὶ ἡ ἀπόφασις οὐδὲν ἢ βούλησις δύναται τοῦτο τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον ἐπιγίνεται τῇ ψυχῇ ἄλλοθεν καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς βουλήσεως αὐτῆς· ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης συμπλοκῆς καὶ ἀλληλουχίας τοῦ τοιούτου περιεχομένου κατὰ τὴν σκέψιν ἐπίσης οὐδὲν δύναται ἢ βούλησις, διότι τοῦτο εἶναι καθαρὸν παρὰ τὸν τοῦ μηχανισμοῦ τῆς παραστάσεως καὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἐπίσης οὐδὲν δύναται ἢ βούλησις ἐπὶ τῆς διπλάσεως τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν, διότι αὗται οὐσαί ἀσυνεῖδητα τὸ πρῶτον γεννήματα τῆς

συμπλοκῆς τῆς ψυχικῆς ποιότητος μετὰ τῆς φυσικῆς τῶν
 ἐρεθισμῶν, τῶν πολλυχρόθεν εἰς τὴν ψυχὴν ἐπιρροουμένων. γί-
 νονται εἴτε συνειδηταί κατὰστάσεις μόνον μετὰ προηγουμένην
 ἐπισκόπησιν τῶν κατ' ἑκάστον τούτων ἐνεργειῶν καὶ παθη-
 μάτων τῆς ψυχῆς, ὑπὸ τῶν παντοδαπῶν ἐρεθισμῶν, ἐσωτε-
 ρικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν, εἰς τὸ ὄρεῖν ἐκχναγκασθείσης· ἢ ἐν
 τῷ νῶϊ δὲ τελουμένη σύγκρισις καὶ ἀντιπαραβολὴ τοῦ περιε-
 χομένου καὶ τῆς οὐσίας τῆς τελικῆς ἐνεργείας τῶν σκέψεων
 τούτων, τῆς τε ἀποφάσεως δηλ. περὶ τοῦ πρακτέου καὶ
 τῆς ποιότητος τῶν πρὸς ὄντως αὐτῆς ἀπαιτουμένων μέ-
 σων, πρὸς τὰς ἡθικὰς ταύτας ἀρχάς εἶναι ὡσαύτως ἔργον
 ψιλὸν καὶ καθαρὸν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, ὅπως ἀνεξάρ-
 τον τῆς ἡμετέρας βουλήσεως· ἢ δὲ ἐκτέλεσις τοῦ σκοπου-
 μένου καὶ αἱ πολύμορφοι λοξοδρομίαι πρὸς τελεῖν καὶ λυ-
 σιτελῇ τεύξιν αὐτοῦ περιορίζονται οὐκ ὀλίγον ὑπὸ τοῦ μέ-
 τρου τῶν σωματικῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ τῆς μέχρι ὁ-
 ρίου τινὸς μόνον μεταβλητῆς μορφῆς τῶν φυσικῶν ἀντικει-
 μένων· ὥστε τὸ μόνον μέρος ἐν τῇ συνθέτῳ ταύτῃ ἐργασίᾳ,
 ἐν ᾗ ἐλευθέρως ἡ βούλησις ἐνεργεῖ, εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀρχικὴ
 κίνησις τῶν σκέψεων ἡμῶν, καὶ ἡ παντοδαπὴ ἐντασις τῆς
 ἐνεργείας αὐτῆς, μετ' ἧς εἰς τέλος ἄγει τὴν ἄπλὴν πρὸς πραγ-
 ματοποίησιν καθορισθεῖσαν ἀπόφασιν διὰ μέσου πάντων τῶν
 τυχόν ἐκ τῶν παθῶν καὶ ὁρμῶν καὶ λοιπῶν σκέψεων καὶ
 μεταλογισμῶν παρεμβλλομένων καλυμμάτων. Ἄλλ' ἐπειδὴ,
 ὡς εἶναι φανερόν, ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἀπόφασις, ἣν ἐκά-
 στοτε ἀπορραϊζόμεν, εἶναι ἀποτελεσματ. τοῦ τε πλούτου καὶ
 τῆς ποιότητος τοῦ περιεχομένου τῶν σκέψεων ἡμῶν, τῆς πι-
 στότητος ἢ μὴ πιστότητος τῶν λογικῶν ἐνεργειῶν, τῆς ἐν-
 τάσεως ἢ χαλάρότητος τῶν διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ
 τῆς ποιότητος καὶ ποσότητος τῶν γενικῶν ἡθικῶν ἀρχῶν,

καὶ ἐπειδὴ ταῦτα πάντα δύνανται ὡς πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ τὸ ποσὸν ἢ ποιικίλλωσιν ἀναλόγως τῶν βιωτικῶν ἡμῶν περιπετειῶν, ἐπεὶ ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τοῦτο τὸ μῶριον τῶν πρῶξεων αὐτοῦ εἶναι ὅλως αὐτόμαχόν τι, ἀπηρτημένον πάντῃ ἐκ τῆς φύσεως, ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἄλλο μῶριον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς καθορισθείσης ἀποφάσεως, ἐπίσης δὲν εἶναι ψιλόν ὁ ἄνθρωπος αὐτόμαχον διότι καὶ μὲν περιορίζεται οὐκ ὀλίγον ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς ποιότητος καὶ ποσότητος τῶν φυσικῶν αὐτοῦ δυνάμεων καὶ ὑπὸ τῆς ἀτελείας καὶ σκληρᾶς ἰδιοφυῆς ποιότητος τῶν πρὸς μετασχηματισμὸν καὶ διέπλασιν προκειμένων ἵντων, ἀλλ' εἶναι ἐλεύθερος πάντῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν μιᾶς τῶν πολλῶν πρὸς τὸν μεταπλάσμον τούτων ὁρμῶν, ὡς εἶναι ἐλεύθερος ἐπίσης καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἰσχύος, μεθ' ἧς θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἐκαστοῦ προκειμένου· εἶναι ἐλεύθερος τούτεστιν ἢ στερεῶς ἢ ἀποσυβῇ πᾶν τὸ προσφυγόν ἐμπόδιον ἢ ἀσθενῶς ἢ ὑπερβῇ καὶ ἀσταθῶς ἢ παρεκκλινῇ ἀπὸ πᾶν βῆμα τῆς πρὸς τεύξιν τοῦ προτεθέντος σκοποῦ πορείας ἅμα τοῦ πρώτου κωλύματος παρεμπιπτόντος, ὡς ἐρήρη ἀνωτέρω.

Ἄν τὸ μῶριον τοῦτο τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως εἶναι σμικρὸν ἢ μέγιστον, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐν ταῖς σκέψεσι καὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ἐλεύθερος ὡς ὁ τῆς αἰθέρας ὑψηλὴ δισχίζων ἀετός, ἀλλ' ὡς ὁ μεταξὺ τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ δεσμωτηρίου αὐτοῦ κινούμενος δεσμώτης, ἂν τὸ μέγιστον τοῦτο μῶριον τῆς ἐλευθερίας δὲν πληροῖ τοὺς πόθους ἡμῶν καὶ δὲν διαθρύπτει ἐπικρατῶς τὴν ἀνθρωπίνην περιριλαυτίαν ἡμῶν, μακρὸν ἐνδιαφέρει τὴν ἀλήθειαν τὸ βέβαιον οὐχ ἥττον εἶναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι αὐτόμαχον, ὅτι ἀρχὴ νέων πράξεων παρὰ τὴν ἀλληλουχίαν

τοῦ ἐν τῇ φύσει ἐπικρατοῦντος γενικοῦ νόμου τῆς αἰτιότη-
τος εἶναι πῶς δυνατὴ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ,
καὶ ὅτι οὐ μόνον ἐνταῦθα ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη τοῦ πα-
θεῖν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐν τῇ ἱστο-
ρίᾳ τὸ εὖ ἢ κακῶς ἐν οἰκογενείᾳ, κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ
ζῆν εἶναι ἐκ τῆς ἐλευθερίας ταύτης καὶ τῆς μεταπλαστι-
κότητος τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐξηρημένων, ἐνῶ τὸ ἀ-
πλῶς ζῆν ἐν οἰκογενείᾳ καὶ κοινωνίᾳ εἶναι πάντα ἀπ' αὐ-
τῆς ἀνξιάρτητον, ἐξηρημένον δὲ μόνον ὑπὸ τῶν δυνάμεων,
ἃς ὁ Δημιουργὸς κηδύκεται νὰ θέσῃ ἐν τε τῷ ἀνθρώπῳ καὶ
τῇ περιβαλούσῃ αὐτὸν φύσει, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς ποιότητος
τῆς ἀλληλεπιδράσεως τούτων. «Τὰ μὲν εἰκότα καὶ συνηθῆ
καὶ κατὰ λόγον περικινόμενα τῷ ἐφ' ἡμῖν (Ὁμηρος) ἀποδί-
δωσι καὶ λέγει δῆπου πολλάκις

« Αὐτὰρ ἐγὼ βούλευσα κατὰ μεγαλήτορα θυμόν. »

Καὶ

« Ὡς φάτο, Πηλείωνι δ' ἄχος γένετ', ἐν δὲ οἱ ἦτορ »

« στήθεσσι λασίοισι διάνδιχα μερμηρίζειν, »

Καὶ πάλιν

— « ἀλλὰ τὸν αὖτις »

« πεῖθ' ἀγαθὰ φρονέοντα δι' ἄρρονα Βελλερεφόντην, »
ἐν δὲ ταῖς ἀτόποις καὶ παραβόλοις πράξεσι καὶ φορᾷ τινος
ἐνθουσιώδους καὶ παρυστάσεως δεομένοις οὐκ ἀναισθύνει
ποεῖ τὸν θεόν, ἀλλὰ κινεῖν τὴν προαίρεσιν, οὐδ' ὁρμᾶς,
ἐνεργαζόμενον, ἀλλὰ φαντασίαν ὁρμῶν ἀγωγούς, αἷς οὐδὲ
ποιεῖ τὴν πρᾶξιν ἀκούσιον, ἀλλὰ τῷ ἐκουσίῳ δίδωσιν ἀρχήν
καὶ τὸ θαρεῖν καὶ τὸ ἐλπίζειν προστίθησιν » λέγει περὶ τοῦ
δυνατοῦ τῆς ἀρχῆς νέων ἀνθρωπίνων πράξεων ὁ Πλούταρχος
ἐν βίῳ Γαίου Μαρκίου (κεφ. 32.) Ἐν δὲ τῇ πρὸς Κο-
λώτην μονογραφίᾳ αὐτοῦ (κεφ. 2) λέγει περὶ τῶν δυνάμεων

τῶν ἀπεργασαμένων τό τε ζῆν καὶ τὸ εὖ ζῆν ὅτι «τὸ μὲν ζῆν οἱ γονεῖς μετὰ τῶν θεῶν ἡμῖν ἐδωκαν, πικρὰ δὲ τῶν φιλοσόφων δίκης καὶ νόμου συνεργὸν οἰόμεθα λόγον ἐπιθυριῶν κολαστὴν λαβόντες, εὖ ζῆν· τὸ δὲ εὖ ζῆν, ἐστὶ κοινωνικῶς ζῆν καὶ φιλικῶς καὶ σωφρονῶς καὶ δικαίως.» Τὰ αὐτὰ περίπου λέγει περὶ τῶν αὐτῶν καὶ ὁ Μοσχίων (ἀπόσπ. 7. Trug Graec. Fragm. rec. Nauck » σελ. 633).

- » ἦν γὰρ ποτ' αἰὼν κεῖνος, ἦν ὀπηδαῖα
- » θηρσὶν δικάτῃς εἶχον ἐμπερεῖς βροτοί,
- » ὀρειγενῇ σπήλαια καὶ δυσπηλίους
- » φάραγγας ἐνναίοντες· οὐδέπω γὰρ ἦν
- » οὔτε στεγῆρης οἶκος οὔτε λαῖνοις
- » εὐρεῖα πύργοις ὠχυρωμένη πόλις,
- » οὐ μὴν ἀρότροις ἀγκύλοις ἐτέμνετο
- » μέλαινα καρποῦ βῶλος ὀμπνίου τροφῆς, . . .
- » ἀλλ' ἦν ἀκύμων κωφεύουσα ῥέουσα γῆ.
- » βορᾷ δὲ σαρκοβρῶτες ἀλλήλοκτόνους
- » παρεῖχον αὐτοῖς δαίτῃς· ἦν δ' ὁ μὲν νόμος
- » ταπεινός, ἡ βίη δὲ σύνθηρονος δίκη,
- » ὁ δ' ἀσθενὴς ἦν τῶν ἀμεινόνων βορά.
- » ἐπεὶ δ' ὁ τέκτων πάντῃ καὶ τρέφων χρόνος
- » τὸν θνητὸν ἡλλοίωσεν ἔμπαλιν βίαν,
- » εἴτ' οὖν μέριμναν τὴν Προμηθεὺς σπῆσας
- » εἴτ' οὖν ἀνάγκην, εἴτε τῇ μακρᾷ τριβῇ
- » αὐτὴν παρὰσχὼν τὴν φύσιν διδάσκαλον,
- » τότε εὐρέθη μὲν καρπὸς ἡμέρου τροφῆς
- » Δήμητρος ἀγνῆς, γαῖα δ' ἡ πρὶν ἄσπορος
- » ἥδη ζυγουλοῖς βουσὶν ἥροτρεύετο,
- » ἄσθη δ' ἐπυργώσαντο καὶ περισκεπεῖς
- » ἔτευξαν οἴκους καὶ τὸν ἡγχιωμένον

» εἰς ἡμέραν δίκιταν ἡγχιον βίον. »
 (πρὸς βλ. καὶ Αἰσχύλ. Προμηθ. 443 κ. ἐξ. Σοφοκλ. Ἀντιγόη.
 456. 334 κ. ἐξ.)

Τὸ ὅτι ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ μεταπλάτῃ
 τὴν φύσιν κατὰ τοὺς τύπους τῆς ἐκυτοῦ διανοίας, ὡς ὁ
 Fichte (Die Bestimmung des Menschen) ἀπερὶάνθη,
 εἶναι σφόδρα ὑπερβάλλως πεποιθῆσις εἰς τὴν ἀπεριόριστον ἰ-
 σχύνην τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Ἡ μεταβολὴ τῶν ἐν ἡμῖν
 δυνάμεων ἢ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν πραγμάτων, τῶν γενομένων
 εἴτε ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας τῶν
 δυνάμεων τούτων, εἴτε ἐκ τῶν ἐν τῇ φύσει ἐπικρατουσῶν
 κοσμοποιητικῶν ἀρχῶν, ἐξαρτᾶται οὐχὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων
 διανοητικῶν τύπων οὐδὲ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν· πρῶ-
 τιστα πάντων αὗται εἶναι ἐξερτημέ· ἢ ἐκ τῶν ἐν τοῖς οὐσι
 κειμένων δυνάμεων, ὧν ὁ δημιουργὸς δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος,
 μόνον δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἶναι δυνατὴ ἢ κατὰ τοὺς τύπους τῆς
 διανοίας τῶν ἀνθρώπων μεταβολὴ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον οἱ διανοη-
 τικοὶ οὗτοι τύποι δὲν εἶναι εἰς διαφωνίαν οὔτε πρὸς τὴν φύ-
 σιν οὔτε πρὸς τὰς δυνάμεις τῶν ὄντων τούτων. Τοὺς ὠκεα-
 νοὺς δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ μεταβάλλῃ εἰς ἀνθεμώοντας
 παραδείσους, οὔτε τὴν τίγριν εἰς συνανθρωπευόμενον ζῶον·
 τὴν κατὰ τὰ ἀξιώματα τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, τοῦ
 ἀποκλεισμοῦ τοῦ τρίτου, καὶ τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου πορεῖαν
 τῶν ἀνθρωπίνων λογικῶν ἐνεργειῶν αὐνάτον νὰ μεταβάλλῃ
 ὁ ἄνθρωπος· τὴν συσχέτισιν τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ κατὰ τὸ ὅ-
 λον καὶ μέρος, κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἰτιατόν, καὶ ἐν γενεῇ
 τὸν κόσμον τῶν αἰσθημάτων καὶ τοὺς ὁρμαθούς τῶν ἐννοιῶν
 κατὰ τὰς λογικὰς κατηγορίας, ἐπίσης· τὰς ὁρμὰς τῆς αὐτο-
 συντηρησίης, τοῦ εἰδέναι, τοῦ δρᾶν, τῆς προσωπικῆς τιμῆς,
 τῆς κοινῆς φιланθρωπίας, τῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς ὁμοίους

καὶ τῆς φιλοτιμίας ἀδύνατον νὰ ἐκρίζωσῃ ἐκ τοῦ βάρους, εἰς
θ' ἐρριζωμέναι κεῖνται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δημιουργοῦ· τὴν οἰκο-
γένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν δὲν δύνανται ὁ ἄνθρωπος νὰ δια-
λύσῃ, διότι μόνον τὰ ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα δύνανται οὗτος
νὰ ἀφανίσῃ, καὶ ταῦτα πάλιν μόνον ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον
ἡ ὑπαρξὶς καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν εἶναι προῖον τῆς ἀνθρωπί-
νης δυνάμεως, εἶναι ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως· τού-
των δὲ οὐδέτερον εἶναι τοιοῦτον·

- » εἴ μοι ξυνεῖτ' φέροντι
 - » μοῖρα τὰν εὖσεπτον ἀγνείαν λόγων
 - » ἔργων τε πάντων, ὧν νόμοι πρόκεινται
 - » ὑψίποδες, οὐρανίαν
 - » δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὧν Ὀλυμπος
 - » πατὴρ μόνος, οὐδὲ νιν
 - » θνατὰ φύσις ἀνέρων
 - » ἔτικτεν, οὐδὲ μήποτε λάθῃ κατακοιμάσῃ·
 - » μέγας ἐν τούτοις θεός, οὐδὲ γηράσκει.»
- κατὰ τὸν Σοφοκλῆα (Οἰδ. Τύραν. 863)

Τὸν βαθμὸν τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ὃν ἀ-
πέδωκάν τινες εἰς τὴν βούλησιν, ἔχει τῶν ἐν ἡμῖν δυνά-
μεων μόνον ἡ φαντασία· αὕτη εἶναι ὅλως ἀπεριόριστος ὑπὸ
τῆς φύσεως καὶ τῶν δυνάμεων τῶν πραγμάτων, ἐνῶ ἡ
βούλησις περιορίζεται ὑπὸ τούτων οὐ σμικρόν. Ἡ φαντα-
σία δύνανται νὰ χωρίσῃ τὰ ἀχώριστα, νὰ ἐνώνῃ τὰ
μὴ ἐνούμενα, νὰ μεγεθύνῃ τὰ μὴ μεγαλυνόμενα, νὰ πλάτ-

τη καὶ νὰ δημιουργῇ ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ, νὰ συμπί-
 ζῃ, νὰ ἀναπτύσῃ, νὰ γενικεύῃ, νὰ ἀφαιρῇ, νὰ προσθέτῃ
 κατ' ἀρέσκειαν, μηδαμῶς λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν οἷόν ἐστιν ἑ-
 καστον τῶν ὄντων καὶ μηδαμῶς κωλυομένη ὑπὸ τῆς φύ-
 σεως τῶν πραγμάτων. Ὅτι δὲ ἐκ τῆς ἀχάλινώτου ταύ-
 τῃς ψυχικῆς δυνάμεως πολλὰ τελευτῶνται ἐπισωρεύονται
 εἰς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, ἐκλαμβάνουσας τὰ πλάσμα-
 τα ταῦτα τῆς φαντασίας ὡς πράγματα, καὶ προσπαθοῦσας
 εἶτα τὰ φαντάσματα ταῦτα νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὴν φύ-
 σιν καὶ τὴν πορείαν τῶν ὄντως πραγμάτων, τῶν ἐνεργούν-
 τιν καὶ πασχόντων ἀντικειμένων, μαρτυρεῖ μὲν ἄριδῆλως
 ἡ Μεταφυσικὴ, εἶναι δ' ἐνταῦθα ἡμῖν ἀδιάφορον· ἐκεῖνο
 ὅπερ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐνδιχέει εἶναι νὰ ὑποδείξω-
 μεν τίνα τῶν παιδαγωγικῶν ἰδανικῶν εἶναι τοιαύτης φαν-
 ταστικῆς φύσεως, ἵνα μὴ ταῦτα θηρεύοντες ἐν τῇ πρακτικῇ
 ἡμῶν ἐνεργείᾳ ἀλυσιτελῶς ματχοπονῶμεν καὶ ἀσυνειδήτως
 κακῶν παρτίτοι γενώμεθα.

« Μόνον ἐν τῇ ποιήσει εἶναι ἄριστον τὸ ἡμῖν ἀρέσκον,
 τὸ τελειότατον, τὸ ἐν τῷ νῷ ὡς εὐγενέστατος πόθος τοῦ
 συναισθημένου ἐνιδρυμένον· ἄλλ' ἐν τῷ πρακτῷ ἄριστον εἶ-
 ναι τὸ ἐμπρακτον, τὸ ἐνάληδες, τὸ ἐφαρμοσίμον, τὸ μὴ ὑ-
 περβαῖνον τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, τὸ ἡμῖν ὠφέλιμον.
 « τὸ δ' ἀληθὲς ἐν τοῖς πρακτοῖς ἐκ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βί-
 ου κρίνεται· ἐν τούτοις γὰρ τὸ κύριον » λέγει ὁ Ἀριστο-
 τέλης (Ἠθικ. Νικομ. Κ. κεφ. 9). Εἰς πάντας ἀρέσκει νὰ
 ᾔητο ἀπηλλαγμένος ὁ κόσμος τοῦ φυσικοῦ κακοῦ, νὰ ᾔητο
 ἄνθρωπος τελειότερος, νὰ μὴ ὑπέκειτο εἰς νόσους· νὰ μὴ ὑ-
 πῆρχεν ἡ βαθεῖα ἀθλιότης ἢ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ πηγὰς
 ζουσα, νὰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀπιστία ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέ-
 σεσι, νὰ ᾔητο ἀπηλλαγμένος ὁ πολιτικὸς βίος τῆς μωρίας

τῶν παρεξηγήσεων, τῶν παντοδαπῶν ἐκφάνσεων τῆς ἰδιο-
 τελείας, τῆς ἀμαθείας, τῆς ἐμπαθείας, καὶ πάντες ἐποθοῦμεν
 τοιοῦτος νὰ ᾔτο ὁ κόσμος, καὶ πάντες ἐν τοῖς ποιητικοῖς
 ἡμῶν δημιουργήμασιν οὕτω φανταζόμεθα αὐτόν· ἀλλὰ δὲν
 περιοριζόμεθα μέχρις ἐδῶ, οὐδὲ μορφώνομεν τὸν βίον ἡμῶν
 κατὰ τοὺς φαντασιώδεις τούτους πόθους ἡμῶν. Ἐν τῷ
 πρακτικῷ βίῳ πάντες ἐργαζόμεθα ὅπως περιστείλωμεν τὰς
 ἤδη ὑπαρχούσας νόσους, φωτίσωμεν τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν
 μωρίαν, ἐνισχύσωμεν τὰς ἤδη ὑπαρχούσας ἀγαθὰς ἁρμὰς
 καὶ καταστείλωμεν τὰς ἤδη ὑπαρχούσας κακὰς, ταῦτα δέ,
 ὅπως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ δυνατόν, τὸ ἡμῖν ὠφέλιμον
 γένηται. Λαμπρόν καὶ ὑψηλὸν εἶναι νὰ προτείνωμεν πρὸς ἀ-
 πομίμησιν τοῦ ἀνθρώπου τὸν Θεόν, νὰ ὑποδεικνύωμεν αὐτῷ
 τὸν οὐρανὸν ὡς πρότυπον τῆς δικπλάσεως τῆς γῆς, νὰ πε-
 ριγράφωμεν δι' ἀνθηροτάτων χρωμάτων τὸν ἐπουράνιον βίον,
 καὶ διὰ θερμοτάτων λόγων νὰ συνιστῶμεν τὸν μεταγλημα-
 τισμὸν τοῦ γηϊνοῦ βίου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἐπουρα-
 νίου. Εἶναι σφόδρα ἐξαρτικὸν τῆς φαντασίας νὰ ὑποδεικνύω-
 μεν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ἀχανῆ ἀνθρωπότητα καὶ νὰ προ-
 τρέπωμεν αὐτόν ὑπὲρ αὐτῆς νὰ ἐργάζεται, ὑπὲρ αὐτῆς νὰ
 μυχθῇ, πρὸς ταύτην νὰ καταβύθῃ τὰ βήματα αὐτοῦ.
 Ἀλλ' εἶναι ταῦτα σύμφωνα πρὸς τὴν σιδηρᾶν δυνάμιν τῶν
 πραγμάτων; εἶναι ταῦτα δυνατόν τῷ χαμαιπετεῖ ἀνθρώπῳ;
 δὲν εἶναι ταῦτα πόθοι ἀπραγματοποίητοι; δὲν εἶναι εἰδωλὰ
 τῆς φαντασίας κενά; Τί δὲ ἐπιτυγχάνομεν ἀκολουθοῦντες
 κατὰ τὸν βίον ἡμῶν φαντασιώδη εἰδωλὰ; Δὲν προσκαρῶμεν
 ἐκάστοτε πρὸς τὰ πράγματα; δὲν ἀνατρεπόμεθα ὑπ' αὐτῶν;
 δὲν καταθραύεται ὁ βίος ἡμῶν καὶ δὲν ἐκβραζόμεθα ὡς τι-
 νὰ ἄμορφα καὶ οἰκτρὰ ναυάγια παρὰ τὰς ζοφάδας ἀκτὰς
 τῆς τε ἰδίας καὶ τῆς κοινῆς ἐλσινότητος; Τί ὠφελήθη μέ-

χρη τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς μὲν σχολαῖς μορφωθέντων, ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν δὲ ὡς σκοπῶν τῆς παιδευτικῆς ἐνεργείας προταθέντων δογμάτων;

» χρη τὰ ἑοικότα παρ δαιμόνων μαστευόμεν θναταῖς φρεσίν,
» γνόντα τό παρ ποδὸς οἴας εἰμέν αἴσας »

λέγει ὁ Πίνδαρος (Πύθ. 3. 59). Παρ᾽ αὐτῶν τὸν ἐσωτερικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῆς ἱστορίας ἡμῖν διανοιγόμενον. Παρὰ τὸν Ἀχιλλέα ὁ Θερσίτης, παρὰ τὸν Ἀγαμέμνονα ὁ Ἴρος, παρὰ τὸν Αἴαντα ὁ Αἴγισθος, παρὰ τὴν Πηνελόπην ἡ Κλυταιμῆστρα, παρὰ τὸν Ἑτεοκλέα καὶ Πολυνείκην ὁ Ὀρέστης καὶ Πυλάδης, παρὰ τὸ χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν γένος τῶν ἀνθρώπων τὸ χαλκοῦν καὶ σιδηροῦν, παρὰ τὸν Προμηθεά ὁ Ἐπιμηθεὺς, παρὰ τὸν Ἀπόλλωνα ὁ Πλούτων! Πότε μετεβλήθη σπουδαίως ἡ ἀνθρωπότης ἐσωτερικῶς; πότε ἐλείψαν ἀπὸ τοῦ κόσμου οἱ Δημοσθένεις καὶ Δημάδαι, οἱ Λεωνίδαι καὶ Ἐφιάλται, οἱ Κλέωνες καὶ οἱ Φωκίωνες, οἱ Ἀριστείδαι καὶ Πausανίαι; ὁ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος χαρακτηρισμὸς τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν ῥητόρων καὶ τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν ἀκολάστων συγγραφέων, ὁ παρὰ τοῦ Ἀριστοφάνους χαρακτηρισμὸς τῶν μωριῶν καὶ γελοιότητων καὶ φαντασιοκοπιῶν καὶ φαυλοτήτων τῶν δημαγωγῶν, τῶν γυναικῶν, τοῦ ὄχλου, τῶν σοφιστῶν δὲν ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεῖ σχεδὸν εἰς τὸν Emile τοῦ Rousseau καὶ εἰς τοῦ Μολιέρου τὰς κωμωδίας; ὁ ναυτικὸς ὄχλος τῶν ἐν Ἀθήναις ἀγοραίων δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ὄχλος τῶν Παρισίων, τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Πετροπόλεως; οἱ δούλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Ρώμης, οἱ Εἰλωτες τῆς Σπάρτης καὶ οἱ Πενέσται τῆς Θεσσαλίας οὐδέποτε ἄλλοτε καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς γῆς ἐζήσαν; οἱ

Φαλαρίδες καὶ Διονύσιοι, οἱ Ἀρχέλοιοι καὶ οἱ Περδίκαι, οἱ Νέρωνες καὶ οἱ Κκλλιγοῦλαι εἶναι μοναδικὰ φαινόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος; οἱ Τσονκάπκι τῆς Ἀσίας, οἱ Δαλαΐ-Λάμκι τῆς Σινικῆς καὶ οἱ Σαίχ-ουλ-ισλάμκι τῶν Μουσουλμάνων οὔτε ἐν Εὐρώπῃ οὔτε ἐν Ἀφρικῇ ἀνεφάνησάν ποτε; Κύκλος τὰ ἀνθρώπινα, κύκλος καὶ οὐδὲν νεώτερον εἰς τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἀκήρυκτος καὶ ἄπικυστος ἀγὼν τῆς μωρίας κατὰ τῆς φρονήσεως, τῆς ταπεινότητος καὶ εὐτελείας κατὰ τῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ μεγαλοψυχίας, τῆς παχυλῆς ἀμαθείας κατὰ τῆς πεφωτισμένης διανοίας, τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς δυσειδαιμονίας καὶ τῶν προλήψεων κατὰ τῶν ἐλλάμψεων τοῦ πνεύματος, τῆς λοξότητος τοῦ ἤθους κατὰ τῆς εὐθύτητος καὶ εἰλικρινείας, τῆς ὑλικῆς βίας κατὰ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς, διαθρυμματισμὸς τοῦ ἀγίου καὶ αἰδίου καὶ οὐρανίου κατὰ τὴν ἄφυκτον ταύτην σύγκρουσιν καὶ σπιλβηδῶν αὐτῶν μετὰ τὸν διαθρυμματισμόν. Ἴδού ὁ ἱστορικὸς βίος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ αὐτοὶ πάντοτε, τὰς αὐτὰς μωρίας, τὰ αὐτὰ πάθη, τὰς αὐτὰς ἀνάγκας, τὰς αὐτὰς θείας ἐλλάμψεις ἔχοντες· οἱ τρόποι μόνον καθ' οὓς αἱ εὐάριθμοι αὐταὶ ἀρχαὶ ἐκφαίνονται ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ποικίλλουσι πως. Ἄλλως ἢ φιλαυτία, ἢ ἡδονή, ἢ φιλοχρηματία, τὸ ἴδιον συμφέρον, αἱ φαντασιοκοπίαι, αἱ κηφηνώδεις ἐπιθυμίαι καὶ ἡ ἀνελεύθερος χρησιμότης ὑπῆρξαν πάντοτε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου πολὺ ἀρχοειδέστεροι σκοποὶ καὶ τέλη τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων ἢ ἡ σοφία, τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ τελειοποίησις. « Ἄλλ' οὔτε ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν· ὑπεναντίον γὰρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὐτ' ἐν θεοῖς ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης » λέγει ὁ Πλάτων (Θεαίτ. 176, α).

Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἄνθρωπος· μέγας μὲν καὶ αἰθέριος καὶ ὑψηλόφρων καὶ παντοδύναμος, δυνάμενος καὶ τῶν ἄστρον νὰ ψύσῃ ἐν τῇ ἐκυτοῦ φαντασίᾳ, μικρὸς δὲ καὶ χαμαιπετής καὶ χοῖκός καὶ ὀλιγοδρανῆς χαλεπῶς καὶ μόγεις ἐκ τοῦ στομάχου καὶ τοῦ βαλαντίου αὐτοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ δυνάμενος· τίνα ἄνθρωπον νῦν πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὅλῃν αὐτῶν αἱ πρακτικαὶ ἐπιστῆμαι; τὸν ψύοντα τῶν ἄστρον ἢ τὸν χαλεπῶς καὶ μόγεις ἐκ τοῦ δερμάτος καὶ τοῦ βαλαντίου αὐτοῦ νὰ ἐξέλθῃ δυνάμενον; τὸν ἐν τῇ φαντασίᾳ μεγαλοπρεπέστατα ἰνδαλλόμενον ἢ τὸν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ χαμαιγενῆ ἐκφοινόμενον; Τὸ δῖλημμα τοῦτο δὲν εἶναι ἐκ τῶν εὐλύτων· ἐάν τις ἀποκλίνῃ πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ τελευταίου, ὀρεῖται δυοῖν θάτερον, ἢ παντάπασιν νὰ ἄγνοῇ, ἢ νὰ συμβιβάσῃ πως τὴν ἐκυτοῦ γνώμην πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς σεμνῆς ταύτης Ἀριστοτελικῆς ἐντολῆς. «Εἰ δὲ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Οὐ γὰρ δὲ κατὰ τοὺς παλαινοῦντας ἀνθρώπων φρονεῖν ἄνθρωπον ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ· εἰ γὰρ καὶ τῷ ὄγκῳ μικρόν ἐστι, δυνάμει καὶ τιμιότητι πολὺ μᾶλλον τούτων ὑπερέχει. Δόξεις δ' ἂν καὶ εἶναι ἕκαστος τοῦτο, εἴπερ τὸ κύριον καὶ ἁμεινον· ἅτοπον οὖν γίνονται ἂν, εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ βίον αἰροῖτο ἀλλὰ τινος ἄλλου» (Ἠθικ. Νικομ. Κ. κεφ. 7 σελ. 1177, 30 β), ἐάν δὲ ἀποκλίνῃ πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ πρώτου, τότε πρέπει νὰ διαψεύσῃ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ τῆς ἀσθενείας τῶν ἀνθρωπίνων παρατηρήσεων τῶν σοφωτάτων ἐν ἀνθρώποις·

- » — φρίσσω δέ σε διερχομένα
 » μυρίοις μόχθοις διακναιόμενον . . .
 » Ζῆνα γὰρ οὐ τρομέων
 » αὐτόνῳ γνώμα σέβει θνατοὺς ἄγαν, Προμηθεῦ.
 * φέρ' ὅπως ἄχαρις χάρις, ὦ φίλος· εἰπέ, ποῦ τίς ἀλλά ;
 » τίς ἐφαμερίων ἄρηξις ; οὐδ' ἐδέρχθης
 » ὀλιγοδρανίαν ἄικιυν
 » ἰσόνειρον, ἧ τὸ φωτῶν
 » ἀλῶν γένος ἐμπεποδισμένον ; οὐποτε θνατῶν
 » τὰν Διὸς ἀρμονίαν ἀνδρῶν παρεξίχαι βουλαὶ »
 λέγει ὁ Αἰσχύλος (Προμηθ. 539).
 » ἄγε δὴ φύσιν ἄνδρες ἀμυυρήβιοι, φύλλω, γενεῇ προσόμοιοι
 » ὀλιγοδρανεές, πλάσματα πηλοῦ, σκιοειδέα φύλ' ἀμενηνά,
 » ἀπτῆνες ἐφημέριοι, τελαοὶ βροτοὶ ἄνδρες εἰκελόνειροι,
 » πρόσχετε τὸν νοῦν τοῖς ἀθανάτοις ἡμῖν.
 ἐπὶ πᾶσι λέγει ὁ Ἀριστοφάνης (Ὀρνιθ. 686).
 » ἐπάμεροι· τί δέ τις ; τί δ' οὐ τις ; σκιάς ὄναρ
 » ἄνθρωπος·
 λέγει ὁ Πίνδαρος (Πύθ. 8. 95).
 » Ἰὼ γενεῇ βροτῶν
 » ὥς ὕμῃς ἴσα καὶ τὸ μηδὲν ζώσας ἐνερθιμῶ.
 προσθέτει ὁ Σοφοκλῆς (Οἰδ. Τύρ. 1186). Ἰλιγγιᾶ ὁ νοῦς
 καὶ ῥίγοι μέχρι τῶν ἐνδομύχων ἡ ψυχὴ τοῦ ἀναμετρούντος
 τὸ βάθος τῆς φοβερῆς ἀληθείας τῶν σφωτάτων τούτων
 παρατηρήσεων περὶ τῆς οὐδενίης τῶν ἐν ἀνθρώποις, συνε-
 σταλμένη δὲ οὕτω ἡ φαντασία μετὰ κοσμίης μετριοφροσύ-
 νης καὶ εὐπρεποῦς νηφαλιότητος καὶ μάλα ἄκουσα ἐγκα-
 ταλείπει τὰ γλυκύτατα περὶ τῆς ἐξόχου δυνάμεως καὶ τῆς
 μεγίστης ἐν τῷ Παντὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ὄνειρα αὐτῆς,
 ἔχουσα δὲ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὰ τε Πινδαρικά (Νέμ. 6, 1.).

- » "Ἐν ἀνδράων, ἔν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
- » μητρὸς ἀμφοτέροισι διείργει δὲ πᾶσα κεκριμένα
- » δύνاميς, ὡς τὸ μὲν οὐδέν, ὃ δὲ χάλκεος ἀσφαλὲς αἰὲν ἔδος
- » μένει οὐρανός. Ἄλλὰ τι προσφέρωμεν ἔμπαν
- » ἥ μέγαν νόον ἦτοι φύσιν ἀθανάτοισι,
- » καίπερ ἐφ' ἡμερίαν οὐκ εἰδότες οὐδὲ μετὰ νύκτας
- » ἅμμε πότμος ἄντιν' ἐγρῶμεν ὄραμεν ποτὶ στήθεσιν, »

ἔχουσα προσέτι ὑπὲρ ὅσιν καὶ τὴν σεμνὴν Ἀριστοτελικὴν παρρησίαν « χρὴ . . . τὸν ἄνθρωπον... ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ » ἀναφωρεῖ στερεᾶ πλέον τῇ φωνῇ μετὰ τοῦ Πινδάρου (Πύθ. 3, 61. 10, 27. Νέμ. 5, 14. 4, 69. Ἰσθμ. 7, 43. Bergk).

- » Μὴ, φίλα ψυχά, βίον ἀθάνατον
- » σπεῦδε, τὴν δ' ἐμπρακτον ἀντλεῖ μηχανάν . .
- » ὁ χάλκεος οὐρανός οὐ ποτάμβατος
- » μὴ μάτευσ Ζεὺς γενέσθαι...
- » θνατὰ θνατοῖσι πρέπει...
- » Γαδείρων τὰ πρὸς ζόφον οὐ περατόν· ἀπότρεπε
- » αὐτίς εὐρωπὴν ποτὶ χέρσον ἔντεα ναός·
- » τὰ μακρὰ δ' εἴ τις
- » παπταίνει, βραχὺς ἐξικέσθαι χαλκόπεδον θεῶν ἔδραν·
(ὅ τοι πτερόεις ἐρριψε Πάγασος
- » δεσπότην ἐθέλοντ' εἰς οὐρανοῦ σταθμούς
- » ἐλθεῖν μεθ' ὁμάγυριν Βελλεροφόντην
- » Ζηνός. Τὸ δὲ παρ' ἑδίξαν
- » γλυκὺ πικροτάτα μένει τελευτά.»

Ὁ πτερόεις Πήγασος ἔρριψε τὸν δεσπότην αὐτοῦ Βελλεροφόντην ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ νὰ ἀνχιμῇ μετὰ τῶν θεῶν· τελευτὴ πικροτάτη ἐπιθυμίας ὑπερφιάλου, τέλος χαῦνον ἐλπίδων κενῶν. Εἶναι βεβαίως ἐλεύθεροι καὶ K. Schmidt καὶ Spener καὶ Franke καὶ πάντες οἱ ἀρχαιότεροι εὐσεβόφρονες (Pietisten) νὰ προδάλωσι τοῖς ἀνθρώποις ὡς σκοπὸν τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν τὴν ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ, ἀτελῶς ἐν τούτῳ ἀπαμιμούμενοι τὸν Πυθαγόραν, τὸν Σωκράτην, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, οἵτινες οὐχὶ ὡς σκοπὸν τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων, ἀλλ' ὡς τελικὸν σκοπὸν πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν προέτειναν τὴν ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ καὶ αὐτὴν πάλιν κατὰ τὸ δύνατόν (Πλατ. Θεαίτ. 176, β)· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττῃ καὶ θὰ ζῇ οὐχὶ ὡς Θεός, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, ὅπως καὶ μέχρι τοῦδε ἐπραξε καὶ ἐζήσῃ, διότι πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ὁ χάλκεος οὐρανὸς οὐ ποτ' ἀμβατος αὐτῷ. Εἶναι ἐλεύθεροι ἐπίσης καὶ Kant καὶ Pestalozzi καὶ οἱ τούτοις ἀκολουθοῦντες παιδαγωγοὶ καὶ φιλόσοφοι νὰ προτείνωσιν ὡς σκοπὸν τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων τὴν ὕψ' ἐκείνου πρᾶγμα τοποίησιν τῆς ιδέας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἡ ιδέα αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῷ νῷ μόνον τῶν προτεινόντων αὐτὴν ὑπάρχουσα, οὐδαμοῦ δὲ ἀλλαχοῦ φαινομένη, εἶναι εἰδῶλον, εἶναι ὄνειρον πτηνόν, οὐδεμίαν ἐκτικὴν δύναμιν νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων δυνάμενον. Ὅ,τι εἶναι τὸ « οὐκ ἄνθρωπος » τοῦ Ἀριστοτέλους, « τὸ δ' οὐκ ἄνθρωπος οὐκ ὄνομα », εἶναι καὶ ἡ ιδέα τῆς ἀνθρωπότητος· εἶναι ιδέα οὐχὶ πρᾶγμα καὶ ιδέα μάλιστα διάφορος τῇ οὐσίᾳ πάσης ἄλλης ιδέας, ἀμυδροτάτου

μέν, ἀλλὰ τελείου πως καὶ ἀπληκτιβωμένου διανοητικοῦ τύπου οὐσης. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος πλὴν τῆς νοητῆς ὑποστάσεως αὐτῆς, ἥτις εἶναι ἡ κοινὴ ὑπόστασις πασῶν τῶν ιδεῶν, εἶναι προσέτι καὶ ἀτελής, χαώδης καὶ ἀόριστος· καὶ ἀτελής μὲν, διότι ἡ ἀνθρωπότης δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὸν βίον αὐτῆς ὥστε πνεῦμά τι ἐπισκοποῦν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους σύμπαντα τοῦτον νὰ μορφώσῃ εἴτα μίαν τελείαν ἰδέαν περὶ αὐτῆς· χαώδης δὲ καὶ ἀόριστος, διότι ἀδύνατον εἶναι ἀνθρωπίνως νὰ συμπεσιθῶσιν ἐν τῷ νῷ ἡμῶν ἀπαξάπαντα τὰ φύλα τὰ ζῶντα νῦν καὶ τὰ ζήσαντα ἀνέκαθεν καὶ τὰ μέλλοντα μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων νὰ ζήσωσιν, ἄγριοι τουτέστι καὶ βάρβαροι, ἡμιπολίτιστοι καὶ πεπολιτισμένοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδιὰ, νοήμονες καὶ βλάκες, μοχθηροὶ καὶ ἀγαθοί, ζῶντες καὶ ἀποθανόντες καὶ μέλλοντες νὰ γεννηθῶσιν ὑπὸ ἑνὶ τύπῳ διανοητικόν. Οὐδεὶς δὲ σκοπευτής, ὡς γνωστόν, σκοπεύει εἰς τὸ χάος καὶ εἰς τὸ σκότος, ἀλλὰ πάντες εἰς φωτεινόν τινα καὶ μὴ πόρρω λίαν ἀπ' αὐτῶν ἀφιστάμενον σκοπόν.

Τὸ ἀρχέτυπον παράδειγμα τοῦ Schwarz, ἡ τῆς νεολαίας ἐξύψωσις εἰς τὴν βαθμίδα τῆς τοῦ παιδευτοῦ ἀναπτύξεως τοῦ Beneke, ἡ ὑπὲρ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἀνύψωσις τοῦ πνεύματος τοῦ παιδευομένου τοῦ Richter, ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἐν ἀνθρώποις πνευματικοῦ βίου τοῦ Hergang, ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἡ τῆς πρώτης φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν δευτέραν, τὴν πνευματικὴν, μεταβολὴ τοῦ Hegel, ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς τοῦ Kurtmann, ἡ παίδευσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς αὐτοπαιδεύτην τοῦ Braubach, ἡ αὐτοανάπτυξις τοῦ Gräfe, ἡ ἡ-

θικρότης καὶ ἡ τελειότης τοῦ Fichte, ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἐν ἐνὶ ἐκάστω τῶν ἀνθρώπων κεκρυμμένου ἰδανικοῦ ἀνθρώπου τοῦ Jean Paul, ἡ ἐν πάσαις ταῖς τοῦ βίου μεταβολαῖς ἀμετάστατος ὁμολογία πρὸς τὸν ἀπηκριβωμένον καὶ ἰδανικὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐν ἐκάστω ἡμῶν ὑποδεδυκότα τοῦ Schiller, καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον πόσοι ἄλλοι παρόμοιοι σκοποὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων, οὓς ἡ μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ οὐχὶ σπανίως αἰωρουμένη γερμανικὴ διάνοια καθ' ἐκάστην εἰς τὸν κόσμον ἀφθόνως ἐπιπροχέει, εἶναι παιδευτικοὶ σκοποὶ οὐδενὶ ἀνθρωπίνῳ ὀφθαλμῷ ὄρατοί, ἅτε ὑπὸ πυκνοτάτης ὁμίχλης κεκαλυμμένων ἢ ἐν ὑπερλάμπρῳ φωτὶ ἀποστιλβόντων τοῦ τε σχήματος καὶ τοῦ σώματος αὐτῶν. «Δεῖ ὑποτίθεσθαι μὲν κατ' εὐχὴν», λέγει πού ὁ Ἀριστοτέλης, «μηδὲν μὲν τοι γὰρ ἀδύνατον»· ὃ ἐστὶ, μηδὲν ἀόριστον, μηδὲν χαῶδες, μηδὲν ἐν τῇ φαντασίᾳ μόνον ἀνειδωλοποιούμενον, μηδὲν κενὸν περιχομένου, μηδὲν μορφολογικόν· διότι πάντα ταῦτα εἶναι σχήματα καὶ λόγοι κενοί, ἐκ δὲ τῆς κενολογίας οὐδεὶς, ὡς πασίγνωστον, καρπός.

Ὅταν ὁ Schwarz λέγῃ ὅτι ἐπιτυγχάνεται τὸ ἔργον τῆς ἀνατροφῆς, ἐπανακαθισταμένου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ ἀρχετύπου παραδείγματος αὐτοῦ (Urbild), ἡ μεταπλασσομένου καὶ συσχηματιζομένου ἐκάστου ἡμῶν κατὰ τὸ ἀρχέτυπον τοῦτο παράδειγμα, ἐν πρώτοις μένει σφόδρα ἀόριστον τὸ σχῆμα καὶ ἄγαν δύσκριτος ἡ μορφή τοῦ ἀρχετύπου τούτου παραδείγματος· εἶτα δὲ εἶναι φόβος μήπως, ἐπειδὴ ἡ οὐσία τοῦ ἀρχετύπου τούτου παραδείγματος δὲν εἶναι δυνατόν γὰρ ἀποστατῇ τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ἰδέα αὕτη ἐνδέχεται, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, διχαιοῦται ἰδιορ-

ρύθμως καὶ ἰδιοφυῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων ἀνθρώπων νὰ μορφωθῇ, μήπως, λέγω, ἀνακύψωσιν αἴφνης τόσα πρὸς ἀπομίμησιν ἀνθρώπου ἀρχέτυπα παράδειγματα ὅσοι καὶ ἄνθρωποι εἶναι ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ πολυμορφίᾳ τούτων ποῖον ἔσται τὸ κυριώτατον, τὸ ἀπηκριβωμένον, τὸ ὑπερβεβλημένον παράδειγμα, τὸ δικαιοῦμενον ἀπόλυτον καὶ ἀπερέγκλιτον ἀπομίμησιν νὰ ἀπειτήσῃ παρὰ πάντων; Ἐκαστος θὰ νομίζῃ βεβαίως τὸ ἐν τῇ ἑαυτοῦ φαντασίᾳ ὅπως δῆποτε ἀνειδωλοποιηθὲν ὡς τὸ ὄντως ὄν, ὡς τὸ ἀκρότατον καὶ τελεώτατον ἀρχέτυπον παράδειγμα· οὕτω δὲ ἀνγκυαίως θὰ προκύψῃ ὥστε ἡ ἀνατροφή οὐδένα ἐνιαῖον καὶ μονοειδῆ ἀμεταθέτως ἰδρυμένον τύπον νὰ ἔχῃ· ἕκαστος θὰ μετασχηματίζῃ ἑαυτὸν κατὰ τὸ ἑαυτοῦ ὅπως δῆποτε πλασθὲν καὶ οἰονδήποτε τὴν ποιότητα γενόμενον ἀρχέτυπον παράδειγμα.

Ἡ τοῦ Beneke ἀνωτέρα βαθμὶς ἢ ἡ τοῦ παιδευτοῦ, ἢ τοῦ Braubach εἰς αὐτοπαιδεῖαν παιδευσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τοῦ Gräfe αὐτοανάπτυξις εἶναι ἐπίσης ἀόριστοι καὶ ὑποκειμενικαὶ κενολογίαι, οὐδαμῶς ἐντὸς ὁρίων σαφῶν καὶ ἀκριβῶς διγεγραμμένων δυνάμεναι νὰ περιληφθῶσιν καὶ κωδικομονίως ἔστιν ὅτε οὐχὶ σμικρὰς ἐν τοῖς ἀνθρώποις παραιτίαι. Ἡ ἐννοια ἐν γένει «ἀνωτέρα» εἶναι σχετική, προϋποθέτει δὲ τὴν σαφῇ γνῶσιν τῆς ἐκάστοτε παρούσης βαθμίδος τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πρὸς παιδευσιν προκειμένου προσώπου, τὴν εὐκρινεστάτην αἴσθησιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς τοῦ παιδευτοῦ παιδεύσεως καὶ τὴν πραγματικὴν ὑπεροχὴν ταύτης. Εἶναι ταῦτα πάντα εὐνόητα, σαφῆ, ὠρισμένα καὶ μονοειδῆ; ἀλλὰ πλὴν τούτων, ἂν τύχῃ ὁ παιδεύων — ὅπερ συνηθέστατον—νὰ ἦναι ὀλιγώτερον ἄνθρωπος τοῦ παιδευομένου; ἢ μήπως εἶναι εὐκόλον τὸ γινῶθαι σαυτὸν ὥστε ποτὲ νὰ μὴ καταστῇ παιδευτὴς τοῦ ἀνθρωπινωτέρου νεανίσκου ὁ

ἀτελέστερος παιδευτής; Ἀπλοῦν ἀνοιγμα τῶν ὀφθαλμῶν ἀρ-
 κεῖ ὅπως πεισθῇ ἕκαστος ὅτι ὅσω μᾶλλον κίβδηλον καὶ πα-
 ρακεχαρχγμένον ὑποκειμενον εἶναι ὁ διδάσκαλος, τόσω πλειό-
 τερον ἐγωιστικὸν καὶ τετυφωμένον ἀνθρωπάριον εἶναι. Αἱ δὲ
 γνώμαι τοῦ Braubach καὶ τοῦ Gräfe περὶ τοῦ σκοποῦ
 τῆς ἀνατροφῆς, ἡ πρὸς αὐτοπαιδεῖν ἢ αὐτοανάπτυξιν παί-
 δευσις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τὸ ἀκρότατον τῆς ἀοριστίας καὶ
 τῆς πολυμορφίας καὶ τῆς κενολογίας· διότι καὶ ἡ οὐσία τῆς
 παιδεύσεως λείπει ἀπὸ τῶν παραδόξων τούτων ἰδανικῶν τῆς
 ἀνθρωπίνης ἐκπαιδεύσεως καὶ τὸ ἀντικειμενικῶς ἀμετάστα-
 τον καὶ μονοειδές ὑπερβεβλημένον καὶ τελειώτατον παράδει-
 γμα τῆς ἐκπαιδεύσεως· ἀλλὰ πλὴν τῆς τερατώδους ἀσα-
 φείας καὶ κενολογίας ταύτης, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν πρὸς ἐπί-
 τευξιν μέσων ὀρίζεται, οὔτε τὸ τέλος ὅλων τούτων τῶν
 αὐτοπαιδευτικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἀγώνων μνημονεύεται.

Ἐπίσης ἀσαφές καὶ ἀόριστος καὶ ἀσκοπος εἶναι καὶ ἡ
 ὑπὸ τοῦ Richter προτεινομένη ἀνύψωσις ὑπὲρ τὸ πνεῦμα
 τῆς ἐποχῆς. Οὐ μόνον ἕκαστος ἔχει ἀλλοίαν γνώμην περὶ
 τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνύψωσις ὑπὲρ αὐ-
 τὸ εἶναι φιλή φράσις ὅλως ἀόριστος καὶ ὑποκειμενικὴ καὶ
 παντὸς σκοποῦ ἀπεστερημένη. Πάντων τῶν διδασκάλων καὶ
 παιδαγωγῶν αἱ κεφαλαὶ εἶναι αἱ αὐταί; πάντες δύνανται νὰ
 ἔχωσι σαφῇ ἔννοιαν τοῦ λεγομένου πνεύματος τῆς ἐποχῆς;
 εἶναι δυνατόν πάντες νὰ μορφώσωσι περὶ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν
 ἔννοιαν; πάντες δὲ θὰ ἔχωσιν ἐν τῷ νῷ αὐτῶν τὸν αὐτὸν
 τύπον τοῦ ἐξυψωμένου ὑπὲρ τὴν ἐποχὴν πνεύματος, ἵνα ἀ-
 ποτυπώσωσι τοῦτον εἰς τοὺς νεαροὺς ὑπ' αὐτῶν παιδευο-
 μένους παῖδας; καὶ ποῖον θὰ ἦναι τὸ μέτρον, δι' οὗ θὰ με-
 τρῆται ἐκάστοτε τὸ ὕψος τοῦτο τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς
 ὥστε τὸ δυνατόν ἐκάστοτε καὶ τὸ πρέπον αἰέποτε ἀποτε-

μνόμενον ἐκ τοῦ ὅλου ὕψους τοῦ πνεύματος συμπασῶν τῶν ἐποχῶν καὶ συμπάντων τῶν βροτησίων ἐθνῶν νὰ παρέχεται ὑπὸ τοῦ παιδευτοῦ εἰς τὸν παιδευόμενον; καὶ ἐπὶ τέλους πρὸς τίνα σκοπὸν θὰ ἐπιδιώκηται ἡ ἐπίτευξις τῆς τοιαύτης ἐξυψώσεως; Ἐν τῇ αὐτῇ συστοιχίᾳ τῆς κατηγορίας ἀνήκει καὶ ἡ ἐξυψωσις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Hergang, ἣτις οὐδαμῶς ὑπολείπεται τῆς τοῦ Richter ταύτης κατὰ τὴν κενολογίαν καὶ τὴν πολυμορφίαν· διότι καὶ αὕτη ἀσφαλῶς ἄγει εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν αὐθαιρεσίαν καὶ δὲν περιέχει τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιδιωκομένης πνευματικῆς ἐξυψώσεως.

Ἐὰν δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξακολουθήσωμεν ἀναλύοντες τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς προταθέντας ὑπὸ τοῦ Hegel, τοῦ Fichte, τοῦ Kurtmann, τοῦ Jean Paul καὶ τοῦ Schiller, θὰ εὕρωμεν ὅτι ἄλλοι μὲν τούτων ἀντὶ πραγμάτων σαφῶν καὶ ὠρισμένων παρέχουσιν ἡμῖν ἐννοίας ἀορίστους, ἄλλοι εἶναι ἀπλῶς μορφολογικοὶ πάσης οὐσίας ἐστερημένοι διανοητικοὶ τύποι, καὶ πάντες εἶναι μονομερεῖς καὶ ἐπομένως πολύμορφοι, στερούμενοι τοῦ μονοειδοῦς καὶ ἀμεταστάτως ἰδρυμένου. Ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης τοῦ Fichte δὲν εἶναι οὐσία τις ἀμετάστατος, αὕτη ὑφ' ἐκυτῆς περιεχομένη, ἀλλ' εἶναι ἀφηρημένη ἐννοια ἐν τῇ συστοιχίᾳ τῆς κατηγορίας τοῦ πρὸς τι ἀνήκουσα, διαφόρους ποικιλίας καὶ μορφᾶς ἐπιδεχομένη ἀναλόγως τῆς βαθμίδος τῆς διανοητικῆς καταστάσεως ἐκάστης ἐποχῆς, τῶν πόθων καὶ τῶν ἰδανικῶν τῶν διαφορῶν ἐθνῶν, τῆς ἰδιοφυίας τῆς ἐμφύτου τῶν διαφορῶν φύλων καὶ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἰδιορρυθμίας τῶν διαφορῶν ἀνθρώπων· ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς τοῦ Cartmann εἶναι εἰλικρινὴς κενολογία καὶ χυδῶδης γενικότης· διότι ἐν πρώτοις ἡ ἐννοια τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι λίαν ἀόριστος καὶ

ὑποκειμενική, ποικιλλουσα ἐν τοῖς διαφόροις ἔθνεσι καὶ τοῖς
 διαφόροις χρονικαῖς περιόδοις, ἡ δὲ ἐννοια τοῦ χριςτιαν-
 νικοῦ προστιθεμένη εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ
 μετ' αὐτῆς ἐπιμιγνυμένη δὲν καθιστᾷ οὔτε αὐτὴν οὔτε τὸ μῆ-
 γμα τὸ ἐκ συναμφοτέρων σαφέστερον· οἱ μοναχοὶ, οἱ λαϊκοί,
 οἱ καθολικοί, οἱ προτεστάνται, οἱ τοῦ μεσαιῶνος, οἱ μετα-
 γενέστεροι καὶ οἱ νῦν δὲν ἐννοοῦσι τὸ αὐτὸ λέγοντες χριςτιαν-
 νισμόν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον πολιτισμόν χριςτιανικόν. Ἡ
 πρώτη καὶ ἡ δευτέρα ἐν ἡμῖν φύσις τοῦ Hegel καὶ
 τὰ μικρογλάφυρα αὐτοεἰδῶλα τὰ ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν ὑ-
 ποδεδουκότα καὶ μεθ' ἡμῶν συμπεφυρμένα, ὧν ἡ ἀπε-
 λευθέρωσις μὲν κατὰ τὸν Jean Paul, ἡ ἀπομίμησις
 δὲ καὶ τὸ κατ' αὐτὸ ζῆν κατὰ τὸν Schiller διὰ τοῦ σπου-
 δαίου ἔργου τῆς ἀνατροφῆς πρέπει πάσῃ μηχανῇ νὰ ἐπι-
 διώκηται, εἶναι γεννήματα φαντασίας ἀγαλινώτου εὐμούσως
 τερατολογούσης, ζωηρῶς ἀναμνησκοντα ἡμᾶς τὴν τε πρὸ
 Ἡροδότῳ (4, 9) «μυξοπάρθενον διφυέα Ἐχιδνα» καὶ τὸν
 πρὸ Σοφοκλεῖ (Τραχ. 1095) «διφυᾶ τ' ἄμικτον ἵπποβάμονα,
 στρατὸν θηρῶν, ὕβριστην, ἄνομον, ὑπέροχον βίαν». Ἀλλ' οὔτε
 εἰς τὰς διφυεῖς ἐχίδνας πιστεύει τις πλέον οὔτε εἰς τοὺς Κεν-
 ταύρους, πολὺ δ' ὀλιγώτερον πείθεται τις νὰ ὑπολάβῃ ἐ-
 αὐτὸν ὡς τοιοῦτον διφυεῖς καὶ σύμφυτον τέρας. Πόσον εὐ-
 καιρον εἶναι καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις νὰ ἀκουσθῶσι καὶ
 αὐθις οἱ τῶν τοιούτων τερατολογιῶν μαστικτῆρες οὔτοι λό-
 γοι τοῦ σεμνοῦ Πλουτάρχου! «οὔτω δὲ πως τούτων λεγομέ-
 νων καὶ τιθεμένων, τί ἀξιοῦσιν οἱ πρόδοικοι τῆς ἐναργείας
 οὔτοι καὶ κανόνες τῶν ἐννοιῶν; ἔκαστον ἡμῶν δι' ἑαυ-
 τὸν εἶναι καὶ διφυὴ καὶ διττόν· οὐχ ὥσπερ οἱ ποι-
 ηταὶ τοὺς Μολιονίδας, τοῖς μὲν ἠνωμένους μέρεσι, τοῖς δὲ
 ἀποκρινομένους, ἀλλὰ δύο σώματα ταύτῳ ἔχοντα χροῶμα,

ταύτῳ δὲ βάρος καὶ τόπον, ὑπὸ μηδενὸς ἀνθρώπων ὀρώ-
μενα πρότερον· ἀλλ' οὗτοι μόνον εἶδον τὴν σύνθεσιν ταύ-
την καὶ διπλόην καὶ ἀμφιβολίαν, ὡς δύο ἡμῶν ἕκαστος
ἐστὶν ὑποκείμενα... Καὶ τοι λέγεται μὲν ὁ Λυγκεὺς ἐκεί-
νος διὰ πέτρας καὶ διὰ δρυὸς ὄραν· ἑώρα δὲ τις ἀπὸ σκο-
πῆς ἐν Σικελίᾳ καθεζόμενος τὰς Καρχηδονίων ἐκ τοῦ λιμέ-
νος ναῦς ἐκπλεούσας, ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἀπεχούσας δρόμον·
οἱ δὲ περὶ Καλλικράτη καὶ Μυρμηκίδη λέγονται δημιουργεῖν
ἄρματα μνῖα· πτεροῖς καλυπτόμενα, καὶ δικτορνεύειν ἐν σπῆ-
ρῳ γράμμασιν ἔπη τῶν Ὀμήρου· ταύτην δὲ τὴν ἐν ὑμῖν ἐτε-
ρότητα καὶ φορὰν οὐδεὶς διεῖλεν, οὐδὲ διέστησεν· οὔτε ἡ-
μεῖς ἡσθόμεθα διττοὶ γεγονότες, καὶ τῷ μὲν αἰεὶ ῥέοντες
μέρει, τῷ δ' ἀπὸ γενέσεως ἄχρι τελευτῆς οἱ αὐτοὶ διαμέ-
νοντες... ἀρκεῖ δὲ καὶ τὰ δύο πρὸς τὴν ἀτοπίαν, εἴ γε τοῦ
Πενθέως ἀκούοντες ἐν τῇ τραγωδίᾳ λέγοντος, ὡς

„ Δύο μὲν ἡλίους ὄρεῖ

„ Διττὰς δὲ Θήβας „

οὐχ ὄραν αὐτὸν, ἀλλὰ παρορᾶν λέγομεν, ἐκτρεπόμενον καὶ
παρακινουῦντα τοῖς λογισμοῖς, τούτους δὲ... πάντας ἀνθρώ-
πους (διττοὺς καὶ διφυεῖς) τιθεμένους, οὐ χαίρειν ἐώμεν, ὡς
παρανοεῖν ἡμᾶς μᾶλλον ἢ νοεῖν ἀνγκάζοντας; (Πλούτ.
περὶ κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς κεφ. 44).

Ὅπως παιδευτικὴ τις ἀρχὴ τεθῇ ὡς σκοπὸς τῶν
παιδευτικῶν ἐργασιῶν πρέπει νὰ ᾖ ἐν πρώτοις τῷ νῷ
περιληπτὴ, συμφωνοῦσα οὐχὶ τῇ ὑποκειμενικῇ διαθέσει τοῦ
παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ τῇ ἀντικειμενικῇ ποιότητι τῶν πραγμά-
των, πρέπει νὰ ᾖ (προσέτι περιεχομένου μεστῇ, πλήρης
καὶ τελεία, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύ-
σεως καὶ δυνάμεως, στοχαζομένη δὲ τοῦ ἐν ἀνθρώποις κα-
λοῦ καὶ ἀγαθοῦ· πρέπει ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ ᾖ ἡ ἀρχὴ αὕτη

ἐξηγμένη ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τῆς ἐν τῷ βίῳ ἐκραينوμένης καὶ οὐχὶ ἀπόρροια ψυχῶν ὑποκειμενικῶν μεταφυσικῶν ἢ ψυχολογικῶν δογματίων. Πᾶσαι γὰρ μέχρι τοῦδε ἀνελυθεῖσαι παιδευτικαὶ ἀρχαὶ στεροῦνται τοῦλάχιστον ἐνὸς τῶν κατηγορημάτων τούτων. Τὸ αὐτὸ πάσχουσι καὶ ἄλλαι ἀρχαὶ ὑπ' ἄλλων προταθεῖσαι. 'H sapiens atque eloquens pietas, τὸ ἰδανικὸν τῆς παιδείας τοῦ Melanchthon καὶ Neander καὶ Sturm καὶ Trozendorf καὶ Gigas καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπιστῶν (Humanisten) ἐν γένει πάντων, εἶναι σφόδρα μονομερῆς, οὐδαμῶς ὀρίζει τὸν πραγματικὸν σκοπὸν καὶ τὸ οὐσιῶδες τέλος τῆς τοιαύτης ἀνθρωπίνης ἐπικτήτου δεινότητος καὶ δὲν ἐνέχει φανερόν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν τὸ ἐκ τῆς τεύξεως ταύτης εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων προσγενησόμενον. 'H ἀρχὴ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τῶν παιδευομένων νέων, τὸ ἰδανικὸν τῆς παιδείας τοῦ Salzmänn (Ameisenbüchlein), τοῦ Basedow, τοῦ Campe καὶ τῶν λοιπῶν Φιλανθρωπιστῶν εἶναι καθαρῶς μορφολογική, οὐδὲν οὐσιῶδες περιεχόμενον ἐνέχουσα, καὶ οὐδαμῶς τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας ὑποδηλοῦσα.

'H τοῦ Herbart ἀρχὴ περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπόρροια τοῦτο μὲν τῶν μεταφυσικῶν αὐτοῦ θεωριῶν, τοῦτο δὲ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐνώσεως τῆς κατ' αὐτὸν ἀρχῆς τῆς δωρικῆς καὶ ἰωνικῆς παιδείας. 'Ο Herbart ζηλωτὴς τῶν Μονάδων τοῦ Leibnitz ἐπαναλαμβάνει πιστῶς ἐν τοῖς κατ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκερσίαν ἐν τῇ Μεταφυσικῇ του τὴν περὶ τῶν ἀτόμων δόξαν τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου περιελισσόμενος οὕτω λεληθότως εἰς μυρίας ἀντιφάσεις κατὰ

τὴν ἐξήγησιν τῶν σπουδαιωτάτων ζητημάτων τῆς ψυχολογίας, τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς Θεολογίας, καὶ πολλαχῶς θυσιάζων τὰ πράγματα εἰς τοὺς κενοὺς διανοητικοὺς τύπους.

Ὡς πρώτην κοσμοποιητικὴν ἀρχὴν ὑπολαμβάνει ὁ Herbart, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Δημόκριτος, τὰς ἀτόμους, ἐρήμους τινὰς καὶ γυμνάς πάσης γονίμου δυνάμεως πρώτας οὐσίας (Das Reale), μίαν μόνον ποιότητα ἐχούσας (eine einfache Qualität), οὐδαμῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων πασχούσας καὶ οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐνεργούσας, ὅλως ἀτρέπτους καὶ ἀσυμπαθεῖς, ἀφροντιστούσας μὲν ὅλως περὶ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ κόσμῳ συνυπάρξεως καὶ ἄλλων ἀτόμων, φροντιζούσας δὲ μόνον δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτῶν περιφιλAUTῶς ἄγαν, περὶ τῆς ἐαυτῶν αὐτοσυντηρησίας (Selbsterhaltung). Αἱ ἄπειροι αὗται τὸ πλῆθος οὐσίαι, ἄτομοί τε οὐσαι καὶ διάφοροι, ὡς ὁ Πλούταρχος θὰ εἴλεγεν, (ἰδ. πρὸς Κολώτην κεφ. 4, ἰδίως δὲ κεφ. 8 καὶ 9) καὶ μόνον μίαν ἀπλὴν ποιότητα ἔχουσαι ἀπαθεῖς φέρονται διεσπαρμέναι ἐν τῷ κενῷ, ὅταν δὲ πελάσωσιν ἀλλήλαις ἢ συμπέσωσιν ἢ περιπλακῶσιν φαίνεται τῶν ἀθροιζομένων ἕκαστον τὸ μὲν ὕδωρ, τὸ δὲ φυτὸν, τὸ δὲ ἄνθρωπος, οὐδαμῶς ὑπὸ στερεότητος μετεβαλλόμεναι, ἀλλὰ μόνον « βρασμὸν ὑπὸ σκληρότητος καὶ ἀντιτυπίας, ἄλλο δὲ οὐδὲν ἔσχεν (ἢ ἄτομος) οὐδὲ ἐποίησε πάθος, ἀλλὰ παίονται, καὶ παίρουσι τὸν ἅπαντα χρόνον. » Ὅπως δὲ ἐκ τῶν τοιούτων τὸν ἅπαντα χρόνον παιουσῶν καὶ παιομένων ἀσυμπαθῶν καὶ ἀτρέπτων καὶ μίαν μόνον ἀπλὴν ποιότητα ἔχουσῶν καὶ μόνον τῆς αὐτοσυντηρησίας αὐτῶν ἐπιμελομένων ἀτόμων συνίσταται ὁ φυσικὸς κόσμος, οὕτω τούτοις ὁμολογουμένως καὶ ὁ ἀνθρώπινος κόσμος συνίσταται ἐκ παρομοίων ἀτόμων (Individuen).

Σκοπὸς δὲ τῆς παιδείας αὐτῶν εἶναι τοῦτο μὲν ἢ τῆς βουλήσεως, ὡς τοῦ βαθυτάτου πυρῆνος τῆς προσωπικότητος ἐκάστου ἀτόμου (Individuum), ἀκατάπαυστος θεμελίωσις ἐπὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου πρὸς ἀπόκτησιν ἰσχυροῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος (Die Charakterstärke der Sittlichkeit), τοῦτο δὲ ἢ περὶ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τριβὴν πολλῶν πραγμάτων σπουδῇ (Vielseitigkeit des Interesses)· τοῦτο δ' ἐστὶν ἢ ἐν τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ συνένωσις τῶν παιδευτικῶν ἀρχῶν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὡς αὐτὸς ὁ Herbart διετύπωσεν αὐτάς, λησμονήσας ὅτι ἦ τε σωφροσύνη τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἡ δεινότης τῶν Ἀθηναίων, αἱ κατὰ τὸν Herbart θεμελιώδεις αὐταὶ ἀρχαὶ τῆς σπαρτιατικῆς καὶ ἀθηναϊκῆς ἀνατροφῆς, ἦσαν μόνον μέσα, ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τινὰ ἐκ τῶν μέσων τῶν συντελούντων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς εὐκλείας τῆς πατρίδος, ἣτις ἦτο τῆς ἐλληνικῆς ἀνατροφῆς ὁ τελικὸς σκοπός· τέλος ὑγιέστατον καὶ κάλλιστον πάσης ἀνατροφῆς ἀνθρώπων ζώντων ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς διανοίαις, καὶ ὅπερ οὐδαμῶς συντελεῖται διὰ τῆς μορφολογικῆς ταύτης καὶ εἰδητικῆς ὅλως ἀτομικῆς παιδείσεως, ἣν ὁ Herbart συνιστᾷ.

ὑπὸ αὐστηροτάτην καὶ νηφαλιωτάτην βάσανον καθυπέβαλεν, ὡς γνωστόν, τὰς μεταφυσικὰς ταύτας θεωρίας τοῦ Herbart ὁ πολὺς Trendelenburg ἐν τῇ περὶ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Herbart μονογραφίᾳ αὐτοῦ (Histor. Beiträge zur Philosoph. Berlin 1852 τόμ. 2 σελ. 313—351), ἐν ᾗ ἀριθμήλως κατέδειξεν ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Herbart χρηματισθεῖσαι ὡς ἀντιφάσεις ἐν ταῖς κοιναῖς περὶ τῆς φύσεως

ἐννοίαις, ὧν ἕνεκα ἡ ἐκδόρμη αὐτοῦ εἰς τὰς μεταφυσικάς του θεωρίας, δὲν εἶναι ἀντιφάσεις, ἐὰν δὲ καὶ τοιαῦται ἦσαν, διὰ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ ἥκιστα δύνανται νὰ λυθῶσι, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ τοιοῦτότροπος λύσις γεννᾷ πλείονας καὶ μείζονας ἀντιφάσεις ἐκείνων ὧν τὴν λύσιν αὐταὶ σκοποῦσιν. Ταῦτα ὁ Trendelenburg· ὁ δὲ Lotze πολλαχοῦ (εἰς 78 μέρη) τῶν πολλῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐξελέγχων τὴν κοσμοποιητικὴν ταύτην ἀρχὴν τοῦ Herbart ὡς ψιλὸν καὶ αὐθαίρετον τῆς δικνοίας αὐτοῦ γέννημα, ὡς ἀντιφάσκουσιν πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐδὲν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων δυναμένην νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ὡς πλήρη ἀντιφάσεων, ἐπαναλαμβάνει, λεπτομερέστερον ἀναπτύσσων καὶ ἐν τοῖς κατ' ἑκάστον τῶν παρὰδόξων γνωμῶν τοῦ Herbart καταδεικνύων, ὅ,τι ὁ Ἀριστοτέλης (πρβλ. τῶν μετὰ τὰ φυσικά Α'. κεφάλ. 4 σελ. 985. 4 β. Η'. κεφ. 2 σελ. 1042, 11 β.) μάλιστα δὲ ὁ Πλούταρχος κατὰ τῶν ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ Ἐπικούρου τοῦ παρὰλαβόντος, ὡς καὶ ὁ Herbart, τὴν περὶ τῶν ἀτόμων θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου ἐν τῷ φιλοσοφικῷ αὐτοῦ συστήματι, ἐπάγει (Πλούταρχ. πρὸς Κολώτην κεφ. 8^{ον} καὶ 9^{ον}) « Πρὸς τοῦτον ἀντιπεῖν μὲν οὐδὲν ἔχω τὸν λόγον, εἰπεῖν δέ, ὅτι ταῦτα τῶν Ἐπικούρου δογμάτων οὕτως ἀχώριστά ἐστιν, ὡς τὸ σχῆμα καὶ τὸ βάρος αὐτοὶ τῆς ἀτόμου λέγουσι. Ἦ γὰρ λέγει Δημόκριτος; οὐσίας ἀπείρους τὸ πλῆθος, ἀτόμους τε καὶ διαφόρους, ἔτι δὲ ἀπορίους καὶ ἀπαθείς ἐν τῷ κενῷ φέρεσθαι διεσπαρμένους· ὅταν δὲ πελάσωσιν ἀλλήλαις ἢ συμπέσωσιν, ἢ περιπλακῶσιν, φαίνεσθαι τῶν ἀθροισζομένων τὸ μὲν ὕδωρ, τὸ δὲ πῦρ, τὸ δὲ φυτὸν, τὸ δ' ἄνθρωπον· εἶναι δὲ πάντα τὰς ἀτόμους ἰδέας ὑπὸ αὐτοῦ καλουμένης, ἕτερον δὲ μηδὲν· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ μὴ ὄν-

τος οὐκ εἶναι γένεσιν, ἐκ δὲ τῶν ὄντων μὴδὲν ἀν-
 γένεσθαι, τῷ μὴτε πᾶσχειν μὴτε μεταβάλλειν
 τὰς ἀτόμους ὑπὸ στερρότητος· ὅθεν οὔτε χροὸν
 ἐξ ἀχρώτων, οὔτε φύσιν ἢ ψυχὴν ἐξ ἀποιών . . . ὑπάρχειν.
 Ἐγκλητέος οὖν ὁ Δημόκριτος, οὐχὶ τὰ συμβαίνοντα ταῖς
 ἀρχαῖς ὁμολογῶν, ἀλλὰ λαμβάνων ἀρχάς, αἷς ταῦτα συμ-
 βέβηκεν. Ἐδιδεῖ γὰρ ἀμετάβλητα μὴ θέσθαι τὰ πρῶτα, θέ-
 μενον δὲ μὴ συνορᾶν, ὅτι ποιότητος οἷχεται πᾶ-
 σης γένεσις· ἀρνεῖσθαι δὲ συνορῶντα τὴν ἀτοπίαν, ἀναι-
 σχυντότατα ὁ Ἐπίκουρος φησιν, ἀρχὰς μὲν ὑποτίθεσθαι τὰς
 αὐτάς, οὐ λέγειν δὲ νόμῳ χροὴν, καὶ γλυκὺ καὶ λευκὸν καὶ
 τὰς ἄλλας ποιότητας. Εἰ μὲν οὖν τὸ Οὐ λέγει τοιοῦτόν ἐ-
 στιν, Οὐχ ὁμολογεῖ, τῶν εἰθισμένων τι ποιεῖ καὶ γὰρ
 τὴν πρόνοιον ἀναιρῶν, εὐσέβειαν ἀπολιπεῖν λέγει, καὶ τῆς
 ἡδονῆς ἕνεκα τὴν φιλίαν αἰρούμενος, ὑπὲρ τῶν φίλων τὰς
 μεγίστας ἀλγηδῶνας ἀναδέχεσθαι . . . (περὶ τῶν ἐπὶ τῶν αὐ-
 τῶν ζητημάτων δεινῶν ἀντιρᾶσεων τοῦ Herbart πρὸ βλ.
 Trendelenburg ἐνθ. ἄνωτ. καὶ τὴν σημείωσιν ἐν τῇ σελ.
 350 § 28 τῆς Geschichte der Philosoph. der Neuzeit
 v. Ueberweg ἐκδ. 5). ἔστι δὲ οὗς κύλικα μὲν λαβόντα,
 καὶ Πιεῖν, ὅσην ἂν ἐθέλῃ καὶ ἀποδοῦναι τὸ λαῖπον· ἐν δὲ τῷ
 λόγῳ μάλιστα δεῖ τοῦ σοφοῦ τούτου μνημονεύειν ἀποφθέγ-
 ματος. Ὡς αἱ ἀρχαὶ οὐκ ἀναγκαῖαι, τὰ τέλη ἀναγκαῖα·
 οὐκ οὖν ἀναγκαῖον ὑποθέσθαι, μᾶλλον δ' ἀφελεῖσθαι Δη-
 μοκρίτου, ἀτόμους εἶναι τῶν ὅλων ἀρχάς· θεμένῳ δὲ τὸ δό-
 γμα, καὶ καλλωπισμένῳ ταῖς πρώταις πιθανότησιν αὐτοῦ,
 προσεκποτέον ἐστὶ τὸ δυσχερές, ἢ δεικτέον, ὅπως ἀποια-
 σώματα παντοδαπὰς ποιότητας αὐτῷ μόν-
 ῳ τῷ συνελθεῖν παρέσχεεν, οἷον εὐθύς τῇ κα-
 λούμενον θερμὸν ὑμῖν πόθεν ἐφίχεται, καὶ πῶς ἐπιγέγονε τοῖς

ἀτόμοις, ἂν μὴτ' ἦλθον ἔχουσαι θερμότητα μήτε ἐγένοντο θερμὰ συνελθοῦσαι· τὸ μὲν γὰρ, ἔχοντος ποιότητα· τὸ δὲ, πάσχειν πεφυκότος· οὐδέτερον δὲ ταῖς ἀτόμοις ὑπάρχειν φατέ πρᾶσῃκον εἶναι διὰ τὴν ἀφθαρσίαν... Ἡ δ' ἄτομος, αὕτη τε καθ' ἑαυτὴν ἔρημός ἐστι καὶ γυμνὴ πάσης γονίμου δυνάμεως, καὶ πρὸς ἄλλην προσπεσοῦσα βραχυμὸν ὑπὸ σκληρότητος καὶ ἀντιτυπίας, ἄλλο δ' οὐδὲν ἔσχευεν οὐδ' ἐποίησε πάθος· ἀλλὰ παίονται καὶ παίουσι τὸν ἅπαντα χρόνον, οὐχ ὅπως ζῶον ἢ ψυχὴν ἢ φύσιν, ἀλλ' οὐδὲ πλῆθος ἐξ ἑαυτῶν κοινόν, οὐδὲ σωρὸν ἓνα παλλομένων ἀεὶ καὶ διισταμένων δυνάμεναι παρασχεῖν.»*

Πόσον διάφορος εἶναι ὁ κόσμος οὗτος ὁ ἐν τῷ νῶ τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου καὶ τοῦ μιμητοῦ αὐτοῦ Herbart μόνον κυλινδούμενος (βραδυτέρον, ὡς γνωστόν, ὁ Herbart ἐν τοῖς τοιαύτοις ἐπαλινώδησεν) τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα ἅπαντες! Ἐκεῖ ἀθροίσματα ἀτόμων τυφλῶς καὶ ἀπὸ ταῦτομάτου πιουσῶν καὶ πιομένων τὸν ἅπαντα χρόνον οὐδὲ πλῆθος ἑαυτῶν κοινόν, οὐδὲ σωρὸν ἓνα δυνάμενων νὰ παρασχωσιν, ἐδῶ «οὐδὲν ἐστὶν ἄτακτον, οὐδ' ἐπεισοδιῶδες, οὐδὲ ἄνευ αἰτίας, οὐδὲ ἀόριστον, οὐδὲ εἰκῇ, οὐδὲ

* Πρβλ. τῶν πολλῶν μερῶν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Lotze, ἐνθα περὶ τῶν γνωμῶν τοῦ Herbart ὁ λόγος, ἰδίως Medicinische Psychologie § 502, 511. 515 καὶ 517. Streitschriften ἰδίως σελ. 10—12, 54, 56, 114 καὶ 116, Mikrokosmos τόμ. Α. σελ. 188. 193—213, τόμ. Β. 150—152, τόμ. Γ. 474—483, 507, 536, 556, 590. Logik §§. 333 19—20. 122—123. Metaphysik §§ 5—14, 17, 24, 54—57. 181 καὶ ἐξ. 191, 201, 261—266, 269—273 καὶ 296.

ἀπὸ τοῦ μηδενὸς ἐπεισιόν, οὐδὲ κατὰ συμβεβηκός. . . ἀλλ' αἰετ' αἰτίας πάντα ἐπιτελεῖται, καὶ οὐδ' ὅτιοῦν ἄτακτον ἐν τοῖς γιγνομένοις ἐπεισέρχεται», ὡς ὁ Ἰάμβλιχος λέγει. Διὰ παντός τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, λέγει ἐνθους ὁ Πλάτων (Πολιτ. 10, 616 β.), εἶναι τεταμένον ἅπλετον φῶς, προσεμφερές μὲν τῇ ἱριδι ἀλλὰ πολὺ τούτου λαμπρότερον καὶ καθαρώτερον συνδέον τὸν οὐρανὸν καὶ ὅλον τὸν κόσμον καὶ σφικτικῶς, ὡς τὰ ὑποζώματα τῶν πλοίων, συνέχον πάντα τὰ περιφερόμενα οὐράνια σώματα εἰς ἐν ὅλον λαμπρὸν καὶ ἁρμονικόν· ἀπὸ τοῦ ἐνός δὲ μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ κόσμου διήκει ὁ ἀδαμάντινος ἄτρακτος τῆς Ἀνάγκης συντελῶν συμπάσας τὰς κοσμικὰς περιστροφάς, ἐν εἵδει ἀδαμαντίνων σφονδύλων συνέχων καὶ συγκυκλῶν τοὺς ἀνισοταχῶς περιστρεφομένους ὀκτὼ πλανήτας τοῦ ἡμετέρου κοσμικοῦ συστήματος· ἐπὶ ἐκάστου τούτων ἐπικάθεται ἀνὰ μία Σειρὴν λιγύμολπα ἄσματα καὶ διάφορα ἐκάστη ἐπιπροχέουσα, ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν ὁποίων συναποτελεῖται ἡ εὐρυθμὸς καὶ ἑμμελὴς θεία ἁρμονία τοῦ Παντός. Δαιμονία ἀντίληψις τῶν τοῦ κόσμου! Ὅλος ὁ κόσμος εἶναι ἐν τῇ ἁρμονίᾳ βεβηθισμένος, ἐπὶ τῶν ἐνάστρων σωμάτων ἐπικάθεται ἀνὰ μία Σειρὴν μελωδικώτατα ᾄδουσα, ἐκ δὲ τῶν οὐρανίων τούτων ἁσμάτων συμπασῶν τῶν Σειρήνων συναποτελεῖται ἡ παγκόσμιος ἑμμελεστάτη ἁρμονία! Ἰδέα διαφύγουσα τὴν κοινὴν ἀντίληψιν δυναμένη νὰ φυτρώσῃ μόνον εἰς ψυχὰς ἄγαν εὐαισθητοὺς καὶ εἰς φαντασίαν ζωηροτάτην καὶ ἁρμονικωτάτην. Ἐπίσης· Ὅλος ὁ κόσμος εἶναι μία λύρα, ὁ Ἀπόλλων, τὸ εὐείδες τέκνον τοῦ Ἀριστοτέχνου καὶ τοῦ Κυρίου τῶν πάντων κρατεῖ ἐν ταῖς φιδίμοις αὐτοῦ χερσὶ καὶ ἁρμόζει τὴν λύραν ταύτην, ἔχει δὲ πλῆκτρον τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ Ἡλίου. Ὁ Ἀπόλλων ὁ Θεὸς τοῦ φωτός, τῆς ἐ-

ληθείας, τοῦ καλοῦ, τοῦ ὑψηλοῦ, τῆς ἀναπτύξεως, τῆς προόδου, ὁ Ἀπόλλων ὁ Θεὸς τῆς ἀρμονίας, ὁ ἐχθρὸς παντὸς σκοτεινοῦ, δυσειδοῦς καὶ παρὰφρωνοῦντος διευθύνει τὰ τοῦ Κόσμου! Οἶα ιδέα! Ὁ κόσμος εἶναι λύρα, ὁ Ἀπόλλων ὁ Κύριος αὐτῆς, ὁ ἥλιος τὸ λαμπρὸν πληκτρον τῆς λύρας ταύτης! οἷους φθόγγους εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξάγῃ ἡ τοιαύτη λύρα ὑπὸ τοιοῦτου μουσηγέτου, καὶ διὰ τοιοῦτου πληκτροῦ πληττομένη! Ὑψηλοτέρα ιδέα ταύτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ· πιστοτέρα δὲ καὶ ὠραιοτέρα εἰκὼν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γενομένων οὔτε ἐξηγέσθῃ οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξενεχθῇ ποτε πλέον τῆς τοῦ Σκυθίνου (Bergk Poet. Lyr. Gr. τόμ. 2, ἐκδ. 4, σελ. 507) ταύτης,

« Τὴν Λύραν ἀρμόζεται »

» Ζητὸς εὐειδής Ἀπόλλων, πᾶσαν ἀρχὴν καὶ τέλος

» συλλαβῶν, ἔχει δὲ λαμπρὸν πληκτρον ἡλίου φάος. »

Ἐὰν ὑπῆρχον, ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τινι τῶν ἀπολεσθέντων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐξ οὗ μόνον τοῦτο τὸ τεμάχιον διέσωσεν ἡμῖν ὁ Κικέρων (De Natura deorum Βιβλ. 2, κεφ. 37), ἐὰν ὑπῆρχον ὄντα, τὰ ὅποια ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν γῆν εἶχον τὰς καλὰς καὶ λαμπρὰς κατοικίαις αὐτῶν κεκοσμημέναι δι' ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων καὶ δι' ἀπάντων ἐκεῖνων, ἅτινα ἐν ἀφθονίᾳ ἔχουσιν οἱ ὡς ὄλβιοι ὑπολαμβανόμενοι, δὲν εἶχον ὅμως ποτὲ ἀνέλθῃ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ ἂν τὰ ὄντα ταῦτα ἐμάνθανόν ποθεν ἢ ἡκουόν τι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς δυνάμεως τῶν θεῶν, ἀνήρχοντο δὲ ποτε μετὰ τοῦτο διὰ τῶν ἀνεωγμένων ῥωγμῶν τῆς γῆς ἐξ ἐκεῖνων τῶν ἀνηλίων κατοικιῶν αὐτῶν εἰς τὸν τόπον ἐνθα ἡμεῖς κατοικοῦμεν· ἐὰν αἴφνης τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὸν οὐρανὸν ἐβλεπον, τὸ μέγεθος τῶν νεφελῶν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀνέμων κατενόουν, τὸν ἥλιον

ἐθαύμαζον καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ καὶ τὸ κάλλος καὶ τὴν
 θάλπουσαν καὶ φωτεινὴν ἐπιδρασιν αὐτοῦ κατεμάνθκον, ἔαν
 τέλος κατὰ τὴν νύκτα, ὅτε τοῦ φωτός ἐκλιπόντος σκότος
 καλύπτει σύμπασαν τὴν γῆν, ἐβλεπον ὅλον τὸν οὐράνιον θά-
 λον ἄστροις πεποικιλμένον καὶ κεκοσμημένον, τὸ φῶς τῆς
 σελήνης ὅτε μὲν αὐξανόμενον ὅτε δὲ μειούμενον, τὴν ἐπι-
 τολὴν καὶ δύσιν πάντων τούτων τῶν ἐνᾶστρον σωμάτων
 καὶ τὴν αἰωνίαν καὶ τακτικὴν καὶ ἀμετάβλητον πορείαν αὐ-
 τῶν, ταῦτα ἔαν ἐβλεπον τὰ ὄντα ταῦτα, πάντως πάρευτα
 θὰ ἐπίστευον καὶ ὅτι ὑπάρχουσι Θεοὶ καὶ ὅτι ὁ τόσον μέ-
 γας καὶ θαυμαστός οὗτος κόσμος ἔργον αὐτῶν εἶναι. Ἐν δὲ
 τῷ περὶ κόσμου πρὸς Ἀλέξανδρον (σελ. 399 καὶ ἐξῆς) λέ-
 γει ὁ αὐτός Ἀριστοτέλης περὶ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας
 τοῦ κόσμου μεταξὺ τῶν πλείστων καὶ καλλίστων ἄλλων καὶ
 τὰδε « διὰ γὰρ ἀπλῆς τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ περιαγωγῆς
 ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ περατουμένης ἄλλοιαι πάντων διέξοδοι γί-
 νονται, καίτοι ὑπὸ μιᾶς σφαίρας περιεχομένων, τῶν μὲν
 θᾶττον τῶν δὲ σχολαιότερον κινουμένων . . . μία δ' ἐκ
 πάντων ἁρμονία συναδόντων καὶ χορευόν-
 των κατὰ τὸν οὐρανὸν ἐξ ἐνός τε γίνεταί
 καὶ εἰς ἐν ἀπολήγει, κόσμον ἐτύμως τὸ σύμ-
 παν ἄλλ' οὐκ ἀκοσμίαν ὀνομάσατα· καθάπερ δὲ
 ἐν χορῷ κορυφαίου κατάρξαντος συνεπηχεῖ πᾶς ὁ χορὸς ἀν-
 δρῶν, ἐστ' ὅτε καὶ γυναικῶν, ἐν διαφόροις φωναῖς ὀξύτεραις
 καὶ βαρυτέραις μίαν ἁρμονίαν ἐμμελῆ κεραυνύντων, οὕτως
 ἔχει καὶ ἐπὶ τοῦ τὸ σύμπαν διέποντος θεοῦ· κατὰ γὰρ τὸ
 ἄνωθεν ἐνδόσιμον ὑπὸ τοῦ φερωνύμου· ἀν κορυφαίου προτα-
 χορευθέντος κινεῖται μὲν τὰ ἄστρα ἀεὶ καὶ ὁ σύμπας οὐρα-
 νός, πορεύεται δὲ διττὰς πορείας ὁ παμφαῆς ἥλιος, τῇ μὲν

ἡμέραν καὶ νύκτα διορίζων ἀνατολῇ καὶ δύσει, τῇ δὲ τὰς τέσσαρας ὥρας ἄγων τοῦ ἔτους, πρόσω τε βόρειος καὶ ὀπίσω νότιος διεξέρπων, γίνονται δὲ ὑετοὶ κατὰ καιρὸν καὶ ἄνεμοι καὶ δρόσοι, τὰ τε πάθη τὰ ἐν τῷ περιέχοντι συμβαίνοντα, διὰ τὴν πρώτην καὶ ἀρχαιόγονον αἰτίαν· ἐπονται δὲ τούτοις ποταμῶν ἐκροαί, θαλάσσης ἀνοιδήσεις, δένδρων ἐκφύσεις, καρπῶν πεπάνσεις, γοναὶ ζώων, ἐκτροφαὶ τε πάντων καὶ ἀκμαὶ καὶ φθίσεις, συμβαλλομένης πρὸς ταῦτα καὶ τῆς ἐκάστου κατασκευῆς, ὡς ἔφην. Ὅταν οὖν ὁ πᾶντων ἡγεμὼν καὶ γενέτωρ, ἀόρατος ὢν ἄλλῳ πλὴν λογισμῷ, σημάνη πάσῃ φύσει μεταξύ οὐρανοῦ τε καὶ γῆς φερομένη, κινεῖται πᾶσα ἐνδεδελεχῶς ἐν κύκλοις καὶ πέρχσιν ἰδίους, ποτὲ μὲν ἀφανιζομένη ποτὲ δὲ φανομένη, μυρίας ιδέας ἀναφαίνουσά τε καὶ πάλιν ἀποκρύπτουσά ἐκ μιᾶς ἀρχῆς.

Ἔοικε δὲ κομιδῇ τὸ δρώμενον τοῖς ἐν πολέμῳ καιροῖς μάλιστα γινομένοις, ἐπειδὴν ἡ σάλπιγξ σημήνη τῷ στρατοπέδῳ τότε γὰρ τῆς φωνῆς ἕκαστος ἀκούσας ὁ μὲν ἀσπίδα ἀναιρεῖται, ὁ δὲ θώρακα ἐνδύεται, ὁ δὲ κνημίδας ἢ κράνος ἢ ζωστήρα περιτίθεται· καὶ ὁ μὲν ἵππον χαλινόϊ, ὁ δὲ συνωρίδα ἀναβαίνει, ὁ δὲ σύνθημα παρεγγυᾷ· καθίσταται δὲ εὐθέως ὁ μὲν λαχαγὸς εἰς λόχον, ὁ δὲ ταξίαρχος εἰς τάξιν, ὁ δὲ ἵππευς ἐπὶ κέρας, ὁ δὲ φίλος εἰς τὴν οἰκείαν ἐκτρέχει χώραν· πάντα δὲ ὑφ' ἑνὶ σημάντορα δινεῖται, κατὰ πρόσταξιν τοῦ τὸ κράτος ἔχοντος ἡγεμόνος. Οὕτω καὶ περ τοῦ σύμπαντος φρονεῖν· ὑπὸ γὰρ μιᾶς ῥοπῆς ὁ τρυνομένων ἀπάντων γίνεται τὰ οἰκεῖα καὶ τύτης ἀοράτου καὶ ἀφανοῦς, ὅπερ οὐδαμῶς ἐστὶν ἐμπόδιον οὔτε ἐκείνῃ πρὸς τὸ δρᾶν οὔτε ἡμῖν πρὸς τὸ πιστεῦσαι. »

Τοιοῦτος εἶναι ὁ κόσμος, ὅστις πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἀναπετάννυται καὶ ἐν πιστότατα καὶ καθαρώτατα τὰ

δαιμονιώτατα καὶ κοσμιώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις πνευμά-
των ἡδυνήθησαν νὰ ἀντιληφθῶσι καὶ παγκάλως νὰ περι-
γράψωσι καὶ ὅχι σωροὶ τυχαίως ἐν τῷ κενῷ διεσκορπισμέ-
νων καὶ ἀπὸ ταῦτομάτου συμπεσόντων ὅλως ἀτρέπτων καὶ
ἀσυμπαθῶν περὶ τῆς ἰδίᾳς μόνον ἰδιοσυντηρησίας φροντιζόν-
των ἀτόμων, ὡς ἄνθρωποι ἀταλαίπωροι καὶ περὶ τὰς νοή-
σεις καινόσπουδοι, περὶ ὃ δὴ μάλιστα κορυβαντιῶσιν οἱ νῦν,
ὅλως ἐναντίον καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς φωνῆς τῆς ἀν-
θρωπίνης συνειδήσεως καὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου συν-
αισθήματος καὶ τῶν φύσει συμβαινόντων ἐλαττωσὶ τῇ δια-
νοίᾳ ἐκφέρουσιν εἰς τὴν δημοσιότητα μὴ αἰδούμενοι εἶτα νὰ
ἐναιρέσωσιν ὅ,τι εἶπον ἢ νὰ θέσωσιν ἄλλα ἀντιφάσκοντα
τοῖς πρότερον σαθρῶς ἰδρυθεῖσιν. Ὅταν δὲ αἱ τοιαῦται και-
νόσπουδοι δοῦναι ἀπὸ τῆς Μεταφυσικῆς τῆς μισαγκειᾶς
ταύτης πολλῶν μὲν ὑψηλῶν καὶ ἀληθῶν διανοημάτων, ἀλ-
λὰ πολὺ πλείονων φανταστῶν εἰδῶλων καὶ πτηνῶν ὀνείρων
καὶ λήρων λεπτοτάτων μεριμνοφροντιστῶν ἀεροβχτούντων καὶ
πρὸς τὸν οὐρανὸν σκαμνυχούντων, τὸ μὴδὲν τραχαλιζόντων,
καὶ τοῦ μύρμηκος τὰς ἀτραπούς διερευνόντων καὶ περὶ
καπνοῦ λεπτολογούντων, ὡς ὁ Ἀριστοράνης θὰ εἴλεγεν,
ὅταν, λέγω, αἱ τοιαῦται καινόσπουδοι δοῦναι ἀπὸ τῆς
Μεταφυσικῆς εἰς τὸν ἐμπρακτον τῶν ἀνθρώπων βίον μετα-
πηδήσωσιν, δὲν δύνανται μὲν νὰ παρεκτρέψωσι τοῦτον ἀπὸ
τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ λογικότητος καὶ τῆς συμφύτου αὐτοῦ
ἀκολουθίας καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὁμολογίας, ἀλλὰ καὶ δὲν
ἰσχύουσι νὰ προαγάγωσι καὶ νὰ κρατύνωσι ταύτην. Ὑπο-
τεθείσθω πρὸς στιγμὴν ὅτι μετεσχηματίζετο ὁ πρακτικὸς
βίος τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ πρότυπον τῆς τοῦ Herbart
προταθείσης ἀ τ ο μ ι κ ῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων, τότε
ὁ ἀνθρώπινος βίος θὰ ἦτο ἐντελῶς ὁμοίος πρὸς σωρὸν ἁμ-

μου ἐκ κόκκων πολλῶν μὲν, ἔστω καὶ κανονικώτερον κρύσταλλον ἐκάστου ἀποτελούντων, ἀλλ' ἐκ κόκκων συνιστάμενον ἀτρέπτων καὶ ὅλως πρὸς ἀλλήλους ἀσυμπληθῶν, οὐδὲν ὀργανικὸν ὅλον δυναμένων νὰ συνκαποτελέσωσιν· ἢ αὖ συνίσταται ταυτέστιν ὁ βίος ἐξ ἀνθρώπων ἐχόντων μὲν τὸν χαρακτηρὰ ἠθικὸν καὶ τὴν διάνοιαν πολὺπείρον πῶς, ἀλλ' ἐκάστου ἀμεταστῆτως προσπεπατταλευμένου εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν, τέλεον ἀκινήτου, περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως μόνον μεριμνῶντος καὶ ἀγνοοῦντος πῶς ἄλλως νὰ πληρώσῃ τὸν χρόνον τῆς ἀκοινωνήτου ταύτης ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτος εἶναι ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων; Εἶναι ἄθροισμα καὶ σωρὸς ἀτόμων, ἔστω καὶ τελείων τὸν χαρακτηρὰ καὶ τὴν διάνοιαν, οὐδαμῶς ἐπιδρώντων ἐπ' ἀλλήλους, οὐδαμῶς ἐπ' ἀλλήλων πασχόντων, οὐδαμῶς χαιρόντων καὶ οὐδαμῶς λυπούμενων ἐπὶ ταῖς τῶν ὁμαρίμων καὶ ὁμογενῶν συντυχίαις. Εἶναι μόνον διάνοιαι ψιλὰ καὶ χαρακτηρὲς ἰσχυροὶ οἱ ἄνθρωποι ἀμεταθέτως πεπηγότες εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν, ἑκαστος ζῶν καὶ ἐργαζόμενος χωρὶς τῶν ἄλλων καὶ μόνον πρὸς ἴδιον τέλος; Δὲν συμπλέκεται ὁ βίος ἐκάστου ἡμῶν ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ βίου συμπάντων τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν, πολλαχῶς καθοριζόμενος, περιοριζόμενος, κατευθυνόμενος καὶ μετασχηματιζόμενος ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως πάντων;

Τοιοῦτος καὶ μόνον τοιοῦτος εἶναι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου· δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος μόνον βούλησις καὶ διάνοις ἢ μόνον ἀναπαραστατικὴ δύναμις, ἵνα μᾶλλον τοῦ πνεύματος τοῦ Herbart τύχωμεν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει σῶμα, ἑκαστον ὠρισμέναις καὶ διαφόροις δυνάμεις καὶ ἰδιοφυαῖς ἔχον, δι' οὗ προσδένεται εἰς τὸ τμήμα τῆς εὐρείας φύσεως ἑκαστος τὸ ἐκάστω λαχόν, ἔχει ὁμάς περιφιλαύτους καὶ ἄγρίας, εὐμενεῖς καὶ συμπαθητικὰς ἑκαστος διαφόρου

κατά τε τὴν δύναμιν καὶ τὴν ποιότητα, ἔχει νοητικὴν δύναμιν, συναισθητικὴν καὶ βουλευτικὴν, ἕκαστος διάφορον κατὰ τε τὴν δύναμιν, τὴν ποιότητα, τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀλληλεπιδράσεως αὐτῶν, οὐδεὶς φύεται ἐκ πέτρας ἢ ἐκ δρυός, ἀλλὰ γεννᾶται ἕκαστος ἐν οἰκουγενεῖα διαφόρῳ, ἐν ἔθνει διαφόρῳ, ἐν πολιτείᾳ ἑτερομόρφῳ, ἐν ἐποχῇ διαφόρῳ καὶ ἐν ὠρισμένῳ συμπλέγματι κοινωνικῶν, πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ αἰσθητικῶν ἰδεῶν πάντοτε διαφόρων καὶ πάντοτε ἐτοιμῶν νὰ περιπλέξωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, καθ' ἣν θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου μέχει τῆς στιγμῆς τοῦ τάφου. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἐν τῇ πραγματικότητι ζῶν ἄνθρωπος· πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι κενὰ σχήματα διανοητικά, τὸ εἶναι αὐτῶν μόνον ἐν ταῖς τῶν φιλοσοφούντων διανοίαις ἔχοντες. Δύναται νὰ εὐρεθῇ σκοπὸς τις τῆς ἀνατροφῆς τούτων τῶν ζώντων, τῶν ἐκτός τῶν διανοιῶν τῶν φιλοσόφων, τῶν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ πραγματικῶς κινουμένων ἀνθρώπων, σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν, τὰς δυνάμεις καὶ τὸν λόγον τῆς ἐφημέρου αὐτῶν ἐπιγείου ὑπάρξεως, θεραπεύων τὰς παντοδαπὰς ἀνάγκας αὐτῶν, ρυθμίζων τὸν βίον αὐτῶν καὶ κατευθύνων αὐτὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἐπὶ γῆς ἐφημέρου ὑπάρξεως αὐτῶν ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ἐν τοῖς νόμοις τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος ἀποτυπωθείσης κοσμοποιουῦ βουλῆσεως καὶ κοσμοδιοικητικῆς ἐνεργείας τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων; Ἄν δύναται τοιοῦτός τις σκοπὸς νὰ εὐρεθῇ, τότε οὗτος θὰ ἦναι σκοπὸς ὠρισμένος, σαφής, πλήρης περιεχομένου, δυνάμενος νὰ καταστήσῃ τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐπιτήδειον εἰς τὸ νὰ ζῇ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν κοσμικὴν εὐταξίαν καὶ κατ'ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων, ὥς ὁ Χρῦσιππος ὀρθῶς ἀπῆται, εἰς δὲ τὰς ψυχὰς τοῦ τε παιδεύοντος καὶ παιδευο-

μένου νά ἐγγενήσῃ ζῆλον διάθερμον κατὰ τὸ καματηρὸν ἔργον αὐτῶν. Πάντες οἱ ἄλλοι σκοποὶ τῆς ἀνατροφῆς εἶναι τῆς φαντασίας εἰδωλὰ ψιλά, ὀλιγοδρανεῖς, οὐδεμίαν αὐτοτελῆ ποιότητα καὶ δύναμιν ἔχοντες, οὐδὲν δρῶντες ὅτιν τοῖς παιδευθεῖσι καὶ μετὰ πολλοὺς κόπους ἐγγένωνται, καὶ οὐδὲν κατορθοῦντες τῶν πρὸς τὸν ἰανθρώπινον βίον τεινόντων ἅτε ἀσύμμετροι τοῖς πράγμασιν ὄντες καὶ οὐδὲν κατὰ τοὺς τῆς φύσεως λόγους περαίνοντες.

Τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τηλαυγὲς φέγγος τῆς ὀρθοφροσύνης τὸ ἐπισκοτισθὲν ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ πλήθους τῶν παντοδαπῶν τούτων ἀριστολογιῶν, ἰνδαλμάτων, μονομερειῶν, μορφολογιῶν καὶ κενολογιῶν, ὧν κατὰ μέτρος εἶναι ἡ νῦν παιδαγωγικὴ φιλολογία, ἀρχίζει καὶ αὐθις νά ἀνταυγάζῃ διαλύον τὴν πυκνὴν ταύτην παιδαγωγικὴν ὁμίχλην τὴν δεινῶς συγχέουσιν τὸ σπουδαιότατον ἔργον τῆς παιδείας τῶν ἀνθρώπων, καὶ ποθεινότατον πάλιν μικρὸν κατὰ μικρὸν νά μαρμαίρῃ ἐξ ἄλλων φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν νηφαλιωτέρων καὶ ἀνθρωπικωτέρων. Ἡ παιδεία ἔχει καθῆκον νά μορφώσῃ ἕκαστον παιδευόμενον ὁμοίον πρὸς τὸ μέγα ἡθικὸν ὅλον, εἰς ὃ ἀνήκει, λέγει ὁ Schleiermacher. Ἀφαιροῦντες ἐκ τῆς γνώμης ταύτης τὴν ἀριστολογίαν καὶ κενολογίαν τὴν ἐνεχομένην ἐν τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ μέγα ἡθικὸν ὅλον καὶ τηροῦντες μόνον τὴν ἐννοιαν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὅλου, εἰς ὃ ἕκαστος ἀνήκει, ἐπὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ ὅλον, εἰς ὃ τοῦτο ἀνήκει καὶ πρὸς ὃ πρέπει νά ὁμοιωθῇ, κερδαίνομεν ἐν τῶν οὐσιωδῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κοινωνικότητα, καὶ ἐν τῶν οὐσιωδεστάτων ἡθικῶν ἀγαθῶν, τὸν περιορισμὸν τῆς περιφιλαυτίης τοῦ ἀνθρώπου διὰ

τῆς εἰς τὸ γενικὸν ἀφοσιώσεως αὐτοῦ. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ ὁ Schiller πολλαχοῦ τῶν περὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἀποφαίνεται ὅτι «ὁ ἄνθρωπος μόνον ὡς μέλος τοῦ ὅλου δύναται νὰ τύχῃ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ» ἀνῆκων τουτέστιν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἓν ὅλον καὶ ἐργαζόμενος ἐν αὐτῷ καὶ πολλαχῶς ὑπ' αὐτοῦ περιοριζόμενος καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ ἕκαστος τὸ καθ' ἑαυτὸν συντελὼν δύναται νὰ ζήσῃ συνωδᾷ ταῖς δυνάμεσι καὶ τῇ ἀνθρωπείᾳ αὐτοῦ ποιότητι ἄλλως ἀπομεμονωμένος, περὶ ἑαυτὸν περιστρεφόμενος, μόνον περὶ ἑαυτοῦ σκεπτόμενος καὶ ἐργαζόμενος ζῇ παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα μένει ἀόριστος, πρῶτον ὁποῖόν τι καὶ ὅποσον εἶναι τοῦτο τὸ ὅλον καὶ δεύτερον πῶς ἐν τῷ ὅλῳ τούτῳ κινούμενος τυγχάνει τοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ, ὅστις ἐπίσης μένει ἀνώνυμος καὶ ἀόριστος. Τῶν ἀριστολογιῶν τούτων τὸν περιορισμὸν ἀπεπειράθη ὁ Waitz (Allgemeine Pädagogik), ὁ ἀκολουθῶν μὲν τοῖς ἔχουσιν τοῦ Herbart, καθορίσας δὲ σαφέστερον καὶ πληρώσας τὴν μορφολογικὴν ἐννοίαν τοῦ σκοποῦ τῆς παιδείας τοῦ Herbart. Ἡ παιδεία καθήκον ἔχει λέγει ὁ Waitz, τὸν μέλλοντα νὰ ἀνδρωθῇ νεανίσκον νὰ παιδεύσῃ οὕτως ὥστε νὰ ἀπελευθερώσῃ μὲν αὐτὸν τῆς δεσποτείας τῶν παθῶν αὐτοῦ, νὰ καταστήσῃ δὲ αὐτὸν εὐμενῆ καὶ φιλόανθρωπον καὶ ὅλως ἀφωσιωμένον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν οὐσιωδესτάτων καὶ σπουδαιοτάτων ἀνθρωπικῶν συμφερόντων, τῶν πνευματικῶν τουτέστι, τῶν ἠθικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν αἰσθητικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν. Ἐν τῇ παιδευτικῇ ταύτῃ ἀρχῇ τοῦ Waitz διαβλέπει τις καὶ τὸν τῆς περιφι-

λαυτίας περιορισμὸν τοῦ Schleiermacher καὶ Schiller, καὶ τὴν γενικότητα τοῦ Kant καὶ Pestalozzi· διότι ἡ ἐξυπνήτης τῶν οὐσιωδествάτων καὶ σπουδαιοτάτων ἀνθρωπικῶν συμφερόντων εἶναι ἄλλη ἐκφρασις τῆς προαγωγῆς τῆς ιδέας τῆς ἀνθρωπότητος· ἐν τῇ τοσαύτῃ ὁμως γενικότητι ἀφανίζεται τὸ αἰσθητὸν σημεῖον, εἰς ὃ ἀποβλέποντες παιδεύόμενοι τε καὶ παιδεύοντες ζωηρῶς θὰ ὀρμῶσιν εἰς τὸ ἐργον αὐτῶν, καὶ καρτερικῶς θὰ ὑπομένωσιν πάντας τοὺς πρὸς τὸ χαλεπὸν τοῦτο ἔργον ἀπαιτούμενους πόνους· ἐὰν ταῦτα τὰ οὐσιωδέστατα τῶν ἐν ἀνθρώποις συμφερόντων συνεπιέζοντο εἰς μίαν στενοτέραν καὶ διαυγεστέραν μορφήν, καὶ αὕτη προεβάλλετο ὡς σκοπὸς τῆς παιδείας τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, οὐ μόνον θὰ ἦτο τοῦτο ἀνθρωπικώτερον, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἐλκτικώτερον κέντρον, περὶ ὃ ζωηρῶς θὰ περιστρέφετο ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια τῶν τε παιδευομένων καὶ παιδεύοντων κατὰ τὰς καθ' ἕκαστον τοῦ πραγματικοῦ βίου ἐκφάνσεις. Ἡ δὲ τοῦ Soldau κατανίκησις τῆς ὕλης ὑπὸ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ διὰ ταύτης κατὰ τοὺς ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ πνεύματος ἐγκειμένους νόμους ἐλευθέρα ἐνέργεια αὐτοῦ, εἶναι ἄλλη ἐκφρασις τῆς γνώμης τοῦ Waitz, γενικώτερη ὁμως ταύτης καὶ ἀδρανεστέρα ἐπομένως.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ὀρθὴ ἐμπνευσις τοῦ Krause ἐξεχύθη εἰς ἀπέραντον γενικότητα. Κατ' αὐτὸν ἀνάπτυξις γενικῶς ὄντος τινὸς εἶναι ἡ τοιαύτη ἐντεχνος ρύθμισις τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ βίου, ὥστε ὁ αἰώνιος αὐτοῦ βίος, ὁ ἐν τῇ νοητῇ καὶ ἄχραντῳ κοσμικῇ ἁρμονίᾳ προδιατυπωθεὶς, ἐνισχυομένων τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ κατευθυνομένων ὀρ-

θῶς καὶ χρησιμοποιοιούμενων προσηκόντως ἐκά-
στοτε ἀμεταστάτως πλέον καὶ ἀνεξιτήλως ἐν
τῷ χρόνῳ νὰ ἀποτυπωθῇ. Ἡ ὅλη δὲ ἀνθρωπότης κα-
θῆκον ἔχει εἰς ἓνα ἔμμετρον καὶ εὐμῶσον κοινὸν
σύνδεσμον νὰ συνενωθῇ, ὅπως αὕτη εἰς ἓν ὅλον
ζῶν ἐλευθέρως ἐντέχνως καὶ σοφῶς τελειοῦ με-
τασχηματίζουσα συνωδὰ πρὸς τοῦτο τὰ καθ' ἑ-
κάστον αὐτῆς συστατικὰ, ἀνθρώπους τε καὶ θε-
σμοὺς ἀνθρωπίνους, οὕτως ὥστε ἡ αἰώνιος αὐ-
τῆς ιδέα ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου,
καὶ τῆς δυνάμεως ἐν αὐθεκαστῷ ὠραιότητι λαμ-
πρῶς νὰ ἀπεικονίζεται. Ἄν δὲν ἦτο τόσον γενικὴ ἡ
τόσον ὠραία καὶ ὑψηλὴ αὕτη ιδέα καὶ ἂν δὲν ἦτο ἀπραγμα-
τοποιήτος, αἰωνίως θὰ ἔλαμπεν ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆς παιδα-
γωγίας ὡς πολικὸς ἀστὴρ πασῶν τῶν παιδευτικῶν ἐργασιῶν
τῶν πεπολιτισμένων ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ πυκνὴ νεφέλη τῆς
ἀορίστου ιδέας τῆς ἀνθρωπότητος ἐπισκοτίζουσα τὸν λαμ-
πρὸν τοῦτον παιδαγωγικὸν ἀστέρα, καθιστᾷ αὐτὸν ἀθέατον
τοῖς ἀνθρωπίνοις ὀφθαλμοῖς καὶ ἀνέφικτον ταῖς ἀνθρωπίναις
χερσίν· ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ ἐντεχνος ῥύθμισις τοῦ ἐσωτε-
ρικοῦ βίου, ἡ διὰ ταύτης κράτυνσις τῶν δυνάμεων καὶ ἁρ-
μοδία κατεύθυνσις καὶ ὀρθὴ χρῆσις αὐτῶν, ὁ εὐμῶσος καὶ
ἑμμελὴς καὶ ἑμμετρος κοινὸς σύνδεσμος τῶν ὁμογενῶν καὶ
ὁμοφύλων βροτῆσιων ἐθνῶν, ἡ ἐλευθέρα, σοφὴ καὶ ἐντεχνος
τελειοποίησις τοῦ οἰοῦντος ζῶντος τούτου ὅλου, προσηκόντως
μεταπλασσομένων τῶν καθ' ἑκάστον συστατικῶν, ἀνθρώπων
τε καὶ θεσμῶν ἀνθρωπίνων, ἐξ ὧν τὸ ὅλον τοῦτο τὸ ζῶν
συνίσταται καὶ ἡ ἐν τῷ χώρῳ καὶ χρόνῳ ἀποτύπωσις τῆς
ιδιοφυοῦς ἀτομικῆς ὠραιότητος τῶν καθ' ἑκάστον τοῦ ὅλου
τούτου κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἐν αὐτοῖς φύσει κειμένων δυ-

νάμεων εἶναι ἀδάμντες· παιδαγωγικοὶ ἀνυπέρβλητοι κατὰ τε τὴν στερεότητα καὶ τὴν στιλπνότητα.

Παρά τοῦ Rosenkranz (Die Pädagogik als System) καὶ τοῦ Fichte (Reden an das deutsche Volk) εὐρίσκουμεν μεταξύ τῶν νεωτέρων παιδαγωγῶν καὶ φιλοσόφων ὅ,τι οἱ ὀρχαῖοι ἀρθρονώτατα ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων, περὶ ὧν νῦν ἡμεῖς ὁ λόγος, ἐγκατέσπειραν. Τὸν παιδευόμενον νέον ἄνθρωπον ὁ Rosenkranz οὐδέποτε ὑπολαμβάνει ὡς ἄτομον ἀπομεμονομένον, ἔρημον τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ πραγματικῶν δεσμῶν, ἀλλὰ παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐκάστοτε καὶ παιδεύει αὐτὸν πάντοτε ὡς ζῶν μέλος τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινωνικῆς θέσεως, τοῦ ἔθνους καὶ τελευταῖον μετὰ πάντα ταῦτα καὶ διὰ μέσου τούτων ὡς μέλος τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὁ δὲ Fichte, ὁ ἀκρότατος οὗτος ιδεοδοξαστικὸς φιλόσοφος καὶ γενναϊότατος ἄνθρωπος καὶ ἐνθους πατριώτης, καίριως πληγείς τὴν εὐχίσθητον αὐτοῦ ψυχὴν ὑπὸ τοῦ ὀνειδους τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀποστερήσεως τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῆς παφλημένης αὐτοῦ πατρὶος γερμανικῆς γῆς καὶ ἐκ μέσης ψυχῆς ποθῶν τὴν ἀπότρεψιν τοῦ ὀνειδους τούτου καὶ ποδὶ καὶ χεὶρὶ τὰ πάντα κινήσας πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς δουλωθείσης πατρίδος του, διηνοῖζε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἀπέστρεψεν τὸν νοῦν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν πεφλημένων ιδεῶν του (Das Ich) καὶ σαφῶς κατενόησεν ὅτι ἡ πατρίς καὶ μόνον ἡ πατρίς, τὸ ἅγιον ἔδαφος τὸ καλύπτον τὰ ὀστέα τῶν πατέρων ἡμῶν, ἐλευθέρη καὶ ἰσχυρὰ εἶναι ἡ βάσις καὶ ἡ τροφὸς πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν καὶ ἀγαθῶν, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ταπεινοῦται, συντρίβεται καὶ τέλειον εἰς τὸ χάος ἀφανί-

ζεται. Εἰς τοὺς διαπύρους καὶ ἐνθουσιωδεστάτους λόγους αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς του ἐκ παντός τρόπου προσπαθεῖ ὁ φλογερὸς Fichte λαμπρὰς καὶ ἀκραδάντους νὰ παραστήσῃ τὰς ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ βαθύτατα εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμαμάτων ἐρριζωμένας ταύτας ιδέας. Μόνον δι' ὑγιουῖς παιδεύσεως δύναται νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ πᾶς λαὸς ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καταπεσών· ἀνάγκη ἀπόλυτος πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς κεκλιμένης ἡδὴ πατριδος ἡ νεολαία νὰ παιδεύηται οὐχὶ ἰδιορρύθμως καὶ κατὰ τὴν βούλησιν ἐκάστου, ἀλλ' ὁμοσιδῶς καὶ κοινῶς ὡς τέκνα, ὡς ὀργανικὰ μέλη τοῦ ἔθνους αὐτῶν· ἡ τῆς νεολαίας παιδεύσεις εἶναι καὶ πάντοτε ἐσται δι' ἔθνη σωφρονοῦντα τὸ σεμνότατον καὶ ἀγιώτατον τῶν ἐν τῷ ἔθνει τελουμένων.

Μικχαρία ψυχὴ τοῦ γενναίου Fichte ! Μόλις εἶδες τὰς ὄψεις τῶν πολεμίων τῆς πατριδος σου φωτιζομένας ὑπὸ τοῦ Ἡλίου αὐτῆς, μόλις ἤκουσας τὰ τηλεβόλα αὐτῶν κυλιόμενα ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς πατριδος σου, μόλις ἤκουσας τοὺς ἀναστεναγμοὺς τῶν ἐν ταῖς εἰρκταῖς ὑπὸ τῶν ἐπηλύδων καθειργμένων γενναίων ὁμογενῶν σου, μόλις εἶδες τοὺς νικητὰς τῆς πατριδος σου ὑβριστικῶς ἀνὰ μέσον τῶν ἀγυῶν αὐτῆς σοβοῦντας, μόλις εἶδες σκυθρωπάζοντες μὲν εἰς τὴν ἐπιθανάτιον αὐτῶν κλίνην τοὺς γέροντας, ἐντρομα δὲ ἐν ταῖς ἀγκάλαις τῶν μητέρων αὐτῶν συσπειρώμενα τὰ ὁμογενῆ σου νήπια ἐκ τῶν νικητηρίων ἀλλաλγμῶν τῶν τροπαιοῦχων ἐχθρῶν τῆς πατριδος σου, ἀμέσως ἐνόησας ὅτι πᾶσα ἰδεολογία, πᾶσα γενικότης καὶ υποκειμενικότης καὶ κενολογία παίγνια μόνον τῆς ζωηρᾶς φαντασίας εἶναι, οὐδὲν

πρὸς τὴν οὐσίαν, τὴν ποιότητα καὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων δυνάμενα· πάρχυται δὲ Στέντορος φωνὴν βελῶν διακήρυξας ἐν τοῖς ἀθανάτοις πρὸς τοὺς ὁμοθενεῖς σου λόγοις ὅτι τοῦ ἐπὶ γῆς ἀνθρωπίνου βίου τὸ ὄρατόν σημεῖον, πρὸς ὃ πρέπει νὰ κατευθύνηται πᾶσα ἐνέργεια ἠθικὴ εἶναι ἡ πατρίς, ὅτι τυχῆς ἡ εὐκλεία καὶ ἡ ῥώμη ἀρκεῖ νὰ πληρώσῃ σύμπασαν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο πᾶσα ἡ παιδευτικὴ ἐργασία πάντων πρέπει νὰ κατευθύνηται.

Καὶ ἔχει πληρέστατα δίκαιον ὁ Fichte. Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μὴ οὕσα ἄπειρος δὲν δύναται μὲν νὰ ἀντίσχη εἰς τὴν ὑπεράγαν γενικότητα, φθείρεται δὲ συναιλουμένη καὶ συσπειρωμένη περὶ ἐχυτὴν. Αἱ κοσμοπολιτικαὶ ἰδέαι καὶ ἡ περιφιλαυτία εἶναι ἐξ ἴσου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως φθαρτικά. Περιορισμένη καὶ αὕτη, ὡς καὶ πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὄν, μεταξὺ δύο ὁρίων τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, τοῦ ἀνωτάτου καὶ κατωτάτου, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται ἄνευ τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀφηνισμού τῆς οὐσίας αὐτῆς νὰ προχωρήσῃ, ἀπόλλυται μὲν ἐκχεομένη εἰς τὴν ἄμετρον ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφανίζεται δὲ συστελλομένη εἰς τὸ ἐγὼ αὐτῆς μόνον· ἡ πατρίς ἐντεταμένη μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι τὸ μόνον μέτρον, πρὸς ὃ δύναται νὰ καταταθῇ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· πέραν τούτου τοῦ μέτρου ἐντεινομένη κατατρυφέται, διασκορπίζεται καὶ ἐπὶ τέλους ὅλως ἀφανίζεται.

Ἄλλὰ πᾶν καθ' ἑκάστον εἴτε ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ εἴτε ἐν τῷ φυσικῷ θέσιν τινὰ κατέχον, ἐπισκοπούμενον αὐτὸ καθ' αὐτό, ὅλως ἀσχέτως δηλ. πρὸς τε τὰ μετ' αὐτοῦ συνυπάρχοντα ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ τόπῳ ὁμοειδῆ ἢ ἑτεροειδῆ ἀντικείμενα, ὅλως ἀσχέτως πρὸς τὰ μετ' αὐτοῦ ἀλληλεπιδρῶντα, ὅλως ἀσχέτως πρὸς τε τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τὴν παραγαγοῦσαν αὐτὸ ἀτελῆ εἰκόνα παρουσιάζει εἰς τὸ ἐπισκοποῦν αὐτὸ πνεῦμα, τὴν εἰκόνα τοῦ σχήματος αὐτοῦ καὶ τινων τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ μόνον. Ἡ οὐσία αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος τοῦ νὰ κατέχῃ ἐκάστοτε ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν θέσιν ἐν τῷ διακόσμῳ τούτῳ τῷ πνευματικῷ ἢ τῷ φυσικῷ κατανοεῖται μόνον ὅταν ᾖται γνωστή, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ σαφῶς γνωστή, ἢ πρώτῃ αἰτίᾳ ἢ δημιουργήσασα αὐτὸ, ὅταν ᾖται γνωστή ἢ ἰδέα τουτέστιν, ὁ ἐσωτερικὸς μηχανισμὸς, ἢ ἐννοια τῆς οὐσίας τῆς πρώτης αἰτίας, ἧς γέννημα εἶναι τοῦτο τὸ καθ' ἑκάστον. Τὸ σχολεῖον εἰναι τι τῶν καθ' ἑκάστον ἐν τῷ ὅλῳ πνευματικῷ διακόσμῳ, ἢ ἀνατροπὴ τῶν νεαρῶν γενεῶν ἐπίσης· ὅταν λοιπὸν τὸ σχολεῖον, ὅταν λοιπὸν ἡ ἀνατροπὴ τῶν νεαρῶν γενεῶν ὡς ὅλον τι αὐτὰ καθ' αὐτά, ὅλως ἀσχέτως πρὸς τε τὸν σκοπὸν, ὅστις ἐν τοῖς ἐνδομήχοις αὐτῶν κεῖται, ἐξετάζεται, ἀτελῆ μόνον εἰκόνα δύνανται νὰ παρουσιάσωσι εἰς τὸν ἐξετάζοντα τὰ κατ' αὐτά. Ἡ οὐσία αὐτῶν, ἢ ἐννοια αὐτῶν, ἧς ἐνεκα ταύτην τὴν θέσιν καὶ οὐχὶ ἄλλην κατέχουσιν, ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν δύναται νὰ ὀρισθῇ μόνον οὐχὶ ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας ἣτις ἐκάλεσεν αὐτὰ εἰς τὸ εἶναι, ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας, ἣτις ὥρισεν αὐτοῖς ταύτην τὴν θέσιν καὶ οὐχὶ ἄλλοιαν ἐν τῷ διακόσμῳ τῷ πνευματικῷ. Ὅσῳ δὲ ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος σύνδεσμος ὁ συνδέων τὴν αἰτίαν τὴν παραγωγικὴν μετὰ τοῦ

καθ' ἕκαστον τούτου εἶναι εἰλικρινέστερος, εἶναι σαφέστερος, τόσῳ καὶ ἡ κατανόησις αὐτοῦ ἀληθεστέρα καὶ πιστοτέρα· ἡ δὲ διαμόρφωσις ἐπομένως τούτου, ἂν τὸ ἐλάχιστον καθ' ἕκαστον ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τῶν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας διαμορφωτῶν, οὐσιωδεστέρα, ἀληθεστέρα, ἐπομένως λυσιτελεστέρα εἰς τὴν προαγωγὴν πάντων τῶν καθ' ἕκαστον τῶν ἀπορρέοντων ἐκ τῆς αὐτῆς πρώτης παραγωγικῆς αἰτίας, ἡ δὲ μελωδία τῆς ἀλληλεπιδράσεως πάντων τούτων ἐμμελεστέρα· ἡ προαγωγὴ τουτέστι τοῦ ὅλου πνευματικοῦ τούτου διακόσμου ὁμαλωτέρα, φυσικωτέρα καὶ ἀσφαλέςτέρα.

Ἄλλ' ἡ εὕρεσις καὶ ἡ σαφὴς γνῶσις τῆς πρώτης αἰτίας, ἐξ ἧς πολλὰ καθ' ἕκαστα ἀπορρέουσιν, δὲν εἶναι οὔτε πάντοτε δυνατὴ, οὔτε, ὅταν ᾖναι δυνατὴ, εἶναι πάντοτε εὐχερής. Ἀλλὰ τοῦτο, κυριώτατον ὂν, ἐκ παντὸς τρόπου πρέπει νὰ ζητῆται καὶ νὰ εὐρίσκηται· εὐτυχεῖς πάντοτε ἐν τῇ τοιαύτῃ ζητήσει δὲν εἶναι οἱ ζητοῦντες· ἐντεῦθεν οὐχὶ μόνον ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις τῶν καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ καὶ ἡ πλημμελής καὶ ἐπομένως ἐπιβλαβὴς διοργανισμὸς καὶ διαρρυθμίσις αὐτοῦ, ἂν τοῦτο τὸ καθ' ἕκαστον ἐκ τῶν διοργανωτῶν καὶ ρυθμιστῶν ἀντικειμένων τυγχάνει. Ἡ ἀνατροπὴ τῶν νεαρῶν γενεῶν καὶ ὁ διοργανισμὸς τῶν σχολείων παρέχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνατροφῆς σαφέστατα παραδείγματα τῆς τε ἀδυναμίας ταύτης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος περὶ τὴν εὕρεσιν τῆς πρώτης αἰτίας αὐτῶν καὶ τοῦ κινδύνου τοῦ ἐπιβλαβεῶς διοργανισμοῦ τῶν πρὸς τὴν προκοπὴν αὐτῶν κατὰ τινόντων.

Πᾶσι αἱ αἰτίαι τῶν περὶ τὰ σχολεῖα πεπλημμελημένων δύνανται νὰ καταχθῶσιν, ὡς εἶδμεν, εἰς ταύτας τὰς κατηγορίας· ἡ εἶναι τὰ αἰτια τούτων ἐσφαλμένοι μεταφυσικοὶ

καὶ δοξασίαι περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ περὶ τοῦ προσορισμοῦ αὐτοῦ, ἢ ψυχρά τις καὶ παράμυθος κλίσιν τοῦ ὑπολαμβάνειν ὡς πᾶνμα, πραγματικὴν ὑπαρξιν ἔχον, ὅτι μόνον γέννημα τοῦ νοῦ εἶναι καὶ μόνοι ἐν τῷ νῷ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ ἔχει, ἢ ἀλόγιστός τις τῆς φαντασίας καὶ τοῦ συναισθήματος κατεύθυνσις καὶ ζωηρότης, καθ' ἣν ὅτι ἐν αὐτοῖς ὡς ὑψηλότερον, ἀγιώτερον καὶ σεμνότερον ἐν στιγμαῖς παραφροῶς, ἐκστάσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ συλληφθῇ, καὶ ὡς ἔχον ἀποκλειστικὸν δικαίωμα ἀπολύτου ὑπάρξεως θεωρεῖται, ἢ νωρότης τις τοῦ πνεύματος καὶ ἀμβλύτης αὐτοῦ, οὗ ἕνεκα μόνον τὰ πρὸ τῶν ποδῶν κείμενα θεωροῦνται ὡς πραγματικά, τὰ ἀπωτέρω δὲ καὶ σύνθετα καὶ ἀλληλένδετα καὶ ἀποκεκρυμμένα ὡς ἀνύπαρκτα ὑπολαμβάνονται.

Ἐπεχείρησα δι' ὅλων τῶν μέσων, ὅσα ἡδυνάμην νὰ διαθέσω, νὰ ἀποδείξω ὅτι τὸ ὅλον τὸ περιλαμβάνον τὸν καθ' ἑκάστον ἄνθρωπον καὶ τοὺς θεσμούς αὐτοῦ τοὺς κοινωνικοὺς εἶναι μόνον ἡ πολιτεία, προσεπάθησα νὰ καταδείξω τίνα εἶναι τὰ φθιρόντα αὐτήν, καὶ ὑπέδειξα ἐξάρας τὴν γνώμην τοῦ Fichte μάλιστα, τί δύναται τὸ σχολεῖον ἐν τῇ πολιτείᾳ· νῦν ἀντιστρόφως· ἀφοῦ τὸ σχολεῖον εἶναι ὁμολογουμένως εἷς τῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας, κατάδηλον εἶναι ποῖον πρέπει νὰ ᾔηται τὸ περιεχόμενον τοῦ σχολείου, ποῖα ἰδέα πρέπει νὰ ἐμφυχοῖ αὐτό, καὶ τίς ὁ σκοπὸς συμπασῶν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἵνα οὐδεμίαν γενικότης ἢ ἀοριστίαν ὑπολισθήσασα ἐπισκοπίσῃ τὴν διαύγειαν καὶ διαφθέρῃ τὴν ἀκριβεστάτην ἀντίληψιν τοῦ καθ' ἡμᾶς σκοποῦ τῆς παιδείσεως τῶν ἐλλήνων παιδῶν, ἀνάγκη ὀριστικώτερον καὶ σωματοειδέστερον νὰ δηλωθῇ τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐπιδιώκωσι τὰ σχολεῖα τῆς

Ἑλλάδος. Ὁ ἐπισκοπῶν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ μόνον ἐκφαινομένην καὶ ἐν τῇ ποιήσει ὅπως δὴποτε ἀποτυπουμένην εὕρισκει σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐ μόνον ἐν πολιτείᾳ δύναται ὁ ἄνθρωπος συμπάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ νὰ ἀνοπτύξῃ καὶ συμπάσας τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας αὐτοῦ νὰ θεραπεύσῃ, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὅπως οὐδὲν τῶν ἐν ἀνθρώποις εἶναι μόνιμον, διαρκές καὶ ἀμετάπτωτον, οὕτως καὶ αἱ πολιτεῖαι αὐτῶν οὐδέποτε εἶναι μόνιμοι, ἀλλ' ἐρχονται, ἀκμάζουσι, παρακμάζουσι καὶ παρέρχονται ὅτε μὲν ἀνέπιστρεπτεῖ ὅτε δὲ ἀναφαίνονται καὶ αὖθις, ἀλλ' ὑπὸ τύπους βιωτικὸς ἀνομοίους πάντῃ τοῖς προτέροις. Ἡ μοῖρα αὕτη τῶν πολιτειῶν φαίνεται ὡς τις εἰμαρμένη, ὡς τις ἀλογίστως ἄνευ αἰτίας γενομένη καὶ ἐν τούτοις, ὅταν βαθυτέρον ἐπισκοπήσῃ τις τὰ συμβαίνοντα ἐν αὐταῖς, θὰ ἴδῃ καὶ ἐνταῦθα ὅτι πᾶν τὸ γεγνημένον ἐνεκά του γίνεται καὶ ὅτι πάντοτε τὰ αὐτὰ αἵτια, τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα συνεπάγονται καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνελίσσει τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀπαρεγκλίτῳ εὐθυπορίᾳ τῆς μεγάλης φύσεως. Εἶναι δὲ οὐ μόνον σφαλερόν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἐπικίνδυνον νὰ πιστευθῇ ὅτι μοιραῖος, ὡς τὸ γεννώμενον ὀργανικὸν σῶμα, οὕτω καὶ ἡ πολιτεία εἶναι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς καταδεδικασμένη ὑπὸ ἀνωτέρας τινὸς ἀμειλίχτου δυνάμεως πάντως νὰ ἀπυθάνῃ ἡ ἀναλογία τῆς πολιτείας πρὸς τὸ ὀργανικὸν σῶμα εἶναι τὸ προσδοποιοῦν ἐνταῦθα τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην πλάνην· ἀλλ' εἶναι σφαλὲρ ἡ ἀναλογία αὕτη, διότι τὸ ὀργανικὸν σῶμα εἶναι ἐν σύνθετον ὅλον ἀείποτε τὸ αὐτό, συμπαγὲς, ὡς ὁ Πλάτων θὰ ἔλεγεν, ἀποκριθέντων σμικρῶν ἐξ ἐκάστου τῶν ἐν τῷ μεγάλῳ κόσμῳ διακεχυμένων μεγάλων μορίων καὶ συλλεθόντων αὐτῶν κατ' ἀνωτέραν διάταξιν τοῦ τὰ πάντα ἄρματα διατάξαντος Δημιουργοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ ἐκτεθειμένον

αείποτε τὸ αὐτὸ εἰς τε τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως τῆς πάντοθεν αὐτὸ περιβαλλούσης καὶ μετ' αὐτοῦ ἀδικακρίτως συμπεφυρμένης, καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς αὐτοῦ συμφύτους ἀλλοιώσεις, ἐνῶ ἡ πολιτεία δὲν εἶναι ἐν σῶμα συμπαγές, τὸ αὐτὸ πάντοτε ἐκτεθειμένον εἰς τὴν παλίσροικον τὴν ἄπυστον τῶν τοῦ κόσμου καὶ παλσίον πρὸς αὐτήν αἱ γενεαὶ διχδέχονται ἀλλήλας ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου ὡς τὰ φύλλα τῶν δένδρων « οἷη περ φύλλων γενεῇ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν », μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ τοῦ χρόνου οὐδέποτε μένουσι τὰ ὑποκείμενα τῆς πολιτείας ἀμεταστάτως τὰ αὐτὰ,

« οὐδὲν ἐν ἀνθρώποις μένει χρῆμα ἐμπεδον αἰ » κατὰ τὸν Σμωνίδην (ἀπ. 85 Bergk) καὶ « πάντα ῥεῖ κοῦδὲν μένει »

κατὰ τὸν Ἡράκλειτον. Ἐρχόμενοι καὶ παρέρχόμενοι, γεννώμενοι καὶ ἀποθνήσκοντες συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ χρόνου· αἱ ἀλλοιώσεις λοιπὸν αἱ ἐσωτερικαὶ τῶν ὑποκειμένων τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ὁμοειδεῖς πρὸς τὰς ἀλλοιώσεις τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ ὁργανικοῦ ὄντος, τὰς ἐπαγούσας σὺν τῷ χρόνῳ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἐκτριβομένης τῆς συμφύτου καὶ μεμετρημένης αὐτοῦ βιωτικῆς δυνάμεως ἐκ τῆς διηνεκοῦς πλημμυρίδος καὶ ἀμπώτιδος ταύτης τῶν φυσικῶν στοιχείων καὶ δυνάμεων τοῦ αὐτοῦ ὁργανισμοῦ· ἡ δὲ παλίσροικα τῶν τοῦ κόσμου, τὸ ἕτερον τῶν αἰτίων τῶν φθαρτικῶν τοῦ ὁργανικοῦ ὄντος, δὲν εὐρίσκει τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον πάντοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅπως σὺν τῷ χρόνῳ ἐκτρέψῃ αὐτὸ καὶ τέλεον ἀφανίσῃ· ἀδύνατον λοιπὸν μοιραῖος νὰ ᾖ ἡ αἰτία ὁ ἀφανισμὸς τῶν πολιτειῶν, ὅπως μοιραῖος εἶναι ὁ ἀφανισμὸς τοῦ ὁργανικοῦ ὄντος, ἀλλὰ θὰ ἐξαρτᾶται πάντως ἐξ αἰτίων τινῶν ἀμεταστάτων καὶ ἀσφλυστάτων

πάντοτε εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, καὶ ὧν ἡ αἴσθησις παρέχει τὸ φαινόμενον τοῦ μοιραίου ἐνε-
κα τῆς ἀπαρεγγλίστου καὶ ἀμεταθέτου συνδέσεως τῶν αὐτῶν
αἰτίων πρὸς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα· «θαυμάζομεν δὴ τα,
ὦ Σώκρατες,» λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Πολιτικῷ (σελ. 301
ε.) «ἐν ταῖς τοιαύταις πολιτείαις ὅσα συμβαίνει γίνεσθαι
κακὰ καὶ ὅσα συμβήσεται, τοιαύτης τῆς κρηπίδος ὑποκει-
μένοις αὐταῖς, τοῖς κατὰ γράμματα καὶ ἔθνη
μὴ μετὰ ἐπιστήμης πραττούσης τὰς πρά-
ξεις. ἡ ἐκείνη ἡμῖν θαυμαστόν μᾶλλον, ὡς ἰσχυρόν
τι πόλεις ἐστὶ φύσει; πάσχουσι γὰρ δὴ τοιαῦτα αἱ
πόλεις νῦν χρόνον ἀπέραντον, ὅμως ἐν αἱ τινες αὐτῶν μόνι-
μοί τε εἰσι καὶ οὐκ ἀνατρέπονται· πολλὰ μὲν ἐνίο-
τε καὶ καθάπερ πλοῖα καταδυόμεναι, διόλ-
λυνται καὶ διολώλασι καὶ ἔτι διολοῦνται
διὰ τὴν τῶν κυβερνητῶν καὶ ναυτῶν μοχθη-
ρίαν τῶν περὶ τὰ μέγιστα μεγίστην ἄ-
γνοιαν εἰληφότων, ὥπερ τὰ πολιτικὰ κατ'
οὐδὲν γινώσκοντες ἡγοῦνται κατὰ πάντα
σαφέστατα πασῶν ἐπιστημῶν ταύτην εἰ-
λεφέναι.» Ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων, ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς
φύσεως τῶν ἀνθρώπων τουτέστι, τῶν μόνων ὑποκειμένων
τῆς πολιτείας, δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσι τὰ αἷτια τῆς ζωῆς
ἢ τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς πολιτείας. Ἐνταῦθα πάλιν ἡ ἱστορία
θα ὑποδείξῃ ἡμῖν τὰ αἷτια ταῦτα· αὕτη δὲ μέγα βοᾷ καθ'
ὅλα αὐτῆς τὰ στάδια, πάντοτε τὸ αὐτὸ καὶ πάντοτε με-
τὴν αὐτὴν φωνὴν λέγουσα, λαὸς ὅστις ἀπώλεσε τὴν πο-
λιτικὴν του ἰσχὺν καὶ πτωχὸς ἐγένετο, ἀποξηρανθεὶς ὅ-
πως δῆποτε καὶ δι' οἷους δῆποτε λόγους τῶν πηγῶν τοῦ
πλούτου αὐτοῦ, ἀποθνήσκει, λαὸς δυνάμενος νὰ ἐπανακτῇ-

ση αὐτὰ ἀναβιοῖ, λαὸς διατηρῶν ἀκμαία τὴν τε πολιτικὴν αὐτοῦ ἰσχύν καὶ τὸν πλοῦτόν του ζῇ καὶ ἀκμάζει. (Πρβλ. Lotze, Mikrokosmos τόμ. 3 σελ. 84 καὶ 85, ἐκδ. 2.)

Πολιτικὴ ἰσχύς καὶ δημοτικὸς πλοῦτος, λοιπόν, κατὰ τὴν ἀψευδῆ μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, εἶναι τὰ δύο τὰ ζωοποιούντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, τὰ καθιστῶντα δυνατὸν καὶ καλὸν τὸν ἀνθρώπινον βίον,

ὅπου γὰρ ἰσχύς συζυγοῦσι καὶ δίκη

ποιᾷ ξυνωρίς τῶν δε κατερωτέρη;

κατὰ τὸν Αἰσχύλον (ἀπόσπ. 372 Nauck). Τῆς πολιτικῆς ἰσχύος λοιπόν καὶ τῆς παρaxyωγῆς καὶ συντηρήσεως τοῦ δημοτικοῦ πλοῦτος προπαρασκευαστικὸς πρέπει νὰ ᾖ τὴν συν καὶ ἄλλοις τῆς πολιτείας θεσμοῖς καὶ ὁ πολιτικὸς θεσμὸς τῶν σχολείων, ἀφοῦ μόνον ἡ τύχη τῶν δύο τούτων καθορίζει τὴν τύχην τοῦ ὄντως ἀνθρώπινου βίου. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα τὰ σώζοντα τὴν πολιτείαν δὲν εἶναι τόσον ἀπλᾶ ὅσον φαίνονται· ἡ πολιτικὴ ἰσχύς εἶναι τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα πλείστων καὶ σπουδαιοτάτων παραγόντων, εἶναι ἄθροισμα ἐκ πολλῶν καὶ δυσάποκτῆτων στοιχείων συγκροτούμενον, ὃ δὲ δημοτικὸς πλοῦτος δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὃν ἡ ἀπληστία καὶ ἡ φιλοχρηματία γνωρίζει, διότι «σκαῖον τὸ πλουτεῖν καὶ ἄλλο μηδὲν εἰδέναι,» διότι «δειλὸν εἶσθ' ὁ πλοῦτος καὶ φιλόψυχον κακόν,» ὡς γνωστὸν τὸν σκαῖον τοῦτον καὶ δειλὸν καὶ φιλόψυχον πλοῦτον δὲν ἐνοοῦμεν, ἀλλ' ἐν νῷ ἔχομεν τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον, ὅστις δὲν ἀποκτᾶται διὰ τῶν συνήθων καὶ τοῖς ἀπλήστοις καὶ φιλαργύροις γνωστῶν καὶ πεφιλημένων μέσων, ἀλλὰ δι' ἄλλων πολὺ ἀνθρωπινωτέρων καὶ καματηροτέρων συνεπάγων ἀποτελέσματα πάντῃ διέφορα τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκείνου τοῦ πλοῦτος, ὅστις γεννᾶται μὲν ὑπὸ τῆς φιλοχρηματίας, πρὸς ἣν ἅπαντες ἀπλή-

στως ἤδη νοσοῦμεν, γεννᾷ δὲ τὴν φιληδονίαν τὴν δουλαγωγούσαν, μᾶλλον δὲ αὐτάνδρους καταβυθίζουσιν ἤδη τοὺς βίους, ὡς ὁ Λογγίνος θὰ εἴλεγεν. Τὸ σχολεῖον ἂν μέλῃ νὰ ᾔηται σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τῆς προκαλεσάσης αὐτὸ εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἂν μέλῃ νὰ συντελῇ εἰς τὸ κοινὸν συμπάντων τῶν πολιτικῶν θεσμῶν σωσίπολι ἔργον αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἐπεξεργασθῇ τοὺς εἰς αὐτὸ φοιτῶντας παῖδας οὕτως ὥστε νὰ γείνη δυνατὸν νὰ καταστῶσί ποτε οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ πολῖται χρήσιμοι ἔχοντες τὴν δεινότητα νὰ προάγωσι τὴν πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ νὰ αὐξάνωσι τὸν πλοῦτον τῆς πατρίδος αὐτῶν, ἐξεγείρον διὰ τῶν δυνατῶν μέσων καὶ ἐνισχυῶν διὰ τῶν ἀρμοδίων τρόπων ἐκείνας τὰς δυνάμεις ἐν τοῖς παισίν, ὧν παραγόμενον εἶναι ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς καὶ ὁ δημοτικὸς πλοῦτος, πρὸς τὸ τέλος τοῦ μόνου δυνατοῦ καλοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς εἶναι, ὡς εἵπομεν πρὸ ὀλίγου, τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα πλείστων καὶ σπουδαιοτάτων παραγόντων, εἶναι ἄθροισμα ἐκ πολλῶν καὶ δυσάποκτῆτων στοιχείων συγκροτούμενον. Αὕτη προαπαιτεῖ πρώτιστα πάντων σωματικὴν ῥώμην καὶ πολεμικὴν ἐμπειρίαν τῶν καθ' ἑκαστον ὑποκειμένων τῶν συγκροτούντων τὴν πολιτείαν. «ὅπλων ὀπλων δεῖ», βοᾷ ὁ Λισχύλος, «ἡ-

δὲ ξανῆσαι καὶ προγυμνάσαι χεῖρα» ὁ Σοφοκλῆς, «εἰς μυρίους ὄρνιθας ἀετός σοβεῖ» ὁ Σωίθεος· «Δημόκριτος δὲ παραινεί τὴν τε πολεμικὴν τέχνην μεγίστην οὖσαν ἐκδιδάσκεισθαι καὶ τοὺς πόνους διώκειν, ἀφ' ὧν τὰ μεγάλα καὶ λαμπρὰ γίνονται τοῖς ἀνθρώποις,» λέγει ὁ Πλούταρχος. Μάλιστα ἡ σωματικὴ ρώμη καὶ ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία εἶναι τὸ πρῶτιστον ὁπερ πρέπει νὰ ἐπιδιώκωσι τὰ σχολεῖα καὶ παντός μὲν ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων ἅτινα δὲν ἔχουσιν εἰσέτι συμπληρώσῃ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀποκατάστασιν, διότι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ «οὐκ ἔστι κρεῖσσον ἄλλο πλὴν κρατεῖν δορί.» κατὰ τὸν Εὐριπίδην· τὰ ξηρὰ γράμματα καὶ τὰ πανάθλια γραμματικὰ καὶ λοιπὰ τερετίσματα καὶ μωρολογήματα, τὰ μόνον καρπώματα τῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως τῆς ἐλληνίδος νεολαίας, εἰς ἔδαφος νὰ καταβάλῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ὑψηλὴν νὰ ὀρθώσῃ τὴν μοχθηρὰ πρᾶττουσαν καὶ βαρέως νοσοῦσαν πατρίδα δύανται·

« ἀλλ' ἐμοὶ πίθου.

παῦσαι μελωδῶν, πολεμίων δ' εὐμουσίαν
 ἄσκει· τοιαῦτ' αἶδε καὶ δόξεις φρονεῖν,
 σκάπτων, ἄρῶν γῆν, ποιμνίοις ἐπιστατῶν,
 ἄλλοις τὰ κομψὰ ταῦτ' ἀφείς σοφίσματα,
 ἐξ ὧν κενοῖσιν ἐγκατοικήσεις δόμοις »

ὀρθότατα εἶλεγεν ἀλάι ποτέ ὁ ἐν τῇ Ἀντιόπῃ τοῦ Εὐριπίδου (ἀπ. 188) Ζῆθος πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμφίονα. Ἐκ τῶν ἐπτά αἰτίων τῶν συνεπαγαγόντων τὴν πτώσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος δὲν ἦτο τὸ ἀδρανέστατον οὐδὲ τὸ ἀργότατον ἢ πάντοτε ἀνχιδῶς ἐκφαινομένη καὶ πάντοτε σοφιστικῶς ἡτιολογημένη ἀνηθικότης, καθαρὸν ἀποτέλεσμα τῶν ξηρῶν καὶ ἀθλίων γραμμάτων, καὶ τῆς διδασκαλίας

αὐτιδανῶν καὶ παλιγκαπήλων διδασκάλων, ὅπως καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται, εἰ καὶ ἦτο δυνατόν καὶ ἐπρεπε καὶ ἀναγκαιὸν ἦτο Ἕλληνες ἡμεῖς νὰ μὴ ἡγνοοῦμεν τὰ ἑλληνικὰ σοφὰ παραγγέλματα ταῦτα τοῦ Εὐριπίδου (ἀπόσ. 62. 16, 613).

« μισῶ σοφόν

ἐν λόγοισιν ἐς δ' ὄνησιν οὐ σοφόν,

Λαμπροὶ δ' ἐν αἰχμαῖς Ἄρεος ἐν τε συλλόγοις,

μή μοι τὰ κομψὰ ποικίλοι γενοίκοτο,

ἀλλ' ὧν πόλει δεῖ, μέγала βουλευοῖντ' αἰεῖ.»

Φθείρου τὸ γὰρ δρᾶν οὐκ ἔχων λόγους ἔχεις,»

τοῦ Σοφοκλέους (Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1143).

οὐ γὰρ λόγοισι τὸν βίον σπουδάζομεν

λαμπρὸν ποιεῖσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς δρωμένοις

τοῦ Ἰωνος (ἀπόσπ. 63).

« οὐ γὰρ λόγοις πυργοῦται πόλις,

« ἀλλ' εὖτ' ἂν Ἄρης νεοχμὸς ἐμπέσῃ στρατῷ

« βουλὴ μὲν ἄρχει, χεῖρ δ' ἐπεξεργάζεταιται»

Ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ὁμογενῶν μου, οὕτω καὶ

ἐγὼ ὡσάκις βλέπω καὶ ἀκούω ὅτι νέαι σχολεῖα ἰδρύνονται ἐν

Ἑλλάδι ὅμοια ἐκείνοις, τὰ ὅποια βλέπομεν καὶ ἐν οἷς ζώ-

μεν, ζωηρότατα ἐνθυμοῦμαι τὸ τοῦ Θουκιδίδου (1, 142)

« πλὴθεις τὴν ἀμαθίαν θρασύνοντες » καὶ βα-

θύτατα βρυθυμῶ ἀναλογιζόμενος καὶ ὅτι εἰσέτι ἀποβεβρω-

μένη ἡ διάνοις ἡμῶν διατελεῖ, τὸ ποσὸν τῆς ποιότητος

προκρίνουσα, καὶ ὅτι νέαι πληγὴ ἐθνικῆς ἀθλιότητος διανοί-

γεται εἰς τὸν διάβορον ὑπὸ τῶν ἐλκῶν σῶμα τῆς γλυκυτάτης

ἡμῶν Ἑλλάδος. Ἀλλὰ φύγωμεν πρὸς Θεοῦ ἀπὸ τοῦ θέματος

τούτου, ἀπὸ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδεύ-

σεως, διότι ὑπεράνθρωπον ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἀποδιώξωμεν τὰς

σκοτεινὰς καὶ μαύρας εἰκόνας, αἵτινες δίκην νυκτερίδων τε-
 τριγυῖδων ἐχόμεναι ἀλλήλων συνωθοῦνται ἐν τῇ φαντασίᾳ
 ἡμῶν, καὶ ἐργῶδες σφόδρα νὰ κρατήσωμεν τὴν ὑποτρέμου-
 σαν ἐκ τῆς ἠθικῆς λύπης γλῶσσαν ἡμῶν, «τὸ γὰρ ἐσλεύσ-
 σαι οἰκτεῖα πάθη, - μηδενὸς ἄλλου παραπράξαντος, - μεγάλας
 ὀδύνας ὑποτείνει» κατὰ τὸν Σοφοκλέα (Αἴας 259). Μίαν
 στιγμὴν ἐὰν περυσίνωμεν εἰς τὸ θέμα τοῦτο, θὰ παρου-
 σιασθῇ μυριοστὴν τούτην φορὰν καὶ πάλιν ἐν τῇ φαντασίᾳ
 ἡμῶν ὁ μαῦρος καὶ ἄχαρις καὶ σκαιότατος μηχανισμός, ὃν
 ἡ πελεκητὴ χεὶρ τοῦ καταχθονίου ἱστορικοῦ δαίμονος τῆς
 Ἑλλάδος ἀπὸ τριῶν ἡδὴ γενεῶν μετ' ἀγροίκου καὶ τυφλῆς
 μανίας κινεῖ κατασυντρίβων πᾶν τὸ παρ' ἡμῖν ζῶν καὶ ἐκ-
 μάδα ἔχον, ὅπως ἐπὶ τέλους παραλύσας συμπάσας τὰς δυνά-
 μεις τῆς δυστυχοῦς πατρίδος ἡμῶν διαθρυμματίσῃ αὐτὴν καὶ
 διασκορπίσῃ τὰ θρύμματα αὐτῆς εἰς τὰς ἀχανεῖς τῆς ἀφανείας
 χώρας. Τάχιστα φύγωμεν πρὸς Θεοῦ ἀπὸ τοῦ θέματος
 τούτου, τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκ-
 παιδεύσεως, διότι ἡ βαθυτάτη συνείδησις ὅτι καθ' ἑαυτὴν τὴν
 ἱστορίαν τῆς παιδαγωγίας οὐδέποτε ἀνεφάνη παρόμοιον κατὰ
 τὴν ἐλευσιότητά σύστημα ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἀμετάστα-
 τος πεποίθησις, ὅτι ἡ νῦν παρ' ἡμῖν κρατοῦσα ἐκπαίδευσις
 ὅλως τῆς ὑψηλῆς φύσεως καὶ τοῦ παγχαλέπου μέλλοντος
 τῆς Ἑλλάδος ἰναξία φθείρει τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους ἀγρίως
 καὶ ἀνεπισχέτως πολὺ περισσότερον ἢ ὅσον ἔχουσιν ἡδὴ
 φθίρῃ αὐτὰς σύμψασαι αἱ ἱστορικαὶ θύελλαι αἱ κατὰ τῆς
 κεφαλῆς ἡμῶν κατασκήψασαι ἐξεγείρει τρόμον δεινὸν εἰς ὅλην
 τὴν ψυχὴν, ὅστις βιαίως τὴν γλῶσσαν ἐξωθῶν κινδυνεύει νὰ κι-
 νήσῃ αὐτὴν εἰς ῥήματα βαρύτερα καὶ σπαραξικάρδια. Ἀποστρέ-
 ψωμεν πρὸς Θεοῦ τὸ πρόσωπον ἡμῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος
 ἀπὸ τοῦ εἰδεχθοῦς τούτου θεάματος, τῆς νῦν παρ' ἡμῖν

ἐκπαιδεύτως, καὶ ἐπανέλθωμεν πάλιν εἰς τοὺς παράγοντας τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, εἰς τὸ μέλημα τὸ ἱερὸν, εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ἅγιον καὶ τὸν μόνον συμπιστῶν τῶν ἐνεργειῶν, ὃς πρέπει νὰ ἐνεργῶσιν καθ' ἡμᾶς τὰ σχολεῖα τῆς πατρὶδος ἡμῶν.

Ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς ἀπαιτεῖ πλὴν τῆς βώμης καὶ τῆς περὶ τὰ ὄπλα ἐμπειρίας τῶν καθ' ἑκάστον πολιτῶν μάλιστα τὸν πρὸς τὰ πατρία ζῆλον. Ἡ ἐπίγνωσις ὅτι ἐκάστη γενεὰ εἶναι ἄμεσος συνέχεια τῶν προηγουμένων καὶ ὅτι ἐξ ἐκάστης παρούσης καὶ αἱ μέλλουσαι ἐξήρτηνται, ἡ ἐπίγνωσις ὅτι τὸ αὐτὸ πνεῦμα διήκει διὰ πασῶν, ἡ αὐτὴ τύχη, τὰ αὐτὰ παθήματα, οἱ αὐτοὶ πόθοι συνδέουσι συμπάσας τὰς γενεὰς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ἡ ἐπίγνωσις τουτέστιν ὅτι ἡ ἐκάστοτε παροῦσα γενεὰ εἶναι δημιουργήματα φυσικῶν τῆς παρελθούσης, ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ προτερήματα οὐ μόνον τὰ κοινὰ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τοῦ ἔθνους, ἐξ οὗ καὶ ἐν ᾧ παρήχθη, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ εἶναι ἐρχομένη ἐν ὠρισμένῳ κύκλῳ πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν μέσων, ἐν ὠρισμένῳ δικτύῳ πολιτικῶν, ἠθικῶν καὶ ἀλληλεθνῶν ἰδεῶν καὶ συμφερόντων περιειληγμένη, ἡ ἐπίγνωσις ὅτι δύναται καὶ ἔχει καθῆκεν ἐκάστη γενεὰ μόνον κατὰ ταῦτα καὶ οὐχὶ ἄλλως καὶ ἐν τῷ παρόντι νὰ ζήσῃ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐργασθῇ, ἡ ἐπίγνωσις, λέγω, πάντων τούτων γενεᾶ τὸν ζῆλον πρὸς τὰ πατρία, ὅστις παρορμᾷ μὲν πρὸς διατήρησιν τῶν ἀγαθῶν τῶν πατρίων, ἢ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν, ἂν ταῦτα δὲν ὑπάρχωσιν, ἐξασφαλίζει δὲ τὸ ἔθνος ἀπὸ τῆς τυφλῆς ἀπομιμνήσεως τῶν ἀλλοτρίων, ἀπὸ τοῦ ἀναξιοπρεποῦς καὶ ἐθνοκτονίου θαυμασμοῦ παντὸς ὀθνείου, ἀπὸ τῆς ἐπιφορήσεως ὀθνείων πνευματικῶν στοιχείων κριτικῶς διαλυόντων τὰ ἐθνικὰ πνεύματα.

ματικά στοιχεῖα, ἀπὸ τοῦ ζήλου πρὸς ἀπόκτησιν τῶν θαυ-
μασθέντων ξένων βιωτικῶν ἰδχνικῶν, δι' ὧν ἀφχνίζετχι μὲν
πᾶν ἰδιοφυῆς ἔθνικόν ἰδχνικόν κατὰφρονουμένων τῶν καθ' ἕκαστον
τύπων τῆς πολυμῶρφου καὶ πχντοδκπῆς ἐκφάνσεως αὐ-
τῶν, συγγέοντι δὲ ταῦτα μετ' ἐκείνων εἰς ἓν μῖγμα ἁ-
δρνῆς καὶ ἀπκθῆς, οὐδεμίαν αὐτοτελῆ ποιότητα καὶ δύνα-
μιν ἔχον, ἐπέρχεται δ' οὕτω μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ τέλος
ἀφχνισμὸς τοῦ ἔθνους ἐμπίπτοντος εἰς τὸ κενὸν χάος τῆς
ἀορίστου καὶ ἀμῶρφου ἀνθρωπότητος, τῆς ἰδέας τοῦ κοσμο-
πολιτισμοῦ. Ὡς ἄγχλμχ ἐδρνῶιοι πρέπει ὑψηλὰ νὰ ἴστανται
πρὸ τῆς συνειδήσεως διδασκάλων τε καὶ μαθητῶν καὶ παν-
τός Ἑλλήνος τὰ ἀδαμάντινα ταῦτα Πινδαρικὰ ῥήματα (Νέμ.
3, 26 Bergk.

- « θυμὲ, τίνα πρὸς ἄλλοδαπὰν
» ἄκραν ἐμὸν πλῆθον παραμείβεαι;
» (Αἰκκῶ σε φκμί) γένει τε Μοῖσσαν φέρειν.
» ἔπεται δὲ λόγῳ δίκης ἄωτος, ἔθνος αἰνεῖν
» οὐδ' ἄλλοτρίων ἔρωτες ἀνδρὶ φέρειν κρέσσονες.
» οἴκοθεν μᾶτευε. ποτίφορον δὲ κόσμον ἔλαχες,
» γλυκύ τι γαρυέμεν. »

Ὁ νῦν καιρὸς εἶπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἐπιβάλλει πᾶ-
σιν ἡμῖν οἵτινες Ἑλλάδος φθόγγον χέομεν τὸ σωσίπολι ἔρ-
γον τοῦ νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸ Πινδαρικόν «οὐδ'
ἄλλοτρίων ἔρωτες ἀνδρὶ φέρειν κρέσσονες»
καὶ τὸ νὰ ματεύωμεν οἴκοθεν ἅτε ποτίφορον
κόσμον λαχόντες γλυκύ τι γαρυέμεν. Σύμ-
πασα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τινος χρόνου σφαδάζει ὑπὸ τὴν το-
μὴν μάχαρην τὴν κριτικὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις σεμνῶν καὶ
θείων, δι' ὧν ὁ βίος τῶν βροτῶν ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων

ἀπατήγη εἰς τὸν πνευματικὸν διάκασμον τοῦτον, οὐδὲν ἔ-
 μινε καὶ μένει ἄθικτον τῇ κριτικῇ ταύτῃ τῇ ὑπερρίκτῳ καὶ
 ἀνθρωποφθόρῳ· οἱ θνητογενεῖς βροτοὶ ἐν τῷ τύφῳ αὐτῶν
 τῷ ἑωσφορικῷ καὶ ἐν τῇ οἴησει αὐτῶν τῇ τιτανικῇ ἐπιχειροῦ-
 σι καὶ ἀγωνίζονται, ἐμπηγνύοντες τὴν μάχικον εἰς τὰ
 σπλάγγνα τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ διελύτῃσι τοὺς συνεκτικούς
 δεσμοὺς ἐκείνους, δι' ὧν ἡ ἀνεξερεύνητος βουλὴ τοῦ Δημιου-
 ροῦ τῶν Πάντων ἐνδομύχως καὶ ἀρρήκτως συνέδεσε τὸ γέ-
 νος τῶν ἀνθρώπων. Οἱ γλυκύτατοι καὶ ὑποκάδοι καὶ εὐ-
 γενέστατοι πόθοι τοῦ συναισθητικοῦ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώ-
 πων, αἱ περὶ τῶν πρώτων λόγων τῆς Δημιουργίας καὶ τῆς
 αἰτίας τῆς συνδεούσης τὸν πᾶνσμικρον ἄνθρωπον μετὰ τοῦ
 παμμεγίστου διακόσμου τοῦ Παντός πνευματικῆς κινήσεις,
 οἱ ἐν τούτοις τοῖς ὑψηλοῖς πόθοις καὶ ἡ ἐν ταύταις ταῖς κο-
 σμικαῖς ιδέαις ἀσάλευτος θεμελίωσις τῶν βιωτικῶν ἀξιομά-
 των τῶν βροτῶν, ἡ θρησκεία, κηρύσσεται διὰ μυρίων
 στομάτων νῦν, ὅπως πάλαι ποτὲ ἐπὶ τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν
 ἀθέων Θεοδώρου, Κριτίου καὶ Διαγόρα τοῦ Μηλίου, ὡς πλά-
 νη τοῦ πνεύματος, ὡς δημιουργημὰ τῶν ἰσχυροτέρων καὶ
 πονηροτέρων, ἵνα συνέχῃσι διὰ ταύτης τοὺς ἀμβλυτέρους
 καὶ ἀσθενεστέρους ἐν τῇ δεσποτείᾳ αὐτῶν, ὡς πρόληψις ἀ-
 σχημίζουσα δῆθεν τὴν ὑψηλὴν φύσιν τοῦ ἐξᾠπατηθέντος ἀν-
 θρωπίνου πνεύματος· τὸ τοιοῦτον ἔργον οὐδέποτε ἡδυνή-
 θην νὰ ἀντιληφθῇ ἄλλως ἢ ὡς λύσσειν τοῦ πνεύματος τοῦ
 ἀνθρωπίνου προσπαθοῦντος ἐκυτό τε νὰ δισχίσῃ καὶ τὴν
 ἀνθρωπότητα νὰ κατασπαράξῃ. Τί δίκαιον εἶχεν ὁ Ἀριστο-
 τέλης λέγων ὅτι « μυριοπλάσια γὰρ ἂν κακὰ ποιήσειεν ἄν-
 θρωπος κακὸς θηρίου »· διότι οἱ φυσίφρονες καὶ ἄγαν ἀνιέρῳ
 μένει μεμαργωμένοι κυνοθηραεῖς οὗτοι, οἱ θεῶν οὐδὲν ἐπαί-
 οντες, οἱ δύσκαργοι τὰς φρένας κόρακες, οἱ βιωμῶν ἀλέγοντες

οὐδέν, ὥς ὁ εὐσεβέστατος Αἰσχύλος θὰ ἀπεκάλει τοὺς τοι-
οὔτους, οὐδὲν ἄλλο ἐπιζητοῦσιν ἢ μηχανιδῶς ἀγωνίζοντες νὰ
διασχεύσωσι καὶ τέλεον νὰ ὑπεξαίρῃσωσι τὸ ἐδάφος ἀπὸ
τῶν πόλεων, ἵνα αἱ πρὶν ἀνθηρὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους
κατοικίαι εἰς σωρὸν ἐρείπωι καταπέσωσιν, ὡς ἄριστα ὁ σε-
μνὸς Πλούταρχος (πρὸς Κολώτην κεφ. 31) λέγει «εὐροις δ'
ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύ-
τους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, μὴ νομίσματος δεομένας, ἀπεί-
ρους θεάτρων καὶ γυμνασίων, ἀνέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου...
οὐδεὶς ἐστίν, οὐδ' ἐσται γεγονώς θεατῆς, ἀλλὰ πόλις
ἂν μοι δοκεῖ μᾶλλον ἐδάφους χωρίς. ἢ
πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ἀναίρε-
θείσης παντάπασιν, σύστασιν λαβεῖν ἢ λα-
βοῦσα τηρησαί,» τοῦτο δὲ καὶ δότι τὸ συνεκτικὸν
πάσης πολιτείας εἶναι ἡ θρησκεία καὶ διότι αὕτη δὲν εἶναι
γέννημα τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἄλλης διατά-
ξεως ἄλλοθεν ἀπορρέουσης.

Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ θρησκεία διασχεύεται ὑπὸ τῶν ἄ-
μουσα ὑλακτούντων μηχανομένων τούτων ἀνθρώπων, ἀλλὰ
καὶ ἡ οἰκογένεια, ὁ ἱερός οὗτος βωμός, ἐν τῷ στίλ-
βοντι καὶ θάλλοντι πυρὶ τοῦ ὁποῖου πᾶν τραχὺ καὶ γερ-
ρὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τήκεται, μεταπλασσομένης καὶ
ἐπιτηδεύει οὕτως εἰς τὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κοινὸν
βιωτικὸν σύνδεσμον γενομένης. Ὅπως δὲ διασχεύοντες τὴν
θρησκείαν ζητοῦσιν οἱ ἀπάνθρωποι οὗτοι νὰ ἐκριζώσωσι τὴν
βαθεῖαν καὶ γλυκυτάτην εὐκισθησίαν τοῦ συναισθητικοῦ,
καὶ νὰ ματαιώσωσι τὰς αἰθερίους πτήσεις τῆς ἀνθρωπίνης
διανοίας καὶ νὰ ἐκσπάσωσι τὴν κρηπίδα τῶν ἀνθρωπίνων
βιωτικῶν ἀξιομάτων, οὕτω νῦν ἐπιβάλλουσι, τὴν οἰκογέ-
νειαν διασειόντες, τὴν βάνυσον καὶ τετυλωμένην αὐτῶν χεῖ-

ρα ἐπὶ τῶν λεπτοτάτων ἰνῶν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἀγωνιζόμενοι νὰ καταθρῦσωσι τὸν ἐν οἰκογενείᾳ μεταξὺ τῶν φιλότατων ὄντων, δι' ὧν ὁ Δημιουργὸς ἀμεσώτερον συνῆδесе τὸν πεπερασμένον χαμαιγενῆ ἄνθρωπον· προσπαθοῦσι τὴν συζυγικὴν τρυφερότητα νὰ ἀπαμβλύνωσι, τὰ μυρία λεπτότατα καὶ βαθύτατα συναισθήματα, τὰ κατέχοντα τὴν ψυχὴν ὡς ἐκ τῆς παντοδαπῆς τύχης τῶν φιλότατων, νὰ ἐκσπᾶσωσιν, τὴν θάλπουσαν στοργὴν τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα νὰ ψυχράνωσι, τὸν τρυφερόν σύνδεσμον τὸν συνδέοντα τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφοὺς καὶ οἰκείους πρὸς ἀλλήλους νὰ διακρηῇωσι, τὸν πολυσχιδῆ καὶ θυμηδέστατον κόσμον τῶν ἀμοιβαίων γλυκειῶν μεριμνῶν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας νὰ ἀρπάσωσι, καταπατοῦντες οὕτως ἀθέως καὶ βανύτως οἱ βέβηλοι τὸν ποικιλόχρουν καὶ εὐώδη ἀνθῶνα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Πλὴν δὲ τῆς θρησκείας καὶ τῆς οἰκογενείας καὶ ἡ κοινωνία κηρύσσεται ὑπὸ τῶν παχυτάτων τούτων ὡς τυχαῖος τις ὄμιλος ἀνθρώπινος περιπλακεῖς καὶ καταδεσμευθεὶς ὑπὸ τῶν πονηροτέρων καὶ ἰδιοτελεστείων ἐν νόμοις καὶ ἐθίμοις ἐξεπίτηδες ὑπὸ τούτων πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον ἐξυφανεῖσιν, καὶ ὧν ἡ διάρρηξις οὐ μόνον ἐλευθερία παντὶ τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ὡς καθῆκον δῆθεν ἐπιβάλλεται εἰς πάντα εὖ φρονοῦντα καὶ τὴν ἀπὸ τῶν παντοδαπῶν δεσμῶν, δι' ὧν καταδουλοῦται ἡ ἀπεριόριστος ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ἀπολύτρωσιν εἰλικρινῶς καὶ μεγαλοψύχως ἐπιποθοῦντα. Ληρήματα ἀψυχολόγητα καὶ ἀπάνθρωπα κουφολογίας ὄζοντα καὶ ἀμαθείας πλέα συνταράσσοντα καὶ καταθρουβοῦντα τοὺς ἀπλουστεροὺς παρεκτρεπομένους οὕτω τοῦ ὁρθοῦ τοῦ διὰ τῆς ἱστορίας τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ὑποδειχθέντος, ὕθλοι φουσώδεις καὶ ἄμουσοι πληροῦντες τὸν βίον ἀκοσμίας καὶ κα-

κοδικοποιήσας καὶ διασχεύοντες τὸν κατ' ἄνθρωπον ἐν πολι-
τείᾳ βίον ἅτε κλονουμένης τῆς πίστεως εἰς τὸ κύρος τῆς
ιστορίας, καὶ θεοποιουμένης τῆς αὐθαιρέτου ὑποκειμενικῆς
κριτικῆς ἀναλύσεως πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις σεμνῶν καὶ
ἀθικτῶν, τῶν νόμων δηλ. τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, τῆς ἐργα-
σίης, τῆς ιδιοκτησίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Τὰ δηλητηριώδη ταῦτα μιάσματα, τὰ ἐκ τῶν ἐλῶν
καὶ τελεμάτων τῆς ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ τῶν αἰωνίων ἀλη-
θειῶν παρεστραμμένης διανοίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης σω-
ρηδὸν ἀπὸ τινος ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκπεμπόμενα,
ὅταν εἰς ἔθνος ἀρτιπαγὲς καὶ μήποι συνείδῃσιν λαβὼν τῶν ἐ-
αυτοῦ δυνάμεων καὶ τῆς ἐαυτοῦ ιδιοφυίας ἐμπέσωσιν, πά-
ραυτα δηλητηριάζουσιν αὐτό· ὅταν δὲ μάλιστα τὸ ἔθνος
τοῦτο, ὡς τὸ ἡμέτερον, ἔχει μεγίστην ἀνάγκην ῥώμης σω-
ματικῆς καὶ εὐεξίας ψυχικῆς, ἵνα καὶ ἐπαρκέσῃ εἰς τὸν κα-
τὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου βίου, εἰς τὸν μετὰ χαλεπώτα-
τον καὶ ὀλεθριώτατον ἀγῶνα εἰσῆλθε, μετοσχηματισμὸν καὶ
ἀνὰ πλάσιν καὶ ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν σωρηδὸν ἐπισω-
ρευθέντων πολεμίων τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὅταν τὸ ἔθνος
τοῦτο ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ θέσεως χρησιμεύῃ ὡς
γέφυρα δι' ἧς ἡ Εὐρώπη μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ἐ-
πικοινωνεῖ, ἡ κριτικὴ τουτέστι τοῦ πνεύματος αὐθαιρέσις καὶ
περιφιλαυτία μετὰ τῆς ἀποκτηνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ὑ-
πάρξεως, ὅταν τὸ ἔθνος τοῦτο οὐδέν· ἐπὶ τῆς γῆς ὁμόφυ-
λον ἔχῃ συμπαθὲς πρὸς αὐτὸ διακείμενον, ἀλλὰ πάντας ἄλ-
λοφύλους καὶ ἐχθιστά πρὸς αὐτὸ φύσει καὶ θέσει διακειμένους,
ἡ μόνη ὁδὸς τῆς σωτηρίας αὐτοῦ εἶναι ἡ ιδιόρρυθμος ἀνά-
πτυξις τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, σωματικῶν τε καὶ πνευμα-
τικῶν, συνωδᾷ τῇ φύσει αὐτοῦ τῇ αὐθιγενεῖ καὶ τοῖς ἰδιο-
μόρφοις χαλεποῖς βιωτικοῖς αὐτοῦ σκοποῖς, ὁ πρὸς τὰ πᾶ-

τρια ζῆλος καὶ ἡ ἀποτροπὴ πρὸς πᾶν ξένον, αἰσθημα τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνεφάνη μεγάλων καὶ λαμπρῶν ἔργων ποιητικόν, καὶ ὅπερ ἐν ὁρίοις τισὶ δὲν ἀποκωλύει τῶν ὀθνείων γενναίων ἔργων καὶ ὑψηλῶν διανοημάτων τὸν θυμασμὸν καὶ τὴν ἀπομίμησιν· διότι εἰ καὶ κατὰ Πίνδαρον (Πύθ. 1. 84).

» ἄστων δ' ἀκοὰ κρύφιον θυμὸν βαρύνει μάλιστ' ἐσλοῖσιν ἐπ'
(ἄλλοτρίοις »

ἐν τούτοις (Πύθ. 9, 93).

» τοῦνεκεν, εἰ φίλος ἄστων εἴτις ἀντάεις, τὸ γ' ἐν ξυνῷ πε-
(πονναμένον εὖ »

» μὴ λόγον βλάπτων ἀλίοιο γέροντος κρυπτέτω.

» Κεῖνος αἰνεῖν καὶ τὸν ἐχθρόν

» παντὶ θυμῷ σύν γε δίκῃ καλὰ ῥέζοντ' ἐν-
(νεπεν. »

Δὲν φρονῶ ὅτι ἡ ἐλλειψὶς τοῦ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια, ἥτις ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος παρκτηρεῖται παρ' ἡμῖν, εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον τῆς ἐν τοῖς σχολείοις πλημμελοῦς ἐργασίας, δυσχυρίζομαι ὅμως ὅτι ἡ ἀγνοία τῶν πατρῶων ἡ ἐπιφέρουσα τὴν ἐλλειψιν τοῦ πρὸς τὰ πάτρια ζήλου εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἔργον τῶν σχολείων. Ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Ἀρσακείου Παρθενγωγείου καὶ τῶν Διδασκαλείων μέχρι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῶν ἀρρένων καὶ τοῦ δημοτικοῦ παρθενγωγείου τῆς μικροτάτης κόμης τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρως τε καὶ δούλης, γενικῶς εἰπεῖν—διότι καὶ εὐέλπιδες ἐξαίρεσεις, ἀλλὰ πάντοτε ἐξαίρεσεις καὶ δὴ καὶ ὅλως τυχαῖαι καὶ σπανιώταται δὲν λείπουσιν—οὐδὲν γίνεται πρὸς ἐπίγνωσιν τῶν πατρῶων καὶ πρὸς ἐξέγερσιν ἐπομένως τοῦ ζήλου πρὸς αὐτά. Οἱ τὰ πλεῖστον συντελέσαντες εἰς τὴν παρ' ἡμῖν καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπόσβεσιν τοῦ θρησκευτι-

κοῦ συναισθημάτων εἶναι αὐτοὶ οἱ ὑπὸ τῆς πολιτείας ταχθέν-
 τες πρὸς ἐξέγερσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς τρυφεραῖς ψυχαῖς τῶν ἐλ-
 ληνοπαίδων. Ἀνθρώποι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὴ ἐπιστάμενοι τὰ
 ἐγκύκλια παιδεύματα, οἱ διδάσκοντες τὰ ἱερὰ ἐν τοῖς σχο-
 λείοις τῆς Ἑλλάδος, ἔχοντες δὲ τὸν μὲν νοῦν αὐτῶν πε-
 πληρωμένον κενῶν τινῶν φράσεων, ἐν δὲ τῇ ψυχῇ αὐτῶν
 οὐδὲν γνήσιον καὶ τίμιον θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ οὐ-
 δεμίαν θρησκευτικὴν εὐαισθησίαν, καὶ θεωροῦντες τὸ ἔργον
 αὐτῶν ὡς καθαρῶς χειρωτακτικὸν ἀναγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν
 μαυροκιτρίνων αὐτῶν τετραδίων ὅσα ἀτλακιπῶρας
 ποτὲ μετέφρασαν ἢ ἄλλοθεν ποθεν ἀπροσέκτως ἀντέγραψαν
 πρὸς μνηστὰς χασμωμένους καὶ οὐδαμῶς οὐδοπώσους συγ-
 κεινημένους φωνὰς τινὰς ἐρήμους πραγμάτων καὶ μέρη λό-
 γων καὶ σπαράγματα κωφὰ τοῦ βεβαιοῦντος καὶ συνεργοῦν-
 τος πρὸς νόησιν καὶ πίστιν ἑλικτὰ καὶ οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ
 πᾶν πῆριξ, ὡς ὁ Πλούταρχος θὰ εἰλεγεν. Ἡ τοιαύτη μη-
 χανικὴ διδασκαλία τῶν ταιούτων πραγμάτων γενεᾷ τόσπην
 θρησκευτικὴν ψυχρότητα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εἰς τὰ σχολεῖα
 φοιτῶντων παίδων, ὅσπην βλέπομεν αὐτοὺς ἔχοντας, ὅταν ἐν
 τῇ κοινωνίᾳ ἐξέλθωσιν. Ἡ ἃς δεῖξῃ τις ἡμῖν ἕνα ἄνθρωπον
 εὐσεβῆ ἐκ τῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος γενόμενον. Ὅπως
 δὲ τὰ ἱερὰ, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία οὐδαμῶς συντελεῖ καὶ αὕτη
 εἰς τὴν γνώσιν τῶν πατρίων καὶ οὐδένα ἐπομένως ζή-
 λον πρὸς τὰ πάτρια ἢ διδασκαλίαν αὐτῆς ἐγγενεῖ. δι-
 δάσκεται πρὸς θεοῦ ἢ ἱστορίαν ἐκ τῶν τετραδίων ἀναγινω-
 σκομένη καὶ ὑπαγορευομένη; Καὶ ἐν τούτοις οὗτος εἶναι ὁ
 συνηθέστατος τρόπος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐν τοῖς σχο-
 λείοις καὶ μάλιστα τοῖς μεγαλυνύμοις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ
 διὰ τί γίνεται τοῦτο; διότι οἱ διδάσκοντες ὄντες συνήθως
 ὅλως τοῦ κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ τούτου ἀδαεῖς ἐλαφροὶ τῇ

συνειδήσει ἀναλαμβάνουσι τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας, ἣν ἀγνοοῦσι, μόνον ἵνα πληρωθῇ τὸ πρόγραμμα· ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀπὸ στόματος ἔχουσι νὰ εἰπωσιν, ἵνα παρέλθῃ ἡ ὥρα ὑπαγορεύουσιν ἱστορίαν ἐκ τῶν τετραδίων αὐτῶν, ἅτινα εἰκῇ καὶ τυχαίως ἀφ' ἐσπέρας συνέγραψαν ἐκ τοῦ πρώτου προστυχόντος ἱστορικοῦ ἐγχειριδίου· ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη τῆς ἱστορίας διδασκαλία ὑπὸ τοιούτων ἀνιστορήτων καὶ ἀσυνειδήτων διδασκάλων οὐ μόνον ζῆλον πρὸς τὰ πάτρια δὲν δύναται νὰ γεννήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀποστροφὴν πρὸς τὰ μετὰ τοσαύτης ξηρότητος καὶ ἀμεθοδίας προσφερόμενον αὐτοῖς διδάγμα. Ἡ ἄς μοι εἶπη τις πόσους ἀποφοιτήσαντας ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων ἐγνώρισε κατὰ τὸν βίον του γινώσκοντας τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἔθνους των, ἔχοντας συνείδησιν τῶν δυνάμεων, τῶν κινδύνων καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπισταμένους τὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ προορισμὸν τοῦ ἔθνους των, γινώσκοντας τὸν βίον τῶν σπουδαιοτέρων ὁμεθνῶν των, γινώσκοντας τὰ σπουδαιότερα προϊόντα τοῦ τε θεωρητικοῦ, πρακτικοῦ καὶ ποιητικοῦ πνεύματος τοῦ ἔθνους των καὶ ἔχοντας διαυγῇ ἐπίγνωσιν τῶν πρὸς τὸ ἔθνος καθηκόντων αὐτῶν· γινώσκουσι τὰ ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ἱστορίας πλαττόμενα τέκνα ἡμῶν, διδάσκονται ἐν αὐτοῖς καὶ ἀσκοῦνται καὶ ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν συνωδῶ τῷ ἀφθίτῳ Πινδαρικῷ πολιτικῷ ἀξιώματι (ἀπόσπ. 199) καὶ μάλιστα σώζεται πόλις
 * ἐνθα βουλαὶ γερόντων καὶ νέων ἀνδρῶν ἀριστεύουσιν αἰχμηαί,
 * καὶ χοροὶ καὶ Μοῦσαι καὶ Ἀγλαΐα ; *

Ἐκ δὲ τῆς ἀνγνώσεως τῶν ἐλλήνων συγγραφέων τί ἄλλο παραλαμβάνουσιν εἰς τὸν βίον, ἐκ τῶν σχολείων ἐξερχόμενοι οἱ νεαροὶ ἐλληνόπαιδες, πλὴν ξηρῶν τινῶν γραμμαικῶν καὶ λεξικολογικῶν τινῶν γνώσεων ; Εἶναι ζῶηρά ἐν τῇ

συνειδῇσει αὐτῶν ἡ ὑψηλὴ εἰκὼν τῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι
 τῆς ἀρχαιότητος ἐκφανεῖσης δαιμονίας ἐλληνικῆς διανοίας;
 Ἐχουσι τὴν ἐπίγνωσιν οἱ μαθηταὶ ἡμῶν ἀπερχόμενοι εἰς
 τὸν βίον ὅτι ἡ ἐλληνικὴ διάνοια θαρραλεώτατα ἤψατο τῶν
 ὑψίστων ἐν ἀνθρώποις ζητημάτων τοῦ τε θεωρητικοῦ καὶ
 πρακτικοῦ βίου; Ἐχουσι τὴν ἐπίγνωσιν τὰ τέκνα τῆς Ἑλ-
 λάδος ὅτι τοῦ μετὰ ταῦτα κόσμου σύμπαντος τὰ διανοη-
 τικά καὶ ποιητικὰ προϊόντα εἶναι μόνον ἀντιγραφή ἢ ἀνά-
 πτυξις τῶν ὑπὸ τῶν προγόνων αὐτῶν ἀσφαλῶς καὶ διευγῶς
 ἐνοηθέντων καὶ εὐρεθέντων καὶ ποιηθέντων; Αἰσθάνονται
 οἱ Ἕλληνες ὅτι ὅ,τι οἱ πρόγονοι αὐτῶν εἶπον περὶ τῆς φύ-
 σεως τοῦδε τοῦ κόσμου, περὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ, περὶ
 τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμεως τοῦ νοῦ, περὶ
 τῆς ἐν τῷ δικόσμῳ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δυνάμεως
 τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνέφικτον; Γινώσκουσι τὰ τέκνα τῶν Ἑλ-
 λήνων ὅτι οἱ ποιηταὶ τῆς πατριδος αὐτῶν ἐνεβόλυναν εἰς
 τὰ ἀμέτρητα βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, κατενόησαν ἀκρι-
 βέστατα τὴν πλουσιωτάτην καὶ πολύμορφον φύσιν αὐτῆς,
 καὶ διέγραψαν τὰς παντοδαπὰς ἐκφάνσεις αὐτῆς ὡς κάλλι-
 στα καὶ πιστότατα; Αἰσθάνονται τὰ τέκνα ἡμῶν τὰ
 καταδαπανήσαντα τὴν ἀνθηρὰν αὐτῶν νεότητα ἐν τοῖς σχο-
 λείοις ὅτι ὅ,τι εἶπον περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ
 οἰκογενείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ καὶ τῷ Σύμπαντι, ὅ,τι εἶπον
 περὶ τῶν παντοδαπῶν καθηκόντων καὶ δικαιομάτων τοῦ ἀν-
 θρώπου ποιηταὶ τε καὶ πεζογράφοι Ἕλληνες εἶναι ἐξόχως
 ἄριστον καὶ ὅλως ἀνέφικτον; Ἐάν δέ πως ἡσθάνθησάν ποτέ
 τι τῶν τοιούτων οἱ ἀπὸ τῶν σχολείων ἀποφοιτήσαντες ἐλ-
 ληνόπαιδες, διὰ τί οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς λείπουσιν ἀπὸ
 τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, ἐν αἷς ὑπάρχουσι τὰ συγγράμματα ἄλ-

λοεθῶν συγγραφῶν, ἐνῷ ἐν ταῖς οἰκίαις πάντων τῶν πε-
 παιδευμένων Εὐρωπαίων εἶναι τὰ συγγράμματα τῶν ἡμε-
 τέρων προγόνων τὰ μάλιστα τιμώμενα βιβλία; Ἀλλὰ πῶς
 νὰ γεννηθῇ ὁ τοιοῦτος πρὸς τὰ πατρια ζῆλος εἰς τὰς
 οἰκτρῶς ἀπρημιωμένους καὶ ἐλεεινῶς ἀπὸ παντός τρυφεροῦ
 καὶ βθέος συναισθημῆκτος ἀπογεγυμνωμένους ψυχὰς τῶν ἀπὸ
 τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἀπρηραιτώντων ἑλληνοπαίδων; Πρέπει
 νὰ περυσρεθῇ τις, μόνον τὸν κοινὸν νοῦν καὶ τὴν στοιχειω-
 δεστάτην ἀνθρωπίνην εὐαισθησίαν ἔχων, εἰς τὴν διδασκαλίαν
 τῶν ἑλλήνων συγγραφῶν, ἵνα ἴδῃ συνήθως πῶς γίνηται αὕτη,
 καὶ ἵνα αἰσθανθῇ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνοσιού ἔργου, ὅπερ τελεῖται
 εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τρυφερῶν καὶ εὐφυῶν τέκνων ἡμῶν!
 Τίς δύναται νὰ φαντασθῇ ὅτι ἐν Ἑλλάδι, ἐν σχολείοις τισὶ
 μάλιστα σφόδρα μεγαλυνόμοις, καὶ τὰ ἀπλουστάτα τοῦ
 συντακτικοῦ διδάσκονται ἀπὸ τοῦ βιβλίου, ἔχόντων τῶν
 μαθητῶν ἐν χερσὶ τὸ συντακτικὸν καὶ παρκαλουθούντων
 τὸν διδάσκαλον ἀναγινώσκοντα ἐξ αὐτοῦ τὰ στοιχειωδέ-
 στατα τῶν πραγμάτων; Ὅστις ἐνθυμεῖται ἐκ τοῦ μαθη-
 τικοῦ τοῦ βίου τὰ γενόμενα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἑλλήνων
 συγγραφῶν ἢ ὅστις κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα τού-
 τους χρόνους περυσρεθῇ ποτὲ ἐν ταῖς παρὰδόξεσιν αὐ-
 τῶν, πᾶσαυτα, πιστεύω, θὰ συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ, ὅτι
 τὸ ἰσχυρότατον τεκμήριον τὸ τεκμηριῶν τὴν ὑψηλὴν καὶ
 ἰσχυρὰν φύσιν τοῦ πνεύματος τῶν ἑλληνοπαίδων εἶναι καὶ
 ἡ μετὰ τὴν πολυχρόνιον ἐν τοῖς σχολείοις ἐνδεδεχῆ ἐνέρ-
 γειαν πρὸς ἀποκτήνωσιν αὐτοῦ δικάσσεως μορίου τινὸς αὐ-
 τοῦ. Πολλάκις εἶπον, ἐκ μακροτάτης διδασκαλικῆς ἐμπει-
 ρίης πεισθεῖς, ὅτι τὸ πνεῦμα ὅπερ ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν δι-
 τηροῦσιν οἱ ἀπὸ τῶν σχολείων ἀπορηιτώντες ἑλληνοπαίδες
 εἶναι κατάλοιπον ἀφαιρέσεως, μειωτέου μὲν ὄντος τῆς φυ-

σικῆς ἔξω, καὶ συγγόνου δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύ-
ματος. ἀρχιερέτου δὲ τῆς συστηματικῆς ἐν τοῖς σχολείοις
γενικῶς εἰπεῖν ἐνεργουμένης ἀποκτηνώσεως αὐτοῦ. Ἐχῶ δὲ
ταῦτα λέγων ἐν νῷ μόνον τὴν ἐπίδρασιν τῆς τοιαύτης
διδασκαλίας, ὅπως συνήθως αὕτη παρ' ἡμῶν γίνεται, ἐπὶ τῆς
διανοίας, οὐδ' αὖτως θέλων νὰ παρυσιάσω πρὸ τῆς συνει-
δήσεως τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς τε καὶ τῆς ὅλης προσωπικό-
τητος τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ συνεισθημῆτος καὶ τῆς βου-
λήσεως τῶν ἑλληνοπαίδων, διότι τὸ θέμα τοῦτο εἶναι πολὺ
τοῦ ἄλλου εἰδεχθέστερον ἐν τισι δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν
μὲν ὅπ' ὅψιν τό τε τοῦ Εὐριπίδου (ἀπόσπ. 684) «σοφοὶ δὲ
συγκρύπτουσιν οἰκίαις βλάβαις», καὶ τὸ τοῦ Πινδάρου. (ἀπ. 42).

«Ἄλλοτρίοισιν μὴ προφαίνειν, τίς φέρεται

«μόχθης ἄμιν· τοῦτο γέ τοι ἐρέω.

«καλῶν μὲν ὧν μοῖρ' ἄν τε τερπνῶν ἐς μέσον χρὴ παντὶ λαῷ

«δεικνύναι· εἰ δὲ τις ἀνθρώποισι θεόςδοτος ἄτα

«προστύχη, ταύτην σκῆται κρύπτειν ἔοικεν».

ἀλλ' ὅταν «ἐπ' ἄκραν ἤκομεν γραμμὴν κακῶν, κέχυται δὲ πόλις
ὕψιπυλος κατὰ γῆν», τότε ἐπειδὴ «ἐν κακοῖσιν οὐ ῥάδιον
βροτοῖσιν εὐφημεῖν στόμα», ἐπιλέγοντες ἕκαστος μετὰ τε
τοῦ Εὐριπίδου «καλὸν γ' ἀληθὲς κάτενης παρρησία», καὶ
μετὰ τοῦ Σοφοκλέους

«κακὸν τό λεύθειν κοῦ πρὸς ἀνδρὸς εὐγενοῦς.»

«ἐγὼ γάρ, ἴστω Ζεὺς ὁ πανθ' ὀρώων ἀεὶ,

«οὔτ' ἂν σιωπήσῃμι τὴν ἄτην ὀρώων

«στείχουσιν ἄστοις ἀντὶ τῆς σωτηρίας,

«οὔτ' ἂν φίλον ποτ' ἀνδρὰ δυσμενῆ πόλεως

«θείμην ἐμχυτῶ»

πρέπει νὰ πράττωμεν συνωδῶ τῇ σοφῇ παρρησίᾳ αὐτοῦ
τε (ἀπόσ. 194),

«ὅπου δὲ μὴ τᾶριστ' ἐλευθέρως λέγειν
 «ἔξεστι, νικᾷ δ' ἐν πόλει τὰ χείρονα,
 «ἀμαρτίαις σφάλλουσι τὴν σωτηρίαν
 καὶ τῇ ὀρθῇ καὶ γενναίᾳ συμβουλῇ τοῦ Εὐριπίδου (Ιπ-
 πόλ. 486)

τοῦτ' ἐστ' ὃ θνητῶν εὖ πόλεις οἰκουμένας
 «δόμους τ' ἀπόλλυσ', οἱ καλοὶ λίαν λόγοι.
 «οὐ γάρ τι τοῖσιν ὥτι τερπνὰ χρὴ λέγειν,
 «ἀλλ' ἐξ ὅτου τις εὐκλεῆς γενήσεται»

Ἐπὶ δεκαπενταετίαν λέγοντες καὶ γράφοντες πάντοτε
 ταῦτα περὶ τῶν σχολείων, ἐν οἷς ἐκπαιδεύεται ἡ ἑλλη-
 νὶς νεολαία, καὶ ἅτινα ῥητέον εἶναι μόνον τὸ πολλοστη-
 μόριον τῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις πλημμελουμένων,
 ὡς πάντες οἱ χρηστοὶ καὶ εὐσυνείδητοι καὶ γονεῖς καὶ διδά-
 σκαλοι καὶ κυβερνήται καὶ δημοσιογράφοι καὶ σύλλογοι τοῦ
 ἔθνους ἡμῶν ἐπίσταντι, οὐδὲν ἄλλο σκοποῦμεν ἢ τὴν ἀνόρ-
 θωσιν τῆς ἐλευθερίας κατὰ πεπτωκυίας παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως.
 τοῦτο δέ, καὶ διότι θεωροῦμεν τὴν ὑψηλὴν ἑλληνικὴν φύσιν τύ-
 χης βελτίονος ἀξίαν, καὶ διότι φοβούμεθα, τρέμομεν βλέπον-
 τες τὰ μαῦρα ἐκεῖνα νέφη ὁσημέραι ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ τῆς κοι-
 νῆς ἡμῶν πατρίδος πέραν ἐκεῖ πλειότερον ἔνεκα τῶν δεινῶν
 σφαλμάτων δύο ἥδη γενεῶν πυκνούμενα καὶ ἅτινα ἀγρίως θὰ
 καταρραγῶσι ποτε κατὰ τῶν κεφαλῶν τῶν τέκνων ἡμῶν. Ὁ
 Θεὸς σκέποι τὴν φιλότατην καὶ τρυφερὰν κεφαλὴν αὐτῶν! Ἀλλὰ
 πέπρωται πάντως νὰ καταρραγῇ ἡ θύελλα αὕτη, καὶ δὴ
 καὶ λίαν προσεχῶς μάλιστα. Εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ἐπι-
 σχεθῇ ἐπὶ πλεόν. Τὰ δυστυχῇ τέκνα ἡμῶν θὰ ἐκτίσῃσι τὰς
 βαρεῖας ἀμαρτίας ἡμῶν τῶν ἀσπλύγχων καὶ ἀνελληνίστων
 καὶ ἀφρόνων πατέρων αὐτῶν! Ἡ νομίζει τις ὅτι οἱ ἐκ τῶν
 ἁγρῶν βεβλαστηκότες ἀβέλτεροι βουκόλοι καὶ σκυοὶ χοιροβο-

σκοί, οἱ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἐργα ὑβριστικώτατα καὶ αὐ-
 θδεστάτα καθ' ἡμῶν πρὸς μέγιστον ὀνειδος, τῆς ἑλληνικῆς
 φυλῆς ἐργαζόμενοι, ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον θὰ ἀρκεσθῶσι
 μόνον εἰς τὸ νὰ ῥυπίζωσιν ἡμᾶς, εἰς τὸ νὰ τύπτωσι κατὰ
 κόρρης ἡμᾶς, εἰς τὸ νὰ ἐμπτύωσι κατὰ πρόσωπον ἡμᾶς, εἰς τὸ
 νὰ λακπυτῶσιν ἡμᾶς; Οἱ ἐκ τῶν ἀγρίων ὀρυμῶν ἐκπηδή-
 σαντες κοιλογάστορες οὗτοι λύκοι, οἱ βλοσυρὸν ἀπὸ πολλοῦ
 ἤδη χρόνου στρέψαντες τὸ βλέμμα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἔθνους ἡ-
 μῶν, δὲν θὰ περιορισθῶσιν ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον μόνον εἰς
 τὰς θηρομικεῖς αὐτῶν ὠρυγὰς, οὐδὲ εἰς τὰ ἀπειλητικὰ βρυ-
 χήματα αὐτῶν, ἀλλ' ἀποθρασυνθέντες ἐκ τῆς ἡμετέρας ὀλι-
 γοδραχίας, λυσσαλέως θὰ ἐπιπέσωσι καθ' ἡμῶν καὶ ἀππλόγ-
 χῳς θὰ ἐμπήξωσι τοὺς ὀξεῖς ὀδόντας αὐτῶν εἰς τὰς σάρ-
 κας ἡμῶν. Τί; θὰ σώτῃ ἀπὸ τοῦ ἐπικαιμένου σπαραγμοῦ τὴν
 λυκοδίωκτον Ἑλλάδα;

- » ὅτοτοτοῖ, στέναζον· ἀποκείρεται
- » σὸν ἄνθος
- » μέλεος Ἑλλάς.
- » ἰδοῦ, ἰδοῦ,
- » θύελλα σείει δῶμα, συμπίπτει στέγη. »

Μαινομένη θύελλα δικοῖσι τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τερτάρειον
 τάραγμα συνταράσσεται ἡ πατρίς ἡμῶν! Τίνες θὰ διαπολε-
 μήσωσιν τὸν βεχρύτατον τοῦτον καὶ πανύστατον ὑπὲρ τῆς
 πατρίδος ἀγῶνα; Ἐκεῖνοι οἱ γυναικόφρωνοι, οἱ χαίτησιν ἀγκλ-
 λόμενοι εὐπρεπέσσειν, οἱ ἀσκητοῖς χαίμασιν ὀδμήν δευόμενοι,
 οἱ ἀβροσύνας ἀνωφελεῖς παρὰ τῷ Φράγκῳ μαθόντες, ἐκεῖ-
 νοι οἱ θηλύμορφοι καὶ ἐκνευρισμένοι, οἱ μόνον τὸ ὑπόστα-
 θρον αὐτῶν σαρκίον φιλοῦντες καὶ μόνον πρὸς τὸ ἐπικίσχοντον
 βαλάντιον αὐτῶν ἀσκαρδαμυκτεῖ προσβλέποντες, οἱ νωθροὶ
 τὰς ψυχὰς καὶ ψυχροὶ τὴν καρδίαν ἐκεῖνοι, οὓς ἡμεῖς οἱ κλει-

νοὶ τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλοι εἰς τὰ ἔθνοκτόνα σχολεῖα ἡμῶν πλάττομεν, ἐκεῖνοι θὰ ἀπωθήσωνται τοσοῦτον νέφος πολέμου ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου διὰ τῶν ἀμαρτημάτων ἡμῶν περὶ τὴν δακρύων ἀξίαν πατριῖδα ἡμῶν τυφόμενοι; Ἡ ἐχομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι πλὴν τῆς ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον πολιταῖς κειμένης σωματικῆς δυνάμεως ὑπάρχει καὶ ἄλλη δύναμις σώζουσα τὰ ἀνόητα καὶ ἀδρανῆ ἔθνη; Πύλας ἐπὶ τὰ ὦτα ἐχομεν καὶ δὲν ἀκούομεν τοῦ Θουκυδίδου λέγοντος «τὸ ἄπραγμον οὐ σώζεται μή μετὰ τοῦ δραστηρίου τεταγμένον;» Λάσοι περὶ τὰ ὦτα εἴμεθα καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκούωμεν πλέον οὔτε τοῦ Αἰσχύλου βοῶντος «φιλεῖ δὲ τῷ κάμνοντι συσπεύδειν θεός» οὔτε τοῦ Εὐριπίδου κρᾶζοντος «οὐκ ἐν γυναιξὶ τοὺς νεκρίας χρεὼν—ἀλλ' ἐν σιδῆρι καὶ ἐν ὀπλοῖς τιμὰς ἔχειν; Τόσον ἀπημβλύνθημεν πλέον ὥστε δὲν δυνάμεθα οὔτε τὴν δύναμιν νὰ αἰσθανθῶμεν, οὔτε τὴν ἀλήθειαν νὰ κατιδῶμεν τῶν παγκάλων καὶ ἀληθεστάτων τούτων λόγων τοῦ Τυρταίου;

«οὔτ' ἂν μνηταίμην οὔτ' ἐν λόγῳ ἄνδρα τιθεῖμην»
 «οὔτε ποδῶν ἀρετῆς οὔτε παλαισμοσύνης»,
 «οὔδ' εἰ Κυκλώπων μὲν ἔχοι μέγεθός τε βίην τε»,
 «νικῶν δὲ θεῶν Θρηίκιον Βορέην»,
 «οὔδ' εἰ Τιθωνοῖο φυτὴν χαριέστερος εἴη»,
 «πλουτοῖν δὲ Μίδεω καὶ Κινύρεω μάλιον»,
 «οὔδ' εἰ Τανταλίδεω Πέλοπος βραχελύτερος εἴη»,
 «γλῶσσαν δ' Ἀδρήστου μειλιχόγηρυν ἔχοι»,
 «οὔδ' εἰ πάσων ἔχοι δόξαν πλὴν θούριδος ἀλκῆς...»
 «ἦδ' ἀρετῇ, τόδ' ἀέθλον ἐν ἀνθρώποισιν ἀριστον»
 «κἀλλιστόν τε φέρειν γίγνεται ἀνδρὶ νέω.»
 «ξυνὸν δ' ἐσθλὸν τοῦτο πόλλ' ἔτε παντὶ τε δήμῳ.»

«ὅστις ἀνὴρ διαβᾷ ἐν προμήχοισι μένῃ
«νωλεμέως . . »

Ἡ εἶναι δυνάτὸν καὶ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ αἰώνιος ἀλήθεια τῶν λόγων τούτων τοῦ Εὐριπίδου

» τολμήμασιν δὲ καὶ χερῶν ὑπερβολαῖς

» ἀλίσκεται τε πάντα καὶ θηρεύεται ;

Τόλμην καὶ χερῶν ὑπερβολάς, τὰ μόνα ἀλίσκοντα καὶ θηρεύοντα πάντα, λέγομεν, ἐπιθυμοῦμεν, ἐκ μέσης ψυχῆς εὐχόμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκπηδῶντα ἐκ τῶν σχολείων τῆς ἐλληνίδος νεολαίας. Ἦβη σφριγῶντας θέλομεν τοὺς ἐλληνό-
παιδας καὶ ὅχι γυνάνδρους, φαιδίμους βραχίονας καὶ ὅχι
κωτίλην γλῶσσαν, θούριον μένος καὶ ὅχι δυσαλγήτους φρέ-
νας δικαῶς ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀποκτήσωσι, νὰ ἔχωσιν οἱ
Ἕλληνες νέοι εὐχόμεθα καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ βλέπωμεν ἐξερχό-
μενον ἐκ τῶν σχολείων τῆς πατρίδος ἡμῶν τὸν ἐλληνόπαιδα

» φυλὸν ἀκομψόν, τὰ μέγιστ' ἀγαθόν, »

» πᾶσιν ἐν ἔργῳ περιτενόμενον »

» σοφίαν, λέσχης ἀτρέβων »

καὶ ταῦτα οὐχὶ ἵνα μείζω καὶ ἀρείω ἢς παρέλαβον παρα-
δώσωσι τοῖς ἐπιγιγνομένοις τὴν πατρίδα ἡμῶν, διότι οὐ-
κέτι πρὸς τοῦτο καιρὸς, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὅπως τόσην ἀπο-
δώσωσιν αὐτὴν τοῖς τέκνοις αὐτῶν, ὅσην παρὰ τῶν προπα-
τόρων ἡμῶν παρέλαβον αὐτήν.

Ἐάν δὲ τις νομίζῃ ὅτι νῦν ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν
γίνεται τι τῆς Ἑλλάδος ἀντάξιον, καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς γίνε-
ται τι προσδοποιοῦν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς σκοπὸν τοῦ ἔθνους ἡ-
μῶν, πάντα δὲ τὰ κατὰ τῶν σχολείων ἡμῶν πολλαχόθεν καὶ
ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου κακηγορούμενα εἶναι ἀποκνήματα
συναισθημάτων παρακεκηγημένου, φαντασίας παραπαιούσης
καὶ ψυχικῆς ἐξέως καὶ διαθέσεως μελαγχολώσης, τότε πῶς

θὰ ἐξηγήσῃ τὴν πυρετώδη ἐνέργειαν, μεθ' ἧς ἀπὸ τινος χρό-
 νου αἱ παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικαὶ ἀρχαὶ κινεῦνται, προσπα-
 θοῦσαι ὅπως δύνανται τάχιον καὶ ὅπως γινώσκουσι κάλλιον
 νὰ ἀναρθώσωσιν ὅ,τι ἐλεεινῶς ἐπὶ δύο ἡδὴ γενεάς ἔχει κα-
 ταπέσῃ; Πῶς θὰ ἐξηγήσῃ ὁ τοιοῦτος τὴν δεινὴν ἀμνηχα-
 νίαν τὴν κατὰ λαμβάνουσαν πάντα φιλόστοργον καὶ νοήμο-
 να καὶ φιλόκαλον ἑλληνα πατέρα κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν
 σκέπτεται περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ τέκνου αὐτοῦ; Πῶς
 θὰ ἐξηγήσῃ τὸ φαινόμενον καθ' ὃ σωρηδὸν οἱ νέοι ἑλλη-
 νόπαιδες, τρυφερώτατοι ἔτι καὶ ἄπειροι τῶν ἐγκοσμίων, ἀπο-
 λκκτίζοντες τὸ σφόδρα πολυδάπανον ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον
 προστρέχουσιν εἰς τὴν κινδύνων ἡθικῶν ἀνήμεστον Ἑσπερίαν,
 εἰς γόνυ μὲν κλίνοντες ἐκ τῶν δαπανῶν τοὺς γονεῖς αὐ-
 τῶν, ἐκτιθέμενοι δὲ καὶ αὐτοὶ εἰς τοὺς παντοδαπούς κιν-
 δύνους, οὓς συνεπάγεται ὁ μακρὰν τῆς ἐστίας τῆς πατρι-
 κῆς, ὁ μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐν ξένη χώρᾳ βίος; Πῶς θὰ
 ἐξηγήσῃ ὁ τοιοῦτος τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ αἱ εὐπορώτεραι
 τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν μὲ θυσίαν οὐ σμικρὰν καὶ μὲ
 κίνδυνον οὐκ ὀλίγον ἀναθέτουσι τὴν τροφήν καὶ παιδείαν τῶν
 τέκνων αὐτῶν εἰς ἀγγλίδας καὶ γαλλίδας διδασκαλίσσας,
 οὐδέποτε δὲ εἰς ἑλληνίδας, καὶ τοι τὸ μεγαλόσχημον Ἀρσάκειον
 μεγαλοπρεπέστατα ἀπὸ τοσούτων ἡδὴ ἐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν
 Ἀθηναίων ὑφιοῦται; Διὰ τί δὲ αἱ κατὰ τὴν δούλην Ἑλ-
 λάδα ἑλληνικαὶ καὶ ἑλληνίζουσαι κοινότητες πρὸ πολλοῦ
 μὲν ἀπέβηλον οὐ σμικρὸν τῆς παλαιᾶς ὑπολήψεως καὶ
 πίστεως πρὸς τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ μεγαλωνύμου Ἀρ-
 σκαίου ἐκπεμπομένας διδασκαλίσσας, ἀπὸ τινος δὲ ἤρχισαν νὰ
 μὴ τιμῶσιν πλέον καὶ τοὺς ἐντεῦθεν πρὸς τὰ ἐκείσε με-
 ταβαίνοντας ἐπιστήμονας; Διὰ τί; Ἀλλὰ “ μὴ πάντα ἐ-
 ρεῦναι· πολλὰ καὶ λαθεῖν καλόν, ” κελεύει ὁ Σοφοκλῆς.

Καὶ δυνατὸν ἦτο καὶ καθῆκον μάλιστα ὕψιστον εἶχε πᾶς διδάσκων ἐλληνόπαιδας μάλιστα πάντων τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων αὐτῶν εὑρεθέντα καὶ διδασκόμενα ἐν ἐκαστῷ τμήματι τοῦ ἐπιστητοῦ νὰ ἐξετύλισσε πρὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ταῦτα ἐν πολλοῖς τελειότερα τῶν νεωτέρων καὶ ἐν πᾶσι νηφελιώτερα καὶ ἀκριβέστερα αὐτῶν εἶναι. Οἱ διδάσκοντες τὴν Φυσικὴν ἱστορίαν τοὺς ἐλληνόπαιδας οὐδέποτε μνημονεύουσι τῶν περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν, τῶν περὶ ζώων μορίων, τῶν περὶ γενέσεως, κινήσεως καὶ πορείας ζώων βαρυτίμων βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους, οὐδέποτε λαμβάνουσιν ὅπ' ὅψιν τὰς δύο λαμπρὰς μονογραφίας τοῦ Πλουτάρχου «πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἐνυδρὰ» καὶ «περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ἢ Γρύλλος,» τὸ περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων τοῦ Πορφυρίου καὶ τὸ περὶ φυτῶν τοῦ Θεοφράστου, ὧν οὐ μόνον τὸ περιγραφικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ψυχολογικόν καὶ φυσιολογικόν καὶ βιολογικόν μέρος εἶναι τελειότατον καὶ δικυγέστατον. Οἱ διδάσκοντες Ψυχολογίαν ἢ οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα μνημονεύουσι τῶν λαμπρῶν παρατηρήσεων περὶ κινήσεων καὶ ἐννοιῶν καὶ συναισθημάτων καὶ παθῶν καὶ ὀρεξεῶν καὶ ὀνείρων καὶ φυσιογνωμίας καὶ βουλήσεως, ἅτινα ἀφθόνως κατακλύχονται μάλιστα ἐν τῷ Φιλήβῳ καὶ Τιμῳ καὶ τοῖς δυσὶν Ἀλκιβιάδαις καὶ τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος, ἐν τοῖς μικροῖς ψυχολογικοῖς συγγράμμασι καὶ τῷ περὶ Ψυχῆς, ἐν τοῖς Ἠθικοῖς καὶ Πολιτικοῖς καὶ τοῖς Φυσιογνωμονικοῖς καὶ τῇ Ρητορικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν ταῖς κατὰ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν λαμπραῖς μονογραφίαις τοῦ Πλουτάρχου, καὶ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς μουσικοὺς καὶ τοὺς σκεπτικοὺς τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Οἱ διδάσκοντες Λογικὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἢ ὑπαγορεύουσι μόνον τὴν λογικὴν τοῦ Βεκκίου ἢ ἀναγινώσκοντες

ἀνελύουσι μόνον τὰς μετοχὰς τῆς λογικῆς τοῦ Γαλάνη, οὐ-
 δεμίν' δὲ γένην ποιοῦνται ἢ τῶν Ἀριστοτελικῶν λογικῶν
 ὑποτυπώσεων τοῦ Trendelenburg ἢ τοῦ Ἀριστοτελικοῦ
 ὀργάνου καὶ τοῦ Σοφιστοῦ καὶ τοῦ Πολιτικοῦ καὶ τοῦ Εὐ-
 θυδήμου τοῦ Πλάτωνος, εἰ καὶ τὸ ὄργανον καὶ αἱ Ἀριστο-
 τελικαὶ λογικαὶ ὑποτυπώσεις αἱ ὑπὸ τοῦ Trendelenburg
 συλλεγεῖσθαι ὡς βάσεις τῆς διδασκαλίας τῆς Λογικῆς πεντα-
 χοῦ τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Γερμανικῆς ἐν τοῖς σχολαίοις τῆς μέ-
 σης καὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως ὑπόκεινται οἱ διδάσκοντες
 τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὰ Ἱερὰ οὐ μόνον δὲν διεξέρχονται τὸ
 περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου μέρος τοῦ Τιμαίου τοῦ Πλά-
 τῶνος, τὰ χορικά τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰσχύλου, τὸ θεο-
 λογικόν τοῦτο ἄρωμα τῆς ἀρχαιότητος, τῶν λυρικῶν καὶ
 δραματικῶν ποιητῶν τὰ περὶ ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων,
 τὰ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Σύμπαντι, τὰ
 περὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σοφῆς καὶ ἀγαθῆς αὐτοῦ
 διοικήσεως τῶν τοῦ κόσμου, τὰ περὶ καθηκόντων τοῦ ἀν-
 θρώπου πρὸς τοὺς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν Θεόν, τὰς σχέσεις
 τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐδὲ τὸ περὶ Κόσμου πρὸς
 Ἀλέξανδρον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ δέκατον βιβλίον τῶν Νόμων
 τοῦ Πλάτωνος, τὸ πρὸς Κολώτην καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βρα-
 δέως τιμωρουμένων τοῦ Πλουτάρχου ἀνγινώσκουσιν. Τὰς
 βαθείας καὶ σοφωτάτας ἀνθρωπολογικὰς περὶ τῆς φύσεως τοῦ
 Θεοῦ διδασκαλίας, ἰδίως τὰς μετὰ τὸν λοιπὸν καὶ τὰ Κερκυραϊκὰ
 ἐμβριθεστάτας φιλοσοφικὰς σκέψεις καὶ ἀληθεστάτας πολι-
 τικὰς περὶ τῆς ψυχολογικῆς ἀλλοιώσεως τῶν
 κοινωνιῶν ὡς ἐκ τῶν χαλεπωτάτων θεομηنيῶν καὶ τῶν βα-
 ρυτάτων καὶ μακροχρονίων πολέμων, τὰς περὶ τῶν κινδύνων
 τῆς πολιτείας ὡς ἐκ τῆς ὑποκαταστάσεως τῆς ὑποκειμενι-
 κῆς γνώμης ἀντὶ τοῦ κύρους τῶν νόμων ἐμβριθῆς τοῦ

Κλεωνος παρατηρήσεις, τὰ περὶ τῆς ψυχολογικῆς γενέσεως τῶν ἰδίων καὶ δημοσίων ἀμαρτημάτων τῶν συμπεφυκότων τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀληθέστατα καὶ ψυχολογικώτατα ὑπὸ τοῦ Διοδότου καὶ τοῦ Ἑρμοκράτους παρατηρούμενα τὰ περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ διοργανισμοῦ τῶν πολιτευμάτων καὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εἰς τὰ καλὰ ἀφοσιώσεως πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος ἐμβριθεστάτης παρατηρήσεις τοῦ Πολυβίου, τὰς σιφὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς γνώσεως τῆς ἱστορίας ὠφελείας, τὰ περὶ τῶν αἰτίων τῶν καταπτώσεων τῶν πολιτειῶν τὰ ἐν τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῖς Πολιτικοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀριστα ἀπεικονιζόμενα καὶ λεπτομερεστάτα διεγγραφόμενα καὶ ἀληθέστατα παρατηρούμενα, τὰ μεγάλα πολιτικὰ διδάγματα τὰ ἐν τοῖς ἐπτά ἐπὶ Θήβας καὶ τοῖς Πέρσας τοῦ Λισχύλου καὶ τῇ Αντιγόῃ τοῦ Σοφοκλέους καὶ ταῖς Νεφέλαις καὶ Βατράχοις καὶ Ἰππεῦσι καὶ Ὀρνίσι καὶ Ἀχαρνέσιν καὶ πανταχοῦ τοῦ γεννασιότατου καὶ φλογερωτάτου πατριώτου Ἀριστοφάνους, τὰ ἐν τοῖς βίοις καὶ ἅπασιν μὲν τοῦ Πλουτάρχου, ἀλλὰ μάλιστα, τῶν νῦν καιρῶν ἕνεκα, τὰ ἐν τοῖς βίοις τοῦ Κράτωνος τοῦ νεωτέρου, τοῦ Ἀράτου, τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Φιλοποίμενος, τοῦ Ἀγίδος καὶ Κλεομένου, τὰ πολιτικὰ διδάγματα τὰ καὶ πανταχοῦ πρὸ τοῦ Δημοσθένους ἀσθονώτατα ἐγκατεσπαρμένα, μάλιστα δὲ τὰ ἐν τῷ τρίτῳ Ὀλυμπιάδῃ καὶ τὰ ἐν τῷ περὶ Στεφάνου ἀρμοδιώτατα τοῖς νῦν καιροῖς· οὐδέποτε οἱ διδάσκοντες ἱστορίαν ἐκτυλίσσουσι πρὸ τῶν εὐρεσιμάτων καὶ διψιλέων τέκνων ἡμῶν. Τί ἡδύνατο νὰ παραχθῇ ἐκ τῆς ψυχικῆς ποιότητος τῶν ἐλλήνοπαίδων, ἂν οὗτοι ἦσαν εἰς ἁγγλῶν ἢ γερμανῶν διδασκάλων χεῖρας!

Οἱ δὲ διδάσκοντες Παιδαγωγίαν τί τῶν διδασκομένων

καὶ νῦν γνωστῶν δὲν ὑὰ εὕρισκον ἐκ τοῖς συγγράμμασι τῶν
 προγόνων αὐτῶν· Πάντα ἀνεξαίρετως τὰ οὐσιώδη παιδαγωγικά
 ζητήματα εὕρηται παρ' αὐτοῖς καὶ δὴ καὶ οὐχί σπανίως πολὺ
 νηφαλιώτερα τὴν μορφήν καὶ πολὺ ἀνθρωπινώτερα καὶ πο-
 λιτικώτερα τὴν οὐσίαν ἢ ἐν τοῖς πολυθρυλήτοις παιδαγωγι-
 κοῖς συστήμασι τῶν νεωτέρων. Μόνον ὁ Πίνδαρος θὰ ἐπὶ-
 κει, ὅπως ἐξ αὐτοῦ μορφωθῇ τέλειον σύστημα παιδαγωγι-
 κὸν τὰ σπουδαιότατα καὶ οὐσιωδέστατα τῆς παιδαγωγίας
 ἐνέχον· διότι πάμπολλα καὶ ἐξόχως ἀριστα εἶναι ὅσα ὁ Πίν-
 δαρος εἶπε πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ περὶ τῆς φύ-
 σεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν,
 περὶ τῆς ποιότητος τῆς ἐκ τῆς ἐμφύτου δυνάμεως προερ-
 χαμένης ἐνεργείας καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς
 ἐπικτήτου καὶ μετὰ πόνου μαθήσεως, περὶ τῆς διαφοροῦ
 φύσεως καὶ τῶν διαφορῶν χαρακτήρων τῶν ἀνθρώπων, περὶ
 τῆς νεανικῆς ἡλικίας, περὶ τῶν ἐκ κληρονομίας ἀρετῶν, περὶ
 τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν λαῶν, περὶ τῆς δυνάμεως
 τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν,
 περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν γονέων, τῆς φυλῆς καὶ τῆς πατρί-
 δος ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἥθους τῶν καθ' ἕκαστον ἀν-
 θρώπων, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ καλοῦ διδασκάλου ἐπὶ
 τῆς διαπλάσεως τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, περὶ τῆς φιλοπατρίας,
 περὶ τῆς ἀπομιμήσεως τῶν πατρίων, περὶ τῆς ἐπιδράσεως
 τῶν ἀγαθῶν παραδειγμάτων, περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μελέ-
 τῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως, περὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἀλη-
 θείας, περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς διανοίας,
 περὶ τῶν ὀφειλομένων τῇ πατρίδι, τοῖς γονεῦσι καὶ τοῖς
 Θεοῖς καὶ περὶ πλείστων ἄλλων σπουδαιοτάτων καὶ ὁμοίων
 τούτοις ζητημάτων.

Κατάμεστοι παιδαγωγικῶν μυχροχριτῶν εἰναι καὶ οἱ

λοιποὶ λυρικοὶ πειπταί, ἰδίως δὲ ὁ Κελλένος, ὁ Τυρτζιὸς ὁ Σιμωνίδης, ὁ Θεόγνης, ὁ Σόλων, ὁ Φωκυλίδης, ὁ Ἀλκμαῖν καὶ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργίνος. Τίς τῶν νεωτέρων παιδαγωγῶν ἐξῆρε τὴν ἀξίαν καὶ τὴν μεγάλην σημεσίαν τῆς ἀνδρείας ὡς ὁ Τυρτζιὸς καὶ ὁ Κελλένος; Τίς δὲ σφαιρότερον καὶ ζωηρότερον τοῦ Σόλωνος παρέστησε τὴν διαφθορὰν τῶν πολιτῶν τὴν προσερχομένην ἐκ τῆς ἀκολασίας τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς παιδεύσεως τοῦ λαοῦ; Δὲν περιέγραψε χαριέστατα ὁ Σόλων τὰς διαφόρους ἡλικίας; δὲν ἐξῆρε λαμπρῶς τὴν δύναμιν τῆς εὐπειθείας; Ὁ Ἰππῶναξ καὶ ὁ Φωκυλίδης περιέγραφαν ἄριστα τὴν φύσιν τῆς γυναικός, οὐδαμοῦ δὲ οὐδέποτε δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τις σοφωτέρως παρατηρήσεις περὶ τῆς γυναικείας φύσεως τῶν δέκα διαφόρων γυναικείων χαρακτηρῶν τῶν γραφικώτατα ὑπὸ Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου ἀπεικονισθέντων. Ταμεῖον σοφωτάτων παιδαγωγικῶν παρατηρήσεων καὶ ὀρθοτάτων διδασμάτων εἶναι ὁ Φωκυλίδης. Ἐνταῦθα εὐρίσκομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἐκ παιδικῆς ἡλικίας εἶναι ἀναγκασία ἡ διδασκαλία, ἐνταῦθα εὐρίσκομεν λόγους κατὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς μεγληγορίας, εὐρίσκομεν λόγους ὀρθοτάτους περὶ τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς ὀφειλομένης τιμῆς, περὶ τῆς θεοσεβείας, τῆς ἐργασίας, τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς γέροντας, τῆς τρυφερᾶς πρὸς τοὺς παῖδας συμπεριφορᾶς, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς σωφροσύνης. Πόσον ἰσχυρὰ εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Θεόγνιδος περὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεως τῶν κακῶν συναναστροφῶν, περὶ τῆς ἀγαθῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ἀντροφῆς συμπάντων τῶν πολιτῶν, ἣν ἀσκοῦσιν οἱ ἐνάρετοι πολῖται καὶ τῆς ὀλεθρίας, ἣν ἀσκοῦσιν οἱ κακοὶ! Πόσον λαμπροὶ εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Θεόγνιδος περὶ τῆς ἀξίας τῆς μητρὸς, περὶ τῆς ἐκ τῶν κακῶν γονέων βλάβης τῶν τέκνων, περὶ τῆς δυσκαμψίας τῆς κακῆς φύσεως. Φοβεροὶ εἶναι οἱ λό-

γοι τοῦ Θεόγνιδος κατὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς πρός τοὺς γονεῖς ἀσεβείας, ἀδαμάντινοι οἱ λόγοι τοῦ Εὐήνου περὶ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς μελέτης, αἱ γνῶμαι τοῦ Σιμωνίδου περὶ τῆς ἀνδρείας, περὶ τῆς χρηστῆς καὶ πονηρᾶς φύσεως καὶ περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς μεταπλάσεως αὐτῶν, περὶ τῆς φιλοπονίας, περὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ἐπιδράσεως τῆς κοινωνίας, περὶ τῆς ὑγείας, περὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, περὶ τῆς μετριοφροσύνης καὶ τῆς φιλοπαιτρίας. Εἶναι ὀρθότατοι αἱ γνῶμαι τοῦ Βακχυλίδου περὶ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν διαφόρων χαρακτῆρων τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ μόνον ὁ Πίνδαρος καὶ οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ εἶναι μεστοὶ ὀρθοτάτων παιδαγωγικῶν παρατηρήσεων; Μήπως ὀλίγα καὶ μικροῦ λόγου ἄξια δύναται τις νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν δραματικῶν ποιητῶν, παρὰ τοῦ Θουκυδίδου καὶ Ἡροδότου καὶ Ξενοφώντος καὶ Πολυβίου καὶ Πλουτάρχου καὶ Ἀθηναίου καὶ Λουκιανοῦ καὶ Πρόκλου καὶ Πορφυρίου καὶ Λογγίνου καὶ ἐν γένει παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀνεξαιρέτως, ἀλλὰ μάλιστα παρὰ τῶν ἀκροτάτων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους; Εἶναι ἀναρίθμητα καὶ πολύτιμα τὰ διδάγματα, ἅτινα οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι δύνανται ἐκ τῶν προγονικῶν αὐτῶν συγγραφέων νὰ μάθωσι. Πόσον λαμπρὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Φοίνικος (Πλ. 1, 443) ἀνατροπὴ τοῦ Ἀχιλλέως « μύθων τε ῥήτηρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων, » πόσον ὑψηλὰ τιμᾷ τὴν ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῶν ἡθῶν ἐπίδρασις τῆς μουσικῆς ὁ Ὀμηρος! Ὁ Ἀχιλλεὺς διασκεδάζει τὴν μελαγχολίαν αὐτοῦ καὶ πληροῖ τὸν χρόνον τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ ἀπραξίας καθήμενος παρὰ θῖνα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης καὶ τερπόμενος

φρένα φόρμιγγι λιγείῃ (Ιλ. I, 182) Ὁ Αἰγισθος δὲν ἡδυνήθη ἄλλως νὰ δικθθεῖρη τὴν Κλυτταμνήστρην, ἢ ἀποῦ πρότερον ἀπέκτεινε τὸν αἰδὼν, ὃν ὁ Ἀγαμέμνων φύλακx τῆς σω-
φοσύνης αὐτῆς κατέλιπεν (Ὀδυσ. γ. 262-272).

« Ἡμεῖς μὲν γὰρ κἄθι πολέας τελέοντες ἀέθλους »
« ἡμεῖθ', ὃ δ' εὐκῆλος मुखῶ Ἀργεος ἵπποβότοιο »
« πολλ' Ἀγαμειμονέην ἄλογον θέλγασα' ἐπέεσσιν. »
« Ἡ δ' ἦτοι τό πρὶν μὲν ἀνκίνατο ἔργον αἰεκές, »
« διὰ Κλυτταμνήστρη' φρεσὶ γὰρ κέχρητ' ἀγχιθῆσιν. »
« παρ' δ' ἄρ' ἔην καὶ αἰδὼς ἀγῆρ, ὧ πολλ' ἐπέτελλεν »
« Ἀτρεΐδης Τροίη,δε κίων εἵρυσθαι ἄκοιτιν. »
« Ἀλλ' ὅτε δὴ μιν μοῖρα θεῶν ἐπέδησε δαμῆναι, »
« δὴ τότε τῶν μὲν αἰδὼν ἄγων ἐς νῆτον ἐρήμην »
« κάλλιπεν οἰκονόσιν ἔλωρ καὶ κύρμα γενέσθαι. »
« τὴν δ' ἐθέλων ἐθέλουσαν ἀνήγαγεν ὄνδε δόμονδε ».

Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ἐξόχον τιμὴν, ἧς ἀπανταχοῦ ἀ-
πολαύουσιν παρ' Ὀμήρῳ οἱ αἰδοί; ὁ Ἀλκίνοος καταλέγει
καὶ τὴν αἰδὼν ὡς ἐν τῶν ἐξόχων προτερημάτων τῶν συμ-
πολιτῶν αὐτοῦ (Ὀδυσ. Θ. 252)

— « ὅσσην περιγυγνόμεθ' ἄλλων
ναυτιλίῃ καὶ ποσσὶ καὶ ὀρχηστούϊ καὶ αἰδοῖ » . .
καὶ ἀλλαχοῦ (Ὀδυσ. Θ. 479)

« πᾶσι γὰρ ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισιν αἰδοί
τιμῆς ἐμποροὶ εἰσι καὶ αἰδοῦς, αὖνεα' ἄρα σφέας
οἴμας Μοῦσ' ἐδίδαξε, φίλησε δὲ φύλον αἰδῶν »
Τῆς Πηνελόπης ἡ καρδία διχτυτρύνεται ἐκ τῆς ὥδης τοῦ
Φημίου ἄδοντος τὰς ταλαιπωρίας τῶν Δαναῶν, παρακαλεῖ δὲ
αὐτὸν ἄλλα ἄσματα νὰ ᾄσῃ καὶ οὐχὶ τὰ ὑπομνησκοντα τὴν
δυστυχίαν αὐτῆς τὴν βελυγμένην ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ ἐν τῇ
ξένῃ ταλαιπωρουμένου συζύγου αὐτῆς (Ὀδυσ. Α. 337).

- » Φήμις, πολλὰ γὰρ ἄλλα βροτῶν θελκτῆρια οἶδας,
- » ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τάτε κλείουσιν ἀοιδοί·
- » τῶν ἐν γέ σφιν ἄειδε παρήμενος, οἱ δὲ σιωπῇ
- » οἶνον πινόντων· ταύτης δ' ἀποπαύε' ἀοιδῆς »
- » λυγρῆς, ἥ τε μοι αἰεὶ ἐνὶ στήθεσσι φίλον κῆρ
- » τείρει, ἐπεὶ με μάχιστα καθήκετο πένθος ἄλαστον.»

Οἱ ἀοιδοὶ καὶ τὸ ᾄσμα καὶ ἡ φόρμιγξ πανταχοῦ τοῦ Ὀμήρου συνοδεύονται μὲ τὰ τιμητικώτατα ἐπίθετα· ἐν Ἰλιάδι (Α. 603) ἡ φόρμιγξ καλεῖται περικαλλής, ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (χ. 340) καλεῖται γλαφυρή, ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (Θ. 537, 261) καλεῖται λίγεια. Ὁ ἀοιδὸς ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (Θ. 539) καλεῖται θεῖος· ἐπίσης καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (Ν. 27) θεῖος ἀοιδὸς λαοῖσι τετιμένος. Ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει ἐν Ὀδυσσεΐᾳ (Θ. 487).

« Δημόδοκ', ἔρχομαι δὴ σε βροτῶν αἰνίζομαι ἀπάντων »

« ἡ σέ γε Μοῦσ' ἐδίδαξε, Διὸς παῖς, ἡ σέ γε Ἀπόλλων »

« λίην γὰρ κατὰ κόσμον Ἀχαιῶν οἶτον αἰεῖδεις. »

Ἡ ἀοιδὴ εἶναι δῶρον θεῖον (τὸ τοῦ Λουθήρου Musica ars divina) δοθὲν ἐξαίρετοις τισὶ καὶ σφόδρα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τετιμημένοις, ἵνα τέρπῃ τοὺς βροτούς (Ὀδυσ. Θ. 44), ἵνα ἐπαυξάνῃ τὴν ἡδύτητα τῶν τοῦ βίου (Ὀδυσ. Θ. 261) ἵνα ἐξεγείρουσα τοὺς γλυκυτέρους πόθους εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων συγκινήσῃ αὐτοὺς πρὸς τὰ τοῦ βίου παθήματα (Ὀδυσ. Θ. 535 καὶ ἐξ. 521 καὶ ἐξ.) ἵνα καταστέλλῃ τὰς λύπας, καταπνίγῃ τὰ ἀκόλαστα πάθη καὶ τηρῇ τὴν κοσμιότητά καὶ σωφροσύνην (Ὀδυσ. Γ. 262 καὶ ἐξ. Ἰλ. 1. 182)

Τοιαῦτα ὀλίγιστα ἐκ τῶν πλείστων (ἐπιθ. Ἰλ. Ψ. 306 καὶ ἐξ.) τὰ περὶ Ὀμήρῳ παιδαγωγικὰ διδάγματα. Οὐδεῖς δὲ, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, περιέγραψε γαρδικώτε-

ραν καὶ πιστότερον τοῦ Σοφοκλέους (ἀπόσ. 736) τὰς ὡ-
 φελείας τὰς ἐκ τῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως τῶν νέ-
 ων προερχομένας. Αἱ ἐν Ἰωνί (448) καὶ ἐν Ἡρακλεῖ Μαινομ.
 (674) τοῦ Εὐριπίδου χαριέσταται παρατηρήσεις καὶ αὐτόχρημα
 ἑλληνικώταται περὶ τε τῆς συζυγίας τῶν Χαρίτων καὶ τῶν
 Μουσῶν καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ βίῳ τῷ ἰνθρωπίνῳ ἐξαιρέτου ἀ-
 ξίας τῆς εὐπαιδείας καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, αἱ ἐν Ἰκέ-
 τισιν (909) παρατηρήσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ διδασκτοῦ τῆς εὐκν-
 δρίας καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τῆς κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὀρ-
 θῆς παιδείας καὶ αἱ ἐν Ἐκάβῃ (592) γινώμει αὐτοῦ περὶ
 τῆς ἐπὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ τῆς διαπλάσεως τῶν
 χαρακτήρων τῶν νεκρῶν γενεῶν ἐπιδράσεως τοῦ παραδείγ-
 ματος, τῶν τρόπων καὶ τῶν ἡθῶν τῶν γονέων καὶ καθόλου
 τῆς πρώτης ἀνατροφῆς εἶναι ἀδάμκντες παιδαγωγικαὶ βα-
 ρυτάτης ἀξίας καὶ θαυμαστῆς στιλπνότητος. Αἱ ἐν ταῖς
 Νεφέλαις δὲ (961 καὶ ἐξῆς) ἰδίως τοῦ Ἀριστοφάνους παι-
 δαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς ποιότητος τῆς ἀρχαίας
 ἐπὶ τῶν Μακρθωνομάχων ἀνατροφῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν
 κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, αἱ παρατη-
 ρήσεις αὐτοῦ περὶ τῶν τρόπων καὶ τῶν μέσων τῶν παιδευ-
 τικῶν καὶ ὁ χαρακτήρισμός τῆς ἐκφάνσεως ἐν τε τῷ βίῳ
 τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν
 κατὰ τε τοὺς χρόνους τῶν Μακρθωνομάχων καὶ κατὰ τοὺς
 χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶναι μεγίστης ἀξίας,
 δυνάμεναι καὶ πάντας μὲν πάντοτε, ἀλλ' ἡμᾶς μάλιστα τοὺς
 διατελοῦντας ἐν τῇ καταστάσει τῇ κοινωνικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ
 τῇ ἐπὶ Ἀριστοφάνους μέγала καὶ σπουδαία νὰ διδάξωσιν
 οὐχὶ μικρότερας ἀξίας εἶναι καὶ αἰόμοιδοι ταύταις ἐν τοῖς
 Βατράχοις (675 καὶ ἐξ.) βαθύταται παρατηρήσεις τοῦ Ἀρι-

στοφάνους περί τῆς ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῶν χρηστῶν ἡθῶν ἐπιδράσεως τῶν σοβάρων καὶ ἐμβριθῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἡθικῆς διαπνεομένων ἀναγνωσμάτων καὶ θεαμάτων, ὡς καὶ αἱ περί τῆς βλάβης μὲν τῶν ἡθῶν τῶν κατ' ἕκαστον ἀνθρώπων. περί τοῦ ὀλέθρου δὲ τοῦ δημοσίου πνεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσχύος ὡς ἐκ θεαμάτων καὶ ἀναγνωσμάτων τραπευνῶν καὶ ἀνηθίσκων.

Ἀνεξάντλητος εἶναι ὁ θησαυρὸς τῶν πολυτίμων παιδαγωγικῶν διδαγμάτων τῶν διακεχυμένων εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, φύσει δ' ἀδύνατον ὅλος νὰ περιληφθῇ ἐν πραγματείᾳ σκοπούσῃ οὐχὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ τελείαν ἐκθεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον ἀπλῶς τὴν ὑποδήλωσιν τῶν κεκρυμμένων τούτων θησαυρῶν. Πρὸς τοῦτο ἀκούσι τὰ κυριώτατα νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα ἐκ τῶν κατ' ἕκαστον συγγραφέων. Παρ' Ἡροδότῳ εὐρίσκουμεν σοφὰς παρατηρήσεις περί τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῶν διασκεδάσεων (2, 173), περί τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἐκφαινομένων χαρακτήρων (1, 114), περί τῆς ἐπὶ τῆς καθόλου τύχης τῶν ἐθνῶν ὡς ἐκ τοῦ ἐκδεδηγημένου βίου τῶν κατ' ἕκαστον πολιτῶν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς τραπευὰ καὶ ἀνελεύθερα ἐπιτηδεύματα (1, 155, 157. 3, 12), περί τῆς μεγάλῃς δυνάμεως τῆς πείρας (7, 9), περί τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεως τῶν κακῶν ὁμιλιῶν (7, 16) περί τῆς μεγίστης καὶ κοινῆς ὠρελείας τῆς προερχομένης ἐκ τῆς πρὸς τοὺς νόμους εὐπειθείας (7, 104), περί τῆς διαμορφώσεως τοῦ ὅλου βίου καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς τύχης τῶν ἐθνῶν ὡς ἐκ τῆς φιλοπονίας τῶν κατοίκων ἐξεργαζομένης ὑπὸ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτῃ φύσεως τοῦ πατρίου ἐδάφους (9, 122) περί τῆς μείζονος ἐναργείας καὶ τῆς βαθυτέρας ἐντυπώσεως τῶν ἐκ τῶν ὀρθακμῶν προερχομένων γνώσεων ἢ τῶν ἐκ τῶν ὧτων (1, 8.) Ἐκ τοῦ

Θουκυδίδου ἐναργέστατα διδασκόμεθα ὅτι οἱ ἄνθρωποι φύσει
 ῥέπουσι πρὸς τὰ εὐκολώτερα (1, 20), ὅτι ἡ φυσικὴ δια-
 φορὰ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἄλληλους δὲν εἶναι μεγάλη, ἡ
 πραγματικὴ ὁμοίως καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν τοῦ βίου ἐκδη-
 λουμένη διαφορὰ αὐτῶν εἶναι ἐκάστοτε ἀποτέλεσμα τῆς δια-
 φόρου παιδείας αὐτῶν (1, 84), ὅτι τὰ μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ
 ἔργῳ ἀσφαλέστατα ἐπιτελοῦνται, ὅταν δι' ὅλων τῶν καθ' ἑ-
 καστον μελῶν ὁμάδος τινὸς οἰκισθῇ ποτε τὸ αὐτὸ πνεῦμα δια-
 πνέῃ (2, 11), ὅτι ἡ ἀνθρωπεία φύσις εἶναι ἀκρατῆς ὀργῆς,
 κρίσεων τοῦ δικαίου καὶ πολέμια τοῦ προὔχοντος (3, 84),
 ὅτι ἡ ἀμαθία μετὰ σωφροσύνης ὠφελιμωτέρα ἢ ἡ δεξιότης
 μετ' ἀκολασίας, καὶ ὅτι οἱ ἀμαθεῖς μὲν, πειθόμενοι δὲ τοῖς
 νόμοις καὶ σεβόμενοι αὐτοὺς, σώζουσι τὰς πόλεις αὐτῶν μάλ-
 λον, παρὰ οἱ ἐγγράμματοι μὲν, θέλοντες ὁμοίως σωώτεροι τῶν
 νόμων εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ φαίνωνται (3, 37. 1, 84), ὅτι
 ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν ἐπιτηδεύοντες πολλῶν ἀγαθῶν παραι-
 τιοὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἐγένοντο καὶ ὅτι ἐκ τῆς ἐμπειρίας
 ἐβεβηκώθημεν ὅτι καὶ τὸν βίον ἡμῶν ὠφέλησε, τοῦτο πρέ-
 πει συντόμως νὰ ἐπιτηδεύοιμεν καὶ ζηλοτύπως νὰ διατηρῶ-
 μεν, μὴ παρὰ πλανώμενοι ἐκ ξένων ἰδανικῶν τὸν βίον ἡμῶν
 νὰ καταθρύσωσιν ἀπειλούντων (1, 85), ὅτι ἐν τοῖς ἔργοις
 καταφαίνεται ἡ ὑποκειμενικότης τοῦ ἀνθρώπου (1, 130),
 ὅτι ἡ ἀμελετησία γεννᾷ τὴν ἀσυνεσίαν (1, 142), ἡ μελέτη
 τὴν ἐπιστήμην (1, 121), αἱ δὲ ἀρεταὶ ἐκ τῶν πόνων κτάν-
 νονται (1, 123). Κατὰ τῶν βραβείων καὶ τῶν ἐπαινῶν ὡς
 κέντρων πρὸς ἐξέγερσιν τῆς φιλοτιμίας τῶν παιδευομένων
 νέων ἄριστα παρατηρεῖ ὁ Θουκυδίδης (2, 35) ὅτι ταῦτα
 γενῶσι τὸν φθόνον τῶν ἄλλων τῶν μὴ βραβευομένων· κατὰ
 τῆς γνώμης τῶν φρονούντων ὅτι αἱ τιμωρίαι καὶ ἡ πλὴθὺς
 τῶν νόμων δύνανται νὰ περιορίσωσι τὰ ἀμαρτήματα φύσεως

παρεστραμμένων διδακτικῇ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Θουκυδίδου (3, 45), «ἀπλῶς τε ἀδύνατον καὶ πολλῆς εὐηθείας, ὅστις οἶσται τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ὀρμωμένης προθύμως τι πράξει ἀποτροπὴν τινα ἔχειν ἢ νόμων ἰσχύϊ ἢ ἄλλῳ τῷ δεινῷ». Διδακτικωτάτη δ' ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀμαρτημάτων, ἣν ἕκαστος παιδαγωγὸς πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ἂν θέλῃ τὸ διὰ τῆς τιμωρίας ἔργον αὐτοῦ νὰ μὴ ἀποτυγχάνῃ τοῦ σκοποῦ του· διότι ἀφοῦ τὰ αἰτίαι τῶν ἀμαρτημάτων εἶναι τόσον διάφορα ὅσον εἶναι ἡ πενία καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ὕβρις καὶ ἡ ψευδὴς δόξα περὶ τῆς ἀθλιότητος τοῦ παρόντος καὶ ἡ ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως καὶ ἡ τύχη καὶ ἡ ὑπερφιλαντία (3, 45 πρβλ. 4, 59.) ἔπεται ὅτι καὶ ἡ τιμωρία διὰ τὸ αὐτὸ παράπτωμα πρέπει νὰ ᾖναι διάφορος καὶ πάντοτε ἀνάλογος τῆς ἀρχικῆς καὶ παρὰγωγικῆς αἰτίας αὐτοῦ. Τῆς αὐτῆς κατηγορίας εἶναι καὶ ἡ γνώμη ὅτι σύγγνωμον ἐστὶ τὸ ἀκούσιον (3, 40): λαμπρὰ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Θουκυδίδου περὶ τοῦ τελείου ἀνδρός (2, 60) «ὅς οὐδενὸς οἶομαι ἥσσαν εἶναι γινώσκων τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύων τε ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ χρημάτων κρείστων»· λαμπροτέρα εἶναι ἡ ἐκ τῆς γνώσεως τῶν πατρῶων μεγίστη ὠφέλεια τῶν λαῶν «(χορὴ ἀξιοῦν) τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους, καὶ ἐραστὰς γιγνόμενους αὐτῆς, καὶ ὅταν ὕμιν μεγάλη δόξη εἶναι, ἐνθυμούμενους ὅτι πολλῶν τε καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυνόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτίσαντο...».

Καὶ ἔχουσι τέλος τὰ βεβύτιστα διδάγματα, ἅτινα οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐλληνίδος νεολαίας δύνανται νὰ διδασχθῶσι παρὰ τῶν ἐμβριθεστάτων συγγραφέων τῶν προγόνων αὐ-

τῶν; Τί δὲν δύναται τις νὰ διδῇχθῇ ἐκ τῆς Κύρου παιδείας τοῦ Ξενοφῶντος; ἐκ τοῦ Οἰκονομικοῦ καὶ ἐκ τῆς Πολιτικῆς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων, ἵνα περὶχλίπω τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τὰ μικρότερα συγγράμματα αὐτοῦ; τί δὲν δύναται τις νὰ ὠρελθῇ ἐκ τῶν συγγραφῶν τοῦ Πολύβιου; Ἀς ἐνθυμηθῇ πᾶς τις μόνον τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀνατροφῆς ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῶν ἀνθρώπων (1, 81, 5), «ὅτι πάντα χρὴ τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα τοὺς καλῶς ἀσκοῦντας ἐκ παιδῶν ἀσκεῖν μάλιστα δὲ τὴν ἀνδρείαν» (6, 2α, 16), «ἔχειν μὲν γὰρ ὁρμὰς ἐπὶ τὰ καλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀντιποιήσασθαι τούτων εὐμαρές, θυαλίσαι δὲ καὶ κατὰ πᾶσαν περίστασιν ἐπίμονον γενέσθαι τῇ γνώμῃ, μηδὲν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου προύργιαίτερον τιθέμενον, δυσχερές. (29, 7.α), Ὁ Πολύβιος εἶναι ὁ εἰπὼν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἀκριβέστεραι πασῶν (4, 39, 11), ὅτι ἡ ἱστορία, ἵνα ὠφελεῖται πάροχος γένηται, πρέπει νὰ συνδέσῃται μετὰ τῆς γεωγραφίας (5, 21, 4), «ὅτι οὐχ ὁμοίον ἐστὶν ἐξ ἀκοῆς περὶ πραγμάτων διζηλεῖν καὶ γενόμενον αὐτόπτην, ἀλλὰ καὶ μέγα διαφέρει, πολὺ δὲ τι συμβάλλεσθαι πέφυκεν ἐκάστοις ἢ κατὰ τὴν ἐνάργειαν πίσις» (21, 15, 8. 12, 27. 12, 28, 6. 12, 28α, 5). Ὁ Πολύβιος διδάσκει ἡμᾶς πῶς πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν τοὺς μύθους, τὰς τραγωδίας καὶ τὰς ἱστορίας, ἵνα ὁρελὸς ἡμῖν γένηται (24, 8.α καὶ 8 β), ὅτι δύναται τις νὰ ζηλώσῃ καὶ νὰ μιμηθῇ μᾶλλον τοὺς ἐμφύχους ἀνδρας τῶν ἀψύχων κατασκευασμάτων διὸ καὶ αἱ βιογραφίαι αὐτῶν τὰ μέγιστα συντελοῦσιν πρὸς ἐπικνώρθωσιν τῶν ἀκουόντων (10, 21, 4), τὸ δὲ κάλλιστον θέαμα τῶν νέων τῶν φιλοδόξων, καὶ φιλαγάρων εἶναι τὸ νὰ βλέπωσι τῶν ἐπ' ἀρετῇ δεδοξασμένων ἀνδρῶν πάσας τὰς εἰκόνας ὁμοῦ (6, 53, 9). Ὁ Πολύβιος ἐκφράζει τὰς μεγάλας παιδαγωγ-

γικάς δοξασίαις ὅτι ἐν τῇ οἰκογενεῇ ἀντικατοπτρίζονται οἱ νόμοι καὶ τὰ κατὰ μέρος ἤθη καὶ ἡ ὅλη πολιτεία, (6, 47), ὅτι οἱ κοινοὶ ἐθισμοὶ τοῦ δημοσίου βίου, ὅταν καλῶς οὗτοι ἔχωσιν, ἐγγεννῶσιν εἰς τοὺς νέους ὁρμὴν καὶ φιλοτιμίαν πρὸς τὰ καλὰ τῶν ἔργων (6, 53—56), ὅταν δὲ ἐν τῇ πολιτείᾳ βραβεύηται ἡ ἀρετὴ ἢ τὴν ἀνάπαλιν, καὶ ἡ ἀνατροφή πάντων τῶν πολιτῶν ἀποβαίνει ἀγνή, ἢ κακὴ (6, 56, 5), ὅτι αἱ τιμωρίαι καὶ αἱ τιμαὶ, καλῶς καὶ δικαίως γεόμεναι, εἶναι τὰ συνέχοντα καὶ δυναστείας καὶ πολιτείας καὶ συλλήβδην πάντα τὸν ἀνθρώπινον βίον (6, 14, 4 πρὸς βλ. καὶ 6, 39). Τίς δύναται δὲ νὰ λησμονήσῃ τὴν ψυχολογικωτάτην ἀνάλυσιν τῆς ἀναγνώσεως (10, 47, 4), τὰς πολυτίμους ἀληθείας τὰς ἐνεχομένας ἐν ταῖς βαθυτάταις ταύταις παρατηρήσεσι, «τὸ μαθάνειν ἀψευστεῖν πρὸς τοὺς θεοὺς ὑπόθυψις ἐστὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀληθείας;» (6, 2α, 19), «μεγίστην δ' αἰτίαν ἡγήτεον ἐν ᾧ παντὶ πράγματι καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ τούναντίον τὴν τῆς πολιτείας σύστασιν ἐκ γὰρ ταύτης ἢ περ ἐκ πηγῆς οὐ μόνον ἀναφέρεσθαι συμβαίνει πάσας τὰς ἐπινοίας καὶ τὰς ἐπιβολὰς τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ συντελεῖαν λαμβάνειν;» (6, 1. β). Ἄς μοι εἴπῃ δὲ τις ποῦ ἀνέγνω περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῆς παιδευτικῆς δυνάμεως ἀναλυτικωτέρως καὶ βαθυτέρας παρατηρήσεις τῶν τοῦ Πολυβίου (1, 4. 1, 35. 2, 56. 3, 31 καὶ 32. 24, 8α καὶ β. 5, 75. 12, 25 β); Δύναμαι δὲ πάντα νὰ βεβαιώσω ὅτι οὐδ' ἑμοῦ, πλὴν πρὸς Πινδάρῳ (Πύθ. 1, 1—30), δύναται νὰ ἀνγνώσῃ τις ζωηρότεραν καὶ βαθυτέραν ἀπεικόνισιν τῆς ἐξαιρέτου παιδευτικῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς τῆς τοῦ Πολυβίου (4, 19, 13 καὶ ἐξ.), ἐνθα ζητεῖται ὁ λόγος τῆς ἐξαιρέτου ωμότητος καὶ πρᾶγματος τῶν Κυναιθέων τῆς Ἀρκαδίας.

Τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἶναι τόσον ὠρεῖον, τόσον διδασκα-
κόν, τόσον συντεῖνον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὅλης μου πραγ-
ματείας, ὥστε ἀδύνακτον νὰ ἀποτραπῶ ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως
ἐνταῦθα τῆς ὑψηλῆς ιδέας ἣν εἶχον Πίνδαρος· τε καὶ Πολύ-
βιος περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς, ἄλλως τε
καὶ ἀφ' οὗ ἐν τούτῳ ἐναργέστατα δύναται τοῖς πᾶσι νὰ κα-
ταφανεῖ ὁ ὑψηλὸς τρόπος, καθ' ὃν παιδευτικὰ ζήτήματα ἐ-
πραγματεύοντο οἱ ἀθάνατοι πρόγονοι ἡμῶν. «Χρυσὴ φόρμιγξ,»
(τὸ πρωτότυπον ἐν Πυθ. 1, 1—30) «Χρυσὴ φόρμιγξ,
τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν ἱεροκλήμων Μουσῶν κτῆμα ἀνα-
φίκετον, θαυμασίως συνεπικουροῦν εἰς τὸ θελατικὸν ἔργον
αὐτῶν. Σὺ ῥυθμίζεις τὰ βήματα τῶν χορευόντων καὶ κα-
θίστασαι τὸ κυριώτατον αἷτιον τῆς εὐφροσύνης αὐτῶν· ὅταν
δὲ τοὺς πρώτους τόνους δονήτης, τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ μέλος
τῶν χορικῶν ἁσμάτων προδικτυποῦσα, προσεκτικαὶ οἱ αἰοδοὶ
κατακτείνουσι τὰ ἅσματα αὐτῶν κατὰ τὸν σὸν ῥυθμὸν. Οἱ
ἡδυμελεῖς φθόγγοι σου διαχεόμενοι ἀποσβένουσι καὶ τὸ
καυστικώτατον πῦρ τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ διαπύρου τούτου
ὄπλου τοῦ Διός. Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ σκήπτρου τοῦ Διός ἐπι-
καθήμενος ἀετὸς εἰς γλυκύτατον κατάγεται ὕπνον· ἀμφοτέ-
ρρι αἱ ὠκεῖαι πτέρυγες τοῦ βασιλέως τῶν πτηνῶν ἡδυπα-
θῶς καταφέρονται χαλαρωθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἐκ τῆς μολπῆς
θυμηδίας, μέλαινα νεφέλη καταχεῖται κατὰ τῆς ἀγκύλης
αὐτοῦ κεφαλῆς, οἱ ὀφθαλμοὶ του σκοτίζονται, τὰ βλέφαρά
του ἡδιστα κατακλείονται· κοιμώμενος δὲ μαλακώτατα ἀνορ-
θοῖ τὸ νῶτον αὐτοῦ κατακεκλημένος ὑπὸ τῶν σῶν δονή-
σεων. Καὶ ὁ βίσιος Ἀρης καταλιπὼν τὴν τροχεῖαν σύρραξιν
τῶν δοράτων ἱλαρύνει τὴν χίμοχαρῆ καρδίαν αὐτοῦ μαλασ-
σόμενος ὑπὸ σοῦ· αἱ τόνοι σου θέλγουσι καὶ αὐτῶν τῶν
θεῶν τὰ φρένα· κατακηλούμενων ἐπὶ τῇ θαυμασίᾳ ταύτῃ

τέλῃ τοῦ τέκνου τῆς Ἀητοῦς καὶ τῶν πᾶγκάλων Μουσῶν. Μόνον ὅσα ἐν τε τῇ γῇ καὶ ἐν τῷ ἀπείρῳ πόντῳ βρῦνται ἢ κατὰ τὰ τῶν μεγάλων θεῶν, μόνον ταῦτα φεύγουσιν ὑλαιοῦντα πρὸ τῆς οὐρανίας βοῆς τῶν Πιερίδων Μουσῶν. Φρίττει καὶ δισσαίεται ἐκ τῆς ὠδῆς τῶν Πιερίδων καὶ ὁ ἐν τῷ σκοτεινοτάτῳ Ταρτάρῳ κείμενος ἑκατοντακέφαλος Τυφῶς, ὁ θεῶν πολέμιος, ὁ τρώριμος τοῦ δικταθρυλημένου ἀνδρου τῆς Κιλικίας, ἐπὶ τῶν λαχνήντων στέρνων τοῦ ἀποίου νῦν βαρεῖται ἐπικείμενται αἱ τε πρὸ τῆς Κύμης ἀλίστα καὶ ὄχθη καὶ ὅλη ἡ Σικελία, ὁ δὲ τὸν οὐρανὸν ὑποβαστάζων οὐρανομήκης στύλος, ἡ νιρόβολος Αἴτνα, ἡ διαρκὴς τροφὴ τῶν ὀξέων παγετώνων, σφιγκτὰ συγκρατεῖ αὐτὸν δέσμιον ἐκεῖ ἐκ τῶν μυχῶν ταύτης ἐξερεύγονται μὲν ποταμοὶ ἀπροσπελάστου πυρὸς, προχέοντα δὲ τὴν μὲν ἡμέραν πυκνοὶ καπνοὶ σπινθήρων ἀνάμειστοι, τὴν δὲ νύκτα ἡ ξαυθὴ φλόξ βράχους προκατακυλινδοῦσα μετὰ φορικοῦ πταύγου ἐκτινάσσει αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, τὸ δ' ἐρπετὸν ἐκεῖνο τοῦ Ἡρώτου τὸ ὑποχθόνιον δεινοτάτου κρονονὺς πυρὸς ἀναπέμπει. Θυμάζει ὁ ἰδίῳς ὀφθαλμοῖς ἰδὼν τὸ θέαμα τοῦτο, θυμάζει καὶ ὁ ἀκούων ἄλλον ἰδόντα ταῦτα. Ἄλλ' ὁ φοβερὸς Τυφῶς καίτοι δεδεδεμένος διὰ τῶν πυκνοφύλλων κορυφῶν καὶ ὑπὸ τῶν τῆς βρυχίας Αἴτνης ἐπὶ στρωμνῆς τρυχεῖς, ἥτις διτρυχεῖ τὸ ἐπ' αὐτῆς κατακεκλιμένον νῶτον αὐτοῦ. Μόνον τὰ τοιαῦτα τέρατα ἀποττρέφονται τοῦ θεοῦ τόνους τῆς μουσικῆς ».

Καὶ ὁ μὲν Πίνδαρος ταῦτα καὶ τοιαῦτα περὶ τῆς ὑψηλῆς φύσεως καὶ τῆς μεγίστης δυνάμεως τῆς μουσικῆς ὁ δὲ Πολύβιος παραπλησίως τούτοις καὶ οἰοεὶ αἰσθητοποιῶν τὰ αἰθεροβόμονα ταῦτα ῥήματα τοῦ Πινδάρου λέγει (4, 19, 13 καὶ 23,) «Κυναιθεὶς δὲ μεγάλῳ ἀτυχίματιν ὑπ' Αἰτω-

λῶν καὶ μεγάλαις συμφοραῖς περιπεσόντες ὁμῶς πάντων ἀνθρώπων ἔδοξαν ἡτυχηκέναι δικαιοτάτα.—Ἐπειδὴ δὲ κοινῇ τὸ τῶν Ἀρχάδων ἔθνος ἔχει τινὰ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλήσιν ἐπ' ἀρετῇ φήμην, οὐ μόνον διὰ τὴν ἐν τοῖς ἡέσει καὶ βίοις φιλοξενίαν καὶ φιλανθρωπίαν, μάλιστα δὲ διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσεβειαν, ἄξιον βραχὺ διαπορῆσαι περὶ τῆς Κυναθῆων ἀγριότητος πῶς ὄντες ὁμολογουμένως Ἀρχάδες τοσοῦτο κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς διήνεγκαν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὠμότητι καὶ παρανομίᾳ. Δοκοῦσι δέ μοι, διότι τὰ καλῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπινενοημένα καὶ φυσικῶς συντεθεωρημένα περὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀρχαδίαν, ταῦτα δὴ πρῶτοι καὶ μόνοι τῶν Ἀρχάδων ἐγκατέλιπον. Μουσικὴν γὰρ τὴν γε ἀληθῶς μουσικὴν πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὄφελος ἀσκεῖν, Ἀρχάσι δὲ καὶ ἀναγκαῖον. Οὐ γὰρ ἡγετέον μουσικὴν, ὡς Ἐφορός φησιν ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ὅλης πρᾶγματιαις, οὐδαμῶς ἀρμόζοντα λόγον αὐτῷ ρίψας, ἐπ' ἀπάτῃ καὶ γοητείᾳ παρειαῖσθαι τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ τοὺς παλαιούς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων αὐλὸν καὶ ῥυθμὸν εἰς τὸν πόλεμον ἀντὶ σάλπιγγος εἰκὴ νομιστέον εἰσπαγεῖν, οὐδὲ τοὺς πρῶτους Ἀρχάδων εἰς τὴν ὅλην πολιτείαν τὴν μουσικὴν παραλαβεῖν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μὴ μόνον παισὶν οὖσιν, ἀλλὰ καὶ νεανίσκοις γενομένοις ἕως τριάκοντ' ἐτῶν κατ' ἀνάγκην σύντροφον ποιεῖν αὐτήν, τᾶλλα τοῖς βίοις ὄντας αὐστηροτάτους. Ταῦτα γὰρ πᾶσιν ἐστὶ γνώριμα καὶ συνήθη διότι σχεδὸν παρὰ μόνοις Ἀρχάσι πρῶτον μὲν οἱ παῖδες ἐκ νηπίων ᾄδειν ἐθίζονται κατὰ νόμους τοὺς ὕμνους καὶ παιᾶνας, οἷς ἕκαστοι κατὰ τὰ πάτρια τοὺς ἐπιχωρίους ἥρωας καὶ θεοὺς ὕμνουσι· μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς Φιλοξένου καὶ Τιμοθέου νόμους μανθάνοντες πολλῇ φιλοτιμίᾳ χορεύουσι

κατ' ἐνικυτόν τοις Διονυσιακοῖς αὐληταῖς ἐν τοῖς θεάτροις, οἱ μὲν παῖδες τοὺς παιδικοὺς ἀγῶνας, οἱ δὲ νεκνίπκοι τοὺς τῶν ἀνδρῶν λεγομένους. Ὀμοίως γε μὴν καὶ παρ' ὅλον τὸν βίον τὰς ἀγωγὰς τὰς ἐν ταῖς συνουσίαις οὐχ οὕτω ποιῶνται διὰ τῶν ἐπεισάκτων ἀκροαμάτων ὡς δι' αὐτῶν, ἀνὰ μέρος ἄδειν ἀλλήλοις προστάττοντες. Καὶ τῶν μὲν ἄλλων μαθημάτων ἀρνηθῆναι τι μὴ γινώσκειν οὐδὲν αἰσχρὸν ἡγοῦνται, τὴν γε μὴν ᾧδὴν οὐτ' ἀρνηθῆναι δύνανται διὰ τὸ κατ' ἀνάγκην πάντα μαθηθῆναι, οὐθ' ὁμολογοῦντες ἀποτρίβεσθαι διὰ τὸ τῶν αἰσχυρῶν παρ' αὐτοῖς νομίζεσθαι τοῦτο. Καὶ μὴν ἐμβατήρια μετ' αὐλοῦ καὶ τάξεως ἀσκοῦντες, ἐτι δὲ ὀρχήσεις ἐκπονοῦντες μετὰ κοινῆς ἐπιτροπῆς καὶ δαπάνης κατ' ἐνικυτόν ἐν τοῖς θεάτροις ἐπιδείκνυνται τοῖς αὐτῶν πολίταις οἱ νέοι. Ταῦτα δὴ μοι δοκοῦσιν οἱ πάλαι παρειταγχεῖν οὐ τρυφῆς καὶ περιουσίας χάριν, ἀλλὰ θεωροῦντες μὲν τὴν ἐκάστων αὐτουργίαν καὶ συλλήβδην τὸ τῶν βίων ἐπίπονον καὶ σκληρόν, θεωροῦντες δὲ τὴν τῶν ἡθῶν αὐστηρίαν, ἥτις αὐτοῖς παρέπεται διὰ τὴν τοῦ περιέχοντος ψυχρότητα καὶ στυγνότητα τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς τόποις ὑπάρχουσαν, ᾧ συνεξομοιοῦσθαι περὺν ἔχμεν πάντες ἄνθρωποι κατ' ἀνάγκην· οὐ γὰρ δι' ἄλλην, διὰ δὲ ταύτην τὴν αἰτίαν κατὰ τὰς ἐθνικὰς καὶ τὰς ὁλοσχερεῖς διαστάσεις πλεῖστον ἀλλήλων διαφέρομεν ἤθεσί τε καὶ μορφαῖς καὶ χρώμασιν, ἐτι δὲ τῶν ἐπιτηδευμάτων τοῖς πλείστοις. Βουλόμενοι δὲ μαλάττειν καὶ κινᾶν τὸ τῆς φύσεως αὐθαδὲς καὶ σκληρόν τὰ τε προειρημένα πάντα παρεισήγαγον καὶ πρὸς τοῦτοις συνόδους κοινὰς καὶ θυσίας πλείστας ὁμοίως ἀνδράσι καὶ γυναῖξι κατέθισαν, ἐτι δὲ χοροὺς παρθένων ὁμοῦ καὶ παίδων, καὶ συλλήβδην πᾶν ἐμνηχάνησαντο, σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέλειαν διὰ τῆς τῶν ἔθισμῶν κατασκευῆς ἐξημεροῦν καὶ

πραϋνεῖν. Ὡν Κυναῖθεις ὀλιγορήσαντες εἰς τέλος, καὶ ταῦτα πλείστης δεόμενοι τῆς τοιαύτης ἐπικουρίας διὰ τὸ σκληρότατον παρὰ πολὺ τῆς Ἀρκαδίας ἔχειν ἀέρα καὶ τόπον, πρὸς αὐτάς δὲ τὰς ἐν ἀλλήλοις παρκατρίβας καὶ φιλοτιμίας ὀρμήσαντες τέλος ἀπεθῆρηώθησαν οὕτως ὥστε μὴδ' ἐν ὁποίᾳ γεγενέναι τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἀτεβήματα μείζονα καὶ συνεχέστερα... Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν εἰρησθῶ χάριν τοῦ μὴ διὰ μίαν πόλιν τὸ κοινὸν ἦθος διαβάλ्लεσθαι τῶν Ἀρκάδων, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ μὴ νομίσαντας ἐνίους τῶν κατοικούντων τὴν Ἀρκαδίαν περιουσίαις χάριν τὰ κατὰ μουσικὴν ἐπὶ πλεῖτον ἀσκεῖσθαι παρ' αὐτοῖς ὀλιγορεῖν ἐγγχειρῆσαι τούτου τοῦ μέρους, ἔτι δὲ καὶ Κυναῖθῶν ἐνεκα, ἐν' ἃν ποτ' αὐτοῖς ὁ Θεὸς εὖ δῶ, τραπέντες πρὸς παιδείαν ἡμερῶσιν αὐτοῦς, καὶ μάλιστα ταύτης πρὸς μουσικὴν οὕτω γὰρ μόνως ἂν λήξαίεν τῆς τότε περὶ αὐτοῦς γενομένης ἀγριότητος.

Οὕτω πραγματεύονται τὰ παιδαγωγικὰ ζητήματα οἱ ἀθάνατοι πρόγονοι ἡμῶν! Ἐὰν δὲ ἦτο δυνατόν πως νὰ διηνοιγόντο ποτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων ἀκέραιοι καὶ ἀκήρατοι οἱ βαρύτιμοι παιδαγωγικοὶ θησαυροὶ οἱ ἐγκατακλεισμένοι ἐν ταῖς πολυτίμοις σελίσαι τῶν ἀθανάτων ἔργων τῶν ἐλλήνων συγγραφέων, ἀμφιβάλλω ἂν θὰ ὑπῆρχέ τις πλεόν τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν, ὅστις ἡμέραν καὶ νύκτα δὲν θὰ ἐνδιέτριβεν ἐνθουσιωδῶς περὶ αὐτούς, πληροῦντες δ' οὕτω πάντες τὸν μὲν νοῦν αὐτῶν γνώσεων πολυτιμοτάτων, τὸ δὲ συναίσθημα αὐτῶν ζήλου πρὸς τὰ πάτρια διαπύρου, πάντως παρλίττοι θὰ ἐγίναντο τοῖς ἐν τοῖς ἔλλησι μαθηταῖς αὐτῶν ἐγγενήσεως φρονήματος ἑλληνικοῦ ὑψηλοτάτου. Πόσας λαμπρὰς παιδαγωγικὰς παρατηρήσεις δὲν ἔχει

ὁ χαριέστατος Λουκιανὸς ἐν τῷ πεμπόλλοις αὐτοῦ συγγραμμάσιν! Ποῦ τῶν νῦν συγγραμμάτων δύναται τις νὰ ἀναγνώσῃ λαμπρότερον ἐπαινον τῆς παιδείας τοῦ ἐν τῷ Ἐνύπνιῳ (9-16) ἀπαντῶντος; Πόσον ἐπιχαρίτως καὶ πόσον φιλοσοφικῶς ἐκθέτει ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ Ἀνάχαρσιδι αὐτοῦ (21-23) τὴν βαρυτάτην παιδαγωγικὴν γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ ἀναρριπίζεται τὸ πρῶτον μὲν διὰ τῆς μουσικῆς, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἀριθμητικῆς, προΐουσης δὲ τῆς ἡλικίας διὰ τῶν γνομῶν τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, διὰ τῆς ἀνκμνήσεως τῶν παλαιῶν ἔργων, διὰ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἱστορίας, διὰ τῶν νόμων καὶ τοῦ θεάτρου! Τίς περιέγραψεν χαριέστερον καὶ φιλοσοφικώτερον τοῦ Λουκιανοῦ (Ἀνάχαρσις 20) τὴν ἐγωγὴν τῶν Ἀθηναίων; Δὲν εἶπεν ὁ Λουκιανὸς (Εἰκόνες 16) ὅτι πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν αἰτίαι εἶναι ἡ παιδεία; Δὲν συνέστησε θερμότατα τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ τὴν ὀρχησιν ἰδίως ὡς εὐρυθμίας καὶ εὐμουσίης καὶ εὐσχημοσύνης καὶ κινήσεως ἐμμελοῦς παρὰγωγικῆς; (Περὶ ὀρχήσεως 25). Ποίης δὲ παιδαγωγικῆς βαρύτητος εἶναι ἄρα γε τοῦ Λουκιανοῦ τοῦτο «καὶ τὸν ἄριστα παιδεύειν ἀνθρώπους προαιρούμενον (ἡγεῖτο χρῆναι) τοῦτο μὲν ψυχῆς, τοῦτο δὲ σώματος, τοῦτο δὲ ἡλικίας τε καὶ τῆς πρότερον ἀγωγῆς ἐστοχάσθαι, ἵνα μὴ τὰ παρὰ δύναμιν ἐπιτάττειν ἐλέγχηται;» (Νιγρῖνος 28). Τὰ συγγραμμάτια τοῦ Λουκιανοῦ τὰ ἐπικαλούμενα Εἰκόνες, περὶ Ὀρχήσεως, Πλοῖον ἢ Εὐχαί, Δημοσθένους ἐγκώμιον, ἀλλὰ μάλιστα τὸ Ἐνύπνιον καὶ ὁ Ἀνάχαρσις εἶναι μεστὰ βαρυτάτων παιδαγωγικῶν μαργαριτῶν.

Κατωτέρως ἀξίας δὲν εἶναι οὔτε τὰ περὶ τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ ὡς ἄριστα φιλοσοφούμενα οὔτε

τὰ τοῦ Πορφύριου καὶ Πρόκλου καὶ Λογγίνου (ἐν τῷ συγ-
 γραμματίῳ αὐτοῦ περὶ ὕψους) περὶ παντοδραπῶν παιδευτικῶν
 ζητημάτων λεγόμενα· διότι σπανίως παρὰ τοῖς νεωτέροις δύ-
 ναταί τις νὰ ἴδῃ ὀρθότερας γνώμας τῶν τοῦ Λογγίνου περὶ
 τῆς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐξόχων συγγραφέων ὠφελείας
 τῶν ἀναγινωσκόντων (186 v.), περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς
 ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεως τῆς μεθέσεως (178 v.), περὶ τῆς
 τέχνης καὶ τῆς μεγαλοφυΐας (201 v.), περὶ τῆς ὑψηλῆς
 οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ ἡ φύσις ἐνέφυσεν ἄμαχον ἑ-
 ρωτα παντός ἀεὶ τοῦ μεγάλου καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν διαι-
 μονιωτέρου (200 r.), περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ὀλιστικοῦ πνεύ-
 ματος τῆς ἐποχῆς ἀπομαρνήσεως τῆς μεγαλοφυΐας (206 r.),
 περὶ τῶν δουλοπρεπῶν ἡθῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ γενναίας
 ἀνατροφῆς τῆς ψυχῆς (182 v.) καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τῆς
 μεθόδου (179 v.). Ὁ Πορφύριος δὲ ἐν τῷ Πυθαγόρου βίῳ (22)
 εἶναι· ὁ εἰπὼν “φυγαδευτέον πάσῃ μηχανῇ καὶ περικοπτέον
 πυρὶ καὶ σιδήρῳ καὶ μηχαναῖς παντοίαις ἀπὸ μὲν σώμα-
 τος νόσον, ἀπὸ δὲ ψυχῆς ἀμαθίαν, κοιλίας δὲ πο-
 λυτέλειαν, πόλεως δὲ στάσιν, οἴκου δὲ διχοφροσύνην, ὁμοῦ
 δὲ πάντων ἀμετρίαν.» Ὁ αὐτὸς εἶπεν ὅτι ἡ ἀπαιδευσίς εἶναι
 ἡ μήτηρ πασῶν τῶν ἀθλιοτήτων (πρὸς Μάρκελλον 9 καὶ
 16), ὅτι μόνον ὁ νοῦς τὸ τε καλὸν καὶ ἀγαθὸν δύναται νὰ
 γείνη καλὸς καὶ ἀγαθός (πρὸς Μάρκελ. 11), ὅτι ἡ διδασκα-
 λία τελειοῖ τὸν λόγον (περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων 3, 23.) Καὶ
 οὗτος ἐλάλησε περὶ τῆς ἐξόχου παιδευτικῆς δυνάμεως τῆς
 γνώσεως (περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων 4, 6) καὶ τῆς ποιή-
 σεως (ἐνθ. ἀνωτέρ. 1, 41) καὶ τῆς μουσικῆς (ἐνθ. ἀνω-
 τέρ. 30, 32, 33, 38.), περὶ τῶν ἐγκυκλίων μεθημα-
 τῶν, τῆς γραμματικῆς τουτέστι καὶ ῥητορικῆς καὶ φιλοσο-
 φίας καὶ τῶν τεσσάρων τεχνῶν τῶν ὑπ' αὐτὴν καιμένων, τῆς

ἀριθμητικῆς καὶ μουσικῆς καὶ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας (ἀπόσπ. φιλοσόφ. ιστορίας 19), περὶ τοῦ διττοῦ σχήματος τῆς διδασκαλίας (περὶ ἀποχ. ἐμφύχ. 1, 37), περὶ τῆς τεχνικῆς ἀγωγῆς (ἐνθ. ἀνωτ. 48). Εἰς τὸν Πρόκλον δυνάμεθα ἐπωφελέστατα νὰ ἀναγνώσωμεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πῶς τὰ τρία μαθήματα, τὰ γράμματα, τὸ κιθαρίζειν καὶ τὸ παλαίειν συντελοῦσιν εἰς τὴν ὅλην πολιτικὴν ἀρετὴν (εἰς τὸν Πλάτωνα πρῶτον Ἀλκιβιάδην, 1, σελ. 193-195 ἐκδ. Fr. Creuzer 1820), περὶ τῶν ιδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ τε παιδεύοντος καὶ παιδευομένου (αὐτόθι 1, 151-154), περὶ τῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας διαφορῶν ιδιοτήτων τῶν ἀνθρώπων (αὐτόθι 1, 196), περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς ἐπὶ τῆς ψυχικῆς διπλάσεως (αὐτόθι 1, 197.)

Ἄλλ' ὅ,τι παιδαγωγικὸν παρὰ τούτοις διεσπαρμένον εἶναι καὶ μετ' ἄλλων πρὸς ἄλλας ἀνθρωπίνους βιωτικὰς περιπετείας προσφόρων διδαγμάτων ἐγκαταμειγμένον ὑπάρχει, εὐρίσκεται συνηθροισμένον καὶ ὡς τελεώτατα διατετυπωμένον εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλούταρχον.

Ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλούταρχος πολλοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν περὶ παιδαγωγικῶν ζητημάτων πραγματευόμενοι καὶ ὅτε μὲν ἀκροθιγῶς τούτων ἀπτόμενοι, ὅτε δὲ καὶ σφόδρα ἐπισταμένως καὶ λίαν ἀπηκριβωμένως περὶ αὐτὰ ἐνδιατρίβοντες (1) οὐδὲν τῶν ἀξίων

Σημ. 1. ὁ Πλάτων εἰς 1033 μέρη, ὁ Ἀριστοτέλης εἰς 545 καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς 87 μὲν μέρη τῶν ἡθικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, εἰς 212 δὲ τῶν παραλλήλων αὐτοῦ βίων πλὴν τῶν τριῶν καθαρῶς παιδαγωγικῶν αὐτοῦ μονογραφιῶν «Περὶ παιδων ἀγωγῆς» «Πῶς δεῖ τῶν γέων ποιημάτων ἀκούειν» καὶ «περὶ τοῦ ἀκούειν.»

λόγου παιδαγωγικῶν θεμάτων ἀφῆκαν ἀνεπίσκεπτον, ἔσονται δὲ ἐν ταῖς κυριωτάτοις αἱ μὲν γινώμαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα καλλιπρεπέστατα παρὰδείγματα παιδαγωγικῆς ὀρθογνώμοσύνης νηφαλιωτάτης καὶ μεθοδολογικῆς ζητήσεως ἀκριβεστάτης καὶ καλλιλογικῆς συνθέσεως γλῶσσωτάτης· τὰ δὲ συγγράμματα αὐτῶν εἰσὶν ἂν ὕδωρ ῥέῃ καὶ δένδρεα μακρὰ τεθῇλη πηγὰς ἀείρουτο καὶ διευγέσταται θεωριῶν παιδαγωγικῶν πολυτιμοτάτων καὶ συμπαρασμάτων ἀνθρωπικωτάτων.

Τῆς πολιτικῆς τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ἔργον, λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι ἡ ἀνατροφή τῶν πολιτῶν (Νόμ. α'. 631. B), καθῆκον δὲ πρῶτιστον καὶ ὕψιστον ἔχουσιν οἱ προϋστάμενοι αὐτῆς· νὰ ἐπιμελῶνται τῶν νέων (Εὐθύφ. 2 D), διότι ἡ ποιότης τῶν καθ' ἑκάστην πολιτῶν ἀντικείμεται τὴν ποσότητι (Πολιτ. δ'. 422 D), ἡ δὲ πόλις δὲν σώζεται διὰ τῶν νόμων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀνατροφῆς τῶν πολιτῶν αὐτῆς (Πολιτ. δ'. 425 B C.), καθόσον οὐδὲν χωρὶς ὀρθῆς παιδείας σώζει τὰ ἔθνη (Νόμ. γ'. 694 B. 697 E. 698 A.), ἀλλ' οἷα ἡ παιδεία τοιαύτη καὶ ἡ τύχη ἀνθρώπων τε καὶ ἐθνῶν καὶ πολιτειῶν (Νόμ. γ'. 695 E.)· πρὸς τοῦτο δὲ δεόν νὰ προκριθῇ ὁ ἀριστος τῶν πολιτῶν ὡς ἐπιμελητὴς πάσης τῆς παιδείας θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων ἔχων ἐν νῷ αὐτός τε καὶ οἱ προκρίναντες αὐτὸν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῆ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς παιδείας εἶναι τῶν ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστη (Νόμ. στ'. 765 D· τὴν ἀρχὴν ταύτην, ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην σπουδαίαν ἀρχὴν, πρέπει νὰ ἄρχωσιν οἱ πρεσβύτατοι τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ οἱ ἐναρעτώτατοι καὶ οὐχὶ οἱ νέοι· διότι "νέοις ἄρχων μὴ σοφοίς, εἰ μὴ κακὸν ἀπεργάσασαί τι μέγα, πολλῇ χρεῖται ἂν ἀγνοῇ τύχῃ" (Νόμ. α. 640 D). Ὁ ἀρ-

χιων καὶ ἐπιμελητῆς τῆς ὅλης κατὰ τὴν πόλιν παιδείας οὗτος ἔργον ἔχει νὰ φροντίζῃ ἀνεκδοτῶς ἡμέραν καὶ νύκτα περὶ τῆς ἀρίστης ἡθικῆς ποιότητος τῶν παιδευτῶν (Μένων 92 B—95), διότι μᾶλλον τὸ χρηστὸν παράδειγμα τῶν προισταμένων εἴτε τῆς ἐκπαιδεύσεως εἴτε τῆς ὅλης πολιτείας εἴτε τῆς οἰκογενείας μεταπλάσσει καὶ μετασχηματίζει τὰ ἥθη τῶν νέων ἢ ἡ διδασκαλία καὶ οἱ λόγοι αὐτῶν (Νόμ. δ'. 729 B· πολλὴν προσοχὴν ὁ ἐπιμελητῆς τῆς παιδείας καὶ ἐν γένει ἡ πολιτεία πρέπει νὰ καταβάλλῃ εἰς τὴν ὀρθὴν κατ' οἶκον ἀνατροπὴν, διότι αὕτη ἔχει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας ἢ μὴ τῆς ὅλης πολιτείας (Νόμ. ζ'. 790 B. 807 E), ὡς οὖσα τὸ κυριώτατον αἷτιον τῆς διαφορότητος τῶν ἡθῶν τῶν πολιτῶν, ἐφ' ὧν καὶ μόνον στηρίζεται ἡ εὐδαιμονία ἢ ἡ κακοδαιμονία τῆς ὅλης πόλεως (Νόμ. ζ'. 788 A), τοῦτο δὲ, διότι διὰ τῶν ἀγράφων νόμων, διὰ τῶν ἡθῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων πόλεις ξυνθεῖται ἀνευδὲ ἀλλήλων ἐκότερα τούτων οὐκ ἔστι μόνιμα (Νόμ. ζ'. 793 B. D.)

Ἡ παιδεία εἶναι καθολικὴ καὶ ἀναγκαστικὴ (Νόμ. στ'. 804 D), τὰ τέκνα εἶναι τῆς πόλεως καὶ οὐχὶ τῶν γονέων (Νόμ. στ'. 804 D), διότι οὐχὶ μόνον τὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ ὁ οἶκος καὶ τὸ γένος πᾶν καὶ αἱ περιουσίαι ἀνήκουσιν εἰς τὴν πολιτείαν (Νόμ. θ'. 877 D. i. α'. 923 B.), “ἕκαστος δ' ἡμῶν οὐχ' αὐτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἢ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι, πολλὰ δὲ καὶ τοῖς καιροῖς δέδοται τοῖς τὸν βίον ἡμῶν καταλαμβάνουσιν,” (Ἐπιστολ. θ'. 358 A B). Ὁρθόν δὲ εἶναι παιδείαν οἱ ἄνθρωποι μόνον ταύτην τὴν τροφὴν νὰ προσαγορεύσωσι “τὴν πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδείαν, ποιεῦσαν ἐπιθυ-

μητήν τε καὶ ἑραστὴν τοῦ πολίτην γανέ-
σθαι τέλεον, ἄρχεσθαί τε καὶ ἄρχειν ἐπι-
στάμενον μετὰ δίκης (Νόμ. α'. 643 E), πᾶς τις δὲ
πρέπει νὰ ἐπιθυμῇ "ταύτης τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς, ἣ οἱ
ἄνθρωποι τὰς τε οἰκίας καὶ τὰς πόλεις καλῶς διοικοῦσι
καὶ τοὺς γονέας τοὺς αὐτῶν θεραπεύουσι καὶ πολίτας καὶ
ξένους ὑποδέξασθαι τε καὶ ἀποπέμψαι ἐπίστανται ἀξίως ἀ-
γαθοῦ ἀνδρός;" (Μένων 91 A).

Οἱ μετὰ πολλὴν προσοχὴν ἐκλεχθέντες διδάσκαλοι οὗ-
τοι πρέπει νὰ μισθώνωνται ὑπὸ τῆς πόλεως (Νόμ. ζ'. 813
E. 804 C. D.), πρέπει δὲ νὰ συνδιδάσκωνται μέχρι τοῦ ἑ-
κτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν κοινῶς ἄρσενα καὶ θήλεα,
μεθ' ὃν χρόνον ὅσον νὰ ἀποχωρίζωνται καὶ ἰδίᾳ ἐκάτερον τῶν
φύλων νὰ διδάσκηται τὰ τῇ φύσει καὶ τῷ προορισμῷ αὐτῶν
ὁμολογούμενα (Νόμ. ζ'. 794 C). Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ
ὁ διδάσκαλος δύο τινὰ μάλιστα πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν· πρῶ-
τον νὰ διδάσκη «ὅ, τι τῇ πόλει τε ἄριστον καὶ γέ-
νει... τὸ ἐνὸς ἐκάστου κατὰ τιθεῖς ἐν μοίραϊς
ἐλάττωσι» (Νόμ. ια'. 923 B) καὶ δεύτερον «τὸ χωρὶς τι
τῶν ἄλλων πρᾶττειν διδάξαι τὴν ψυχὴν ἐθεσι-
μῆτε γινώσκειν μῆτε ἐπίστασθαι τὸ παράπαν,
ἀλλ' ἀθρόον ἀεὶ καὶ ἅμα καὶ κοινὸν τὸν βίον ὅτι
μάλιστα πᾶσι πάντων γίγνεσθαι (Νόμ. ιβ'. 924
E). Οἱ διδάσκαλοι καὶ ἡ κοινωνία θὰ παιδεύωσι τοὺς νεαροὺς
πολίτας ἐν τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῇ σωφροσύνῃ καὶ τῇ φρονήσει,
τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀφροσύνην ἐκ παντὸς τρό-
που ἐκτρέβοντες καὶ ἐξωθοῦντες καὶ ἐκσπῶντες, διότι «φθείρει
ἡμᾶς ἀδικία καὶ ὕβρις μετ' ἀφροσύνης, σώζει δὲ δικαιοσύνη καὶ
σωφροσύνη μετὰ φρονήσεως» (Νόμ. ι. 906 A)· διὸ πρῶτιστα

πάντων καθήκον ἔχουσιν οἱ πεκιδευταὶ νὰ ἐγγεννήσωσι τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν τὴν θεοσεβειαν (Πολιτ. β'. 374 E - 383 E), διότι ἡ ἀσεβεια τῶν νέων εἶναι ἡ αἰτία τῆς διαφθορᾶς τῆς πολιτείας, ἐξ ἧς προέρχεται ὁ τέλειος ἀφρητισμός τῆς πατρίδος, ὃν οὔτε ἡ πληθὺς οὔτε ἡ ὀρθότης τῶν νόμων οὔτε αἱ τιμωρίαι, τῶν νέων ἀσεβῶν γενομένων, δύνανται νὰ ἐπίσχωσιν (Νόμ. ε. 889 — 896). Μετὰ τὴν εὐσεβειαν ἔπεται ἡ φιλοπατρία (Πολιτ. γ'. 414 C-417 B), καθόσον ἕκαστος πρέπει νὰ θαρραλεύῃ τὴν πατρίδα μειζόνως ἢ ἡ μήτηρ τὰ τέκνα αὐτῆς (Νόμ. ε'. 740), πρέπει δὲ » ὥς περὶ μητρὸς καὶ τροφοῦ τῆς χώρας ἐν ᾗ εἰσι βουλεύεσθαι τε καὶ ἁμύνειν αὐτοὺς, ἐάν τις ἐπ' αὐτὴν ἔη, καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων πολιτῶν ὡς ἀδελφῶν ὄντων καὶ γηγενῶν διανοεῖσθαι» (Πολιτ. γ'. 414 E). Ὁ ἐγωῖσμός, χωρὶς νὰ παρμεληθῇ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τὸ ἰδιοφῦς καὶ ἰδιόρρυθμον ἑκάστου (Πολιτ. δ'. 423 D. 433 A), πρέπει ὡς πηγὴ πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀμαρτημάτων ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποξηρανθῇ (Νόμ. ε'. 731 E), ἵνα ἐθισθῇ δὲ ὁ πᾶς εἰς τὴν ἀνδρείαν, εἰς τὴν ἐγκράτειαν, εἰς τὴν ὀσιότητα, εἰς τὴν ἐλευθεριότητα, εἰς τὴν σωφροσύνην (Πολιτ. γ'. 395 C), εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας εὐπείθειαν καὶ τὴν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος τυφλὴν ὑπακοήν (Πολιτ. γ'. 386 A—392 C), διότι πᾶσα ψευδὴς περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας γνώμη ἀνεπισχέτως ἀγαι εἰς τὸν ὀλεθρον τῆς πολιτείας, καθόσον ὁ ἐγωῖσμός προτρέπει τὸν ἄνθρωπον «μὴ ἐθέλειν τοῖς ἄρχουσι δουλεῖν — φεύγειν πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ πρεσβυτέρων δουλεῖν καὶ νομοθέτησιν—νόμων ζητεῖν μὴ ὑπηκόοις εἶναι — ὅρκων καὶ πίστεων καὶ τὸ παράπαν θεῶν μὴ φροντίζειν» ταῦτα

δὲ πάντα εἶναι αὐτόχρομα δικλυτικὰ τῆς πολιτείας (Νόμ. γ'. 701 B),

Ἡ ἀνατροφή τῶν ἀνθρώπων ἔρχεται καὶ πρὸ τῆς γεννήσεως ἐπὶ ἐπ.μελείας καταβλλομένης περὶ τὴν σωματικὴν ῥώμην καὶ τὴν ψυχικὴν εὐεξίαν τῶν μελλόντων εἰς γάμου κοινωσίαν νὰ συνέλθωσιν, ἐξακολουθεῖ κατὰ τὴν ἐμβρυακὴν ἡλικίαν καὶ παρατείνεται ἀπὸ τῆς πρώτης τῆς γεννήσεως ἡμέρας μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνθρώπου (Νόμ. ζ'. 788 A καὶ ἐξ.), διήκει δὲ ἐπὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν πολιτείαν, ἐπὶ τῶν νηπίων (Νόμ. ζ'. 819 B), ἐπὶ τῶν ὄρφανῶν (Νόμ. ια'. 926 D καὶ ἐξ.) ἐπὶ τῶν θηλέων (Νόμ. ζ'. 804 E. στ'. 764 D) ἐπὶ τῶν ἀρρένων («καὶ τούτων τῶν μισθωτῶν διδασκάλων —μαθητὰς τοὺς ἐν τῇ πόλει παῖδας τε καὶ ἀνδρας καὶ κόρας καὶ γυναῖκας» Νόμ. ζ'. 813 E). Τὰ μαθήματα δὲ τὰ διάφορα τὰ ἀναλόγως τοῦ φύλου καὶ τῆς ἡλικίας διδασκόμενα εἶναι οἱ μὺθοι, ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραμματικὴ, ἡ ποίησις, ἡ γραφὴ (καλλιγραφία καὶ ταχυγραφία) ἡ γεωγραφία («κινδυνεύει γὰρ οὐδενὸς ἐλαττον μάθημα εἶναι δι' ἀκριβεῖς ἐπίστασθαι πάντας τὴν αὐτῶν χώραν» Νόμ. στ'. 763 B), ἡ λογιστικὴ, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία, ἡ διαλεκτικὴ, ἡ φιλοσοφία, τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα, ἡ γραφικὴ, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ· ταύτης δὲ ἰδίως αἱ παιδιαὶ, ἡ ὄρχησις, ἡ πᾶλη, ἡ πυγμὴ, ἡ θήρα, ἡ ἵππασία, τὰ τόξα, τὰ ἀκόντια, αἱ σφενδόνας καὶ ἐν γενεῇ τὰ γυμνάσματα πάντα τὰ ἐθίζοντα μὲν εἰς τὴν ἀνδρείαν, ἥτις εἶναι θεῖόν τι πρᾶγμα (Νόμ. ζ'. 724 A), συνταίνοντα δὲ εἰς τὴν πολεμικὴν ἀνατροφὴν (Νόμ. η'. 829 A. ζ'. 794 D).

Ἡ μάθησις πρέπει νὰ γίνηται οὐχὶ βίᾳ ἀλλὰ παιδιᾷ (Πολιτ. στ'. 536), διότι πλὴν τῆς ὀλικῆς πρέπει καὶ τῆς εἰδικῆς τοῦ πνεύματος ἀναπτύξεως αὕτη νὰ στοχάζηται (Θιαίτ. 149—161 B). διὸ πρέπει ἡ ὕλη ἡ διδασκαλικὴ νὰ ᾔηαι ψυχολογικῶς κατατεταγμένη (Φαίδρ. 277 B), ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ ᾔηαι ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως (Νόμ. ζ'. 819 B), ὅ ἐστι δεικτικὴ (κτὸ δειξαὶ λέγω εἰς τὴν τῶν ὀφθαλμῶν αἴσθησιν καταστῆσαι... εἰς τὴν τῆς ἀκοῆς αὖ αἴσθησιν καταστῆσαι, (Κρατύλ. 430 E), διότι προτιμότερα εἶναι ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων μάθησις ἢ ἡ ἐκ τῶν ὀνομάτων (Κρατύλ. 439 d) καὶ τοῦτο, διότι ἐναργεστέρᾳ γίνεται ἡ γνῶσις διὰ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν παραδειγμάτων ἢ διὰ τῶν λέξεων (Πολιτικός 271 C). Ἐπειδὴ δὲ ἡ διὰ τῆς εὐρέσεως μάθησις εἶναι ἀσφαλεστέρᾳ τῆς διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τοῦτο πρέπει τῆς ἐρωτηματικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας καὶ πολλὴ καὶ ὀρθὴ χρῆσις νὰ γίνηται (τοῦτο εἶναι ἡ ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ περιώνυμος μαλειευτικὴ ἢ Σωκρατικὴ ἢ ἐπακτικὴ ἢ συνθετικὴ μέθοδος (ἰδ. Μένων καὶ Ἐπινομ. 931 C). εὐκολύνεται ἐπίσης ἡ μάθησις καὶ διὰ τοῦ ἀποστοματισμοῦ, τῆς ὑφηγήσεως καὶ τοῦ λέγειν δι' εἰκόνων (Γοργ. 517 D), φευκτέον ὅμως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τὴν ποικιλίαν ὡς συνταράττουσαν τὸ πνεῦμα καὶ δυσχεραίνουσαν τὴν μάθησιν (Νόμ. ζ'. 812 E).

Οἱ παιδευτικοὶ τρόποι πρέπει νὰ ᾔηαι οἱ ἐπαινοὶ, οἱ φόβοι, αἱ νουθετήσεις, αἱ προτροπαὶ, αἱ κολάσεις καὶ αἱ τιμωρίαι· ἐν τῇ χρήσει δὲ τούτων πρέπει πρῶτιστα πάντων ἡ ἰδιοφυία ἡ ἀτομικὴ, ἡ διάθεσις καὶ τὸ ἦθος τουτέστι τοῦ παιδευομένου ἐπιμελῶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν, διὸ καὶ δὲν πρέπει διὰ τὸ αὐτὸ παράπτωμα εἰς πάντας αἱ αὐταὶ τιμωρίαι νὰ ἐπιβάλλωνται (Νόμ. θ'. 892 B). εἰτα δὲ

πρέπει καὶ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς πολιτικῆς συνέσεως νὰ μὴ εἶναι χωρὶς ὁ διδάσκαλος, διότι τὰ κέντρα καὶ αἱ μαστιγώσεις ποιοῦσι τὰς ψυχὰς ἀνδραποδώδεις (Νόμ. στ'. 777 B)· ἐπεὶ δὲ διὰ τὰς ἀταξίας τῶν παιδίων ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι, διὰ τοῦτο πρέπει, ὅσῳ οἱ παῖδες εἶναι ἄλογοι, ἄμελες, ἄτακτοι καὶ ἄγριοι, οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν νὰ κολλάζωνται (Νόμ. θ'. 867 D. πρὸ βλ. καὶ Πρωτ. γ. 323 D).

Ἐκ τοῦ ὄνυχος τὸν λέοντα. Καὶ ἡ βραχυτάτη αὕτη ἐκθεσις ὀλιγίστων ἐκ τῶν παμπόλλων παιδαγωγικῶν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων ἀρκεῖ νὰ πείσῃ πάντα ὅτι οὐδεμία τῶν οὐσιῶν παιδαγωγικῶν γνωμῶν, αἵτινες κοινῶς θεωροῦνται κακορθώματα τῆς νεωτέρας παιδαγωγίας, ἀληθῶς εἶναι νεωτέρα. Ὁ Ῥουσσώ εἰπέ ποτε ἐν τῷ *Emil* αὐτοῦ ὅτι ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὸ ἄριστον παιδαγωγικὸν βιβλίον· ἡμεῖς ἐξ ὅλης ψυχῆς παρδεχόμενοι τοῦτο τολμῶμεν ἐπὶ πλέον νὰ δυσχερισθῶμεν ὅτι καὶ μόνον τὸ ζ'. βιβλίον τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ πάμπολλα τῶν μεγάλων μεγιστῶν νεωτέρων παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα εἰς μορφολογικὰς ἀριστολογίας καὶ ἀπεραντολογίας καὶ κενολογίας καὶ μικρολογίας ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ πλατύτατα ἐκχεόμενα πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ περιλαμβάνωσι συλλήβδην πάντα ὅ,τι καὶ μόνον τὸ ἐν τοῦτο Πλατωνικὸν βιβλίον οὐσιῶδες καὶ σπουδαῖον περιλαμβάνει.

Καὶ τοιούτα μὲν τὰ πλατωνικά.

Ποίᾳ δὲ ἀξίᾳ παιδαγωγικῆς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι τὸ πρῶτιστον ἔργον τοῦ νομοθέτου εἶναι ἡ περὶ τῆς παιδείας τῶν νεοτῶν γενεῶν ἐπιμέλεια (Πολιτικῶν Θ, κεφ. 1. σελ. 1337, α, 11. Ἠθικ. Νικομάχ. Κ, 10. 1180, β, 24.); ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ᾖ μία καὶ ἡ αὐτὴ πάντων καὶ ταύτης ἡ ἐπιμέλεια νὰ ᾖ κοινὴ καὶ μὴ κατ' ἰδίαν.

(Πολιτ. Θ, 1. 1337, α, 21); ὅτι τὸ νὰ ἦναι σπουδαία ἡ πόλις δὲν εἶναι ἔργον τύχης, ἀλλ' ἐπιστήμης καὶ προαιρέσεως· ἡ ὀρθὴ δὲ παιδεία καλλιστώσκει τοὺς καθ' ἑκάστον πολίτας σπουδαίους γίνεται παρκετία τοῦ νὰ ἀποβῇ καὶ ἡ ὅλη πόλις σπουδαία (Πολιτ. Η, 13. 1322 Α, 31); ὅτι ἡ ἐνότης τῆς πολιτείας σώζεται μόνον διὰ τῆς κοινῆς παιδείας καὶ οὐχὶ διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ κοινογαμίας, ὡς ὁ Πλάτων φρονεῖ (Πολιτ. Β, 5. 1263, β, 37); ὅτι ἡ παιδεία πρέπει ἐκάστοτε νὰ ἦναι ἀνλόγος πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτείας (Πολιτ. Ε, 9. 1310, α, 12); ὅτι τὴν μεγίστην δύναμιν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ παιδεία (Πολιτ. Γ, 13. 1283, α, 24. Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον κεφ. 1. σελ. 1421, α, 15); Ποίαις δὲ βαρύτητος εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἑξῶν, τῶν δύο τούτων ἐνεργημάτων μέσων πρὸς τὴν τελείαν ἀνατροφὴν τοῦ ἀνθρώπου; «τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἡ μόνον μετέχει τοῦ θεοῦ τῶν ἡμῖν γνωρίμων ζώων ἡ μάλιστα πάντων» (Περὶ Ζώων μερίων Β, 10. 656, α, 7) τὴ ἐν ἡμῖν θεῖον εἶναι ὁ νοῦς, ὅνπερ ὁ θεὸς φῶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ψυχῇ (Ἠθικ. Νικομ. Κ, 7. 1177, β, 30 Ῥητορικ. Γ, 10. 1411, β, 12), ὅταν δὲ ὁ νοῦς προστατῇ τῶν φύσει ἐκαστῶ ὑπαρχόντων ἡδῶν ρυθμίζων αὐτὰ καὶ πρὸς τὸ καλὸν κατευθύνων, τότε καὶ μόνον τότε γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀγαθὸς καὶ σπουδαῖος καὶ φρόνιμος (Ἠθικ. Νικομ. Ζ, 13. 1144, β, 25,) διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι γίνονται οἱ ἄνθρωποι διὰ τριῶν. Τὰ τρία ταῦτα εἶναι φύσις, ἔθος, λόγος· διότι πρῶτον εἶναι ἀνάγκη νὰ φυῇ ἕκαστος ἄνθρωπος καὶ οὐχὶ ζῶον, εἴτα δὲ καὶ ποιὸς τις τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, ἐπιδεκτικὸς διαπλάσεως· καὶ τὰ μὲν ἄλλα τῶν ζώων μάλιστα μὲν τῇ φύσει ζῇ, ὀλίγα δὲ καὶ τοῖς ἔθουσιν, ἄνθρωποι

πος δὲ καὶ λόγῳ, ἐπειδὴ αὐτὸς μόνον ἐκ πάντων τῶν ζώων ἔχει λόγον· ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα φύσις, ἔθνη καὶ λόγος πρέπει οὕτω πρὸς ἀλλήλα νὰ συμφωνῶσιν ὥστε ὅ,τι ὑπὸ τοῦ λόγου ὡς ὀρθὸν κριθῇ, καὶ διὰ τῶν ἐθνῶν νὰ ᾔναι ἐν τῇ ὀντώσει αὐτοῦ εὐκόλον. Ἀλλὰ τῆς μὲν φύσεως δημιουργὸς δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τῆς τοιούτης ὁμῶς ἡ τοιούτης τοῦ λόγου διχπλάσεως καὶ τῆς τῶν ἡθῶν κατευθύνσεως δημιουργὸς εἶναι μόνον ἡ παιδεία (Πολιτικ. Η, 13. 1332, α, 38)· διὰ τῆς παιδείας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, τῆς ἑξέως τουτέστιν ἐκείνης ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἐκυτοῦ ἔργον ἐκτελεῖ ('Ηθικ. Νικομ. Β, 5. 1106, α, 22). Διττὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἀρετὴ, ἡ μὲν διανοητικὴ, ἡ δὲ ἠθικὴ· καὶ ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον γεννᾶται καὶ αὐξάνει ἐκ τῆς διδασκαλίας, διὸ δεῖται ἐμπειρίας καὶ χρόνου, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίγνεται καὶ οὐχὶ ἐκ διδασκαλίας ('Ηθικ. Νικομ. Β, 1. 1103, α, 14), τὸ εἰδέναι δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐγγενήσῃ τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ μόνον ἡ ἑξὶς καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς, διότι ἐάν ᾔσαν οἱ λόγοι αὐτάρκεις πρὸς τὸ ποιῆσαι ἐπιεικεῖς «πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικάσιως ἔφερον κατὰ τὸν Θέονιν, καὶ ἔδει ἂν τούτους πρίσθαι»· οἱ λόγοι ἔχουσι μόνον τὴν δύναμιν νὰ προτρέψωσι καὶ νὰ παρορμήσωσι τοὺς νέους τοὺς ἐλευθερίους νὰ μένωσιν στωθεροὶ ἐν τῇ ἀρετῇ, καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐντελῶς ἐναρέτους ἄνδρας ἔχοντας ἡθὺς εὐγενεῖς καὶ ἀληθινῶς φιλόκκλον, ἐνθ' ὅλως ἀνίσχυροι ἐξελεγχονται προκειμένου περὶ τῶν πολλῶν, οἵτινες δὲν ἔχουσι φύσει τὴν δύναμιν νὰ πειθαρχῶσιν εἰς τὴν αἰδῶ, ἀλλ' εἰς τὸν φόβον, ἂν δὲ ἀπέχωσι τῶν φυχλῶν, ἀπέχουσιν οὐχὶ διὰ τὸ ἐν τῇ φυχλότητι ἐγκείμενον αἰσχροὺν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἀπὸ τῶν τιμωρικῶν φόβον ('Ηθικ. Νικομ. Κ, 10. 1179, β, 2)· ἐπειδὴ

δὲ αἱ μὲν διανοητικαὶ ἀρεταί, ὅπως ἀποκτηθῶσιν, ἀπαιτοῦ-
σι χρόνον καὶ ἐμπειρίαν, αἱ δὲ πρακτικαὶ ἔξ·ν μακροχρόνιον
καὶ διηγεῖν καὶ σφόδρα ἐπιμελετημένην, διὰ τοῦτο «οὐ
σμικρὸν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς
ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπαν πολὺ, μᾶλλον
δὲ τὸ πᾶν» (Ἠθικ. Νικομ. Β, 1. 1103, b, 23). Ἄλλ'
οἱ ἄνθρωποι φύσει εἶναι ζωᾷ πολιτικῇ, «διὸ καὶ μηδὲν δεό-
μενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοηθείας οὐκ ἐλαττον ὀρέγονται
τοῦ συζῆν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον συνάγει, κα-
θόσον ἐπιβάλλει μέρος ἐκάστῳ τοῦ ζῆν καλῶς» (Πολιτ. Γ,
6. 1278, b, 19), ἀλλὰ πόλις εἶναι «ἡ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία
καὶ ταῖς οἰκίαις καὶ ταῖς γένεσι, ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους·
τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν· πόλις δὲ ἡ γενῶν καὶ
καμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους· τοῦτο δ' ἔστιν
ὡς φημεν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς» (Πολιτ. Γ, 9.
1280, b, 32)· τὸ τέλος ὁμῶς τοῦτο πάσης πόλεως δύναται
να πληρωθῇ, ὅταν ἡ πόλις ᾖναι σπουδαία· ἡ πόλις εἶναι
σπουδαία, ὅταν ἕκαστος τῶν πολιτῶν εἶναι σπουδαῖος, ἕκα-
στος δὲ τῶν πολιτῶν σπουδαῖος γίνεται διὰ τῆς παιδείας,
Πολιτ. Η, 13. 1332, a, 31)· ἀλλ' οἱ καθ' ἕκαστον πολῖται
οἱ συγκροτοῦντες τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν εἶναι διηρημένοι
εἰς ἄρχοντας καὶ εἰς ἀρχομένους· οὐχὶ φύσει, ἀλλὰ κατὰ συμ-
βεβηκός· ἐκ πάντων τούτων ὅθεν ἔπεται ὅτι ἕκαστος πο-
λίτης δεόν να ἐθισθῇ εἰς τὸ να ἄρχεται καὶ να ἄρχῃ καλῶς·
«ἐπειδὴ δὲ πολίτου καὶ ἀρχοντος τὴν αὐτὴν ἀρετὴν εἶναι
φημεν καὶ τοῦ ἀρίστου ἀνδρός, τὸν δ' αὐτὸν ἀρχόμενόν τε
δεῖν γίνεσθαι πρότερον καὶ ἀρχοντα ὕστερον, τοῦτο ἀν εἴη
τῷ νομοθέτῃ πραγματευτέον, ὅπως ἄνδρες ἀγαθοὶ γίγνων-
ται καὶ διὰ τίνων ἐπιτηδευμάτων, καὶ τί τὸ τέλος τῆς ἀ-
ρίστης ζωῆς. Διήρηται δὲ δύο μέρη τῆς ψυχῆς, ὧν τὸ μὲν

ἔχει λόγον καθ' αὐτό, τὸ δ' οὐκ ἔχει μὲν καθ' αὐτό, λόγῳ δ' ὑπακούειν δυνάμενον. Ὡς φημεν τὰς ἀρετὰς εἶναι καθ' ἃς ἄνθρωπος ἀγαθός λέγεται πως . . . βέλτιον τὸ λόγον ἔχον . . . ὁ μὲν πρακτικός ἐστι λόγος, ὁ δὲ θεωρητικός ὡς αὐτῷ οὖν ἀνάγκη διηρηθῆναι καὶ τοῦτο τὸ μέρος δῆλον ὅτι, καὶ τὰς πράξεις δ' ἀνάλωγον ἐροῦμεν ἔχειν, καὶ δεῖ τὰς τοῦ φύσει βελτίονος ἀρετωτέρας εἶναι τοῖς δυνάμενοις τυγχάνειν ἢ πρατῶν ἢ τοῖν δυοῖν· αἰεὶ γὰρ ἐκάστῳ τοῦθ' ἀρετωτέρον, οὗ τυχεῖν ἐστὶν ἀκροτάτου. Διήρηται δὲ καὶ πᾶς ὁ βίος εἰς ἀσχολίαν καὶ σχολήν καὶ πόλεμον καὶ εἰρήνην, καὶ τῶν πρακτῶν τὰ μὲν εἰς τὰ ἀναγκαιὰ καὶ χρήσιμα τὰ δὲ εἰς τὰ καλὰ. Περὶ ὧν ἀνάγκη τὴν αὐτὴν αἴρεσιν εἶναι καὶ τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι καὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, πόλεμον μὲν εἰρήνης χάριν, ἀσχολίαν δὲ σχολῆς, τὰ δ' ἀναγκαιὰ καὶ χρήσιμα τῶν καλῶν ἐνεκεν. Πρὸς πάντα μὲν τοῖνυν τῷ πολιτικῷ βλέποντι νομοθετητέον, καὶ κατὰ τὰ μέρη τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὰς πράξεις αὐτῶν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὰ βελτίω καὶ τὰ τέλη. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τὰς τῶν πραγμάτων διακρίσεις, δεῖ μὲν γὰρ ἀσχολεῖν δύνασθαι καὶ πολεμεῖν, μᾶλλον δ' εἰρήνην ἄγειν καὶ σχολάζειν· καὶ τὰ ἀναγκαιὰ καὶ τὰ χρήσιμα δὲ πράττειν, τὰ δὲ καλὰ δεῖ μᾶλλον. Ὡς τε πρὸς τοὺτους τοὺς σκοποὺς καὶ παιδὺς ἐτι ὄντας παιδεύτέον καὶ τὰς ἄλλας ἡλικίας ὅσαι δέονται παιδείας (Πολιτ. Η, 14. 1333, α, 11).

Πολλὰς χάριτας θὰ ὠμολόγουν τῷ εὐμενῶς βουλομένῳ νὰ μοὶ ἐδείκνυσεν ἐν τοῖς τῶν νεωτέρων παιδευτικῶν συγγραμμάσιν ἀναλυτικωτέρην, λογικωτέρην καὶ νηρηλιωτέρην τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ταύτης βραχυτάτης καὶ ἐν τοῖς κυ-

ριωτάτοις μόνον περιορισθείσης φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως τῆς
 ἀνάγκης καὶ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου
 τῆς ἐκπαιδεύσεως. Οὕτε τυφλὸς πρὸς τὰ ἀφθίτα ἔργα τῆς
 ἐλληνικῆς διανοίας ἤηλος, οὔτε πικρὴ τῶν προόντων τῆς
 τῶν νεωτέρων διανοίας ἀγνοια, πιστεῖω, εἶναι τὰ αἰ-
 τια ὧν ἐνεκα ἀνέκλθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοῦ διδασκαλικοῦ μου
 βίου καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει εὐπαρρησιάτως διακηρύσσω
 πρὸς τὴν εὐφυῆ καὶ φιλότιμον καὶ φύσει εὐφλεκτον ἑλλη-
 νίδα νεολαίαν τὸ Πινδαρικὸν οὐδ' ἄλλο τριῶν ἔρωτες·
 ἄνδρὶ φέρειν κρέσσονες· οἴκοθεν μάτευε—
 ποτίφορον δὲ κόσμον ἔλαχες γλυκὺ τι γα-
 ρυμένον. Πάντα τοῦ κόσμου τὰ παιδαγωγικὰ καὶ φιλο-
 σοφικὰ βιβλία εἶναι ὅλως περιττὸν νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν
 ἀνέγνων, ἀλλ' ὅσα μέχρι τοῦδε ἀνέγνων ἐν τοῖς κυριω-
 τάτοις καὶ οὐσιωδέστατοις τῆς τε φιλοσοφίας
 καὶ τῆς παιδαγωγίας οὐδὲν μοι ἐδειξεν, ὅπερ ὑπὸ τῶν δι-
 μονίων προγόνων ἡμῶν δὲν ἔχει ἢ ὑπονοηθῇ ἢ λεχθῇ ἢ ἀνα-
 πτυχθῇ συνήθως μὲν ὀρῆτερον καὶ λεπτομερέστερον, πάν-
 τοτε δὲ ἀνθρωπινώτερον ἢ ὑπὸ τῶν ἁλλοθενῶν συγγραφέων
 τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ Locke εἶπε περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ
 ἀνθρώπου ὅτι αὕτη εἶναι πίναξ ἄγραφος (tabula rasa),
 ἐν ἣ αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις αἱ ἐκ τοῦ βίου τῆς φύσεως
 καὶ τῶν ἀνθρώπων προσερχόμεναι κατὰγράφονται διαφόρως,
 πάντα τε δηλ. ἀνελόγως τῆς ἐκάστοτε διαφωρότητος αὐτῶν·
 ὁ Ρουσσώ καὶ μετ' αὐτὸν πάντες οἱ Φιλανθρωπισταὶ εἶπον
 ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἀγαθός· οἱ κληρικόφρονες εἶπον
 ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κακός· ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Leib-
 nitz εἶπον, τῷ Πλάτῳ ἐπόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει
 ἐμφύτους τινὰς ιδέας ἐτοιμούς ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ, ὡς τὴν ιδέαν
 τοῦ θεοῦ, τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς εὐτεβείας καὶ ἄλλων τοιού-

των· ὁ Kant εἶπεν ὅτι τὴν μὲν ὕλην τῶν γνώσεων περικλάμ-
βάνει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἄλλοθεν, τὸ δὲ εἶδος εἶναι τῆς
ἐκυτοῦ φύσεως γέννημα· ὁ Lotze εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ οὐδὲμὴν
ιδεὶν ὄλω· ἐτοιμὴν ἔχει ἐμρυτον ἐν ἐκυτῇ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Δη-
μιουργοῦ ἔχει τοικύτην τὴν φύσιν, ὥστε προσβληλομένη ὑπ'
ἀνκλόγων καὶ προσφόρων τῇ φυσικῇ αὐτῆς ποιότητι ἐρεθισμῶν
ἐκφαίνει εἴτα τὰς ἐκυτῆς καταστάσεις οὕτως, ὅπως ἐν τῇ συν-
ειδήσει τῇ ἡμετέρῃ νῦν ἐκρύνονται αὐταί· ὁ Ἀριστοτέλης
λέγει « ἡ δ' ἠθικὴ (ἀρετὴ) ἐξ ἔθους περιγίνεται .. ἐξ οὗ καὶ
δῆλον ὅτι οὐδὲμὴν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίγνε-
ται· οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος
κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθῇ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις
αὐτόν ἐθίξῃ τις ἄνω ρίπτων, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο
οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθῇ, οὐτε ἄρα
φύσει οὐτε παρὰ φύσιν ἐγγίγνονται αἱ ἀ-
ρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι ἡμῖν δέξεσθαι αὐ-
τάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους (Ἡθικ.
Νικομ. Β, 1. 1103, α, 17). Καὶ ἀλλοχού· » ὅτι μὲν οὐκ
ἐνδέχεται ἐπίστασθαι δι' ἀποδείξεως μὴ γινώσκοντι τὰς
πρώτας ἀρχὰς τὰς ἀμέσους, εἴρηται πρότερον. Τῶν δ' ἀμέ-
σων τὴν γνῶσιν, καὶ πότερον ἢ αὐτὴ ἐστίν ἢ οὐχ ἢ αὐτὴ,
διχοπορήσειεν ἂν τις · καὶ πότερον οὐκ ἐνοῦσιν αἱ εἴσεις ἐγ-
γίνονται ἢ ἐνοῦσιν λεληθῇσιν. εἰ μὲν δὴ ἔχομεν αὐτάς, ἄ-
τοπον συμβαίνει γὰρ ἀκριβεστέρως ἔχοντας γνῶσεις ἀποδεί-
ξεως λανθάνειν· εἰ δὲ λαμβάνομεν μὴ ἔχοντας πρότερον,
πῶς ἂν γνωρίζοιμεν καὶ μενιάνοιμεν ἐκ μὴ προὑπαρχού-
σης γνώσεως; ἀδύνατον γὰρ, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς ἀποδεί-
ξεως ἐλέγομεν. Φανερόν τείνουν ὅτι οὐτ' ἔχειν οἶόν τε, οὐτ'
ἀγνοοῦσι καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν εἴην ἐγγίνεσθαι Ἀνάγκη
ἄρα ἔχειν μὲν τινὰ δύναμιν, μὴ τοιαύτην δ' ἔχειν, ἢ ἐστὶν

τούτων τιμωτέρως κατ' ἀκρίβειαν. Φκίνετχι δὲ τοῦτό γε πᾶ-
 σιν ὑπάρχον τοῖς ζώοις. Ἐχει γὰρ δύναντιν σύμφυτον κοι-
 τικὴν, ἣ καλοῦσιν ζήτησιν ἐνούσης δ' αἰσθήσεως τοῖς μὲν
 τῶν ζώων ἐγγίνεται μονὴ τοῦ αἰσθητάτος, τοῖς δ' οὐκ ἐγ-
 γίνεται. . . Οὔτε δὴ ἐνυπάρχουσιν ἀρωρισμέναι αἱ ἔξεις,
 οὔτ' ἀπ' ἄλλων ἔξεων γίνονται γνωστικωτέρων, ἀλλ' ἀπὸ
 αἰσθητέως. . . » (Ἀναλυτ. Ὑστ. B, 19. 99, b, 20. πρβλ.
 καὶ Τοπ. B, 11. 115, b, 15). Ἐρωτῶ νῦν. Τίς τῶν γνω-
 μῶν τούτων περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶναι: ἀνθρωπινω-
 τέρας, τίς εἶναι ὁ πρῶτος τούτην εἰπὼν καὶ τίς ἐξέφρασε
 τὴν γνώμην ταύτην χρεέστερον καὶ ἐναργέστερον; — Ὁ Ja-
 comi εἶπεν ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἄνευ ἐξαιρέσεως εἶναι
 οἱ αὐτοὶ κατὰ πάντα, ὅτι οὐδεὶς κατ' οὐδὲν διαφέρει ἀπὸ
 τοῦ ἄλλου, διὸ δύναται ἡ ἀγχιτὴ ἀντροπὴ νὰ κατατιθήσῃ
 πάντας ἐν πᾶσιν ἐξ Ἰσου δεινούς· ὁ Lotze εἶπεν ὅτι πάντες οἱ
 ἄνθρωποι ἔχουσι γενικῶς τὸν αὐτὸν τύπον τῶν ἀνθρωπίνων
 δυνάμεων, διαφέρει ὁμῶς ἐν τοῖς διακρίοις ἀνθρώποις ἢ ἐν
 τοῖς καθ' ἕκαστον διαμόρφωσις αὐτῶν κατὰ τὴν ποσό-
 τητά καὶ ποιότητα καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν· ὁ Ἀρι-
 στοτέλης λέγει, ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις εἶναι μὲν κοινὴ
 εἰς πάντας (Προβλημ. Z, 7. 887, a, 17), ἀλλ' « ἡ φύσις
 ποιούς τινας ποιεῖ, καὶ εὐθὺς ἐκ γενετῆς διαφέρουσιν »
 (Πθικ. Εὐδήμ. H, 14. 1247, a, 9) διότι « ἄλλος τις
 τοιοῦτος φύσει ἐστίν, ὁ μὲν λάλος, ὁ δὲ κεκινημένος, ὁ δὲ
 ἀριδάρης. . . οἱ μὲν θρασεῖς, οἱ δὲ σιωπηλοὶ, οἱ δὲ ἐλεήμο-
 νες, οἱ δὲ δειλοὶ γίνονται φύσει » (Προβλημ. Λ, 1. 953,
 b, 10 καὶ b, 19), καὶ ἀλλοχοῦ· « ὡς τῆς φύσεώς
 ποτεφυούσης φύλους καὶ κρείττους τῆς
 παιδείας. . . ἐνδέχεται γὰρ εἶναι τινας οὓς
 πεκιδευθῆναι καὶ γενέσθαι σπουδαίους ἀν-

δρας ἀδύνατον (Πολιτ. Ε. 13. 1316, α, 8), διότι ἡ παιδεία φύσεως δεῖται καὶ χορηγίαι τυχεράς (Πολιτ. Δ, 11. 1295, α, 28). Τίς τῶν δύο τούτων γνωμῶν εἶναι ἡ ὀρθότερα; ἡ τοῦ Jacotot ἢ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους; καὶ παρὰ τίνι εἶναι αὕτη πρωτότυπος πρὸς τῷ Ἀριστοτέλει ἢ παρὰ τῷ Lotze;—Ὁ Basedow, ὁ Salzmann, ὁ Campe, οἱ λοιποὶ φιланθρωπισταὶ πάντες καὶ οἱ ἐνθουσιῶντες περὶ τὰ πραγματικὰ σχολεῖα (Realschule) Ostendorf καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ λέγουσι καὶ ἀγωνίζονται πάντας νὰ πείσωσιν ὅτι οἱ παιδὲς μόνον τὰ εἰς τὸν βίον ἀνγκυαῖα καὶ χρήσιμα πρέπει νὰ διδάσκωνται· ὁ Ἀριστοτέλης λέγει «καὶ τὰναγκαῖα καὶ τὰ χρήσιμα δὲ πρᾶττειν, τὰ δὲ καλὰ δεῖ μᾶλλον ὥστε πρὸς τούτους τοὺς σκοποὺς καὶ παιδὲς εἶναι ὄντας παιδευτέον καὶ τὰς ἄλλας ἡλικίας, ὅσκι δέονται παιδεῖας»· ἐπιπροσθέται δὲ περὶ τῶν φρονούντων τὰ αὐτὰ τοῖς φιλανθρωπισταῖς καὶ τοῖς ἐνθουσιῶσιν εἰς τὰ πραγματικὰ σχολεῖα νομοθετῶν ὅτι «οἱ τούτους κατὰ τήν τε τῆς πολιτείας, οὔτε πρὸς τὸ βέλτιον τέλος φαίνονται συντάξοντες τὰ περὶ τῆς πολιτείας οὔτε πρὸς πάσης τῆς ἀρετῆς τοὺς νόμους καὶ τὴν παιδεάν, ἀλλὰ φορτικῶς ἀπέκλιναν πρὸς τῆς χρησίμου εἶναι δοκούσης καὶ πλεονεκτικωτέρας (Πολιτ. Η, 14. 1333, β, 1). Ἦνος δυνάμειος ἄρα γε νὰ ἦναι ἡ παρκτηρήσις ἢ μᾶλλον ἡ μομρὴ αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους;

Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν πρόκειται νῦν. Ἡ ἡμετέρα πρόθεσις ἦτο νὰ καταδείξωμεν ὅτι οὐδὲν νεώτερον ἐν τοῖς οὐσιωδέσταις τοῖς τῆς παιδευτικῆς ζητήμασιν εὕρισται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀλλοεθνῶν παιδευτικῶν συγγραφέων καὶ ὅτι ἡμεῖς Ἕλληνες ἐν Ἑλλάδι ἑλληνοπαιδῶν διδάσκαλοι ὄντες μάλιστα τούτων τῶν προγονικῶν

ἱμῶν κειμηλίων χρῆσιν πρέπει νὰ ποιῶμεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἡμῶν πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ πρὸς τὰ πάτρια ζήλου καὶ δι' ἄλλους μὲν πολλοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι « καίπερ ὄντες ἀρχαιότεροι τῆς νῦν ἡλικίας κινωτέρως ἐλάλησαν περὶ τῶν νῦν λεχθέντων » ὡς εἶπα πάλαι ποτὲ ὁ Ἀριστοτέλης (Περὶ Οὐρανοῦ Δ, 2. 308, b, 30) περὶ τῶν πολὺ πρὸ αὐτοῦ ὀρθοφρονούντων φυσιολόγων. Ἀπόδειξις δέ. Ὁ Pestalozzi ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ αὐτοῦ (Schwabenengehang) λέγει ὅτι ἀπέρχεται ἐκ τοῦ βίου τούτου παρκαλουθούμενος μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ στιγμῆς ὑπὸ τῆς γλυκείας ἀναμνήσεως ὅτι εἰ καὶ μὴδὲν ἄλλο σπουδαιότερον ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς γῆς ἐπραξεν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν τῆς οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς ἐξῆρε καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς δεικτικῆς διδασκαλίας (Anschauungsunterricht) ἐν πᾶσι τοῖς μαθήμασι κατεδειξεν· ὁ Ἀριστοτέλης ἀφοῦ πολλὰ καὶ βαθύτατα φιλοσοφεῖ περὶ τῆς φιλικῆς τοῦ πατρὸς πρὸς τὰ τέκνα ('Ηθικ. Μεγάλ. Β, 12. 1211, b, 18. 'Ηθικ. Εὐδῆμ. Η. κεφ. 3. 8. 9 καὶ 10), ἀφοῦ πολλὰ καὶ βρῦτιμα λέγει περὶ τῆς μητρικῆς φιλείας ('Ηθικ. Νικ. Θ, 9. 1159, a, 28) περὶ τῶν σχέσεων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἀλλήλα καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναπτυσσόμενων ἀρετῶν ('Ηθικ. Νικομ. Θ, κεφ. 9. 13. 14. 16. 'Ηθικ. Εὐδ. Η, κεφ. 1. 8. 9. 10. Πολιτικ. Α κεφ. 12 καὶ 13) ἐπάγεται περὶ τῆς δυνάμεως τῆς οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς « ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐ μόνον πολιτικὸν, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὸν ζῷον... διὸ ἐν οἰκίᾳ πρῶτον ἀρχαί καὶ πηγαί φιλείας καὶ πολιτείας καὶ δικαίου ('Ηθικ. Εὐδῆμ. Η, 10. 1242, a, 22 καὶ a, 4). Τί δὲ περὶ τῆς δεικτικῆς διδασκαλίας λέγει ὁ Πλάτων ἐν Κρατύλῳ (430 E), εἰδομεν ἀνωτέρω (σελ. 132). Τί μένει

νῦν ἐκ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Pestalozzi; "Οχι ὁ Lotze ἐν τῷ Μικροκόσμῳ αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Προβλήμασιν αὐτοῦ (I, 46. 895, a, 12 καὶ 896, b, 30) πρῶτος εἶπεν ὅτι ἐκ πάντων τῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν μακροχρονιωτέραν νηπιότητα, ἥς ἐνεκα ἐπιμελείας δεῖται καὶ καθ' ἣν ἐπομένως τελειοῦται οὗτος ἐν τῇ ἀναγκαίᾳ βιωτικῇ ἐμπειρίᾳ καὶ συνέσει. "Οχι οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι πρῶτοι, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης (καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλάτων) ἀκριβῶς παρητήρησε καὶ πιστῶς ἐσημείωσε καὶ ὀφθαλμοφανῶς κατεδείξε τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως, σωματικῆς τε καὶ πνευματικῆς, τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ ἀνδρός (ἐν 149 χωρίοις), περιέγραψε τὴν φύσιν καὶ τὰς ψυχικὰς κινήσεις τοῦ παιδός (ἐν 72 χωρίοις), παρητήρησεν ἀκριβῶς καὶ περιέγραψεν ἅμματα τὴν κατὰ τὰς ἡλικίας μεταβολὴν τῶν ἡθῶν τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἦθη τῆς νεότητος δηλ. τὰ ἦθη τῶν πρεσβυτέρων καὶ τὰ ἦθη τῶν ἀμυγῶντων (Ρητορ. Β, 12. 1388, b, 31 μέχρι 1390, b, 14 πρβλ. καὶ Ἠθικ. Εὐδῆμ. II, κεφ. 2. 1236, a, 1. Περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν I, 50. 631, b, 19. Περὶ γενεσεως ζώων Ε, 1. 778, a, 21 Προβλημ. Δ, 4. 876, b, 34). Περὶ τῆς μιμητικῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων μὲν γενικῶς, τῶν παιδῶν δὲ ἰδίως πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἐλάλησεν περὶ Ποιητικῆς κεφ. 4 σελ. 1448, b, 5). Αὐτὸς πρῶτος καὶ οὐχὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ παιδαγωγοὶ ἐσημείωσεν ὅτι « πεφύκαμεν μᾶλλον ἀκόλαστοι εἶναι ἢ κόσμιοι » Ἠθικ. Μεγ. Α, 7. 1186, b, 27), ὅτι ἡ προαίρεσις δὲν μεταβάλλει, ἀλλὰ βελτιοῦ μᾶλλον τὴν φύσιν (Ἠθικ. Μεγ. Α, 11. 1187, b, 28) « οὐ γὰρ ἔσται ὁ προαιρούμενος εἶναι σπουδαιότατος, ἂν μὴ καὶ ἡ φύσις ὑπάρξῃ, βελτίων μὲν τοι ἔσται ». "Οτι ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς καὶ ἡγεμὼν δὲν εἶναι μόνον ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ τὰ πάθη, μάλιστα δὲ ταῦτα φαίνονται πρὸς τὴν ἀρε-

τὴν ἀργοειδέστερα καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ (Ἡθικ. Μεγ. Β, 7. 1206, b, 17), ἀλλὰ τὸ ὁρθῶς πράττειν κατὰ τὰς ἀρετὰς εἶναι τὸ κατὰ τὸν ὁρθὸν λόγον πράττειν· τοῦτο γίνεται ὅταν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς μὴ κωλύῃ τὸ λογιστικὸν νὰ ἐνεργῇ τὴν ἐκυτοῦ ἐνέργειαν· δηλ. ὅταν τὰ πάθη μὴ κωλύωσι τὸν νοῦν εἰς τὸ νὰ ἐπιτελῇ τὸ ἐκυτοῦ ἔργον (Ἡθικ. Μεγ. Β, 10. 1208, 6 α).

Ὁ Ἀριστοτέλης (καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλάτων) καὶ ὅχι ὁ Frauke οὐδὲ ὁ Comenius οὐδὲ ὁ Pestalozzi ἐπρυγματεύθη πρῶτος ἀναλυτικώτατα καὶ ἀκριβέστατα περὶ τῆς πρώτης τροφῆς καὶ παιδείας τοῦ ἀνθρώπου (Πολιτ. Η, 16. 1334, 29 b καὶ ἐξ.) Ὁχι ὁ Locke, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐλάλησε πρῶτος περὶ τῆς δυνάμεως τῶν αἰσθητηρίων, ιδίως τῆς ἀρῆς, τῆς ὀφείας καὶ τῆς ἀκοῆς ἐπὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου (Περὶ ψυχῆς Β, 9. 421, a, 18. Περὶ αἰσθ. καὶ αἰσθητ. Κεφ. 1. σελ. 433, b, 10 πρὶν 3 λ. αὐτόθι κεφ. 4. 411, b, 22 καὶ περὶ ζώων γενέσ. Ε, 2. 281, β, 17) Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὅχι ὁ Rousseau οὐδὲ ὁ Pestalozzi ἐλάλησε πρῶτος περὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθημάτων μεθόδου καὶ σχολῆς κατενοήσεως, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε μὴ αἰσθάνομενος μηδὲν οὐδὲ ἀνμάθου οὐδὲ ξυνείη ὅταν τε θεωρῇ, ἀνάγκη ἅμα φάντασμα τι θεωρεῖν τὰ γὰρ φαντάσματα ὥσπερ αἰσθημάτά ἐστι, πλὴν ἄνευ ὕλης (Περὶ ψυχῆς Γ, 8. 432, a 7). Κατὰ τῆς προώρου ἀναπτύξεως ὅχι ὁ Rousseau, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἐλάλησε «τὴν δ' ἐχομένην ταύτης (δηλ. ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ τρίτου ἔτους) ἡλικίαν μέχρι πέντε ἐτῶν, ἣν οὔτε πω πρὸς μάθησιν καλῶς ἔχει προσάγειν οὐδεμίαν οὔτε πρὸς ἀναγκαίους πόρους, ὅπως μὴ τὴν αὔξησιν ἐμποδίσωσιν, δεῖ τοσαύτης τυγχάνειν κινήσεως ὥστε διακρεῦγειν τὴν ἀργίαν τῶν σωματίων,

ἦν γρὴ παρασκευάζειν καὶ δι' ἄλλων πράξεων καὶ διὰ τῆς παιδιᾶς» (Πολιτ. Η, 17. 1336, α, 23 πρβλ. Φυσ. ἀκροάσ. Ε. 6. 230, α, 29. αὐτόθ. Ζ, 10. 241, α, 33). *Οχι ὁ Fröbel, ἀλλ' ὁ Πλάτων πρῶτος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν ὅτι αἱ παιδικὴ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνελεύθεροι μηδὲ ἀνειμέναι, ἀλλ' αἱ πλεῖσται αὐτῶν νὰ ἦναι μιμήσεις τῶν ὑστερον σπουδάζομένων (Πολιτ. Η, 17. 1336, α, 28). *Οχι ὁ Rousseau, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης εἶπε πρῶτος περὶ τῆς ἐν σκληραγωγίᾳ συνηθείας τῶν παιδῶν «συμφέρει δ' εὐθύς καὶ πρὸς τὰ ψύχῃ συνεθίζειν ἐκ μικρῶν παιδῶν· τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς ὑγίαιν καὶ πρὸς πολεμικὰς πράξεις εὐχρηστότατον (Πολιτ. Η, 17. 1336, α, 12). *Οχι οἱ ἀδελφοὶ Grimm, ἀλλ' ὁ Πλάτων πρῶτος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν ὅτι οἱ λόγοι καὶ οἱ μῦθοι ἐκλεκτοὶ ὄντες παιδεύουσι τὴν πρώτην ἡλικίαν ὡς ἄριστα. (Πολιτ. Η, 17. 1336, α, 30). *Οχι ὁ Μελάγχθων οὐδ' ὁ Bonitz οὐδ' οἱ ἀνθρωπισταί, ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος εἶπεν «τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρησίμῳ ἤκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθερίοις . . ὅτι μὲν τοίνυν ἐστὶ παιδεία τις ἣν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλὴν, φανερόν ἐστιν . . ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεισθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον· ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθέρων ἔργων καὶ ἀνελευθέρων, φανερόν ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνχυσον. Βάνχυσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθηθαι, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν (Πολιτ. Θ, 3 καὶ 4, 1338, β, 2. α, 30,

1337 b, 4). Ὅχι ὁ Schiller, ἀλλ' ὁ Πλάτων πρῶτος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης ἐλάλησε φιλοσοφικώτατα καὶ ὠραιοτάτα περὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀνατροπῆς τῶν νέων καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς· «Φησὶ γοῦν καὶ Μουσαῖος εἶναι βροτοῖς ἥδιστον ἀεῖδεν... Περὶ δὲ τοῦ κοινωνεῖν τῆς μουσικῆς, οὐ διὰ ταύτην μόνην (διὰ τὴν ἡδονὴν ὑπολάβοι ἂν τις τὴν αἰτίαν), ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ χρήσιμον εἶναι πρὸς τὰς ἀναγκύσεις, ὡς εἴκειν. Οὐ μὲν ἁλλὰ ζητητέον μή ποτε τοῦτο μὲν συμβέβηκε, τιμωτέρως δ' αὐτῆς ἡ φύσις ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν εἰρημένην χρείαν, καὶ δεῖ μὴ μόνον τῆς κοινῆς ἡδονῆς μετέχειν ἀπ' αὐτῆς, ἥς ἔχουσι πάντες αἰσθητῖν (ἔχει γὰρ ἡ μουσικὴ τὴν ἡδονὴν φυσικὴν, διὰ πάσας ἡλικίας καὶ πᾶσιν ἦθεσιν ἢ χρήσις αὐτῆς ἐστὶ προσφιλέης), ἀλλ' ὅρῳ εἴ πῃ καὶ πρὸς τὸ ἥθος συντείνεας καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν. Τοῦτο δ' ἂν εἴη δῆλον, εἰ ποιοῖ τινεὶ τὰ ἦθη γιγνόμεθα δι' αὐτῆς. Ἀλλὰ μὲν ὅτι γιγνόμεθα ποιοῖ τινεας, φανερόν διὰ πολλῶν μὲν καὶ ἐτέρων, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ διὰ τῶν Ὀλύμπου μελῶν ταῦτα γὰρ ὁμολογουμένως ποιεῖ τὰς ψυχὰς ἐνθουσιαστικάς, ὁ δ' ἐνθουσιασμός τοῦ περὶ τὴν ψυχὴν ἦθος πάθος ἐστίν. Ἔτι δὲ ἀκροώμενοι τῶν μιμήσεων γίγονται πάντες συμπαθεῖς, καὶ χωρὶς τῶν ῥυθμῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτῶν. Ἐπεὶ δὲ συμβέβηκεν εἶναι τὴν μουσικὴν τῶν ἡδέων, τὴν δ' ἀρετὴν περὶ τὸ χαίρειν ὀρθῶς καὶ φιλεῖν καὶ μισεῖν, δεῖ δῆλον ὅτι μανθάνειν καὶ συνεθίζεσθαι μὴτ' ὅτ' ὡς τὸ κρίνειν ὀρθῶς καὶ τὸ χαίρειν τοῖς ἐπιεικέσιν ἦθεσι καὶ ταῖς καλαῖς πράξεσιν. Ἔστι δ' ὁμοιώματα μάλιστ' ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς φύσεως ἐν τοῖς ῥυθμοῖς καὶ τοῖς μέλεσιν ὁργῆς καὶ πραότητος, ἐτι δ' ἀνδρίας καὶ σωφροσύνης καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τούτοις καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν. Δῆλον δὲ ἐκ τῶν ἔργων μεταβάλλομεν γὰρ τὴν ψυχὴν ἀκροώμενοι τοιούτων. Ὁ δ' ἐν τοῖς ὁμοίαις ἔθισμός τοῦ λυπεῖσθαι καὶ

χείρειν ἐγγύς ἐστι τῷ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τὸν αὐτὸν ἔχειν
 τρόπον· οἷον εἴ τις χεῖρει τὴν εἰκόνα τινὸς θεώμενος μὴ οἶ'
 ἄλλην αἰτίαν ἀλλὰ διὰ τὴν μορφήν αὐτήν, ἀναγκάσιον τοῦτο
 καὶ αὐτὴν ἐκείνην τὴν θεωρεῖν, οὐ τὴν εἰκόνα θεωρεῖ, ἡδεῖαν
 εἶναι. Συμβέβηκε δὲ τῶν αἰσθητῶν ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις μη-
 δὲν ὑπάρχειν ὁμοίωμα τοῖς ἡθεσιν, οἷον ἐν τοῖς ἀπτοῖς καὶ
 τοῖς γευστοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς ὁρατοῖς ἡρέμα· σχήματα γὰρ ἐστὶ
 τοιζύτα, ἀλλ' ἐπὶ μικρόν, καὶ πάντες τῆς τοιζύτης αἰσθή-
 σεως κοινωνοῦσιν. Ἔτι δὲ οὐκ ἐστὶ ταῦτα ὁμοιώματα τῶν
 ἡθῶν, ἀλλὰ σημεία μᾶλλον τὰ γιγνόμενα σχήματα καὶ χρώ-
 ματα τῶν ἡθῶν. Καὶ ταῦτ' ἐστὶν ἐπὶ τοῦ σώματος ἐν τοῖς
 πάθεσιν. Οὐ μὴν ἀλλ' ὅσον διακρίνει καὶ περὶ τὴν τούτων θεω-
 ρίαν, δεῖ μὴ τὰ Παύσωνος θεωρεῖν τοὺς νέους, ἀλλὰ τὰ Πο-
 λυγνώτου καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν γραφῶν ἢ τῶν ἀγαλμα-
 τοποιῶν ἐστὶν ἡθικός. Ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ἐστὶ μιμή-
 ματα τῶν ἡθῶν. Καὶ τοῦτ' ἐστὶ φανερόν· εὐθύς γὰρ ἡ τῶν
 ἀρμονιῶν διεστῆκε φύσις ὥστε ἀκούοντας ἄλλως διατίθεσθαι
 καὶ μὴ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον πρὸς ἐκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ
 πρὸς μὲν ἐνὶς ὀδυρτικωτέρως καὶ συνεστηκότως μᾶλλον·
 πρὸς δὲ τὰς μάλα κωτέρως τὴν διάνοιαν, οἷον πρὸς τὰς ἀ-
 νειμένας· μέσως δὲ καὶ καθεστηκότως μάλιστα πρὸς ἑσπραν,
 οἷον δοκεῖ ποιεῖν ἡ ὀωριστὶ μόνῃ τῶν ἀρμονιῶν, ἐνθουσια-
 στικούς δ' ἢ φρυγιστί. Ταῦτα γὰρ καλῶς λεγουσιν οἱ περὶ
 τὴν παιδείαν ταύτην πεφίλοσοφηκότες· λαμβάνουσι γὰρ τὰ
 μαρτύρια τῶν λόγων ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων· ἐκ μὲν οὖν
 τούτων φανερόν ὅτι δύναται ποιεῖν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος ἢ
 μουσικῇ παρασκευάζειν. Εἰ δὲ τοῦτο δύναται ποιεῖν, ὁκλον
 ὅτι προσακτέον καὶ παιδευτέον ἐν αὐτῇ τοὺς νέους. Ἔστι δὲ
 ἀρμόττουσα πρὸς τὴν φύσιν τὴν τηλικαύτην ἢ διδασκαλία
 τῆς μουσικῆς· οἱ μὲν γὰρ νέοι διὰ τὴν ἡλικίαν ἀνῆδυντον οὐ-

δὲν ὑπομένουσιν ἐκόντες, ἡ δὲ μουσικὴ φύσει τῶν ἡδυσμέ-
νων ἐστίν. Καί τις ἔοικε συγγένεια ταῖς ἀρμονίαις καὶ τοῖς
ῥυθμοῖς εἶναι· διὸ πολλοὶ φασι τῶν συμφῶν οἱ μὲν ἀρμονίαν
εἶναι τὴν ψυχὴν, οἱ δ' ἔχειν ἀρμονίαν.» (Πολιτ. Θ, 5. 1339,
b, 21. καὶ b, 40. καὶ ἐξ.).

Ὅχι ὁ Comenius οὐδὲ ὁ Franke οὐδὲ ὁ Pestalozzi,
ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἐλάλησε περὶ τῆς προσωπικό-
τητος τοῦ συμβουλευόντος καὶ περὶ τῆς ἐξόχου παιδευτικῆς
δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ παραδείγματος, ὅπερ παιδεύει τοὺς
ὑποδεεστέρους καὶ ἐπιτροπευομένους πολὺ πλείοτερον παντὸς
ἄλλου μέσου· «πολὺ διαφέρει πρὸς πίστιν . . ἐν ταῖς συμ-
βουλαῖς . . τὸ ποῖόν τινα φκίνεσθαι τὸν λέγοντα καὶ τὸ πρὸς
αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν ἔχειν πως αὐτὸν» (Ρητορ. Β, 1.
1377, b, 25). «Καθόλου δ' ἄτοπός ἐστιν, ὅταν τις ἐπιτιμᾷ
ἄλλοις ἢ αὐτὸς ποιεῖ ἢ ποιήσειεν ἂν, ἢ προτρέπη ποιεῖν ἑαυτὸς
μὴ ποιεῖ μὴδὲ ποιήσειεν ἂν» (Ρητορ. Β, 23. 1398, a, 12).
«οὐ γὰρ οἷόν τε μὴ καλῶς ὑποδεικνύντος καλῶς μιμεῖσθαι,
οὔτ' ἐν τοῖς ἄλλοις οὔτ' ἐν ἐπιτροπείᾳ· ὥς ἀδύνατον μὴ ἐ-
πιμελῶν δεσποτῶν ἐπιμελεῖς εἶναι τοὺς ἐρεστώτας» (Οἶκον.
Α, b. 1345, a, 8.) Δὲν εἶναι τοῦ Stoy ἡ γνώμη ὅτι τὸ
εὐάρεστον διανοητικὸν συναισθημα εἶναι ὅζυ κέντρον πρὸς
μάθησιν, ἀλλὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· «αἱ ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν καὶ
μανθάνειν ἡδοναὶ) μᾶλλον ποιήσουσι θεωρεῖν καὶ μανθάνειν
(Ἠθικ. Νικομ. Η, 13. 1153, a, 22). Ὅτι ἡ ἐπανάληψις,
αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐντυπώσεων, τὸ ἐκτακτον καὶ σπανίως
γινόμενον, ὁ θαυμασμός καὶ ἡ μάθησις προξενοῦσι διανοη-
τικὰ συναισθήματα εὐάρεστα δὲν εἶναι τοῦ Ziller οὐδὲ τοῦ
Stoy γνώμη, ἀλλὰ τοῦ Ἀριστοτέλους· «... καὶ τὸ θαυ-
μάζειν ἡδὺ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ· ἐν μὲν γὰρ τῷ θαυμάζειν τὸ

ἐπιθυμεῖν μάθῃν ἐστίν, ὥστε τὸ θυμικτὸν ἐπιθυμητὸν, ἐν δὲ τῷ μαθάνειν εἰς τὸ κατὰ φύσιν καθίστασθαι (Ρητορ Α, 11. 1371, α, 31). Ἡ γνώμη τοῦ Ziller καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Herbart ὁπαδῶν, ὅτι ἐν τοῖς ἀναγνωστικοῖς βιβλίοις τῶν παιδῶν δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ποικιλία ἀσυνδέτων πρὸς ἀλλήλας γνώσεων, καίτοι συντελουσῶν εἰς τὴν σαφεστέραν διευκρίνησιν καὶ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τῶν τριπλῶν σχέσεων, ἐν αἷς διχτελεῖ ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν πλησίον, ἀλλὰ σύμψασαι αἱ διδασκαλικαὶ βιωτικαὶ περιπέτεται δέον νὰ περιστρέφονται περὶ ἓν πρόσωπον, ὡς τὸ τοῦ Ροβινσῶνος ἢ εἰ τινοῦ ἄλλου τοιοῦτου, ἐὰν μέλλῃ τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ νὰ μὴ περισπᾷται, ἀλλὰ μετ' ἐνδιαφέροντος νὰ σπουδάζῃ, καὶ ἡ γνώμη τῶν φρονούντων ὅτι ὠφελιμώτερον εἶναι ἡ ἱστορίᾳ νὰ διδάσκηται εἰς τοὺς παῖδας βιογραφικῶς, εἶναι γνώμη τοῦ Ἀριστοτελοῦς· « διὰ τί ποτε τῶν ἱστοριῶν ἡδίων ἀκούομεν τῶν περὶ ἓν συνεστηκυῶν ἢ τῶν περὶ πολλὰ πραγματευομένων; ἢ διότι ταῖς γνωριμωτέροις μᾶλλον προσέχομεν καὶ ἡδίων αὐτῶν ἀκούομεν· γνωριμώτερον δὲ ἐστὶ τὸ ὠρισμένον τοῦ ἀορίστου. Τὸ μὲν οὖν ἐν ὥρισται, τὰ δὲ πολλὰ τοῦ ἀπείρου μετέχει (Προβλ. ΙΖ, 9. 917, β, 8).

Αἱ μορφαὶ τῆς διδασκαλίας σύμψασαι, ἐν αἷς ἐναβρύνεται ἡ νῦν παιδαγωγία, ἡ μορφή δηλ. ἡ δεικτική, ὁ ἀποστοματισμὸς, τὸ ἀντιρθεγγεσθαι, ἡ ἀφήγησις ἢ ἡ διδασκαλία, καὶ ἡ ἐρώτησις· οἱ τρόποι οἱ παιδευτικοί, τὸ καύχημα τῆς νεωτέρας παιδαγωγίας, ἡ παράκλησις δηλ. ἡ νουθέτησις, ἡ προτροπή, ἡ ἐπιτίμησις, ἡ ἀποτροπή, οἱ ἐπαινοὶ καὶ οἱ ψόγοι, αἱ τιμωρίαι καὶ αἱ κολάσεις, τὰ ἄθλα καὶ τὰ βραβεῖα καὶ ἡ ἐξέγερσις τῶν διανοητικῶν συναισθημάτων τῶν εὐαρέστων τῆς διδασκαλικῆς ὕλης ἢ ψυχολογικῇ κατὰ τῆς καὶ τὰ ἀξιώ-

ματὰ τὰ διδασκτικά, τὸ μᾶλλον ὑπερήφρονον ἔργον τῆς νεω-
τέρως παιδαγωγίας· ἡ πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν μάθη-
σιν δύναμις τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς
ἀποδείξεως καὶ τῶν παραδειγμάτων καὶ τῶν περὶ βολῶν καὶ
τῶν εἰκόνων καὶ τῆς ἐρμηνείας· ἡ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν σα-
φηνεία καὶ ἀσάφεια· ἡ κατὰ τὴν πρώτην διδασκαλίαν ἐπι-
μονὴ εἰς τὴν βέβαιον καὶ ἀμετάστατον μάθησιν τῶν πρώτων
στοιχείων, παιδαγωγικά κατωρθώματα ὕψιστα, ἐν οἷς πάνυ
δικαιῶς ἐναβρύνεται ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, πάντα εἶναι τῶν
ἀρχαίων καὶ μάλιστα τοῦ Ἀριστοτέλους εὐρήματα, οὐδὲν δέ,
ἀπολύτως οὐδὲν, τῶν ἀκροτάτων ἐν τῇ παιδαγωγικῇ Franke,
Pestalozzi, Beneke, Dinter, Diesterweg, Bormann,
Ziller, Kehr, ὅπως κοινῶς καὶ πανταχοῦ μὲν ἀλλαχοῦ, μάλ-
ιστα δὲ περὶ ἡμῶν πιστεύεται. Περὶ τῆς φύσεως τῶν δύο εἰδῶν
τῆς συμβουλῆς, τῆς ἀποτροπῆς καὶ προτροπῆς, πλεῖστα καὶ
ψυχολογικώτατα λαλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ρητορικῇ αὐ-
τοῦ (Α. κεφ. 3. 4. 5), ὡς καὶ ἐν τῇ Ρητορικῇ πρὸς Ἀλέ-
ξανδρον (κεφ. 2). Περὶ ἐπαινῶν καὶ ψόγων καὶ τιμαριῶν
καὶ κολάσεων ἐν τοῖς Προβλήμασιν (ΚΘ'. 13. 951, b, 18)
καὶ ἐν τῇ Ρητορικῇ αὐτοῦ (Α. κεφ. 9 καὶ 10). Περὶ κολά-
σεως διὰ τῶν πληγῶν ἐν Ἠθικοῖς Εὐδημίοις (Α. κεφ.
3). Περὶ ἁλλῶν καὶ βραβείων ἐν τοῖς Οἰκονομικοῖς αὐτοῦ
(Α. κεφ. 5). Περὶ τῆς ἀξίως καὶ τῆς δυνάμεως τῶν εὐαρέ-
στων διανοητικῶν συναισθημάτων πλεῖστα καὶ ἄριστα ἐν
τῇ Μεταφυσικῇ αὐτοῦ (Α, 7. 1072, a. 19 καὶ ἐξ. πρὸ βλ.
καὶ Ἠθικ. Εὐδημ. Α, 5. 1215, b, 26 καὶ ἐξ. Προβλημ.
Α, 7. 950, a, 15 καὶ ἐξ. ἰδίως δὲ Ἠθικ. Νικομ. Η, 13.
1153, a. 2.). Περὶ τῆς διὰ τῶν κινήσεων διδασκαλίας
ἢ περὶ τῆς δεικτικῆς μορφῆς τῆς διδασκαλίας (die
vorzeigende Unterrichtsform) εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Περὶ

τῆς διὰ τοῦ ἀντιφθέγγεσθαι μορφῆς τῆς διδασκαλίας (die vorsprechende Unterrichtsform) νύξιν δίδει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζώων γενέσεως συγγράμματι αὐτοῦ (E, 2. 781, a, 14 καὶ ἐξ). ὡσχύτως περὶ τοῦ ἀποστοματισμοῦ (Das Auswendiglernen) ἐν τῷ περὶ Σοφιστικῶν ἐλέγχων (κεφ. 4. 165, b, 31), ὡς καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας (die erzählende Unterrichtsform) (αὐτόθ. κεφ. 10. 171, a, 31. πρβλ. Μετὰ τὰ φυσικά A, 2. 982, a, 28). Ἐν δὲ τῇ ἐρωτηματικῇ (die fragende Unterrichtsform), τῇ καὶ σπουδαιότητι πασῶν τῶν μορφῶν τῆς διδασκαλίας, ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι τόσον ἀναλυτικὸς ὥστε οὐδὲν τῶν κυρίων ἀφῆκε τοῖς Γερμανοῖς Bormann καὶ Scholz καὶ Thierbach καὶ Curtmann, τοῖς ἰδίως κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους περὶ τὴν μορφήν ταύτην ἀσχοληθεῖσι, νὰ προσθέσωσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ ἐρώτησις, ἂν μέλλῃ νὰ ᾖ ὀρθή, πρέπει νὰ ᾖ ὠρισμένη, ὅ ἐστι νὰ μὴ ᾖ οὔτε δυνατὴ οὔτε ἐνδεχομένη ἄλλη τις ἀπάντησις τῆς διὰ τῆς ἐρωτήσεως σκοπούμενης· «φανερὸν ὅτι τὸ μὴ διορίσαντα δοῦναι τὴν ἐρώτησιν ἄλλ' ἀπλῶς ἀμάρτημά ἐστιν (περὶ Σοφιστ. ἐλέγχ. κεφ. 17. 175. b. 30). Πρέπει ἐπίσης ἡ ἐρώτησις νὰ ᾖ σαφὴς καὶ οὐχὶ κολοβή· «ἃ δὲ συνυπονοῦντες τίθεμεν, οἷον ὅτι μὴ σαφῶς ἀλλὰ κολοβῶς ἐρωτᾶται, παρὰ τοῦτο συμβαίνει ὁ ἐλεγχος» (αὐτόθ. 18. 176, a, 38). Πρέπει πλεῖω ἐρωτήματα νὰ μὴ συμπιέζωνται εἰς ἓν (αὐτόθ. 30. 181, a, 36, καὶ b, 20), νὰ μὴ ἐρωτῶνται ἀμφίβολα (αὐτόθ. 17, 175, b, 4), ἀλλὰ σαφῆ καὶ μὴ πλεοναχῶς λεγόμενα (Τοπικ. Θ, 7. 160, a, 17), διότι τότε οὔτε ἡ τοιαύτη ἐρώτησις εἶναι διαλεκτικὴ οὔτε εἰς ταύτας ὀρθὴ τις ἀπάντησις δυνατὴ (περὶ Ἑρμην. 11. 20, b, 22),

καὶ τοῦτο, διότι «λκνθάνει μάλιστα τὸ ζητούμενον ἐν τοῖς μὴ κατὰλλήλως λεγομένοις» (Μετὰ τὰ φυσ. Ζ, 17. 1041, α, 32), Διαλεκτικῇ δὲ πρότασις λέγεται ἐκείνη «πρὸς ἣν ἐστὶν ἀποκρίνασθαι ναὶ ἢ οὐ, » τοῦθ' ὅπερ ἀδύνατον νὰ συμβῇ, «ἀν μὴ αὐτὸς διορίσας ἢ διελόμενος εἶπῃ, οἷον ἄρ' αὖ γε τάγαθὸν οὕτως ἢ οὕτως λέγεται, » ἐρωτήσῃ δὲ μόνον γενικῶς τί ἐστὶν ἄνθρωπος ἢ ποσυχῶς λέγεται τάγαθὸν (Τοπικ. Θ, 2. 158, α, 14). Τοιαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὴν ἐρώτησιν. Ἡ δὲ ἀπάντησις πρέπει νὰ γίνηται μετὰ προηγουμένην σκέψιν· εἶναι δὲ ἀναγκασία ἡ τοιαύτη βραδύτης, διότι· «οὐ ταῦτόν ἐστι λαβόντα τε τὸν λόγον ἰδεῖν καὶ λῦσαι τὴν μοχθηρίαν, καὶ ἐρωτώμενον ἀπαντᾶν δύισθαι ταχέως. Ὁ γὰρ ἴσμεν πολλάκις μετατιθέμενον ἀγνοοῦμεν. Ἐπι δ', ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ θάττον καὶ τὸ βραδύτερον ἐκ τοῦ γεγυμνάσθαι γίνεσθαι μᾶλλον, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν λόγων ἔχει, ὥστε, ἂν δῆλον μὲν ἡμῖν ἢ ἀμελέτητοι δ' ὦμεν, ὥστεροῦμεν τῶν καιρῶν πολλάκις (περὶ Σοριστ. ἐλέγχ. 16. 175, α, 20. πρβλ. περὶ ἀπαντήσεως καὶ Τοπ. Θ, 7. 160, α, 17. Ζ, 14. 151, β, 9).

Ἐρωτῶ πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς ἐπαίοντας τὰ παιδαγωγικὰ νῦν· τί σπουδαῖον καὶ ἀρχοειδές ἐν τῇ ἐρωτῇσι πάντες ὁμοῦ οἱ μεταγενέστεροι παιδαγωγοὶ προσέθηκαν εἰς ταῦτα τοῦ Ἀριστοτέλους; Ἐάν δὲ οὐδὲν εἰς ταῦτα κύριον καὶ ἀρχοειδές προσέθηκον οἱ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην σοφοὶ πάντες, τίνα σπουδαῖαν προσθήκην ὁ Pestalozzi καὶ ὁ Diesterweg καὶ ὁ Ziller καὶ ὁ Stoy καὶ ὁ Kehr προσέθηκον εἰς τὸ σπουδαιότατον τῆς διδασκαλικῆς τέχνης ζήτημα, εἰς τοὺς κανόνας καὶ οἷονεὶ ἀξιώματα τῆς ταξινομήσεως τῆς διδασκαλικῆς ὕλης; Δὲν εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης ὁ εἰπὼν «γνωρίζομεν δ' οὐκ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων καὶ

γνωριμωτέρων» (Τοπ. Ζ, 4. 141, α, 28). Δὲν εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης ὁ εἰπὼν «ῥῆζόν τε τὸ καθ' ἕκαστον ὀρίσασθαι ἢ τὸ καθόλου, διὸ δεῖ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἐπὶ τὰ καθόλου μεταβαίνειν» (Ἀνζλυτ. Ὑστ. Β, 13. 97, β, 28). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ εἰπὼν πολλὰς ἐκατονταετηρίδας πρὸ τῶν νῦν χρόνων «σχεδὸν δὲ καὶ χαλεπώτατα τεῦτα γνωρίζειν τοῖς ἀνθρώποις τὰ μάλιστα καθόλου· πορρωτάτω γὰρ τῶν αἰσθήσεων ἐστι» (Μετὰ τὰ φυσ. Α, 2. 982, α, 23.), «ἐκ προγιγνωσκομένων δὲ πᾶσα διδασκαλία» (Ἠθικ. Νικομ. Ζ, 3. 1139, β, 26.), «πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως» (Ἀναλυτ. Ὑστ. Α, 1. 71, α, 1) Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ εἰπὼν «τό δὲ δεικνύναι τὰ φανερά διὰ τῶν ἀφανῶν οὐ δυναμένου κρίναι ἐστὶ τὸ δι' αὐτὸ καὶ μὴ δι' αὐτὸ γινώριμον» (Φυσ. ἀκροάσ. Β, 1. 193, α, 4), καὶ τοῦτο, διότι «ἀπλῶς μὲν βέλτιον τὸ διὰ τῶν πρότερον τὰ ὕστερα πειρᾶσθαι γνωρίζειν· ἐπιστημονικώτερον γὰρ τὸ τοιοῦτόν ἐστιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀδυνατοῦντας γνωρίζειν διὰ τῶν τοιούτων ἀναγκάζιον ἴσως διὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων ποιεῖσθαι τὸν λόγον (Τοπικ. Ζ, 4. 141, β, 15), ἐπάγοντα ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθ' ὅλου καὶ τῶν γνωρίμων ἐπὶ τὰ ἄγνωστα· γινώριμα δὲ μᾶλλον τὰ κατὰ τὴν αἴσθησιν, ἢ ἀπλῶς ἢ τοῖς πολλοῖς» (Τοπ. Θ, 1. 156, α, 4. πρβλ. καὶ Θ, 5. 159 β, 14.), «πέφυκε δὲ ἐκ τῶν γνωριμωτέρων ἡ μὲν ἡ ὁδὸς καὶ σαφεστέρων ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῇ φύσει καὶ γνωριμώτερα· οὐ γὰρ ταῦτά ἡμῖν τε γινώριμα καὶ ἀπλῶς. Διόπερ ἀνάγκη τὸν τρόπον τοῦτον προάγειν ἐκ τῶν ἀσχεστέρων μὲν τῇ φύσει ἡμῖν δὲ σχεστέρων ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῇ φύσει καὶ γνωριμώτερα» (Φυσ. ἀκροάσ. Α, 1. 184, α, 16. πρβλ. καὶ

Μετὰ τὰ φυσ. Ζ. 4. 1029, b, 3)· διότι καὶ εἶναι τὰ ἐπὶ μέρους εὐκολώτερα τῶν καθόλου (Προβλήμ. ΙΗ, 3. 916, b, 26.) καὶ προσέχουεν τοῖς γνωριμωτέροις μᾶλλον καὶ ἥδιον αὐτῶν ἀκούομεν (Προβλ. ΙΗ, 9. 917, b, 8.)

Σφόδρα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ Comenius εὐδοκίμησε τὴν φυσικὴν τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει ἀνάπτουξιν συστήσας, καὶ μέγα ὁ Pestalozzi ἐκτίσας ὄνομα τὴν ψυχολογικὴν κατὰ τὰς ἐν τῇ διδασκαλῇ ὕλης, ὅπερ ἰσοδύναμον τῷ προτέρῳ, θερμότητι ὑποστηρίζας· τὴν ἀνάπτουξιν τοῦ πνεύματος τουτέστιν ἐκείνην, καθ' ἣν τὸ ἐκάστοτε ἐξ οἰουδήποτε τοῦ ἐπιστητοῦ κλάδου τῇ διανοίᾳ τῶν μαθητῶν προσφερόμενον νὰ ᾖται ὁμολογούμενον τῇ ἐκάστοτε συμφύτῳ καὶ ἐπικτήτῳ δυνάμει τοῦ προϊόντος ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀναπτύξει πνεύματος τῶν διδασκομένων, οὐδαμῶς μὲν λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἐπιστημονικῶν συνδέσμων, δι' ὧν ἕκαστον τῶν διδασκομένων τούτων συμπεπλεγμένον πρὸς τε τὰ προηγούμενα καὶ ἐπόμενα ὁμογενῇ καὶ ὁμοειδῇ αὐτῷ εἶναι, μεθ' ὧν ἐν ὅλον ἐπιστημονικὸν συγκροτεῖ, ἐπιμελῶς ὁμῶς τηρουμένης τῆς ἀνταγωγίας καὶ τοῦ παραλληλισμοῦ τῆς ὁσημέρῃ προϊόνσης τοῦ διδασκομένου μαθητοῦ πνευματικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν αὐξουσαν βαρύτητα καὶ δυσκολίαν τοῦ περιχομένου τῶν μορίων τῶν ἐκάστοτε ἐξ ἐκάστου κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ τῷ μαθητῇ πρὸς μάθησιν προσφερομένων. Τίς δύναται νὰ φαντασθῇ ὅτι οὐδὲ τοῦτο τὸ ὄντως πολύτιμον ἀπόκτημα τῆς παιδαγωγίας δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους; Ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικά (Α, 1. 1012, b, 34) φέρεται «ἀρχὴ λέγεται ἢ μὲν ὅθεν ἂν τις τοῦ πράγματος κινηθεῖται πρῶτον, οἷον τοῦ μήκους καὶ ὁδοῦ ἐντεῦθεν μὲν αὕτη ἀρχὴ ἐξ ἐναντίας δ' ἑτέρα· ἢ δὲ ὅθεν ἂν ἀλλασταγέ-

νοί το ἕκαστον, οἶον καὶ μαθήσεως οὐκ ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τῆς τοῦ πράγματος ἀρχῆς ἐνίοτε ἀρκτέον, ἀλλ' ὅθεν ῥᾶσ' ἂν μάθοι.»

Οἴχεται ἡ δόξα σου, Κοπέρνικς! Αἰῶνες κλίνετε γόνυ πρὸ τῆς δαιμονίας μεγαλοφυΐας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἥτις οὐδὲν ἀφῆκεν ἀνεξέταστον ἀνεφώνησέ ποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀστρονομίας αὐτοῦ ὁ γάλλος συγγραφεὺς αὐτῆς Ferdinand Hoefler, ὅταν ἐξέθηκε τὴν τοῦ Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου (γεν. περὶ τὸ 305 Π. Χ.) γνώμην, ὅτι οὐ μόνον ἡ γῆ κινεῖται περὶ ἐαυτὴν, ὅπως πολὺ πρὸ αὐτοῦ Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος ἀπέδειξεν, ἀλλὰ ὅτι αὕτη κινεῖται καὶ περὶ τὸν Ἥλιον καὶ ἤ καὶ ἐν ἐκλειπτικῇ, «κατὰ λοξοῦ κύκλου,» ὅπως φέρεται παρὰ Πλουτάρχῳ· «Ἀριστάρχον ὥστα δεῖν Κλεάνθης τὸν Σάμιον ἀσεβεῖας προκαλεῖσθαι τοὺς Ἑλληνας, ὡς κινοῦντα τοῦ κόσμου τὴν ἐστίαν (ἥτις ἦν ἡ γῆ), ὅτι φαινόμενα σώζειν ἀνὴρ ἐπειράτο μένειν τὸν οὐρανὸν ὑποτιθέμενος· ἐξελίττεσθαι δὲ κατὰ λοξοῦ κύκλου τὴν γῆν, ὅμα καὶ περὶ τὸν αὐτῆς ἄξονα δινομένην» (Περὶ τοῦ ἐμφαν. προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης κεφ. 6). ὁ δὲ Lotze εἰλικρινῶς ὁμολογῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ τὸ ἐξοχὸν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ τὸ ἀδύνατον πλέον τῆς εὐρέτεως νέων γνωμῶν ἐν τοῖς ὑφίστοις ζητήμασι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου λέγει ὅτι κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους οὐδὲν ἄλλο ἔργον ὑπελείφθη πλέον εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν ἀνθρώπινον πνεῦμα ἢ ἡ διευθέτησις τῶν ἡδὴ εὐρεθέντων καὶ ἡ σαφὴς αὐτῶν ἐκθεσις. Ὅτι ὁ γάλλος Ferdinand Hoefler λέγει περὶ τοῦ Ἀριστάρχου τοῦ Σαμίου ὡς πρὸς τὴν ἀστρονομίαν καὶ ὅτι ὁ Lotze λέγει γενικῶς περὶ τῶν ὑφίστων ἐκφάνσεων τοῦ ἐπιστημονικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος πνεύματος, ἀληθὲς κατὰφινεῖται καὶ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ. Οὐδὲν, ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον

σμοῦ, τῶν ὁρθῶν τούτων μεθόδων πάσης ἀσφαλτοῦς μαθή-
σεως «ἀπαντα πιστεύομεν ἢ διὰ συλλογισμοῦ ἢ ἐξ ἐπαγω-
γῆς» ('Αναλυτ. πρότ. Β, 23. 68, b, 1ε), «μανθάνομεν ἢ
ἐπαγωγῇ ἢ ἀποδείξει. Ἔστι δ' ἡ μὲν ἀπόδειξις ἐκ τῶν
καθόλου, ἡ δ' ἐπαγωγή ἐκ τῶν κατὰ μέρος· ἀδύνατον δὲ
τὰ καθόλου θεωρῆσαι μὴ δι' ἐπαγωγῆς.. ἐπαχθῆναι δὲ μὴ
ἔχοντας αἰσθήσιν ἀδύνατον· τῶν γὰρ καθ' ἕκαστον ἢ αἰσθησις·
οὐ γὰρ ἐνδέχεται λαβεῖν αὐτῶν τὴν ἐπιστήμην· οὔτε γὰρ
ἐκ τῶν καθόλου ἄνευ ἐπαγωγῆς, οὔτε δι' ἐπαγωγῆς ἄνευ
τῆς αἰσθήσεως ('Αναλυτ. Ὑστέρ. Α, 18. 81, a, 38. Φυσικ.
'Ακροάσ. Θ, 1. 252, a, 22), «ἐπαγωγή .. ἡ ἀπὸ τῶν
καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου ἐφοδος .. ἔστι δὲ ἡ .. ἐπα-
γωγή πιθανώτερον καὶ σαφέστερον· καὶ κατὰ τὴν αἰσθήσιν
γνωριμώτερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν» (Τοπικ. Α, 12. 105,
a, 10. πρβλ. 'Αναλυτ. Προτέρ. Β, 23. 68, b, 30), «πᾶσα
μάθησις διὰ προγιγνωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἔστι, καὶ
ἡ δι' ἀποδείξεως ἢ δι' ὁρισμῶν» (Μετά τὰ φυσ. Α, 9. 992,
b, 30), «τὴν δὲ γυμνασίαν ἀποδοτέον τῶν μὲν ἐπακτικῶν
πρὸς νέον, τῶν δὲ συλλογιστικῶν πρὸς ἔμπειρον» (Τοπικ. Θ,
14. 164, a, 11. πρβλ. αὐτοῦ. 2. 157, a, 18).

Ὁ Ἀριστοτέλης παρατήρησεν ὅτι μανθάνουσι μὲν οἱ
νεώτεροι θάττον τῶν πρεσβυτέρων, οἵτινες ἔχουσι νοῦν πλείο-
τερον ἐκείνων, (Προβλημ. Α, 5. 955, b, 22), ἀλλὰ δὲν δύ-
ναι τὰ μανθανόμενα ἐπὶ πολὺ νὰ μνημονεύωσιν (Προβλημ.
1Ε, 5, 911, a, 3). Παρ' αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι πρέ-
πει τὰ ἀσαφῆ, ὁσάκις προστύχωσι τοιαῦτα ἐν τῇ διδασκα-
λίᾳ ἡμῶν νὰ ἐρμηνεύωμεν καὶ διὰ τῶν ἄλλων μὲν ἐρμηνευ-
τικῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν ἐναν-
τίων «πᾶν γὰρ τὸ ἐξυτὸ πρὸς τὸ ἐναντίον μᾶλλον φαί-
νεται» (Προβλημ. ΚΒ 11. 931, a, 1 θ), «εὐαίσθητό-

τερὰ γὰρ τὰ παρ' ἄλληλα τιθέμενα» (Περὶ Οὐρανοῦ Β, 6. 289, α, 7), «ἀεὶ γὰρ τὰ ἐναντία καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς ἐν τῷ αὐτῷ δεκτικῷ φαίνεται γινόμενα καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντα πάθη, λέγω δὲ οἶον ὑγεία καὶ νόσος καὶ κάλλος καὶ αἰσχος, καὶ ἰσχύς καὶ ἀσθένεια, καὶ ὄψις καὶ τυφλότης, καὶ ἀκοή καὶ κωφότης (Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως I. 453, β, 27. πρβλ. καὶ Τοπικ. Ζ, 4, 142, α, 22. Περὶ ψυχῆς Γ, 6. 430, β, 22. Τοπικ. Α, 14. 106, α, 10). Παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μαθηθῆναι διὰ τὴν χαίρομεν τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων θεωροῦντες (Περὶ ζώων μορίων Α, 5. 645, α, 10), διὰ τὴν μάθησιν πλὴν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον (Ἠθικ. Νικομ. Η, 5. 1147, α, 21). Ὅστις δὲ θέλῃ νὰ μάθῃ καὶ τὰ μέγιστα παιδαγωγικὰ διδάγματα, τὰ ὅποια οὐδεὶς χρόνος δύναται νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ οὐδεμία ἐπιτετηδευμένη ἀνθρωπίνη σοφία δύναται νὰ ὑπερβάλλῃ, ἥς ἀναγνώσῃ, ἥς μελετήσῃ, ἥς ἀποστηθίσῃ τὰ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ ἐπὶ τῆς μεταπλάσεως τῶν ἡθῶν ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις (Ζ, 13. 1143, β, 17), τὰ περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων καὶ τοῦ τέλους τῆς παιδείας ὡς καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον πάντων τούτων ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (II, 13. 1332, α, 31 μέχρι τοῦ τέλους τῶν Πολιτικῶν)· ἐνταῦθα θὰ εὕρῃ σὺν τοῖς πολλοῖς καὶ πολυτιμοτάτοις ἄλλοις τάδε. «Χαλεπὸν μένειν τὴν πολιτείαν τὴν συνεστηκυῖαν παρὰ τὸ δίκαιον» — «ἅμα δὲ οὐδὲ χρὴ νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ τινα εἶναι τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως· μόριον γὰρ ἕκαστος τῆς πόλεως.» — «Ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸ τέλος εἶναι φέρεται καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸν αὐτὸν ὅρον ἀναγκάζειν εἶναι τῷ τε ἀρίστῳ ἀνδρὶ καὶ τῇ ἀρίστῃ πολιτείᾳ, φανερόν ὅτι δεῖ τὰς εἰς τὴν σχολὴν ἀρετὰς ὑπάρχειν τέλος γὰρ, ὥσπερ εἴρηται

πολλάκις, εἰρήνη μὲν πολέμου, σχολή δὲ ἀσχολίας... Διὸ σῶφρονα τὴν πόλιν εἶναι προσήκει καὶ ἀνδρείαν καὶ καρτερικὴν κατὰ γὰρ τὴν παροιμίαν, οὐ σχολὴ δούλοις, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι κινδυνεύειν ἀνδρείως δούλοι τῶν ἐπιόντων εἰσίν. Ἀνδρείας μὲν οὖν καὶ καρτερίας δεῖ πρὸς τὴν ἀσχολίαν, φιλοσοφίας δὲ πρὸς τὴν σχολήν, σωφροσύνης δὲ καὶ δικαιοσύνης ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χρόνοις, καὶ μᾶλλον εἰρήνην ἄγουσι καὶ σχολάζουσιν.»

ὦ τῶν δαιμονίων διανοημάτων! Καὶ ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοί σου, καὶ ἡμεῖς τὰ τέκνα σου, ὦ ἀθάνατε Ἀριστοτέλεις, ὡς μυτῇ τινες παμβδελυραὶ ἐπὶ φραγκικῶν τινῶν κενεβρείων ἐπικαθήμενοι καὶ κακοζήλως ἀπομουζῶντες ἀπ' αὐτῶν ὅτι ἐγωῖστικὸν καὶ ὑλῶδες καὶ σαπρὸν, κακοτέχνως δηλητηριάζομεν διὰ τούτων τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν τρυφερῶν ἑλληνοπαίδων καὶ θριπιδέστους παραδίδομεν τούτους τῇ πατρίδι, ἐντὶ ὧς μέλισσαι φιλόπονοι καὶ φιλόκαλοι νὰ ἀπορροφῶμεν ἐκ τῶν εὐανθῶν λειμώνων τῶν ἀθανάτων σου συγγραμμάτων χυμὸν ἱκανὸν νὰ ἐπουλώσῃ ποτὲ τὰς βαθεῖας καὶ πολλὰς πληγὰς ἡμῶν!

Παρὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, τοὺς δύο πέλωριους τούτους γίγαντας τοῦ ἐν ἀνθρώποις πνευματικοῦ κόσμου, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων κάμπτεται σύμπας ὁ πλανήτης ἡμῶν, φιλοτίμως ἀγωνίζεται καὶ ἐπιμελῶς προσπαθεῖ νὰ συμβαδίσῃ ὁ κατὰ τὰς αἰθερίους μὲν καὶ δαιμονίας πτήσεις τοῦ πνεύματος ὑποδέστερος, κατὰ τὴν θείαν δὲ καὶ γεννησιότατην τῆς ψυχῆς φιλάνθρωπίαν κατ' οὐδὲν τούτων ὑπολειπόμενος πολύμουσος καὶ σεμνὸς Πλούταρχος.

Εἰπέ τις τῶν φιλοκάλων καὶ φιλάνθρωπων σοφῶν, ὁ Rousseau, ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο ἐκ τινος θεομηνίας πάντα τὰ

βιβλία τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ πυρός νὰ ἀφανισθῶσιν, εἰδίδετο δὲ αὐτῷ ἡ αἴρεσις ἐν ἐκ πάντων τούτων νὰ σώσῃ, ἄνευ οὐδενός δισταγμοῦ, ἀλλὰ καὶ μάλα προθύμως, θὰ διέσωζεν ἐκ πάντων μόνον τὸν Πλούταρχον. Καὶ εἶναι μὲν ἴσως αὕτη ἡ προτίμησις ἀκράτου καὶ μονομεροῦς ἐνθουσιασμοῦ ἀπαύγασμα, τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἔχει πολλοὺς ὁμοίους θησαυροὺς τοῖς ἐν τοῖς παμπόλλοις τοῦ Πλουτάρχου συγγράμμασιν ὑπάρχουσι. Τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα ὁ μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ἐνόμιζε καὶ ὠνόμαζε πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον, τοῦ Πλουτάρχου τὰ παντοδαπὰ συγγράμματα ἀνθρωπίνης ἐν γένει ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ ἀννομιζῇ καὶ ἀνὸνομάζῃ τις, δὲν θὰ ἀστοχήσῃ τοῦ ἀληθοῦς. Ἰδιόρρυθμος πάνυ εἶναι ἡ εὐφροσύνη καὶ ἡ χαρὰ ἡ κατέχουσα τὴν ψυχὴν ἀναστρεφομένην ἐν τοῖς δέλτοις τοῦ φιλανθρωποτάτου Πλουτάρχου! Ὁ μὴ ἀναγνοὺς τὴν Ἠλέκτραν καὶ τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους, ὁ μὴ ἀναγνοὺς τοὺς Ἰππεῖς καὶ τοὺς Ὀρνίθας τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ μὴ ἀναγνοὺς τὸν Προμηθεά καὶ τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας τοῦ Αἰσχύλου, ὁ μὴ ἀναγνοὺς τὴν Ἑκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλίαν τοῦ Ὀμήρου, τὴν Γίγαντομαχίαν τοῦ Ἡσιόδου, τὴν Πολιτείαν καὶ τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, τὸ περὶ Κόσμου πρὸς Ἀλέξανδρον καὶ τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ μὴ ἰδὼν τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ Ραφαήλ, τὴν ἀγίαν Σοφίαν καὶ τὸν Παρθενῶνα, καὶ ὁ μὴ ἀκούσας μουσικὴν τινὰ συμφωνίαν τοῦ Beethoven ἢ τὴν Zaubertflöte τοῦ Mozart εἶναι βεβαίως ἀθέατος τῶν καλλίστων θεαμάτων, εἶναι ἀνήκουστος τῆς ἐπιγείου τῶν οὐρανῶν συμφωνίας, εἶναι ἀγευστος τῶν ὀψίστων τῶν ἐν ἀνθρώποις εὐφροσυνῶν. Τὸ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς τούτοις ἀντικειμένοις συμπεφυκό; θεῖον μόνριον τοῦ καλοῦ, τὸ ἐν ἀναλογίαις καὶ ῥυθμοῖς καὶ μέτροις

ἐμφανιζόμενον, ὡς ἡλεκτρικόν τι ρεῦμα διὰ τῶν εὐγενεστά-
των τῶν ἐν ἡμῖν αἰσθητηρίων, τῆς ὀψεως καὶ τῆς ἀκοῆς,
εἰς τὸ κέντρον τῆς προσωπικότητος ἡμῶν διοχετευόμενον
τῆκει πᾶν τὸ γερῶν τὸ ἱλύος δικήν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἡ-
μῶν οὐσίας ἐπικαθήμενον, ἀποδίδει αὐτῇ τὴν ἀρχικὴν καὶ
οὐσιώδη αὐτῆς δύναμιν, ἣν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων
ᾤρισται νὰ ἔχῃ, καὶ μετάρσιον φέρει αὐτὴν εἰς τὸν ὑπε-
ρουράνιον χῶρον τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν
ἀρχικὴν καὶ γλυκυτάτην πατρίδα αὐτῆς. Ὁ ἐν καιρῷ ἀσε-
λήνου νυκτός ἐν ἐρημίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ τὸν κατὰστερον οὐρα-
νὸν θεώμενος, ὁ ἀπὸ ὑψηλοῦ ὄρους τὴν πρὸ τῶν ποδῶν
αὐτοῦ ἐκτεινομένην πεδιάδα καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς νωχελῶς συ-
ρόμενον ἀκαλάρπυτον ποταμὸν παρκτηρῶν, ὁ ἀκροασθεὶς τῶν
μελαγχολικῶν στόνων καὶ ὁ διὰ τοῦ βλέμματός αὐτοῦ
παρakoλουθήσας τὰς μαλακὰς καὶ γλυφυρὰς κινήσεις τῶν
ὑπὸ τοῦ λεπτοτάτου Ζεφύρου διαπνεομένων φύλλων ἀμφι-
λαφυῶς δένδρου ἐμπεφυτευμένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου,
μακρὰν τῆς ἀνθρωπίνης τύβης κειμένου, θὰ ἡσθάνθῃ ἐν
τοῖς στέρνοις αὐτοῦ ἀπαλὴν τινα ὡς μέλιτος καταλειβο-
μένου γλυκυθυμίαν, θὰ ἡσθάνθῃ ἐν ἐνυτῷ τὰς πνευματικὰς
αὐτοῦ δυνάμεις μαλκκῶς μὲν καὶ ἐκ βάθρων ἀνγκινουμένας,
ἡρέμα δὲ συστροβιλιζομένας καὶ δαιμονίως ἀποπυρραμιδοῦ-
μέναις εἰς τὴν ἐστίαν τοῦ αἰδίου φωτός, θὰ ἡσθάνθῃ καὶ ἐν
ταῖς βαθύτατα ἐτι κειμέναις ρίζαις τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀνταύ-
γειαν φωτός ἀμήχανον ὅσον λαμπροῦ καὶ ζωογόνου. Πάν-
τα ταῦτα ὁμοῦ, ἀλλὰ πολὺ λεπτότερον καὶ γλυκύτερον αἰ-
σθάνεται τι ἀναστρεφόμενος ἐν τοῖς δέλτοις τοῦ Πλουτάρ-
χου. Ὅποιον εἶναι τὸ γοητευτικώτατον κάλλος τοῦ οὐρανοῦ,
ὅπερ διανοίγει ἡμῖν τὸ τηλεσκόπιον! Ὅποιον εἶναι τὸ ἐ-

παγωγότατον κάλλος τῶν πανσμίκρων ἀντικειμένων, ὅπερ διανοίγει ἡμῖν τὸ μικροσκοπίον! Εἶναι ὁ κόσμος ὅλος, αἱ πολιτεῖαι τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἔθνη, ἡ οἰκογένεια, τὸ ἄτομον, εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν συγκεχυμένα τινά ὅλα, ἐκ πλείστων καὶ λεπτοτάτων πρὸς ἄλληλα ἐν τῷ σκότει διαπλεκομένων μερῶν συγκεκροτημένα, ἀθέατα ἐν ταῖς μικρομερείαις αὐτῶν, ἀδιάκριτα ἐν ταῖς λεπτεπιλέτοις περιπλοκαῖς αὐτῶν, ἀνῆδυντα ἐν ταῖς ἐντυπώσεσιν αὐτῶν. Παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ διανοίγεται ἀναπεπταμένος πᾶν καὶ εὐδιάκριτος ἐν τοῖς στοιχείοις καὶ τῇ ἐπ' ἄλληλα συμπλοκῇ αὐτῶν ἄγαν ὅ,τι συγκεχυμένον ὡς ὅλον περὶσταται ἡμῖν, ὁ κόσμος καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ πολιτεία καὶ ἡ οἰκογένεια, τὸ ἄτομον καὶ τὸ ἔθνος. Ὅποια ἡδονὴ κατὰ τῆς ψυχῆς ἡμῶν θεωμένων τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου διὰ τοῦ μικροσκοπίου καὶ τοῦ τηλεσκοπίου, τοιαύτην ἡδονὴν, ἀλλὰ πολὺ ταύτης τιμιωτέραν, παρέχει τὸ θέαμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὸ θέαμα τῶν πολιτειῶν, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων, τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἡμῖν διανοιγόμενον.

Ὅλος ὁ κόσμος παρουσιάζεται ἡμῖν παρ' αὐτῷ ὡς ἐν ὅλῳ ἐκ δύο μεγάλων μερῶν συνιστάμενος, ἐκ τοῦ ἐμφύχου καὶ ἐκ τοῦ φυσικοῦ, ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων βασιζομένων, ἐκ τῆς αὐτῆς δημιουργικῆς αἰτίας προελθόντων καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διαβιούντων· τὰ ἐμφυχα παρουσιάζονται ἡμῖν ὡς ἐξ ἐθνῶν συνιστάμενα, τὰ ἔθνη ἐξ οἰκογενειῶν, αἱ οἰκογένειαι ἐξ ἀτόμων, τὸ ἄτομον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς. ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ λόγον ἔχοντος καὶ ἐκ τοῦ ἀλόγου, τὸ λόγον ἔχον ἐκ τοῦ φιλομαθοῦς, τοῦ φιλοθεάμονος καὶ φιλοκάλου, τὸ ἄλογον ἐκ τοῦ φιλοτίμου καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ· τοῦτο τὸ ἔθνος τὸ παρμέγιστον καὶ πανίσχυρον κρημνίζεται ἐκεῖ, τὸ ἄλλο τὸ πέρην ἐκεῖ κείμενον καὶ ἀσθενὲς καὶ ἀνώνυμον μέχρι τοῦδε

μέχρις ἄστρον ἀνυψοῦται νῦν· ὁ πελώριος ἐκείνος ἄνθρωπος ὁ
 ἐμπλήσας διὰ τῶν ἔργων καὶ τῆς φθινης αὐτοῦ σύμπαντα
 τὸν κόσμον ἀκλεῶς ἐκεῖ καταβυθίζεται, ὁ τέως πάνσμικρος
 ἐκείνος καὶ ἀφανὴς κολοσσιαῖος περσιτέρω ἀνυψοῦται· ἐκεῖ
 ἐκρηξί· ὑπολινθάνουσῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πα-
 ταγωδῶς διαρρηγνύει καὶ εἰς τὰ τέσσαρα πέρατα τοῦ κό-
 σμου διχοκορπίζει τὰ θρύμματα πολιτειῶν τέως σφιγκτῶς
 συμπεπηγυῖων καὶ στερρῶς ἐνιδρυμένων, ἐδῶ δυνάμεις ψυ-
 χικαὶ εὐγενεῖς ἡρέμα ἀδρούμεναι ἀναχαιτίζουσιν ἐκ τῆς κα-
 ταπτώσεως λαοὺς ὅλους, ὀλίγον περσιτέρω σύρραξις μανιώ-
 δης τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας, τραύματα ἀμοιβαῖα βλῦτάτα,
 ὀλεθρος τῆς κακίας, περιώδυνοι φωναὶ τῆς καταθραυσθείσης
 ἀρετῆς, ἀνευφημίαι τῶν λαῶν, ὀλολυγαὶ τῶν ἐθνῶν, κατα-
 πτώσεις τῶν δυναστειῶν, ἐξεγέρσεις τῶν ἀσθενῶν, κοπετοὶ
 τῶν βασιλέων, ἀλκλαγμοὶ τῶν καταδυναστευομένων, μο-
 χθηρία καὶ γενναϊότης, μωρία καὶ ὀρθοφροσύνη, αὐθάδεια καὶ
 ταπεινοφροσύνη, εὐτέλεια καὶ φρόνημα, ὑψηλοφροσύνη καὶ
 δημαγωγία, φιλοπονία καὶ νωθρότης, λιτότης καὶ ἡ-
 δυπάθεια, φιλαργυρία καὶ μεγαλοφροσύνη ἀνιμῆς συμπλε-
 κόμενα, ἐρχόμενα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ παρέρχόμενα, πε-
 ρισομβοῦντα τὰ ὧτα καὶ ἀφανιζόμενα, οὐ μόνον δαιμονίως
 κατακτελοῦσι καὶ καταγοητεύουσι τὸν ἐν τοῖς δέλτοις τοῦ
 Πλουτάρχου ἀναστρεφόμενον, ἀλλὰ καὶ φρόνημα θιαυμάσιον
 μοιοῦσιν εἰς αὐτόν, βδελυσσόμενον μὲν σφοδρῶς πᾶσαν
 τῆς μοχθηρίας ἐκφάνειν, ἐνθουσιῶντα δὲ εἰς πᾶσαν τῆς γεν-
 ναϊότητος καὶ τοῦ ὄντως ἀνθρωπίνου ἐκδήλωσιν.

Τίνας δὲ τῶν παιδευτικῶν γνωμῶν τοῦ Πλουτάρ-
 χου νῦν νὰ ἐξάρωμεν, ἀφροῦ ὅλος οὗτος ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ
 Θεσέως μέχρι τοῦ βίου τοῦ Ὀθωνος, καὶ ἀπὸ τοῦ περὶ
 Παιδων ἀγωγῆς μέχρι τῶν Παροιμιῶν αἱ ἐχρῶντο Ἀλεξαν-

δρεῖς εἶναι ἐν βαρύτιμον διδάγμα καὶ συνεχὲς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κατὰ πάσας τὰς παντοδαπὰς αὐτοῦ ἐκφάνσεις; Τίνος δὲ ἡλικίας καὶ τίνος κοινωνικῆς τάξεως τὴν παιδαγωγίαν πρέπει νὰ ἐξάρωμεν, ἀφοῦ πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἄνθρωποι, βασιλεῖς καὶ γεωργοὶ, στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται, θεωρητικοὶ καὶ πρακτικοὶ, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, γέροντες καὶ παῖδια, ἄνδρες καὶ ἑφηβοί, ἄρσενες καὶ θήλειες πᾶμπολλα καὶ πολυτιμώτατα περὶ τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν διδάγματα παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ δύνανται νὰ εὕρωσιν; Εἶναι πολυανθὴς καὶ ποικίλος ὁ λειμῶν τῶν παρ' αὐτῷ ὑψίστων ἀνθρωπίνων διδαγμάτων, ἀνθρᾶ δὲ καὶ εὐώδη τὰ φύλλα τῶν ἐν αὐτῷ ἱσίων καὶ ῥόδων καὶ ὑακίνθων· εὐτυχὴς ὁ στεφανηπλόκος ἐάν, συνείρων καὶ διαπλέκων τινὰ τῶν ἀφθίτων κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐωδίαν ἀνθέων τούτων, δὲν διαφθεῖρη τὴν τρυφερότητα αὐτῶν ἐν ταῖς ἀδεξίαις χερσὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ δυνηθῇ μετὰ τὸ ἔργον τοῦτο νὰ εἴπῃ «ἐνταῦθα κειρὸς καταπαύειν τὸν λόγον, ὃν ὥσπερ εἰς στέφανον ἐκ λειμῶνος πολυανθοῦς καὶ ποικίλου πλέξαντες ταῖς Μούσαις ἀνατίθεμεν.»

Τὰ πρῶτα, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἔσχε τὴν γένεσιν ὁ κόσμος, εἶναι τρία, λέγει ὁ σεμνὸς καὶ φιλόανθρωπος Πλούταρχος· ὁ Θεός, ἡ ὕλη καὶ ἡ ιδέα· καὶ ἡ μὲν ὕλη εἶναι τῶν ὑποκειμένων τὸ ἀτακτότατον, ἡ δὲ ιδέα τῶν παραδειγμάτων τὸ κάλλιστον, ὁ δὲ Θεὸς τῶν αἰτίων τὸ ἄριστον. Τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἕνεκα ὁ Θεός τίποτε δὲν ἠθέλησε νὰ ἐφήσῃ ἀόριστον—ὅσον ἦτο δυνατόν ἐννοεῖται—ἀλλὰ σύμπεσαν τὴν φύσιν ἐβουλήθη ἐν τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ θελήσει νὰ κοσμήσῃ διὰ λόγου καὶ μέτρου καὶ ἀριθμοῦ, πηρέχων οὕτω εἰς τὴν ποικιλόμορφον καὶ ἄτακτον ὕλην ἐν ἑκ τύπον μονοειδῆ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἐνιαίου καὶ μονοειδοῦς τῶν ἱ-

δεῶν (Συμποσ. προβλημ. βιβλ. 8, πρόβλ. 2, κερ. 4): ἀλλ' ἡ ὕλη ἦτο ἀόριστος καὶ ἀπεράττως οὐχὶ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ πλήθους, ἀλλὰ τῆς ἀταξίας καὶ τῆς πλημμελείας αὐτῆς ἐνεκα, ἐπαγαγὼν δὲ ὁ Θεὸς μορφήν καὶ σχῆμα ἐξέειλε τὴν ἀμορφίαν καὶ τὸ ἀσχημάτιστον αὐτῆς, ἀριθμῶν δὲ καὶ λόγων ἐγγινομένων ἐν αὐτῇ ἐδέθη καὶ περιελήφθη ὑπ' αὐτῶν διὰ τῶν γραμμῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τοῦ βάθους, παρασχούσῃ οὕτω τὰ πρῶτα εἶδη καὶ τὰς πρώτας διαφορὰς τῶν σωμάτων πρὸς τὴν γένεσιν τῆς φύσεως· οὕτω δὲ ἐξ ὕλης ἀτάκτου καὶ πλανητῆς ἐγένετο τὸ πᾶν καὶ γίνεται διηγεκῶς τοῦτο ἡρμοσμένον καὶ ἄριστον κεκραμένον καὶ πεπερασμένον· ἀλλ' ἡ ὕλη δυσπειθὴς οὖσα καὶ φύσει ἄτακτος διὰ τῆς βίας προσπαθεῖ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς ἀοριστίαν, φεύγουσα τοὺς ἐν λόγοις καὶ ἀριθμοῖς περριοτισμοὺς αὐτῆς, εἰς οὓς ἀδικόπως ἡ πρώτη κοσμοποιητικὴ ἀρχὴ, τὸ ἄριστον τῶν αἰτίων, περιορίζει, γινομένη οὕτω παραιτία τῆς συστάσεως καὶ τῆς γενέσεως τῶν Πάντων. (Συμποσ. προβλημ. 8, 2, 3): διὸ ὁρθῶς λέγεται καὶ ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ἀρχύτου καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ὅτι ἡ τῶν ὄντων φορὰ καὶ κίνησις τῶν ἀστέρων δὲν ἐγένετο οὐδὲ συνέστη ἄνευ μουσικῆς, διότι πάντα καθ' ἁρμονίαν εἰσὶ κατεσκευασμένα (περὶ Μουσικῆς κ. 44) καὶ τοῦτο, διότι μόνον ἡ μετρίότης καὶ ἡ τάξις, ἀποτελέσματα ὄντα τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, δύνανται νὰ ἐπαγάγῃσι τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν κοινωνίαν ἐν πράγμασι φύσει διαφοροῖς καὶ ἀνομοίοις πρὸς ἄλληλα, ὥς ἡ ὕλη καὶ ἡ ἰδέα, τὸ ἀτακτότατον τοῦτέστι τῶν ὑποκειμένων καὶ τὸ κάλλιστον τῶν παραδειγμάτων εἶναι (Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογον. κ. 32).

Ἡ σύμφυτος αὕτη διαφορότης καὶ ἀνομοιότης τῶν

δύο κοσμογονικῶν τούτων ὑποκειμένων, τῆς ὕλης καὶ τῆς
 ιδέας, καὶ τὸ δυσπειθές καὶ ἀτέραμνον τῆς ὕλης, φύσει δυ-
 στροπούτης νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἀνάγκην τὴν κοσμικὴν τῆς
 ἐν ἀριθμοῖς καὶ ἁρμονίαις μετὰ μέτρου καὶ τάξεως συμβιώ-
 σεως μετὰ τῶν καλλίστων παραδειγμάτων, τῶν ιδεῶν, εἶ-
 ναι τὸ αἷτιον οὗ ἕνεκα μεμιγμένη εἶναι ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου
 γένεσις καὶ σύστασις ἐξ ἐναντίων καὶ εἰς διηνεκῇ διαμάχην
 πρὸς ἀλλήλας· εὐρισκομένων δυνάμεων, αἵτινες δὲν εἶναι μὲν
 ἰσοσθενεῖς, διότι τὸ κράτος εἶναι πάντοτε τῆς βελτίονος, οὐχ
 ἥττον ὅμως καὶ ἡ φαύλη εἶναι ὅλως ἀδύνατον ἐκ τοῦ κό-
 σμου νὰ ἀπολεσθῇ, διότι πολλὴ εἶναι ἐμπεφυκυῖα εἰς τὸ σῶ-
 μα, πολλὴ δὲ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Παντός καὶ δὴ καὶ
 ἐν ἀπαύστῳ διαμάχῃ πρὸς τὴν βελτίονα εὐρισκομένην. Ὁ νοῦς
 καὶ ὁ λόγος, ὁ ἡγεμὼν καὶ κύριος οὗτος πάντων τῶν ἀρί-
 στων ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ τεταγμένον καὶ καθεστηκός καὶ ὑγιγι-
 νον ἐν τῇ γῇ καὶ τοῖς ἀνέμοις καὶ τῷ ὕδατι καὶ τῷ οὐ-
 ρανῷ καὶ τοῖς ἀστροῖς εἶναι ἐκφάνσεις τῆς βελτίονος κοσμο-
 γονικῆς δυνάμεως, ἐνῶ τῆς ψυχῆς τὸ τιτανικὸν καὶ ἄλγρον
 καὶ ἐμπληκτον καὶ τοῦ σωματικοῦ τὸ ἐπικληκτον καὶ νοσῶ-
 δες καὶ ταρακτικὸν εἶναι ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τῷδε ἐκφάνσις τῆς
 φαύλης κοσμογονικῆς δυνάμεως (Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος
 λ. 49. πρβλ. καὶ Μάριον κ. 23), Αἱ δύο αὗται ἀνώταται
 ἀρχαί, ἡ βελτίων καὶ ἡ φαύλη, δεσποῦσιν παντός τοῦ κό-
 σμου, ἡ μὲν τῶν καλῶν ἡ δὲ τῶν κακῶν τῶν ἐν αὐτῇ ἀρ-
 χῇ οὖσα· ἡ εὐκρασία τοῦ περιέχοντος, ἡ ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, ἡ
 ὑγίεια τοῦ σώματος, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ὁμόνοια ἐν ταῖς πόλεσι
 καὶ τοῖς οἴκοις, καὶ ἐν γένει πᾶν ἀγαθὸν εἶναι τούτης τῆς
 αἰτίας γέννημα, ἐνῶ τῆς φαύλης αἰτίας γεννήματα εἶναι πόν-
 τα τὰ τούτοις ἐναντία, αἱ θύελλαι τοῦ ἀέρος, αἱ κακίαι τῆς
 ψυχῆς, αἱ νόσοι τῶν σωμάτων, αἱ στάσεις καὶ αἱ ἐχθραὶ

τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκιῶν, καὶ ἐν γένει πάντα τὰ ἐκ στά-
σεως καὶ διαφορᾶς γιγνόμενα (Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιή-
σεως Ὀμήρου κ. 145).

Ὅπως δὲ ἐν τῇ φύσει αἱ δύο αὐταὶ ἀντιμαχόμεναι κο-
σμικαὶ δυνάμεις συνυπάρχουσιν, καὶ ὅπως αἱ τὸ κράτος τῆς
βελτιότητος ἐστίν, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, μικρότατον μόριον
τοῦ Παντός ὄντα, συνυπάρχουσιν ἀμφοτέραι αὐταὶ αἱ ἀντιμα-
χόμεναι ἀρχαί. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑαυτῇ σύνθετόν
τι καὶ διφυές καὶ ἀνόμοιον, τὸ ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον, ἁ-
τινα ἀνάγκη τινὲ φύσει συνεμίγῃσαι καὶ συντηρούσθῃσαι καὶ
ὁ Πυθαγόρας, ἀλλὰ μάλιστα ὁ Πλάτων βεβαίως καὶ ἐμ-
φανῶς καὶ ἀναμφιδόξως εἶχε ταύτην τὴν γνώμην, ὅτι ἡ
ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, μέρος ἢ τμήμα τῆς ψυχῆς τοῦ Παν-
τός οὖσα, δὲν εἶναι ἀπλή οὐδ' ὁμοιοπαθὴς, ἀλλ' ἄλλο μὲν
μέρος αὐτῆς εἶναι τὸ νοερόν καὶ τὸ λογιστικόν, οὗτινος ἡ
φύσις εἶναι νὰ κρατῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἄρχῃ αὐτοῦ, καὶ
ἄλλο τὸ παθητικόν καὶ ἄλογον καὶ πολυπλανές καὶ ἄτακ-
τον, μεγάλης ἐπιστασίας δεόμενον, ἅτε δυσπειθέστατον
πρὸς τὸ λογικόν καὶ φύσει ἄτακτον ὄν (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς
κ. 3)· καὶ ὅταν μὲν ἐπικρατήσῃ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὁ λό-
γος, τότε οὗτος κολάζων τὰς ἐπιθυμίας καὶ συμφωνῶν με-
τὰ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν νόμων γίνεται παρτίτιος τοῦ ἐν
τοῖς ἀνθρώποις εὐζῆν, ὅπερ ἐστὶν κοινωνικῶς ζῆν καὶ φιλι-
κῶς καὶ σωφρόνως καὶ δικαίως (Πρὸς Κολώτην κ. 2), ἀλλ'
ὅταν ἐπικρατήσῃ παρὰ τὸ προσῆκον τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει
τὸ παθητικόν καὶ τὸ ἄλογον ἐν τοῖς ἀνθρώποις, τότε οὗτοι
γίνονται πάντων τῶν θηρίων ἀγριώτατοι (Κικέρων κ. 46)
καὶ δύναται μὲν νὰ περικαλυφθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ἥθος
τῶν τοιούτων ἀνθρώπων, ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ κλι-
ρῶν προστυχόντων ἀναδύεται καὶ ἀπογυμνοῦται καὶ ἀνα-

φαίνεται ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀγριότητι (* Ἀρατος κ. 49 καὶ 51)· καὶ τοῦτο, διότι ἀρκτων μὲν ἐτι τὰ νήπιζ καὶ λύκων καὶ πιθήκων τὰ τέχνα εὐθύς ἐμφαίνουσι τὸ συγγενὲς ἦθος, ἅτε ὑπὸ μηδενὸς περικαλυπτόμενα μηδὲ καταπλεαττόμενα, ἐνῷ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐμβαλοῦσα ἐαυτὴν εἰς ἔθνη καὶ δόγματα καὶ νόμους κρύπτει τὰ φαῦλα καὶ μιμεῖται τὰ καλὰ πανταχόθεν καὶ σφόδρα ἐπιμελῶς διὰ τῆς πανουργίας περιβαλλομένη (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων κ. 20).

Τὸ πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν παρχίτιον τιτανικὸν καὶ παύητικὸν τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εὐχονται καὶ ἐπιχειροῦσιντες νὰ ἐκριζώσωσιν ἐξ αὐτῆς, ἀδύνατα καὶ ἐπιβλαβῆ καὶ ἀνόητα ἐπιχειροῦντες· καὶ ἀδύνατα μὲν, διότι σύμφυτος τοῖς ἀνθρώποις εἶναι ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ πάθους καὶ οὐχὶ ἐπεισοδιώδης· ὅ,τι δὲ ἡ φύσις ἐνέθηκέ ποτε, ἀδύνατον ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκριζώσῃ· ἀνόητα δὲ, διότι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συνεκκόπτῃ ἐκ τοῦ πάθους καὶ νὰ συνδιαφείρῃ τὸ ὠφέλιμον μετὰ τοῦ βλαβεροῦ πράττει τόσον ἀνόητον πράξιν, ὅσον ὁ ἐκχέων τὸν οἶνον, διότι φοβεῖται τὸ μεθύειν, καὶ ὁ καταργῶν τὸ τρέχειν, διότι συμβαίνει ποτὲ καὶ νὰ προσπαταίῃ, καὶ ὁ ἀναίρων τὸ βάλλειν, διότι ἐνδέχεται ποτε καὶ νὰ ἀστοχήσῃ τοῦ σκοποῦ, καὶ ὁ ἀπεχθῶς ἔχων πρὸς τὸ ἄδειν, διότι συμβαίνει ποτὲ καὶ νὰ ἀπάδῃ· ἐπιβλαβὲς δὲ, διότι ὁ λογισμὸς, τὸ νικῶν τοῦτο τῆς ψυχῆς, ὅταν ἔχῃ συνεπικυρούς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τὰς παθητικὰς ταύτας δυνάμεις καὶ κινήσεις μετ' ἐπισεικίας καὶ μετριοτήτος κεκραμέναι, εἶναι πολὺ χρησιμώτερος τοῦ μὴ ἔχοντος τεκτύχης, ὅστις τούτου ἐνεκα καθίσταται ἐν πολλοῖς εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀργότερος καὶ ἀμβλύτερος, ὡς ὁ κυβερνήτης, ὅταν κατὰ τὸν πλοῦν αὐτοῦ ἐπιλίπῃ τὸ πνεῦμα. Ὁ θυμὸς μέτρον ἔχων συνεπιτείνει τὴν

ἐνδρείαν, ἡ μισοπονηρία τὴν δικαιοσύνην, ἡ φιλοστοργία τὴν
 φιλίαν, ὁ ἔλεος τὴν φιλανθρωπίαν, τὸ συγχαίρειν καὶ συναλ-
 γεῖν τὴν ἀληθινὴν εὐνοίαν καὶ τὴν εἰλικρινῇ πρὸς τοὺς ἀν-
 θρώπους ἐπιείκειαν· οἱ φρόνιμοι ἄνθρωποι τριαύτην σύμφυ-
 τον δύνανται καὶ τόσον ὠφέλιμον δὲν ἐκκόπτουσι—πρᾶγμα
 ἄλλως καὶ ὅλως ἀδύνατον—ἀλλὰ θεραπεύουσι καὶ παιδα-
 γωγοῦσιν αὐτὴν περικόπτοντες ἐν παντὶ τὴν ἀμετρίαν αὐ-
 τῆς, καὶ καθιστῶντες τοὺς οὕτω πῶς παιδευομένους σώ-
 φρονες καὶ οὐχὶ ἀναλγήτους, δικαίους καὶ οὐχὶ ὠμούς· οὐδὲ
 πικρὺς. Τούναντίον μάλιστα. Οἱ φρόνιμοι ἐστὶν ὅτε διὰ παν-
 τοίων μέσων ἐξάπτουσιν ἐτι μᾶλλον τινὰ τῶν παθῶν τού-
 των, ὡς τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὸν ζῆλον καὶ τὸ ἐν τοῖς πο-
 λέμοις θυμοειδὲς καὶ μάχιμον, προστιθέντες τρόπον τινὰ εἰς
 τὸν λογισμὸν τὸ πάθος ὡς ὄχημα. (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς κ.
 12). Ἡ ποιότης τούτου τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ
 ἦθος, ὅπερ εἶναι διάφορον τὴν ποιότητα, ἀνελόγως τῆς ду-
 νάμεως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ λογικοῦ ἐπὶ τοῦ ἀλόγου μέρους
 τῆς ψυχῆς· τὸ λογικὸν δὲν θέλει νὰ ἐκριζώσῃ καθ' ὅλοκλη-
 ρίαν τὸ πάθος, ἀλλὰ περιορίζει αὐτὸ ἐντὸς ὁρίων τινῶν καὶ
 ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸ τάξιν, δι' ἧς γίνονται αἱ ἠθικαὶ λε-
 γόμεναι ἀρεταί, αἵτινες δὲν εἶναι ἀπάθειαι τινες, ἀλλὰ
 συμμετρίαι παθῶν καὶ μεσότητες. Ὡς γνω-
 στόν, τῆς ψυχῆς ἴδια εἶναι τρία· δύναμις, πάθος, ἐξίς· ἡ δύ-
 ναμις εἶναι ἀρχὴ καὶ ὕλη τοῦ πάθους, οἷον ἡ ὀργιλότης, ἡ
 αἰσχυνηλία, ἡ θαρραλεότης· τὸ πάθος εἶναι κίνησις τῆς ду-
 νάμεως ταύτης, οἷον ἡ ὀργή, ἡ αἰδώς, τὸ θάρσος· ἡ ἐξίς
 δὲ εἶναι ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς δυνάμεως περὶ τὸ
 ἄλογον τῆς ψυχῆς ἐξ ἐθους ἐγγινομένη, καὶ ἥτις λέγεται μὲν
 κακία, ἂν αὕτη γίνεταί φάυλος, λέγεται δὲ ἀρετή, ἂν

ἔλθῃς ὑπὸ τοῦ λόγου παιδαγωγηθῇ τὸ πάθος (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς κ. 4).

Ἡ ὑψίστη καὶ τελειωτάτη τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀρετῶν εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομικὴ (Ἀριστείδου καὶ Κλέωνος σύγκρισις κ. 3)· ἡ ἀρετὴ μετέχει τῆς θείας φύσεως (Ρωμύλος κ. 28) καὶ ἔχει ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων πολὺ μεγαλειτέραν δύναμιν καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς μελέτης (Θησεύς κ. 8). ὑπὸ τῆς τύχης δὲ ἀδύνατον νὰ ὑβρισθῇ (Κλεομένης κ. 39). Αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῶν χρηστῶν ὁμιλιῶν καὶ ἐκ τῆς ἀνατροφῆς (Βροῦτος κ. 13), αὐξάνει καὶ γίνεται χρήσιμος εἰς πάντα διὰ τῶν ἐθισμῶν καὶ τῆς ἀσκήσεως (Φιλοποίμην κ. 14), ἥτις ποιητικωτέρα τῆς φύσεως πρὸς τὰ καλὰ τυγχάνει (Ἀποφθέγμ. Λακων. Λυκούργ. κ. 1) καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἀνθρώπος φύσει ἔχων ἐν ἐχυτῷ φιλητικὸν καὶ φιλόστοργον (Περικλῆς κ. 1) οὔτε ἐγένετο οὔτε εἶναι φύσει ζῶον ἀνήμερον οὐδ' ἄμικτον, ἀλλὰ γίνεται τοιοῦτος παρὰ φύσιν μεταχειριζόμενος τὴν κακίαν, ἣν διὰ τῶν ἐθῶν καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν τόπων καὶ βίων ἀποβάλλει ἐξημερούμενος ἀπαράλλαχτα ὅπως καὶ τὰ θηρία, τὰ ὅποια, ὅταν κοινωνήσωσι διαίτης προτέρως, ἐκδύονται τὸ ἄγριον καὶ χαλεπὸν αὐτῶν (Πομπήιος κ. 28), καθόσον γνωστὸν ὅτι καὶ οἱ τριχύτατοι πῶλοι ἄριστοι ἵπποι γίνονται, ὅταν ἥς προσήκει τύχῃσι παιδείας καὶ κατάρτυσεως (Θεμιστοκλῆς κ. 2)· παρὰ τισιν ὁμῶς δύναται νὰ συμβῇ ὥστε ρύττει νὰ μὴ ᾔναι ἡμεροί, ἀλλὰ νὰ φαίνωνται τοιοῦτοι, ὡς περικλυπτόμενοι ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ (Σερτώριος κ. 10), οἱ τοιοῦτοι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἵπομεν, τυχόντες κκιρῶν ἐπιτηδείων ἐκφαίνουσιν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ εἰδεχθείᾳ τὸ σύμφυτον αὐτοῖς ἄγριον ἦθος (Ἄρτος κ. 49 καὶ 51).

Τὸ ἄγριον τοῦτο ἦθος καὶ ἐν γένει παῖσαι αἱ ἐν τοῖς

ἄνθρωποις κακίαι εἶναι ἀποτελέσματα τοῦτο μὲν τῆς φύσεως, τοῦτο δὲ τῆς ἀπειδευσίας αὐτῶν· διότι ὅπως τῶν ἐπιληπτικῶν οἱ παῖδες καὶ τῶν μελαγχολικῶν καὶ τῶν ποδάρκων καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τὸ γινόμενον ἐκ πονηροῦ σώματος γίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φαῦλον, οὕτω καὶ ἡ συγγενικὴ κακία βλαστάνει καὶ ἀναφύεται εἰς τὰ ἥθη τῶν νέων γενεῶν, καθότι τὸ γεννηθὲν δὲν ἀπαλλάττεται ἀπὸ τοῦ γεννήσαντος αὐτὸ ὡς τὰ τεχνητὰ ἔργα ἐκ τοῦ τεχνήτου μετὰ τὴν δημιουργίαν αὐτῶν, ἀλλ' ἐξηρησμένον καὶ τοῦτο, ὡς καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, ὡς ἐκ τινος κοινῆς ἀρχῆς, φέρει ἐν ἐκυτῷ τὴν δύναμιν, ἣτις ἐμφυτος ἐνυπάρχει εἰς σύμπαν τὸ γένος αὐτοῦ· τούτου δ' ἕνεκα εἰς τοὺς παῖδας τῶν πονηρῶν τὸ ἐν αὐτοῖς κυριώτατον, ἡ πονηρίξ, βαθέως ὑπάρχει ἐμπεφυτευμένη καὶ οὐδέποτε εὐρίσκεται ἡσυχος οὐδ' ἀργὴ ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' αἰείποτε ἐν κινήσει καὶ πικρῶσιν ἐν ἅπασιν τοῖς διανοήμασι καὶ ταῖς βουλήσεσι καὶ ταῖς πικτοδραμαῖς τοῦ βίου ἐκφράσσειν αὐτῶν (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων κ. 19 καὶ 16)· ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι συνήθως τὴν σύμφυτον ταύτην κακίαν, τῶν πονηρῶν συνεσταλμένην ἐν τῷ ἀρχνεῖ καὶ κατὰπεπλασμένην καὶ περιειλιγμένην εἰς ἥθη καὶ δόγματα καὶ νόμους, δὲν διορῶσιν οὐδὲ δικαιοθάνονται αὐτῇ· οὕτως καὶ κατὰδεδουκῶν, αἰσθάνονται μόνον ταύτην, ὅταν ἐκρχῇ εἰς μεγὰλα ἀδικήματα καὶ λαμπρῶς γένηται κατὰφανῆς, ἐσφαλμένως νομίζοντες ὅτι οἱ ἀδικοὶ τότε γίνονται ἀδικοὶ, ὅταν ἀδικῶσιν, καὶ οἱ ἀδικῶσται, ὅταν ὑβρίζωσιν, καὶ οἱ ἀνάνδρῳι, ὅταν τρέπωνται εἰς φυγὴν, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦ λογισμοῦ παράπτωμα ἐμπίπτοντες, εἰς δὲ καὶ οἱ νομίζοντες ὅτι εἰς τοὺς σκαπίους τότε ἐμφύεται τὸ κέντρον αὐτῶν, ὅταν τύπτωσιν, καὶ εἰς τὰς ἐχθρὰς ὁ ἴσος, ὅταν δάκνωσιν· φανερόν δὲ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀφύετον·

καθόσον ἡ γένεσις καὶ ἡ ἐκφανσις τῆς πονηρίας δὲν δύνανται νὰ σεμπέσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν σημεῖον, ἀλλ' ὑπάρχει μὲν ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κακία, γίνεται δὲ χρῆσις αὐτῆς καιροῦ προσπεσόντος καὶ δυνάμειος παρὰ γενουμένης. Καὶ ἐνίοτε μὲν συμβαίνει τὰ σφάλματα τῶν τεκόντων, ἐὰν ἐκ φαύλων γένωνται οὗτοι χρηστοί, νὰ μὴ τρέπωνται εἰς τοὺς ἐκγόνους, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβαίνει, ὅπως ἀκροχορδόνες καὶ μελάσματα καὶ φκκοὶ πατέρων ἐν παισὶν ἀφανισθέντες ἀνακύπτουσιν ὕστερον εἰς τοὺς υἱωνοὺς καὶ εἰς τοὺς θυγατριδοὺς, οὕτω πολλάκις τὰ ἥθη καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς συμβαίνει νὰ μὴ ἐκφαίνωνται εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην γενεάν, ἀλλὰ διὰ πολλῶν ὑποβόσκοντα νὰ ἐκφάνωνται εἰς ἀπογόνους πολὺ ἀπέχοντα τῶν βαρέως ἀμαρτησάντων προπατόρων αὐτῶν (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων κ. 20 καὶ 21).

Καὶ οὐ μόνον τὰ ἀμαρτήματα τῆς γενεᾶς μεταβιβάζονται κληρονομικῶς τοῖς ἀπογόνους, ἀλλὰ καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως ἀμαρτήματα κακῶς ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τῶν μελλουσῶν γενεῶν, οὕτως ὥστε, ἂν ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν μὴ ἱασιμῶν, φθείρεται κατὰ μικρὸν καὶ τέλεον ἀρπνίζεται τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, ὅπως τέλεον φθείρεται καὶ ἀρπνίζεται τὸ ἄτομον τὸ ἐν ἀμαρτίαις διαβιοῦν· τοῦτο δὲ, διότι καὶ τὸ ἔθνος εἶναι ἐν τι πρᾶγμα καὶ συνεχές συμπαθές ἀεὶ καὶ οἰκεῖον ἐχυτῷ· τοῦτου ἕνεκα πᾶσα πρᾶξις αὐτοῦ κακῇ ἢ ἀγαθῇ, ἀπόρροια οὖσα τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐλέγχει μὲν τὴν ἐχυτοῦ ποιότητα, παρμένει δὲ ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτῆς κατὰ πάσας τὰς μεταγενεστέρας γενεάς, ὧν ἡ ποιότης καθορίζεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐν γένει μὲν ποιότητος τῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν διὰ τῶν πράξεων αὐτῆς γενομένων ψυχικῶν ἀλλοιωσεων. Τὸ μόνον μέσον, ὅπερ δύναται νὰ ἐπίτῃ τὴν τοικύτην ἀφαικτον

φθορὰν τοῦ ατόμου καὶ τοῦ ἔθνους ὅλου εἶναι ἢ ἐξ ἀπαλῶν
 ὀνύχων ἐπιμελετημένα ἀνατροφή, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ
 μεταβολὴ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῆς ψυχῆς καὶ πρὶν αὕτη ἐκ-
 φάνη τὴν ἐν ἑαυτῇ ὑπολανθάνουσαν σύμφυτον ταύτην κα-
 κίαν. Ὅπως δὲ ὁ συνετὸς ἱατρός καθυποβάλλει τὸ ἐκ γο-
 νέων νοσηματικῶν γεννηθὲν τέκνον ὑπὸ δίκαιαν καὶ πολὺ
 πρὶν ἢ ἀποσαπρωθῇ τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὕτω καὶ πᾶσα συνετὴ
 πολιτεία καὶ πᾶς νουνεχὴς παιδαγωγὸς πρέπει νὰ φροντίζῃ
 περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων γενεῶν ἀπὸ τῆς νεκρωτάτης
 ἰλιχίας αὐτῶν, πολὺ δηλ. πρὶν ἢ ἐκραγῇ εἰς ἀνήκεστα ἀ-
 δικήματα ἢ ἐν αὐτοῖς τυχόν ὑπολανθάνουσα κληρονομικὴ
 κακία (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βρῆδεως τιμωρουμένων κ. 19).

Ἡ ἐπιμέλεια τῶν νέων καὶ ἡ σωτηρία αὐτῶν εἶναι
 ὑπηρεσία πρὸς τὸν Θεόν (Ἀλκιβιάδης κ. 4)· εἶναι δὲ ἡ παι-
 δεία τὸ μέγιστον καὶ κάλλιστον ἔργον τοῦ νομοθέτου (Λυ-
 κοῦργος κ. 14), καὶ δεόμεθα ταύτης τε καὶ τοῦ λόγου πάν-
 τες εὐρυεδοῦς ὅσοι καρτὸν αἰνέμεθα χθονὸς
 (Συμποσ. προβλ. 9, 8, 2), αὕτη εἶναι τὸ μόνον ἐν ἡμῖν ἀ-
 θάνατον καὶ θεῖον, διότι πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ, ἡ εὐγένεια
 δηλ. ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, τὸ κάλλος, ἡ ἰσχὺς, ἡ ὑγίεια καὶ
 τὰ παρόμοια τούτοις εἶναι ἀνθρώπινα καὶ οὐχὶ πολλῆς σπου-
 δῆς ἄξια (Περὶ παιδων ἀγωγῆς κ. 8), αὕτη εἶναι οὐσία τῆς
 εὐδαιμονίας, αἰτία τῆς εὐβουλίας, χρησιμεύει δὲ οὐ μόνον εἰς
 τὴν οἰκογένειαν, τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ εἰς
 σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος (Περὶ μουσικῆς κ. 1). Ἡ παι-
 δεία καταστέλλει τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κακίαν (Ἐκ τῆς περὶ
 φιλίας ἐπιστολῆς κ. 15), ἐξημερώνει αὐτοὺς (Νομῆς κ. 3),
 καθιστᾷ τοὺς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας νέους οὐχὶ δι-
 φόρους πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ ταραχώδεις κατὰ τὰ ἦθη, ἀλλὰ
 πάντας ὁμόφρονας τὸν αὐτὸν βιωτικὸν σκοπὸν ἐπιδιώκον-

τας, ἐδρακίῃ τοὺς νόμους ἐν τῇ συνειδήσει τῶν πολιτῶν, ἐμβάλλει τὸν ζῆλον πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος, συνδέει τὴν ὅλην πολιτείαν εἰς ἓν ὅλον συμπαγές καὶ ἰσχυρὸν δυνάμενον πρὸς πᾶσαν προσβολὴν ἐξωτερικὴν τε καὶ ἐσωτερικὴν στερρότατα νὰ ἀντιέξῃ (Λυκούργου καὶ Νομά σύγκρισις κ. 4). Οἱ κατὰ μέρος νόμοι, καὶ οἱ ἀριστοὶ ἀκόμη, οὐδὲν ὠφελούσιν, ὅταν τὰ πνεύματα τῶν καθ' ἑκάστον πολιτῶν ᾖ διεφθαρμένα· οἱ νόμοι οἱ τοιοῦτοι οὐδαμῶς ὠφελούσιν, ὅπως οὐδαμῶς ὠφελεῖ ἡ καινὴ δίκαια εἰς σῶμα πονηρὸν καὶ γέμον παντοδαπῶν νοσημάτων· ἀλλ' ὅπως ὁ συνετὸς ἱατρός πρὶν ὑπαγορεύσῃ τὴν καινὴν ταύτην δίκαιαν προσπαθεῖ πρῶτον νὰ ἐκτῆξῃ διὰ φαρμάκων καὶ καθαρμῶν τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν μοχθηρὰν κρᾶσιν καὶ μεταβάλλῃ αὐτὴν (Λυκούργος κ. 5), οὕτω καὶ ὁ συνετὸς νομοθέτης πρὸ παντὸς ἄλλου ἔργου τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν καὶ ἀρετὴν πόλει· ἐν ταῖς ἡμέραις προσπαθεῖ καὶ ταῖς ἀγωγαῖς τῶν πολιτῶν ἀκίνητα καὶ βέβαια νὰ ἰδρύσῃ τὴν προαίρεσιν τῶν καθ' ἑκάστον πολιτῶν μεταβάλλων καὶ ἐξομοίων πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν νόμων καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας· διότι μόνον ἡ οὕτω πῶς μεταπλασθεῖσα προαίρεσις καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη ἀρρήκτως συνδέει τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ νομοθέτου καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας (Λυκούργος κ. 13). "Ὅντως τὸ παιδεύειν τοὺς πολίτας εἶναι πολὺ σπουδαιότερον τοῦ νικᾶν τοὺς πολεμίους (Αἰμίλιος Πάπλος κ. 3), διότι ἐνῷ ἡ παιδεία διανοοῦται τὸ ἦθος καὶ ἀφομοιοῦ τὸν παιδευόμενον πρὸς τὸ θειότατον καὶ κάλλιστον παράδειγμα τῶν ὄντων, καθιστᾷ αὐτὸν παρτίτιον πολλῆς εὐδαιμονίας εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, ἡ ἀπαιδευσίς λωβᾶται καὶ συντρίβει τὸ ἦθος (Δίων κ. 10), καὶ ἐνῷ ὁ λόγος καὶ ἡ παιδεία εἶναι διὰ τὰ ἐξωθεν ἀγαθὰ,

διὰ τὸν πλοῦτον δηλ. τὴν δόξαν, τὴν ἰσχὺν καὶ τὰ τοιαῦτα εἶδη καὶ κρητὶς, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδέποτε κορέννεται τὸ ἀκόρεστον τῆς ψυχῆς (Μάριος κ. 46), καὶ ἐνῷ ἡ σώφρων παιδεία οὐ μόνον ἐν βκκχεύμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν φιλοτιμίαις καὶ ὀργαῖς ἐφίστησι καὶ κατακοσμεῖ τὴν διάνοιν (Τιβέριος Γράγγος κ. 10), καὶ ἐνῷ προσέτι ἡ σπουδαία μάθησις καὶ ἡ ὀρθὴ μελέτη, τὰ χρηστὰ ἦθη καὶ ἡ νόμιμος διδασκαλίη καὶ αἱ κόσμιαι βίων ἀγωγαὶ ἐπανορθοῦσι καὶ τὴν ἐλαττωματικὴν φύσιν καὶ καθιστῶσιν αὐτὴν ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεῖν εἰς τὴν ἀρετὴν (Περὶ παιδίων ἀγωγῆς κ. 4), ἡ ἀπαιδευσία πᾶν τούτωντιον· καὶ τὰς φύσεις τὰς σπουδαίας καὶ τὰς προαιρέσεις τὰς μεγαλοπράγμονας καθιστᾷ ἀνωμάλους καὶ ἀσταθμῆτους βεπούσας· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὸ χεῖρον (Θεμιστοκλῆς κ. 2), ἡ δὲ ἐνδεὴς τοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου ἀπεργάζεται τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ ἥθους ἀνθρώπων εὐφυῶν, ὧν ἡ ἀρετὴ, ὥσπερ καρπὸς αὐτοφυῆς καὶ ἀγεώργητος· ἐκφέρεται ἄνευ ἐπιστήμης, ὅψα ποτε ἐκφέρεται (Ἄρπτος κ. 10). Ἀσθενὴς εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, διὸ οὐδέποτε καὶ ἐν ἡθεσιν ἀξιολόγοις ἀκόμη καὶ ἐξόχως ἐνκρέτοις δύναται νὰ ἐκράνῃ αὕτη τὸ καλὸν πάντη ἁμικτον τοῦ κακοῦ (Κλεομένης κ. 16). διὰ τοῦτο δὲ φύσις γενεὴ καὶ ἀγαθὴ, παιδείας ὅμως ἐνδεὴς, πολλὰ χρηστὰ μετὰ φύλων συμπεφυρμένα συναποτίκτει, ὡς τις χώρα εὐγενὴς θιραπείας μὴ τυχοῦσα, διότι ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ κράτος τῆς γνώμης ἐκφέρει ὁμάς μεγάλαν καὶ τῶν καλῶν τελεσιουργούς, ἀλλὰ θυμοὶ ἄκρατοι καὶ φιλονικίαι ἄτρεπτοι παρέχουσι δύσκολον καὶ δυσάρμοστον τὸν τοιοῦτον εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν· διὸ καὶ ἡ μεγαλειτέρα εὐμένει· ἥ ἀπολαύουσιν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν Μουσῶν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς παιδείας ἐξημέρωσις τῆς φύσεως, τὸ μέτριον δεχομένης

καὶ τὸ ἄγαν ἀποβαλλούσης (Γάιος Μάρκιος κ. 1). Ὡς ταῖς Χάρσιν συνήθως ἔλεγεν ὁ Πλάτων πρὸς τὸν σκυθρωπὸν τὸ ἦθος Ξενοκράτην· δικαίως, διότι τὸν θυμὸν καὶ τὴν φιλαρχίαν τὴν ἄωρον καὶ τὰς παρὰ λόγους πλεονεξίας, αἵτινες καταλήγουσιν εἰς ὁμότητα καὶ ἀγριότητα καταστέλλουσιν αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάρτες (Μάριος κ. 2).

Οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ φροντίζωσι μάλιστα πάντων περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων. Μόνον κατὰ ἓνα τρόπον αἱ πόλεις ἔξουσιν παῦλαν καὶ λύσιν τῶν κακῶν, ὅταν ἐκ τινος θείας τύχης συμπτῇ εἰς τὸ αὐτὸ δύναμις μεγάλη καὶ φρόνησις μετὰ δικαιοσύνης, διότι μόνον τότε δύναται νὰ κατὰ τῇ ἐν τῇ πολιτεῖᾳ ἡ ἀρετὴ τιμιωτέρα τῆς κακίας· ὅταν δὲ τοῦτο συμβῇ, τότε οἱ πολῖται οὐχὶ ἐξαναγκάζονται ὑπὸ τῶν νόμων, ἀλλ' ἐξ οἰκίας προκίρσεως θὰ ᾔναι σώφρονες καὶ χρηστοὶ παρὰ δειματίζοντες ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀρχόντων αὐτῶν (Νομῆς κ. 20, Δίων κ. 1. Δημοσθένους καὶ Κικέρωνος σύγκρισις κ. 3), ἐν ᾧ ὅταν οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας ᾔναι κακῆθαι καὶ ἀπαίδευτοι, τὸ δ' ὅλον πνεῦμα τῆς πολιτείας τούτου ἐνεκα μοχθηρόν, εἰς οὐδὲν συντελεῖ ἡ τῶν γονέων καὶ τῶν διδασκάλων φροντίς περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων αὐτῶν, διότι δημοσίως θὰ τιμᾶται τότε ἡ κακία καὶ θὰ ἐπικινῆται καὶ θὰ εὐλογῆται ἡ πικρογυρία· ὅτι δηλοῦται δὲ δημοσίᾳ τιμᾶται δὲν δύναται ἰδίᾳ νὰ καταφρονῇται, πᾶν δὲ κοινῶς ἐπικινούμενον καὶ εὐλογούμενον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μηδενὸς λόγου ἄξιον πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον· οὗτος εὐκολώτερον ἀφομοιοῦται πρὸς τὸν κοινόν ἢ ὁ κοινὸς πρὸς τὸν ἰδιωτικόν, διότι φυσικόν εἶναι, ὅταν τὸ ὅλον ᾔναι διεστρεβλωμένον καὶ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη αὐτοῦ νὰ πάσχωσι τὸ αὐτὸ, ἐνῴ ὅταν τῶν καθ' ἕκαστόν τινα πλημμελῶς

ἔχουσιν, ἐξισάζονται ταῦτα ὑπὸ τῶν λοιπῶν μερῶν τῶν ὁ-
γιῶς ἐχόντων (Λύσανδρος κ. 17). «ὥς γὰρ οἱ γράμματα
καὶ μουσικὴν διδάσκοντες αὐτοὶ προακχεύονται καὶ προα-
κχεύουσιν, ὑφηγούμενοι τοῖς μνησάνουσιν· οὕτως ὁ πο-
λιτικός, οὐ λέγων μόνον. . . ἀλλὰ πράττων τὰ κοινὰ καὶ διου-
κῶν, ἐπευθύνει τὸν νόον ἔργοις ἔμψυκα καὶ λόγοις πλαττούμενον
ἐμψύχως καὶ κατασχηματίζόμενον» (Εἰ πρεσβυτέρῳ πολι-
τευτέον κ. 12).

Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν
τέκνων αὐτῶν καὶ πρὶν ἔτι γεννηθῶσι ταῦτα· πρὸς τοῦτο
πρέπει νὰ ἐκλέγωνται ὡς σύζυγοι καὶ νὰ προτιμῶνται αἱ
εὐγενεῖς τῶν πλουσιωτέρων (Μάρκος Κάτων κ. 2). Περὶ
παῖδ. ἀγωγῆς κ. 3), διότι «πλοῦτον γυναικὸς αἰρεῖσθαι μὲν
πρὸ ἀρετῆς ἢ γένους, ἀφιλότιμον καὶ ἀνελεύθερον, ἀρετῇ δὲ
καὶ γένει προσόντα φεύγειν, ἀβέλτερον» (Ἐρωτικός κ. 9). οἱ
γονεῖς πρέπει νὰ ᾔναι κατὰ τὴν παιδοποιῶν νηφάλιοι (Περὶ
παῖδ. ἀγωγ. κ. 3), οὐχὶ σκυθρωποὶ οὐδὲ μελαγχολικοὶ, ἀλλ'
ἡμεροὶ καὶ ἡδεῖς καὶ διακεχυμένοι (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ
βραδ. τιμῶν κ. 22), καὶ οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν παιδοποιῶν πρέ-
πει νὰ ᾔναι τοιοῦτοι, ἀλλ' ἐν γένει ἡ συμβίωσις τοῦ ἀνδρός
καὶ τῆς γυναικὸς πρέπει νὰ ᾔναι ἄθυμος καὶ ἄχολος καὶ
καθαρῆς οὐρα καὶ οὐρα καὶ πικρίας ἀπάσης· διότι τὰ ἀντίθετα
τούτων «ταραχὴν ἐμποιεῖ ταῖς ψυχαῖς καὶ σώμασιν, ὅφ' ἧς
ἀπλᾶστα καὶ πεπληνημένα ριζοῦνται κακῶς τὰ σπαιρόμενα
καὶ κοῦσόμενα» (Ἐκ τοῦ περὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς Διαδῶλων
κ. 9. πρβλ. καὶ ἐκ τῆς περὶ φιλίας ἐπιστολῆς κ. 10) Αὐ-
ταὶ αἱ μητέρες πρέπει νὰ θηλάζωσι τὰ ἴδια αὐτῶν τέκνα καὶ
οὐχὶ τροφὸι οὐδὲ τίθῃσι βράχυστοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (Περὶ παῖδ.
ἀγωγ. κ. 5, Μάρκος Κάτων κ. 20), ἀπὸ κοινοῦ δὲ πατὴρ καὶ

μήτηρ πρέπει νὰ φροντίζωσι νὰ μὴ αἰτυχρολογῶσι τὰ τέκνα αὐτῶν, νὰ μὴ ἦναι ὀργίλα, ἀλλὰ νὰ γείνωσιν ἐντετυτικά καὶ εὐπροσήγορα, νὰ ἀσκῶσι βίον ἀτύφωτον, νὰ κατέχωσι τὴν γλῶσσαν, νὰ ἦναι πρᾶοι, νὰ κρατῶσι τῶν χειρῶν καὶ νὰ λέγωσι τὴν ἀλήθειαν (Περὶ παιδ. ἀγωγ. κ. 14), παρέχοντες ἐαυτοὺς ἐν πᾶσι τούτοις ἀμώμητα παραδείγματα ἀπομιμήσεως (αὐτόθ. κ. 20), φροντίζοντες νὰ ἐκλέγωσιν ἐπιμελῶς πάντοτε σπουδαίους καὶ ἐλληνίδας τοῖς ἡθεσι τίθας καὶ τροφούς, καὶ τελείους παιδαγωγούς καὶ διδασκάλους (αὐτόθ. κ. 5 καὶ 7), παριστάμενοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν τέκνων αὐτῶν (αὐτόθ. κ. 13), ἀπείργοντες τυχῆτα τῆς πρὸς τοὺς πονηροὺς συναναστροφῆς (αὐτόθ. κ. 17) καὶ νυμφεύοντες αὐτὰ ἔτι ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ὄντα (αὐτόθ. κ. 19).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔργον τῶν παιδαγωγῶν εἶναι καλὸν καὶ λαμπρὸν (Ἀλέξανδρος κ. 2), διὰ τοῦτο οἱ παιδαγωγοὶ δὲν πρέπει νὰ ἦναι, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἀνδράποδα, βάρβροι, καλμβολοὶ, οἰνόληπτοι, λίχνοι, πρὸς πᾶσαν πραγματείαν ἀχρηστοὶ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦναι τοιοῦτοι τὴν φύσιν οἷος ἦν ὁ Φοῖνιξ ὁ τοῦ Ἀχιλλέως παιδαγωγός (Περὶ παιδ. ἀγωγ. κ. 7). ἐπειδὴ δὲ διὰ μὲν τὸν πατέρα τὸ ζῆν, διὰ τὸν χρηστόν δὲ διδασκαλὸν τὸ εὖ ζῆν ἔχομεν (Ἀλέξανδρος κεφ. 8), διὰ τοῦτο οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἦναι ἀδιάβλητοι τοῖς βίοις, ἀνεπίληπτοι τοῖς τρόποις καὶ ἄριστοι ταῖς ἐμπειρίαις· πηγὴ γὰρ καὶ βίβλα καλοκχαθίς τὸ νομίμου τυχεῖν παιδείας. Καὶ καθάπερ τὰς χάρακας οἱ γεωργοὶ τοῖς φυτοῖς παρατιθέασιν, οὕτως οἱ νόμιμοι τῶν διδασκάλων ἐμμελεῖς τὰς ὑποθήκας καὶ περὶ νέσεις περαπηγνίσουσι τοῖς νέοις, ἵν' ὀρθὰ τούτων βλαστάνῃ τὰ ἥθη. Νῦν δὲ τις κἂν καταπτύσει τῶν πατέρων ἐνίκων, οἷτινες πρὶν δοκιμάσαι τοὺς μέλλοντας διδάσκειν, δι' ἄγνοιαν, ἐστὶ δ' ὅτε καὶ δι'

ἀπειρίαν ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ πρᾶσσήμοις ἐγχειρίζουσι τοὺς παῖδας. Καὶ οὐπω τοῦτο ἐστὶ κατὰ γέλαστον εἰ δι' ἀπειρίαν αὐτὸ πράττουσιν, ἐκεῖνο δ' ἐσχατὸς ἄτοπον. Τὸ ποῖον; ἐνίοτε γὰρ εἰδότες τὴν ἐνίων τῶν παιδευτῶν ἀπειρίαν ἄμα καὶ μοχθηρίαν ὁμῶς τούτοις ἐπιτρέπουσι τοὺς παῖδας, οἱ μὲν τοῖς τῶν ἀρεσκευομένων ἡττώμενοι κολακείαις, εἰσι δὲ οἱ καὶ δεομένοις χριζόμενοι φίλοις . . . Πολλοὶ δὲ εἰς τοσοῦτα τῶν πατέρων προβαίνουσι φιλαργυρίας ἄμα καὶ μισοτεχνίας, ὥσθ' ἵνα μὴ πλείονα μισθὸν τελέσαιαν, ἀνθρώπους τοὺς μηδενὸς τιμίους αἰροῦνται τοῖς τέκνοις παιδευτάς, εὐω-
νον ἄμαθιαν διώκοντες . . . Τί οὖν συμβαίνει τοῖς θυμυ-
στοῖς πατράσιν, ἐπειδὴν κακῶς μὲν θρέψωσι κακῶς δὲ παι-
δεύσωσι τοὺς υἱεῖς, ἐγὼ φράσω. Ὅταν γὰρ εἰς ἄνδρας ἐγ-
γραφέντες τοῦ μὲν ὑγιαίνοντος καὶ τεταγμένου βίου κατὰ-
μελήσωσιν, ἐπὶ δὲ τὰς ἀτάκτους καὶ ἀνδραποδώδεις ἡδονὰς
ἐκυτοὺς κρημνίσωσι, τότε δὴ μεταμέλονται τὴν τῶν τέκνων
προδεδωκῆτες παιδείαν, ὅτε οὐδὲν ὄφελος, τοῖς ἐκεῖνων ἀδι-
κήμασιν ἀδημονοῦντες. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κόλακας καὶ πα-
ρκαιτοὺς ἀναλαμβάνουσιν, ἀνθρώπους πρᾶσσήμους καὶ κατὰ-
ράτους καὶ τῆς νεότητος ἀνατροπέας καὶ λυμεῶνας, οἱ δὲ
τινες ἐταίρους καὶ χαμαιτύπας μισθοῦνται σοβραῖς καὶ πολυ-
τελεῖς, οἱ δὲ κατοψοφαγοῦσιν, οἱ δὲ εἰς κύβους καὶ κώμους
ἐξοκέλλουσιν, ἥδη δὲ τινες καὶ τῶν νεανικωτέρων ἤψαντο κα-
κῶν, μοιχεύοντες καὶ οἰκηφθοροῦντες καὶ μίαν ἡδονὴν θα-
νάτου τιμώμενοι» (Περὶ παιδων ἀγωγῆς κ. 7. πρὸ βλ. καὶ
περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 12 · ὅπως δὲ ὁ ἐπιχειρῶν διὰ τῆς κλει-
δὸς νὰ σχίσῃ τὰ ξύλα καὶ διὰ τῆς ἀξίνης νὰ ἀνοίξῃ τὴν
θύραν οὐδέτερον τούτων δύνηται νὰ συντελέσῃ, ἀλλ' αὐτὸς
ἀποστερεῖται τῆς χρῆς καὶ τῆς δυνάμεως ἐκτέρου, οὕτω
καὶ οἱ ἀναθετοντες εἰς διδασκάλους ἀγνοοῦντας τὸ μέλλον

νά διδασχθῇ βλάπτονται μηδὲν μανθάνοντες (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 11).

Ὅταν ᾖναι χρηστός ὁ διδάσκαλος, τότε τὸ μὲν πρῶτον οἱ νέοι ἔπονται αὐτῷ, διότι εἶναι πρὸς τοῦτο ἡναγκασμένοι, ὕστερον δὲ καὶ ἀγαπῶσιν αὐτὸν οὕτως, ὥστε ἀντὶ γνωρίμων καὶ μαθητῶν ἐρασταὶ αὐτοῦ καὶ γίνονται καὶ κηλοῦνται (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς κ. 8). Ὁ τοιοῦτος διδάσκαλος, ἂν θέλῃ νὰ μὴ ἀποτύχῃ τῷ ἔργον αὐτοῦ, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν διοικεῖται ὅπως τὰ λοιπὰ τῶν ὄντων· διότι ἐν ᾧ τινὰ μὲν τούτων διὰ τῆς ἐξεως, τινὰ δὲ διὰ τῆς φύσεως, οὐκ ὀλίγα δὲ διὰ τῆς ἀλόγου ψυχῆς καὶ τινὰ διὰ τῆς ψυχῆς τῆς λογικῆς καὶ νοῦν ἐχούσης διοικοῦνται, μόνον ὁ ἄνθρωπος ρυθμίζεται ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὑπὸ συμπάντων τούτων· διότι καὶ διὰ τῆς ἐξεως συνέχεται καὶ διὰ τῆς φύσεως τρέφεται καὶ τὸν λόγον μεταχειρίζεται καὶ τὴν διάνοιαν χρησιμοποιοῖ, ἔχει δὲ ἐν ἑαυτῷ σύμφυτον καὶ τὴν τοῦ πάθους ἀρχὴν, ἣτις καίτοι ἄλογος οὖσα εἶναι ἐν τούτοις ἀναγκαῖα καὶ οὐχὶ περιττὴ οὐδ' ἀναιρετέα, ἀλλὰ θεραπείας καὶ παιδαγωγίας δεομένη. Εἶναι ὀλέθριον ὁ διδάσκαλος νὰ ἄγνοῃ ὅτι ἡ αἰσχύνῃ, ἡ ἐπιθυμία, ἡ μετάνοια, ἡ ἡδονή, ἡ λύπη, ἡ φιλοτιμία καὶ τὰ παρόμοια τούτοις πάθη εἶναι πολὺ ἰσχυρότεροι λαβὰι πρὸς προαγωγὴν τῶν νέων ἐν τῇ διανοητικῇ καὶ ἠθικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει ἢ τὰ μαθήματα, καὶ ὅτι ἐπιτηδείως τούτων τῶν παθῶν ὁ λόγος καὶ ὁ νόμος ἀπτόμενος εἰς τὴν προσήκουσαν ὁδὸν ἀνυσίμως καθίστησιν αὐτούς (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς κ. 12). Προσέτι δὲν πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ ἄγνοῃ ὅτι πολλαὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσιν ἐπιθυμίαι, ὧν τινὲς μὲν εἶναι ἔμφυτοι, τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν φυσικὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος ἔχουσιν, τινὲς δὲ ἐπηλύδες ἕνεκεν κενῶν δοξῶν αὐτῷ ἐπιγενόμεναι· αἱ

τοιαῦται, ὅταν ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς συνηθείας καὶ τῆς κακῆς ἀνατροφῆς ἐνισχυθῶσιν, ἐλκουσι καὶ ταπεινοῦσι τὴν ψυχὴν σφοδρότερον πολλάκις καὶ ἐρρωμενέστερον καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαιῶν διὰ τοῦ ἐθους ὁμῶς καὶ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἀσκήσεως οὐ μόνον αὐται, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναγκαιῶν αἱ πλείσται γίνονται τοῦ λόγου ὑπέρκοροι. ὅτε μὲν ἀποκοπτόμεναι διὰ τῶν στερησεων καὶ τῶν κολασμῶν, ἄλλοτε δὲ καὶ ἐξωθούμεναι διὰ τῆς ἀείποτε παρουσίας ἐν τῇ ψυχῇ ἄλλων ὑψηλοτέρων καὶ ἀνθρωπινωτέρων, ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὑπαγρευομένων ἐπιθυμιῶν (Περὶ τοῦ Σωκράτους διαιμονίου κ. 15.) Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀσκήσις ἰσχυρότατον οὔσα πάντων ἐπικρατεῖ (Περὶ ἀδολεσχίας κ. 23), καὶ ἐπειδὴ τὰ τοῦ ἀνθρώπου πάντα ἀνάγονται εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀναγκαιῶς ἐπεταὶ ὅτι καὶ πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἐκ λόγου καὶ διδασκαλίας δύνανται τοῖς ἀνθρώποις νὰ ἐπιγίγηται (Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν κ. 11). Τελευταῖον ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε καὶ δὴ καὶ ζωηρότατα ὑπὲρ ὅψιν ὅτι οὐ φεύλων οὐδὲ σμικρῶν τυγχάνομεν, ἂν τεχνικῶς ἑκαστον πράττωμεν, ἐν ᾧ ἂν ἀπείρως καὶ ἀτέχνως, ἐν πᾶσιν ἀποτυγχάνομεν (Συμπος. προβλημ. 9, 8, 1).

Τὰ μαθήματα δὲ τὰ συντείνοντα πρὸς τὴν ὀρθὴν παιδείαν εἶναι θείας κατὰγωγῆς, εἶναι δῶρα τῶν Μουσῶν, ὧν τὸ ἔργον παντάπασιν δέν εἶναι, ὅπως κοινῶς νομίζουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἡ κιθάρᾳ καὶ οἱ αὐλοί· τὸ ἀληθὲς ἔργον αὐτῶν εἶναι νὰ παιδεύωσι τὰ ἦθη καὶ νὰ παρηγορῶσι τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων τῶν φιλομαθῶν. (Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμπόσιον κ. 13). Καὶ τὰ τρία μέρη τοῦ κόσμου, οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες καὶ οἱ πλανῆται καὶ ἡ γῆ συναρτῶνται καὶ εἶναι συντεταγμένα κατὰ λόγους ἑναρμονίους, περὶ τῆς ἐν τῷ Παντί διατηρήσεως τῶν ὁποίων φροντίζουσιν αἱ Μοῦσαι συνέχουσαι

οὕτω καὶ διασώζουσαι τὴν ἁρμονίαν τῶν πλανωμένων ἁστρων πρὸς τε τὰ ἄπληνῃ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ ἐπισκοποῦσαι καὶ περιπολοῦσαι τὰ τῶν θνητῶν ἡμῶν ἐπιχεοῦσαι δὲ εἰς τὸν βίον ἡμῶν εἴτε διὰ τοῦ λόγου εἴτε διὰ τῆς ὥδης χάριτας καὶ ρυθμὸν καὶ ἁρμονίας καὶ καταστέλλουσιν τὸ ταρχῶδες ἡμῶν καὶ πλανώμενον συντελοῦσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐν τοῖς ἀνθρώποις πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου (Συμποσ. προβλημ. 9, 8, 4 καὶ 6). Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὡς ἐκ τῆς ὁμαλότητος τῆς φύσεως αὐτῶν, δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην πολλῆς καὶ ποικίλης κυβερνήσεως, διὰ τοῦτο μόνον μία τῶν Μουσῶν, ἡ Οὐρανία, φαίνεται κοσμοῦσα τὰ ἐκεῖ, αἱ δὲ ἄλλαι ὁκτὼ περιπολοῦσι τὸν καθ' ἡμᾶς χῶρον, ἐν ᾧ πολλαὶ πλημμέλειαι καὶ ἀμετρίαι καὶ παρξβάσεις ὑπάρχουσιν, ἐπανορθοῦμεναι τὰ παντοδαπὰ εἶδη τῆς παρ' ἡμῖν κακίας καὶ ἀναρμοστίας. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν δύο ἐνυπάρχουσιν ἀρχαὶ τῶν πράξεων, ἡ ἐμφυτος ἐπιθυμία τῶν ἡδονῶν καὶ ἡ ἐπίσχετος δόξα ἡ ἐφιεμένη τοῦ ἁρίστου, τὸ πάθος δηλ. καὶ ὁ λόγος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκάτερον τούτων πάλιν ἔχει πολλὰς καὶ ποικίλας διαφοράς, μεγάλης καὶ θείας ὡς ἀληθῶς δεομένης παιδαγωγίης, διὰ τοῦτο ἐπὶ πάντων τούτων τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συναποτελεῖται ὁ λόγος καὶ τὸ πάθος, τέτταρτι ἀνὰ μίαν Μοῦσαν διχοκομοῦσα ταῦτα κατὰ τοὺς ἑναρμονίους λόγους τοῦ Παντός. Οὕτω δὲ ἡ μὲν Καλλιόπη διχοκομεῖ τὸ πολιτικόν καὶ τὸ βασιλικόν τοῦ λόγου, ἡ Κλειὼ τὸ φιλότιμον, ἡ Πολύμνις τὸ φιλομαθές καὶ τὸ μνημονικόν τῆς ψυχῆς, ἡ Εὐτέρπη τὸ θεωρητικόν τῆς περὶ φύσιν ἀληθείας, ἡ Θάλια τὸ ἀπάνθρωπον καὶ θηριῶδες τῶν περὶ τὴν ἐδωδὴν καὶ πόσιν ἐπιθυμιῶν, κοινωνικὸν αὐτὸ ἀπεργαζομένη, ἡ Ἴρκα τὰς περὶ τὴν συνουσίαν σπουδὰς, ἐξαίρουσα καὶ κατασβεννύουσα τὸ μαλακόν

καὶ αἰστροῦδες τῆς ἡδονῆς καὶ τελευτῶσα τοῦτο εἰς φιλίαν καὶ πίστιν· αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ἡ Μελοπομένη καὶ ἡ Τερψιχόρη κοσμοῦσι τὰς διὰ τῶν αἰσθητηρίων τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς ἐπιγιγνομένας τοῖς ἀνθρώποις ἡδονάς (Συμποσ. προβλήμ. 9, 8, 7). Οἱ παλαιότεροι, ἐπειδὴ ἐπίστευον ὅτι τρεῖς ἦσαν αἱ Μοῦσαι, διήρουν πάσας τὰς διὰ τοῦ λόγου περικομμένας τέχνας καὶ ἐπιστήμας εἰς τρεῖς γένη, εἰς τὸ φιλόσοφον, τὸ ῥητορικὸν καὶ τὸ μαθηματικόν· τούτων πάλιν ἕκαστον περιέχει κατ' αὐτοὺς ἀνὰ τρεῖς μαθήματα· τὸ μαθηματικὸν περιέχει τὴν μουσικὴν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν γεωμετρίαν, τὸ φιλόσοφον περιέχει τὸ λογικόν, τὸ φυσικόν καὶ τὸ ἠθικόν, τὸ δὲ ῥητορικόν περιέχει τὸ ἐγκωμιστικόν, τὸ συμβουλευτικόν καὶ τὸ δικανικόν (Συμποσ. προβλήμ. 9, 8, 3). Καὶ ταῦτα μὲν οἱ ἀρχαιότεροι· κοινῶς δὲ τὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν νέων πρόσφορα μαθήματα καλοῦνται ἐγκύκλις, ὅτινα μόνον ἐκ παραδρομῆς πρέπει νὰ μάθωσιν οἱ οἱ νέοι «ὥσπερ εἰ γεύματος ἕνεκεν, (ἐν ἅπασιν γὰρ τὸ τέλειον ἀδύνατον) τὴν δὲ φιλοσοφίαν πρεσβεύειν»· διότι τῶν τῆς ψυχῆς ἀρρωστημάτων καὶ παθῶν ἡ φιλοσοφία μόνη εἶναι τὸ προσφορώτατον φάρμακον. Ἐπειδὴ διὰ ταύτην καὶ μετὰ ταύτης μόνον εἶναι δυνατόν νὰ μάθῃ τις τί τὸ καλόν καὶ τί τὸ αἰσχρὸν, τί τὸ δίκαιον καὶ τί τὸ ἀδίκον, τί ἐν γένει τὸ αἰρετόν τί τὸ φευκτόν, «πῶς θεοῖς πῶς γονεῦσι πῶς πρεσβυτέροις πῶς νόμοις πῶς ἄρχουσι πῶς φίλοις πῶς γυναιξὶ πῶς τέκνοις πῶς οἰκέταις χρηστέον ἐστίν· ὅτι δεῖ θεοὺς μὲν σέβεσθαι, γονέας δὲ τιμᾶν, πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις παιταρχεῖν, ἄρχουσιν ὑπεῖναι, φίλους ἀγαπᾶν, πρὸς γυναῖκας σωφρονεῖν, τέκνων στεργτικῶς εἶναι, δούλους μὴ περιυβρίζειν, τὸ δὲ μέγιστον, μήτε ἐν ταῖς εὐπραγίαις περιχαρεῖς μήτε ἐν ταῖς συμφοραῖς περιλύπους

ὁπάρχειν, μήτε ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἐκλύτους εἶναι μήτε ἐν ταῖς ὀργαῖς ἐκπαθεῖς καὶ θηριώδειν. Ἄπερ ἐγὼ πάντων τῶν ἐκ φιλοσοφίας περιγιγνομένων ἀγαθῶν πρᾶξίμωτα κρίνω.» (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 10).

Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἶναι ἡ γραμματικὴ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ τέσσαρες τέχναι αἱ ὑπ' αὐτὴν κείμεναι, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ μουσικὴ, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀστρονομία (Πορφύριος ἀπόσπ. φιλοσοφ. ἱστορ. κ. 19). Ταῦτα τὰ μαθήματα οὐ μόνον οἱ πλούσιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πένητες καὶ οἱ δημοτικοὶ πρέπει νὰ μαθηθῶσιν, ὅσον, ἐννοεῖται, ἡ ἀτυχία αὐτῶν ἐπιτρέπει τοῦτο (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 11). διότι πλὴν τοῦ ὅτι ἡ ἄγνοια καὶ ἡ τυφλότης εἶναι δύο ὅμοιαι κακὰ (Λύσανδρος κ. 18), ὁ δὲ βίος τῶν ἀπαιδευτῶν ἔχων κενὰς φαντασίας ὁνειρώξει (Λεῖψνα συγγραμμ. ἀδήλων κ. 7), ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ διδασκόμενοι μένουσιν ἄκκοποι καὶ ἀβλαστεῖς μὲν πρὸς ἀρετὴν, στρέφονται δὲ πρὸς τὴν κακίαν, διότι αἱ σύμφυτοι τοῖς ἀνθρώποις ὀρμηαὶ, ἡ δειψὶς μὲν τῶν ἡδονῶν, ἡ ἀποφυγὴ δὲ τῶν πόνων, ἐὰν ἀκωλύτως ἀφελῶσι νὰ χωρήσωσιν ὅπου ἡ φύσις ἐξωθεῖ αὐτάς, χωρὶς νὰ περεκτραπῶσι καὶ ἀποκαλυθῶσιν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, μεταβάλλουσι τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸ ἀγριώτατον πάντων τῶν ζώων (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 2). διὸ ὅπως ἐκ τοῦ ποδὸς τὴν ἄκανθαν, οὕτως ἐκ τῆς ἀλόγου ψυχῆς τὴν ἄγνοιαν τῶν ἀνθρώπων δεόν νὰ ὑπεξαίρωμεν, ἵνα μὴ ἐν τοῖς πράγμασιν ἀποπλανῶνται, ὅπως οἱ ξένοι ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀλλὰ γένωνται ἐνάρετοι καὶ σταθεροὶ ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῶν, εἰ δυνατόν, πάντες, εὐποροὶ καὶ πένητες, ἄρχοντες καὶ δημοτικοὶ (Λεῖψνα συγγραμμ. ἀδήλων 18. 10. 8. 9), τοῦτο δὲ, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὅμοιοι, ἅτε

ἔχοντες ἓνα καὶ τὸν αὐτόν κρινόν πκτέρχ. τὸν θεόν (Ἰαλέ-
ξανδρος κ. 27).

Ἐν τῇ γραμματικῇ παιδείᾳ τῶν νέων πολλὴ προσοχὴ
πρέπει νὰ καταβάλληται οὐ μόνον εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς ἐκ τῶν
συγγραφέων καὶ μάλιστα ἐκ τῶν πρῶτων διδακτικῆς ὕλης,
ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας καὶ εἰς τὴν ποιότητα
τῆς κατανόησεως αὐτῶν. Ἐὰν εἶναι μοχθηρὸν τὸ περιεχό-
μενον τῆς διδακτικῆς ὕλης, διαστρέφονται τὰ ἤθη τῶν παι-
δευομένων (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 2) καὶ γίνονται ἀκόλαστοι,
ἄνδρες, τρυφηλοὶ, μαλθακοὶ καὶ γυναικοκρατούμενοι (Πῶς
δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν κ. 4). ἔάν δὲ ἀτέχνως γί-
νεται ἡ διδασκαλίᾳ τῶν συγγραφέων, τότε διαστρέφεται ἡ
περὶ τοῦ ὠφελίμου καὶ χρησίου ἀντίληψις τῶν νέων, θη-
ρευόντων μὲν ἐν τοῖς συγγραφεῦσι τὰς λέξεις, ἀμελούντων
δὲ τῶν ἐν αὐτοῖς δογμάτων καὶ πραγμάτων, νοσήματα, τὰ
ὅποια «πολλὴν μὲν ἐρημίαν νοῦ καὶ φρενῶν ἀγαθῶν, πολλὴν
δὲ τερθρεῖν καὶ στωμυλίαν ἐν ταῖς σχολαῖς πεποίηκε, τῶν
μειρκίων οὔτε βίον οὔτε πρᾶξιν οὔτε πολιτεῖαν φιλοσό-
φου περφυλλαττόντων ἀνδρὸς, ἀλλὰ λέξεις καὶ ῥήματα
καὶ τὸ καλῶς ἀπαγγέλλειν ἐν ἐπικίνῳ τιθεμένων, τὸ δ' ἀ-
παγγελλόμενον εἴτε χρήσιμον εἴτ' ἀχρηστον εἴτ' ἀναγκαῖον
εἴτε κενόν ἐστὶ καὶ περιττόν οὐκ ἐπιστακμένων οὐδὲ βου-
λομένων ἐξετάζειν» (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 9). διότι τῇ ἀλη-
θείᾳ μωρότατον εἶναι νὰ ἀναγινώσκη τις τὸν Πλάτωνα καὶ
τὸν Ξενοφῶντα καὶ τοὺς ὁμοίους τούτοις συγγραφεῖς τῶν
λέξεων μόνον καὶ οὐχὶ τῶν μεγάλων διανοημάτων αὐτῶν
ἐνεκα· «τοῦ μὲν γὰρ Πλάτωνι καὶ Ξενοφῶντι χρωμένους
διὰ τὴν λέξιν, ἕτερον δὲ μηδὲν ἄλλ' ἢ τὸ καθαρόν τε
καὶ Ἀττικὸν ὥσπερ δρόσον καὶ χνοὺν ἀποδρεπομένους τί

ἂν ἄλλο φάινῃ ἢ φαρμάκων τὸ μὲν εὐώδεις καὶ ἀνθηρὸν ἀγαπῶν, τὸ δ' ἀνώδυνον καὶ κατὰ τὸν μὴ προσέσθῃαι μηδὲ γινώσκῃν; » (Πῶς ἂν τις αἰσθόιτο ἐκυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ κ. 8.). Τὸ σωτήριον καὶ τὸ χρητίμῳ ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται καὶ οὐχὶ τὸ τέρπον (Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν κ. 1), τὸ δὲ διὰ μυθικῶν ἀφιλοτορήτων καὶ πλασματικῶν πρὸς ἡδονὴν τρέφειν τῇ ψυχῇ τῶν νέων εἶναι αὐτόχρημα τῆς διανοίας ἐκνευρισμὸς καὶ τοῦ ἡθους ἐκφυλισμὸς (αὐτόθι κ. 1). Πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν ποιητῶν καὶ ὅτι πολλὰ ψεύδονται αἰοῖδοι καὶ ὅτι τέρεται ἡμῶς οὐχὶ μόνον ἡ ὀρθότης τῶν γνωμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πιστότης τῆς μιμήσεως, ὥστε εἶναι δυνατόν ποτε νὰ ἦναι τι κακὸν καὶ νὰ τέρεται ἡμᾶς, ἂν τοῦτο πιστῶς ἀπεκονίζηται ἐν τοιαύτῃ περιστάσει πρέπει νὰ προσέξωμεν ἂν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ κακοῦ ὁ ποιητὴς ἐκφράζη πως τὴν πρὸς τοῦτο ἀπεχρέσκειν αὐτοῦ « ἡ γὰρ τῶν φύλων διάθεσις ἐργῶν καὶ μίμησις ἂν προσκαποδῇ τὴν συμβαίνουσαν αἰσχύνην καὶ βλάβην τοῖς ἐργασαμένοις, ὡφέλησεν οὐκ ἐβλάψεν τὸν ἀκροώμενον (αὐτόθι κ. 3 καὶ 4). Ἐάν δὲ γνώμη τις ἐσφαλμένη ὑπολισθήσῃ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, δεόν δι' ἄλλων ὀρθοτέρων εἶτε τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ εἶτε καὶ ἄλλου νὰ ἐπανορθώνηται· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται καὶ ἡ βαθεῖα κατανόησις τῶν λέξεων, αἵτινες πολλάκις ἔχουσι πολλαπλὴν τὴν σημασίαν· πρέπει ὁμῶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ποίσις οὐτὶς μίμησις τῶν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὄντως γινομένων συναρτρεῖ καὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, σημεῖα μεμιγμένα ταῖς πράξεσιν, ὧν ἡ ἀνάγνωσις ὡρεαῖ σφόδρα τοὺς νέους, καὶ διότι ἐν αὐτῇ βλέπουσι πιστῶς τὸν βίον πῶς ἔχει καὶ διότι οὕτως παρέχονται

αὐτοῖς ἀπορροαὶ νὰ ψέγωσι τὸ κκκὸν καὶ νὰ εὐλογῶσι τὸ ἀρχθόν (αὐτόθι κ. 5—8). Πρέπει προσέτι ἐκάστου τῶν λεγομένων νὰ ἐπιζητῶμεν ἐκέστοτε τὴν αἰτίαν, νὰ ἀνιχνεύωμεν καὶ νὰ εὐρυσκῶμεν τὸ ἐν αὐτοῖς ὠφέλιμον καὶ χρησιμὸν, ὅπερ ὡς περ κεχυμένον πολλὰκις εἰς μυθεύματα καὶ λεξεῖς ποιητικὰς δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν προτοχὴν τῶν νέων· καὶ εἶναι μὲν ἀνάγκη νὰ ἀπκνηθίζωμεν τὴν ἐν τοῖς ποιήμασιν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐξαιρώμεν τὸ κάλλος καὶ τὴν κατὰ κράτος τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς χρησίμον καὶ ἀνγκαλὸν εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε κατὰ τὰς μελέτας ἡμῶν νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κκαζήλον καὶ μικρόφυγον λεξιθηρίαν, νὰ μὴ ἀποπλανώμεθα τῶν προσημάτων, νὰ ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν κυρίως εἰς τὰ ὠφέλιμω ἀπτόμενα τοῦ ἥθους ἡμῶν ἐμφυόμενοι αἰετοῦ «μᾶλιστα τοῖς πρὸς ἀρετὴν φέρουσι καὶ δύναμενοι· πλάττειν τὸ ἦθος» (αὐτόθι κ. 9—11). Μεγίστην ὠφέλειαν καρπούμεθα ὡσχύτως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ποιητῶν καὶ ὅταν τὰ ἐν αὐτοῖς ἐκέστοτε ἀπκνῶμενα χρησιμὰ καὶ ὠφέλιμα διδάγματα παρὰθετοῦμεν πρὸς ἄλλα ὁμοειδῆ τούτοις ὑπὸ ἄλλων ποιητῶν καὶ μάλιστα φιλοσόφων ῥήθεντα, ἐκτρέφωμεν δὲ καὶ αὐξάνωμεν αὐτὰ δι' ἀποδείξεων καὶ διὰ μαρτυριῶν τῶν ἀκροτάτων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐν γένει δὲ «ἀρχθῆς δαὶ τῶ νέῳ κυβερνήσεως περὶ τὴν ἀνάγνωσιν, ἵνα μὴ προδικαβληθῆς ἀλλὰ μᾶλλον προπαιδευθῆς εὐμένης καὶ φίλος καὶ οἰκεῖος ὑπὸ ποιητικῆς· ἐπὶ φιλοσοφίᾳ προπέμπηται» (αὐτόθι κ. 14). Καὶ ἐνταῦθα δὲ, ἐν τῇ μελέτῃ τουτέστι τῶν συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων, πρέπει νὰ προσέχη τις μᾶλλον εἰς τὰ πράγματα ἢ εἰς τοὺς λόγους· καὶ ἐν γένει εἴτε ποιητὰς εἴτε ἱστορικοὺς εἴτε φιλοσόφους συγγραφῆς διεξέρ-

χεταιί τις πρέπει νὰ προσέχη μὴ τι αὐτὸν διαφύγῃ, τῶν ἐμμελῶς λεγομένων πρὸς ἐπινόρθωσιν τοῦ ἥθους ἢ πρὸς κουφισμόν τοῦ πάθους (Πῶς ἂν τις αἰσθόιτο ἐαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ κ. 8.)

Οἱ τὰ πρῶτα γράμματα τοὺς παῖδας διδάσκοντες πρέπει αὐτοὶ προσηκινώσκοντες νὰ ὑφηγῶνται τοῖς μανθάνουσιν (Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον κ. 12). Τὰ δὲ παιδιὰ χάριν τῆς ἀσκήσεως τῶν φωνητικῶν ὀργάνων αὐτῶν πρέπει μὲν μεγαλοφώνως νὰ ἀναγινώσκωσι, δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη καὶ νὰ ἐκρηγνύωνται εἰς κραυγὰς περιπαθεῖς καὶ σπαρχματώδεις (Ἵγεινὰ παρρηγέλματα κ. 15), πρέπει νὰ ἐθισθῶσι καὶ τὸ Ἑλληνικὰ καὶ περίτρανα λαλεῖν (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 6), εἰς τὸ ἀπὸ στόματος λέγειν τὰ ἄριστα τῶν συγγραφέων (Σόλων κ. 8. Θεμιστοκλῆς κ. 5) καὶ μάλιστα τῶν ποιητῶν, διότι «λόγῳ ποιήσεις ἡδύσματα μέλη καὶ ῥυθμούς ἐφαρμόσας τὸ παιδεῦον αὐτοῦ κινητικώτερον ἐποίησε» (Ἐρωτικός κ. 23). Χαριέστατον δὲ εἶναι ὅταν ἐν τούτῳ «πρόσσεισι καὶ ὑπόκρισις πρέπουσα τῷ ἥθει τῶν ὑποκειμένων προσώπων, καὶ φωνῆς πλάσμα καὶ σχῆμα καὶ διαθέσεις ἐπόμεναι τοῖς λεγομένοις» (Συμποσ. πρβλημ. 7, 8, 1), διότι ὁ τόνος καὶ ἡ ὑπόκρισις προσθέτει πολὺ εἰς τὴν πίστιν τοῦ περιεχομένου αὐτῶν (Δημοσθένης κ. 11). Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει μὲν νὰ ἀγνοῇ ὅτι τὰ ἐμβριθέστερα τῶν διανοημάτων δὲν εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἅμα λεγόμενα καὶ ἀναγινωσκόμενα νὰ κατανοηθῶσι, δὲν πρέπει ὅμως τούτου ἕνεκα καὶ νὰ ἀποτρίπηται ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τούτων, διότι τὰ τοιαῦτα ἐν τῇ ψυχῇ παρκαμένοντα, ἔστω τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ οὐχὶ ἐντελῶς σαφῆ, σὺν τῷ χρόνῳ, τῆς ἐμπειρίας τῆς βιολογικῆς αὐξανομένης καὶ

γνώσεων καθ' ἐκάστην πανταχόθεν εἰς τὴν ψυχὴν ἐπιφορουμένων, σαφηνιζόμενα ὁσημέραι πλείοτερον γίνονται τῆς ψυχῆς ἔμμονοι καὶ διευγέσταται γνώσεις (Πῶς ἂν τις αἰσθαιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ κ. 7)· ὡσαύτως δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῇ ὁ διδάσκαλος ὅτι αἱ πρῶται μαθήσεις τῶν γραμμάτων, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου μαθήματος, πολὺν ἔχουσι θόρυβον καὶ πόνον καὶ ἀσάφειαν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου γίνονται πάντα φίλα καὶ χειρονήθη καὶ ῥᾶδια. (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 17). Οὐδεὶς τῶν παιδευόντων ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοῇ προσέτι ὅτι ἡ μνήμη εἶναι τρυφερὴ τῆς παιδείας, γεννῶσα καὶ τρέφουσα ὑπὲρ πᾶν ἄλλο αὐτὴν· διὸ εἴτε φύσει ἑλλεῖπει εἴτε πλεονάζει, κατ' ἀμφοτέρως τὰς περιστάσεις πρέπει νὰ ἀσκήται καὶ νὰ ἐθίζηται αὕτη, «τὴν γὰρ πλεονεξίαν τῆς φύσεως ἐπιρρώσομεν, τὴν δ' ἑλλειψιν ἀναπληρώσομεν· καὶ οἱ μὲν τῶν ἄλλων ἔσονται βελτίους, οἱ δ' ἑαυτῶν· τὸ γὰρ Ἡσιόδειον καλῶς εἴρηται·

«Εἰ γὰρ κεν καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῷ καταθεῖτο

καὶ θαυμά τοῦθ' ἔρδοις, τάχα κεν μέγα καὶ τὸ γένοιτο.»
 Μὴ λανθάνετω τοίνυν μηδὲ τοῦτο τοῦ πατέρως ὅτι τὸ μνημονικὸν τῆς μαθήσεως μέρος οὐ μόνον πρὸς τὴν παιδεύειν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς τοῦ βίου πράξεις οὐκ ἐλαχίστην συμβάλλεται μοῖραν. Ἡ γὰρ τῶν γεγενημένων πράξεων μνήμη τῆς περὶ τῶν μελλόντων εὐβουλίας γίνεται παράδειγμα» (Περὶ παιδων ἀγωγῆς κ. 13). «τοὺς δὲ ἀμνήμονας καὶ ἀνοήτους ὑπεκρεῖ τὰ γινόμενα μετὰ τοῦ χρόνου διὸ μηδὲν στέγοντες μηδὲ δικτηροῦντες ἀεὶ κενοὶ μὲν ἀγασθῶν, πλήρεις δ' ἐλπιδῶν πρὸς τὸ μέλλον ἀποβλέπουσι τὸ παρὸν προτιέμενοι» (Μάριος κ. 46). Ὁ διδάσκαλος πρέπει ὡσαύτως καλῶς νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ φύσις τῆς διανοίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς πάντας τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, διότι τινὲς μὲν τούτων εἶναι ἀ-

ναμνηστικοί, ἄλλοι μνημονικοί, ἄλλοι δύσπειστοι καὶ ἄλλοι
 πείθονται ταχέως· οἱ εὐφυεῖς εἶναι μᾶλλον ἀναμνηστικοί,
 μνημονικοὶ δὲ οἱ μετὰ πόνου καὶ πραγματείαις περὶδεχόμε-
 νοι ἕκαστον τῶν διδασκομένων, ὅπερ ἐπὶ τέλους ὥς τι ἐγ-
 καυρία τῆς ψυχῆς γίνεται καὶ καθιστᾷ μὲν τὸ δύσπειστον
 ἐργωδεστέραν τὴν μάθησιν, ἀλλὰ τὸ πείθεσθαι ταχέως συμ-
 βαίνει τοῖς ἥτιον δυναμένοις νὰ ἀντέχωσι, παρ' οἷς τὸ ἀ-
 ποροῦν εἶναι ἀσθενέστατον. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἀπειτῇ
 παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ νὰ πειθωνται καὶ νὰ ποιῶσι πᾶν
 τὸ παρ' αὐτοῦ προσταττόμενον, καλὸν ὅμως καὶ συμφέρον
 εἶναι νὰ ἐπιτρέπῃ αὐτοῖς νὰ ἐρωτῶσι τὸ διατὶ καὶ τὴν αἰ-
 τίαν ἑκάστου (Κάτων κ. 1)· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ μαθηταὶ
 οἵτινες παρέχουσι τῷ λέγοντι πράγματα ἐκπυθνόμενοι πολ-
 λάκις περὶ τῶν αὐτῶν, αἰείποτε προσδιχοποροῦντες τι τῶν
 οὐκ ἀναγκαίων καὶ ζητοῦντες ἀποδείξεις τῶν οὐ δεομένων
 εἴτε διότι εἶναι νωθεροὶ καὶ δὲν θελοῦσι οὐδ' ὅπως οὖν νὰ μα-
 χθῶσιν, εἴτε διότι ἐπιθυμοῦσι νὰ φανῶσι τοῖς ἄλλοις ὡς
 τινες σφόδρα προσεκτικοὶ καὶ εὐφυεῖς· οἱ τοιοῦτοι βλάπτου-
 σι καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους, ἐμποδίζοντες τὸ ἐνδελεγές
 τῆς μαθήσεως. Οὔτε ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ παρέχῃ πάντα
 ἑτοιμα τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ οὔτε οἱ μαθηταὶ «ὥσπερ ἄ-
 πτῆνες νεοσσοὶ κεχηγότες ἀεὶ πρὸς ἀλλότριον στόμα καὶ
 πᾶν ἑτοιμον ἤδη καὶ διαπεπονημένον ὑπ' ἄλλων» νὰ λαμ-
 βάνωσιν· ἀλλ' ἀφ' οὗ τὰ κεφάλαια τῶν ἑκάστοτε διδασκο-
 μένων κατανόησιν, τὰ λοιπὰ δεόν αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν νὰ
 συνθέτωσι διὰ τῆς μνήμης χειραγωγοῦντες τὴν εὐρεσιν, ἐκ-
 τρέφοντες οὕτω καὶ αὐξοντες ὡς τινα ἀρχὴν καὶ σπέρμα τὸν
 ἀλλότριον λόγον· εἰς πᾶσαν περίστασιν ἅμα τῇ μαθήσει
 πρέπει νὰ ἀσκητῇ καὶ ἡ εὐρεσις, «ἵνα μὴ σοφιστικὴν εἶναι
 μηδὲ ἱστορικὴν ἀλλ' ἐνδιάθετον καὶ φιλόσοφον λαμβάνωμεν,

ἀρχὴν τοῦ καλῶς βιώνει τοῦ καλῶς ἀκούσαι νομίζοντες » (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 12). Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν ὅλως ἀντιθετὰ τούτων πράττουσιν· ἐν ᾧ δὲν ἐννοοῦσι καλῶς τὰ διδασκόμενα, δὲν προσπαθοῦσιν ἐρωτῶντες τὸν διδάσκαλον νὰ διευκρινήσωσι τὰ ἀσαφῆ, εἴτε διότι κισχύνονται εἴτε διότι κατέχονται ὑπὸ φόβου καὶ κενῆς φιλοτιμίας, φοβούμενοι μὴ φανῶσιν ὑποδεέστεροι τῶν συμμαθητῶν των κατὰ τὴν δύναμιν τῆς εὐμαθείας (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 17). διὸ ἀναγκάζον εἶναι ὅταν ἐρωτῶνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, νὰ μὴ ἀπαντῶσιν εὐθὺς ὅ,τι τύχη, ἀλλὰ μετὰ προηγουμένην σκέψιν νὰ ἀπαντῶσιν τὴν προσήκουσαν ἐκάστοτε ἀπάντησιν (Περὶ ἀδολεχίας κ. 20). Πλὴν δὲ τούτων ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγοι ἄλλο εἶδος κρυφονοίας πᾶσχοντες· προβάλλουσιν ἐρωτήσεις ἀκαίρους καὶ σχολαστικὰς πρὸς τοὺς τοιούτους ἀνάγκη νὰ λέγῃται, « οὐ σοι, ὦ νεανία, περὶ τοιούτων ζητημάτων ὥρα σκοπεῖν, ἀλλὰ πῶς οἴημαι τοῦ καὶ ἀλαζονείας ἐρώτων τε καὶ φλυαρίας ἀπολυθεὶς εἰς βίον ἄτυπον καὶ ὑγιαίνοντα κατὰ στήσεις σουτὸν » (αὐτόθι κ. 10). Ὅταν δὲ οὕτω τὰ ἄριστα τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων διδασκῶσι, δύο μέγιστα ἀγαθὰ προσγίνονται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν διδασκομένων, καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἐπιεικεὶς τε καὶ εὐσπλαγχνία καὶ ἡ μεγαλοψυχία, ἥτις δικτηρεῖ τὸ φρόνημα ἀμετάπτωτον κατὰ πάσας τῆς τύχης μεταβολὰς (Πῶς δαὶ τὸν νέον ποιημ. ἀκούειν κ. 13).

Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ μελέτη τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῶν προγόνων ἡμῶν, ἡ βιβλικὴ τάξις αὐτῆς διτριβῆς (Πρὸς Κολώτην κ. 1) δύναται τὴν ἐξίτητον ταύτην παιδευτικὴν δύναμιν, ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῶν βιογραφιῶν παιδεύει ἡμᾶς ὡς ἄριστα. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ταῖς βιογραφίαις ἀπεικονίζονται οἱ ἀν-

θρωποι διχόρους χαρακτηῖς ἔχοντες· καὶ διχόρους πράξεις
 πράττοντες· τὸ θέλημα τοῦτο ἐξεγείρει ἐν ἡμῖν σφόδρα εὐά-
 ρεστα διανοητικὰ συναισθήματα, διότι φύσει ἡ ψυχὴ ἡμῶν
 ἔχει φιλομαθές τι καὶ φιλοθέαμον· καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ χαίρει
 προσβαλλομένης τῆς ὁψεως ὑπὸ χρωμάτων διὰ τῆς ἀνθη-
 ρότητος καὶ τερπνότητος αὐτῶν ἀναζωπυρρύντων καὶ τρε-
 φόντων αὐτήν, οὕτω χαίρει καὶ ὅταν ἡ διάνοια θεᾶται τὰ
 ἔργα τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἅτε ἐπανευρίσκουσιν ἐν αὐτοῖς τὴν
 οὐσίαν τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς φύσεως. Ἡ ἀρετὴ ἐν ταῖς πρά-
 ξεσιν ἐκφαινομένη δικτεῖται τοὺς ἀνθρώπους οὕτως ὥστε
 καὶ τὸν θαυμασμόν αὐτῶν πρὸς πᾶν γενναῖον ἔργον ἐξεγεί-
 ρει καὶ ζῆλόν τινα καὶ προθυμίαν πρὸς ἀπομίμησιν τούτων
 ἐμβάλλει· διότι πέφυκε τὸ καλὸν νὰ παρορμᾷ τοὺς αἰσθα-
 νομένους τοῦτο εἰς τὴν ὄντως αὐτοῦ, ἐξεγείρον ἐν αὐτοῖς
 ὁρμὴν πρᾶκτικὴν καὶ διὰ τῆς γνώσεως τὴν προκίρουν τοῦ
 ἔργου παρεχόμενον (Περικλῆς κ. 1 καὶ 2^α Ἀρχτος κ. 1). Ἐν τῇ
 ἱστορίᾳ καὶ ταῖς βιογραφίαις, ὡς ἐν κατόπτρῳ ἀντικατοπτριζό-
 μενοι οἱ ἄνθρωποι, κοσμοῦσι καὶ ἀφομοιοῦσι τὸν ἑαυτῶν βίον
 πρὸς τὰς ἀρετὰς τῶν βιογραφουμένων· δικτεῖν δὲ περὶ
 τὴν ἱστορίαν παρὰσκευάζομεν ἑαυτοὺς, ὑποδεχόμενοι αἰετοπα-
 ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν τὰς τῶν ἀρίστων καὶ δοκιμασθέντων μνή-
 μας, εἰς τὸ νὰ ἐκκρούωμεν καὶ διωθῶμεν ἐκ τῆς φυχῆς ἡ
 κακότητες ἢ ἀγενεῖς αἱ τῶν συνόντων ἐξ ἀνάγκης ὁμιλίαι
 προσβάλλουσιν . . . πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν παρὰδειγμά-
 των ἴδω καὶ παρὰ τὴν ἀποστρέφοντες τὴν διάνοιν» (Γι-
 μολέων κ. 1). Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν βίων τῶν χρηστῶν,
 ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν βίων τῶν φαύλων καὶ ψεγομένων ἀν-
 δρῶν πορίζομεθα ὠφέλειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν· διότι φανερώ-
 τατα βλέποντες τὴν ἀθλιότητα αὐτῶν γινόμεθα προθυμό-
 τεροι θεαταὶ καὶ μιμηταὶ τῶν βελτιόνων βίων (Δημήτριος

κ. 1). Πρέπει ὅμως τοὺς τοιοῦτους βίους νὰ ἀνγκινώ-
σκωμεν, ἀφοῦ ἤδη ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἀμεταστάτως
ἐγκατακρήσωσιν, ὡς τινες πιστοὶ καὶ ἀγρυπνοὶ φύλακες, πολ-
λὰ καὶ χρηστὰ διδάγματα (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 2).

Ἡ ἱστορία καὶ αἱ βιογραφίαι ἔχουσι τὸ κοινὸν ὅτι
πράξεις ἀνθρωπίνους ἀπεικονίζουσιν, ἔχουσιν ὅμως καὶ τι
διάφορον ὡς πρὸς τὴν παιδευτικὴν δύναμιν. Ἡ ἱστορία ἀφη-
γεῖται πράξεις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπιφανεῖς· ἐν ταύταις δέ,
ὡς γνωστὸν, δὲν ὑπάρχει πάντως δηλώσις ἀρετῆς ἢ κακίας,
ἐν ᾗ ἐν τοῖς βίοις περιλαμβάνονται καὶ πράγματα μικρὰ
καὶ ῥήματα καὶ παιδιὰ, ἐν οἷς ἐμφαίνεται τὸ ἥθος σα-
φέστερον ἢ ἐν ταῖς μυριονέκροις μάχαις καὶ ταῖς μεγίσταις
παρατάξεσι καὶ πολιορκίαις τῶν πόλεων (Ἀλέξανδρος κ.
1). Πλὴν τῆς ὠφελείας δὲ ταύτης ἡ μελέτη τῆς ἱστο-
ρίας πολλὰς παρέχουσα ἐπιτερπεῖς διατρίβας ἀπολείπει πρὸς
τούτοις καὶ τὸ ἐπιθυμοῦν τῆς ἀληθείας ἀκόρεστον καὶ ἀ-
πληστον ἡδονῆς, ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἀρέσκεια ἡμῶν καὶ εἰς
τὰς πλαστάς καὶ εἰς τὰς ἀνικρὰς ἱστορίας ἀκόμῃ· ἀλλ'
ὅταν μὴδὲν ἔχουσα λυπηρὸν ἢ βλαβερὸν ἡ ἱστορία διατρίβει
περὶ πράξεις καλὰς καὶ μεγάλας καὶ δὴ καὶ μετὰ τινος
δυνάμεως λόγου καὶ χάριτος οὐ μόνον μέγα καὶ πολὺ εἶναι
τὸ εὐφρακτὸν, ἀλλὰ καὶ καθαρὸν καὶ ἀμεταμέλητον (Ὅτι
οὐδὲ ζῆν ἐστὶν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον. κ. 10).

Εὐφροσύνας καὶ χαρὰς εἰλικρινεῖς, ἀμυγῆς τοῦ ἐναν-
τίου καὶ οὐδένα κεκραμένον σφυγμὸν οὐδὲ δηγμὸν, οὐδὲ με-
τάνοιαν ἐχούσας, ἀλλὰ οἰκεῖον τῇ ψυχῇ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀληθὺς
ψυχικὸν καὶ γνήσιον καὶ οὐχὶ ἐπείσχακτον οὐδ' ἄλογον ἀλλ'
εὐλογώτατον ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ φιλομαθοῦς καὶ πρα-
κτικοῦ καὶ φιλοκάλου τῆς διανοίας φερόμενον παρέχουσι πλὴν

τῆς ἱστορίας καὶ τῶν βιογραφιῶν καὶ ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀστρολογία καὶ ἡ ἀρμονική, « δριμύ καὶ ποικίλον ἔχουσι τὸ δέλεαρ » καὶ « ἔλκουσι καθάπερ ἱυγχεῖ τοῖς διαγράμμασιν, ὧν . . . ἡ θεὰ καὶ κατανόησις ἡδονάς τε μεγάλας καὶ φρόνημα θαυμάσιον ἐμποιεῖ τοῖς μανθάνουσιν . . . » (Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἐστὶν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον κ. 9 καὶ 11). Ἐὰν ἡσθάνετο, λέγει ὁ Lotze περὶ τὸ τέλος τοῦ Μικροκόσμου αὐτοῦ, ἱκανὴν τὴν ἐν αὐτῷ δύναμιν, θὰ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὴν διάνοιαν τοῦ θεοῦ ἐπληροῦν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. « βούλεσθε, λέγει ὁ Πλούταρχος, (Συμποσ. προβλημ. 8, 2, 1), ἐπεὶ λόγοι περὶ θεῶν γεγόνασιν, ἐν τοῖς Πλάτωνος γενεθλίοις αὐτὸν Πλάτωνα κοινωνὸν παραλάβωμεν, ἐπισκαψάμενοι, τίνα λαβὼν γνώμην ἀπερήνατο ἅ εἰ γεωμετρεῖν τὸν θεόν; Τὴν περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τῶν μαθηματικῶν γνώμην παρὰ τοῦ Πυθαγόρου κληρονομήσαντες οἱ ἀρχαῖοι ἐτίμων αὐτὰ ὅσον οὐδέποτε παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῶ φηίζονται τιμηθέντα· ἐξύμνησε δὲ ταῦτα ἐξόχως ὁ Πλάτων· ὁ δὲ Πλούταρχος ἐν πολλοῖς ἀπομνημητὴς τοῦ Πλάτωνος, ἐν πᾶσι δὲ θαυμαστῆς αὐτοῦ φρονεί μετ' αὐτοῦ ὅτι πάντα μὲν ἐν γένει τὰ μαθηματικὰ εἶναι ὥς τινα ἀστραβὴ καὶ λεία κάτοπτρα, ἐν οἷς ἐμφαίνονται τῆς τῶν νοητῶν ἀληθείας ἵχνη καὶ εἰδῶλα, ἀλλ' ἡ γεωμετρία μέλνεται, ἀρχὴ τῶν ἀλλῶν οὐσιαστικῶν μετρώμεναι, κατὰ τὸν Φίλων, ἐπανέχει ἐπὶ τὰ ἀίδια, καθαίρουσα δὲ τὴν διάνοιαν καὶ ἀπολύρουσα ταύτην ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν στρέφει αὐτὴν πρὸς τὰ ἄνω καὶ καθιστᾷ ἐπιτηδεῖν εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβάνηται « τῶν αἰδίων καὶ ἀσωμάτων εἰκόνων, πρὸς οἷς περὶ ὧν ὁ θεός, αἰεὶ θεός ἐστι » (Συμποσ. προβλημ. ἐνθ' ἄνω-τέρῳ)· ἀλλ' εἰς τοὺς παῖδας, μὴ δυναμένους τῆς ἡλικίας ὅ-

νεκα ἐξ ἀρχῆς νὰ μνηθῶσι τὰ νοητὰ εἶδη τῆς ἀσωμά-
ματου καὶ ἀπχθοῦς οὐσίας, δέον νὰ προτείνωσιν οἱ διδά-
σκοντες τὴν γεωμετρίαν ἀπτὰ καὶ ὀρατὰ μιμήματα σφαι-
ρῶν καὶ κύβων καὶ δωδεκαέδρων (Ἑρωτικός κ. 19).

Τῆς γεωμετρίας ἀδελφὴ εἶναι ἡ μουσικὴ· διότι ὅπως
ὁ κόσμος ἐγένετο ἡρμωσμένος περικληισθείσης τῆς ἀτάκτου
ὕλης εἰς γραμμὰς καὶ ἐπίπεδα καὶ βάθη (Συμποσ. προ-
βλημ. κ. 8, 2, 3), οὕτω καὶ σύμπασα ἡ φορὰ τῶν ὄντων
οὔτε συνέστη οὔτε γίνεται ἄνευ μουσικῆς (Περὶ Μουσικῆς
κ. 44), ἣτις ἁρμονία καὶ συμφωνία οὕσα εἶναι τὸ ἐξάρετον
ἔργον τῶν θεῶν (Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας κ. 33).
Ἡ μουσικὴ οὕτα ἁρμονία κεκοιμένη ἐκ διαφύων ἀρχῶν εἶ-
ναι οἰκαιοτάτη τῇ ψυχῇ, διὰ τῶν μελῶν δὲ καὶ τῶν ρυθ-
μῶν αὐτῆς τό τε ἐκλελυμένον τῆς ψυχῆς ἐπιτείνει καὶ τὸ
σφοδρὸν χαλαρώνει (Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ
Ἵμῆρου κ. 147). Ἡ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐμμελείας καὶ
εὐρυθμίας δημιουργὸς μουσικὴ, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, δὲν
ἐδόθη ὑπὸ τῶν θεῶν τρυφῆς ἕνεκα καὶ κνήσεως τῶν ὠτων,
ἀλλ' εὐμενῶς ἐδωρήθη ἡμῖν, ὅπως εἰς τάξιν ἐπανάγῃ τὸ
ἐν ἡμῖν ταραχῶδες καὶ πεπληνημένον ἐνδεία μούσης καὶ
χάριτος· εἰς ἀκολασίαν πολλαχῶς παρεκτρέπομενον (Περὶ
δείσιδαιμονίας κ. 5). Τρεῖς εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς μουσικῆς,
κατὰ τὸν Θεόφραστον, ἡ λύπη, ἡ ἡδονὴ καὶ ὁ ἐνθουσιασμός,
πάθη ψυχικὰ τρία, ὧν ἕκαστον παρεκτρέπον τὴν ψυχὴν ἐκ
τῆς ὁμαλῆς αὐτῆς διαθέσεως καὶ κινεῖν αὐτὴν βαθύτερον
ἐξίστημι καὶ παρεκτρέπει τὸ σῶμα καὶ τὴν φωνὴν τοῦ συ-
νήθως καὶ καθεσττηκότος· οὕτω δὲ τὸ βαθὺ λυπηρὸν συν-
αίσθημα καὶ αἱ σφοδραὶ περιχάονται τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ μά-
λιστ' ὁ ἐνθουσιασμός· ἐξωθοῦσι τὸ μὲν σῶμα εἰς τὸν χο-
ρὸν, τὴν δὲ φωνὴν εἰς τὸ ᾄδειν καὶ τὸ φθέγγεσθαι

μέγα (Συμποσ. προβλημ. 1, 5, 2). Τὰ συναισθήματα ταῦτα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος, δὲν ὑπακούουσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ εἰς τὰ μαθήματα, οὐδὲ μεταβάλλονται, ἂν κακῶς ἔχωσιν. ὑπὸ τοῦ λόγου, ἀλλὰ παρχυθιοῦνται ταῦτα καὶ κηλοῦνται καὶ τιθασσεύονται καὶ διαπλάσσονται εἰς εὐχρηστα ὄργανα τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς μόνον διὰ τῆς μουσικῆς (Περὶ ἡθικῆς ἀρετῆς κ. 3). «ὡς γὰρ τὰ θρέμματ' αὐτοῦ λόγου μὲν οὐ συνήσει διάνοιαν ἔχοντος, σιγμοῖς δὲ καὶ πομπυμοῖς ἀμελέσιν, ἢ σύριγγι καὶ στρόμβοις ἐγείρουσι καὶ κατευνάζουσιν πάλιν οἱ νέμοντες, οὕτως ὅσον ἐνεττι τῇ ψυχῇ φορβιδικὸν καὶ ἀγελαῖον, καὶ ἀζύνετον λόγου, καὶ ἀνήκοον, μέλεσι καὶ ῥυθμοῖς ἐπιψάλλοντες καὶ κατὰυλοῦντες εὖ τίθενται καὶ καταπραΰνουσιν» (Συμποσ. προβλημ. 7, 8, 4). ἀλλὰ οἱ ὅπως ἔτυχε καὶ ἀνέδην τῆς μουσικῆς ἐμπορούμενοι μεθύσκονται ὑπ' αὐτῆς πολὺ πλείότερον ἢ ὑπὸ τοῦ οἴνου καὶ ἀγρίως ἀκολασταίνουσιν· διότι οἱ ῥυθμοὶ καὶ τὰ μέλη τοῦ τοιοῦτου εἵδους τῆς μουσικῆς φύσει εἶναι δριμύτερά τῶν φαρμάκων τοῦ ὄψοποιου καὶ μυρεψοῦ, ἀπτόμενα δὲ τοῦ κρίνοντος καὶ τοῦ φρονούντος καὶ παρεκτρέποντα τοῦτο διὰ τῶν παθῶν πρόξενον πολλῆς βλάβης τοῖς ἀνθρώποις γίνονται (Συμποσ. προβλημ. 7, 5, 1 καὶ 3). Καὶ ὄντως· «μουσικὴ φεύλη καὶ ἄσματος πονηρὰ καὶ λόγοι μοχθηροὶ ὑποθέσεις λαμβάνοντες ἀκόλαστα ποιοῦσιν ἡθὴ καὶ βίους ἀνάνδρους καὶ ἀνθρώπους τρυφὴν καὶ μαλακίαν καὶ γυναικοκρατίαν ἀγαπῶντας» (Πῶς δεῖ τῶν νέων ποιημάτων ἀκούειν κ. 4). «Ὅταν ὁ λόγος τὰ μέλη καὶ τὰ μέτρα καὶ τοὺς ῥυθμοὺς ὡς ἡδύσματα παρὰ λάβῃ, οὐ μόνον ἀφυλκτικότερον τὸ βλέπτον αὐτοῦ, ὡς γνωστόν, ποιεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ παιδεῦον κινητικώτερον καθίσταται» (Ἐρωτικὸς κ. 23). διὰ τοῦτο δὲ ἡ μουσικὴ δύναται νὰ κα-

ταστῇ ἀνδροποιῶς καὶ νὰ πληρώσῃ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὁρμῆς τοὺς γνησίως ἐν αὐτῇ ἐντρεπομένους (Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἡ ἀρετῆς λόγος 2. κ. 2), νὰ προσδοποιῇ πᾶσαν παιδευσιν, προκαλοῦσα διὰ μελῶν καὶ ῥυθμῶν, πολὺ τὸ κόσμιον ἐχόντων καὶ καταστατικόν, πρὸς εὐπείθειαν καὶ ὁμόνοιαν (Λυκοῦργος κ. 4), νὰ κατὰπαύῃ τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν στῆσεις (Παροιμίαι, αἰς Ἀλεξανδρεῖς ἐχρῶντο κ. 110), νὰ ἐξεγείρῃ τὸν θυμὸν, νὰ ἐγγενῶσθαι ὁρμὴν ἐνθουσιώδη καὶ πρὸς μεγαλουργίαν ἐξοτρύνουσιν, νὰ ἀναρριπίξῃ τὴν ψυχὴν καὶ νὰ καθίσταται αὐτὴν ἀνδρεῖαν (Λυκοῦργος κ. 21). Πάντων δὲ τούτων ἕνεκα ἡ μουσικὴ ἐπεχωρίζετο ἀνέκαθεν τοῖς Ἑλλήσι τιμωμένη ὡς ἐν τῶν ἐλευθερίων μαθημάτων (Κίμων κ. 4), δι' οὗ ἐπλάττετο καὶ ἐρρυθμιζέτο ἐπὶ τὸ εὐσχημον ἡ ψυχὴ τῶν νέων καὶ καθίστατο ἱκανὴ πρὸς πᾶσαν σπουδαίαν πράξιν, πρὸ παντός δὲ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους (Περὶ μουσικῆς κ. 26). ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πελαιοὶ προσεῖχον τὸν νοῦν μάλιστα εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἡθῶν, διὰ τοῦτο προετίμων πρὸ πάσης ἄλλης τὴν σεμνὴν καὶ ἀπερίεργον ἀρχαίαν μηυσικὴν (αὐτόθι κ. 40) καὶ ἄσμεντα, ὧν τὸ περιεχόμενον ἦτο δοξολογία πρὸς τὸν Θεόν, ἐπαινος τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν (Περὶ μουσικῆς κ. 27), ἐπαινοὶ τῶν ἀποθησκόντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, φόβοι τῶν τρεσάντων, ἐπαγγελίαι καὶ μεγαλυχία πρέπουσα ταῖς ἡλικίαις, ὁρθῶς φρονοῦντες ὅτι διὰ τούτων ἐγγενῶσται ἡ ἀνδρεία· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ αἴτιον, οὗ ἕνεκα ὁ Τέρπανδρος καὶ ὁ Πίνδαρος συνῆψαν τῇ μουσικῇ τὴν ἀνδρείαν, ὁ μὲν Τέρπανδρος εἰπὼν ὅτι πόλις τελεία εἶναι ἐκείνη,

ἔνθα αἰχμὰ τε νέων θάλλει καὶ μοῦσαι λέγειαι
καὶ δίκαι εὐρυάγυια — — ,

ὁ δὲ Πίνδαρος

« ἐνθα βουλαὶ γερόντων
καὶ νέων ἀνδρῶν ἀριστεύοντι αἵματι
καὶ χοροὶ καὶ Μοῦσαι καὶ ἀγλαΐα ».

«Ρέπει γὰρ ἄντα τῷ σιδήρῳ τὸ κελῶς κίθαρσεν,»
κατὰ τὴν ἐκφρασὶν τοῦ Λακωνικοῦ ποιητοῦ (Λυκούργος
κ. 21). Ἀλλὰ τὴν ἀνδροποιὸν ταύτην δύναμιν κέκτηνται μὲν
καὶ τὰ ψιλὰ καὶ τὰ πάντα τοῦ λόγου ἀπληρωμένα μέλη τε
καὶ ῥυθμοὶ μέζονα ὅμως ἔχουσι τὰ ἄσμεα. (Συμποσ. προ-
βλημ. 7, 8, 4), διὸ καὶ ἄριστος ποιητὴς πρέπει νὰ θεωρῇται
μόνον ὁ δυνάμενος ὅσον ἐνδέχεται πλείστον νὰ καλλύνη
τὰς ψυχὰς τῶν νέων (Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα
κτλ. κ. 1.)

Καὶ οὐ μόνον ἡ μουσικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ γυμναστικὴ
εἶναι ἀναγκαιότατον μάθημα· διότι τὸ σῶμα εἶναι συγγε-
νέστατον τῆς ψυχῆς, ἀμελούμενον δὲ καὶ παρορώμενον ὑπ'
αὐτῆς· δὲν θέλει νὰ συμπράττῃ μετ' αὐτῆς· εἰς τὰς παύσεις,
ἀλλὰ λυμαίνεται καὶ προλείπει αὐτὰς (Περὶ Φιλαδελφίας
κ. 20). Γνωστόν ὅτι πρὸς πᾶσιν πράξιν πολλῶν ὀργά-
νων δεῖται ἡ ψυχὴ, ὅσον δὲ ταῦτα εἶναι εὐχρηστότερα,
τόσον καὶ ἡ ὀνησις τῶν βουλήσεων αὐτῆς· εὐχερεστέρα
πάντων ὅμως τῶν ὀργάνων τὸ σῶμα εἶναι τὸ κυριώτατον,
διότι μόνον τοῦτο εἶναι σύμφυτον τῷ ἀνθρώπῳ (Γάτος
Μάρκιος κ. 2. Φάβιος Μάξιμος κ. 1), καὶ διὰ τοῦτο
δὲν πρέπει νὰ παρορώμεν τὴν ἀσκήσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ πέμ-
ποντες εἰς παιδοτρίβου τὰ τέκνα ἡμῶν ἀνάγκη νὰ ἀσκώ-
μεν ταῦτα ἱκανῶς ἅμα μὲν τῆς τῶν σωμάτων εὐρυθμίας
ἐνεκεν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ῥώμην, «καλοῦ γὰρ γήρως θεμέ-
λιον ἢ ἐν παισὶ τῶν σωμάτων εὐεξία», ἡ δὲ κατὰ τὴν
νεότητά εὐταξία καὶ σωφροσύνη εἶναι ἀγαθὸν ἐφόδιον τοῦ
γῆρατος. Ἀλλὰ δὲν πρέπει ἐν τούτῳ νὰ ἐξαντλῶσιν οἱ

νέαι συμπάσας τὰς δυνάμεις αὐτῶν, διότι κατάξηροι ἐν-
 τεῦθεν γινόμενοι δὲν δύνανται νὰ ἀνθεξωσιν εἴτα εἰς τὴν
 ἐπιμέλειαν τῆς παιδείας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐκ πασῶν
 τῶν ἀσκήσεων τῶν σωματικῶν πρέπει νὰ προτιμῶνται οἱ
 στρατιωτικοὶ ἀγῶνες· διὸ οἱ παῖδες πρέπει νὰ ἀσκῶνται
 ἐν ἀκοντισμοῖς καὶ τοξεύεις καὶ θήραις, «τὰ γὰρ τῶν ἡτ-
 τωμένων ἐν ταῖς μάχαις ἀγχιθὰ τοῖς νικῶσι ἄθλα πρόκει-
 ται· πόλεμος δὲ ἐσκιатραφημένων σωματίων ἐξίν οὐ δέχεται,
 ἰσχύος δὲ στρατιώτης πολεμικῶν ἀγώνων ἐθαῖ καὶ ἀθλη-
 τῆς πολεμίων φάλαγγας διωθεῖ» (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ.
 11.) Ἄλλ' ἢ πολεμικὴ ἀρετὴ δεῖται ῥώμης καὶ ἀκμῆς (Σύλ-
 λας κ. 6) προαπαιτεῖ δὲ χεῖρα βρεῖαν καὶ χαλεπῶς
 πλήττουσαν, τόνον φωνῆς καὶ ὄψιν προσώπου φοβερὰν
 τοῖς πολεμίοις καὶ δυσυπόστατον (Γάιος Μάρκιος κ. 8),
 πράγματα οὐχὶ λίαν εὐαπόκτητα, καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη
 οἱ παῖδες ἐξ ἀπαλῶν ἀνύχων νὰ διδασκῶσι τὸ ἀκοντίζειν,
 τὸ ὀπλομαχεῖν, τὸ πηλαλεῖν, τὸ χεῖρὶ πύξ πᾶσαι, τὸ ἀ-
 νέχεσθαι καὶ ψῦχος, τὸ διανήχεσθαι τὰ δινώδη
 καὶ τρυχύνοντα τῶν ποταμῶν (Μάρκος Κάτων κ. 20),
 νὰ διαπονῶσι δὲ τὸ σῶμα αὐτῶν καὶ νὰ κατασκευάζωσιν
 αὐτὸ κοῦφον ἅμα καὶ ῥωμαλέον, κυνηγοῦντες, γεωργοῦντες,
 ὀδοιποροῦντες καὶ πολλαχῶς ἐκ τοῦτο ἐκληραγωγοῦντες (Φι-
 λοποιομένη κ. 4.) Μόνον ἢ τοιαύτη ἀσκησις καθιστᾷ τὰ
 σῶματα εὐχρηστον εἰς τοὺς ἀναγκάσιους ἀγῶνας, καθότι ἐ-
 θίζει ταῦτα εἰς τὸ νὰ φέρωσι ῥᾶθιως πᾶσαν ἐνδειαν καὶ
 πᾶσαν ἀγρυπνίαν, οὐδαμῶς δὲ νὰ βλάπτωνται ὑπὸ τῶν
 παχυδαπῶν ἀνωμαλιῶν καὶ πλάνων, ἃς ἀναγκάζει συνε-
 πάγοντι οἱ πρλεμικοὶ ἀγῶνες (Φιλοποιομένη κ. 3), οὔτινες
 ὄντως εἶναι ποικιλωτάτη ὑπόθεσις τῆς ὑψίστης ἐν τοῖς
 ἀνθρώποις ἀρετῆς (αὐτόθι κ. 4)· καὶ οὐδὲ γὰρ κυνὸς ἀντά-

+
 ξιος οὐδ' ὄνου μὰ Δία δειλὸς ἀνὴρ καὶ ἀναλκις ὑπὸ πλούτου καὶ μαλακίαις διερρυηκὼς* (Πῶς δαὶ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν κ. 12.)· πυχὺς δὲ καὶ κομητῆς γενόμενος καὶ πρὸς πᾶσιν πραγματεῖν ἄχρηστος ὢν ὁ τοιοῦτος κατὰ πολὺ ἐν πᾶσιν ὑποδεέστερος εἶναι τῶν ὑπὸ τῆς σκληροπρωγίας καὶ τῶν φροντίδων ὡχρῶν καὶ λεπτῶν (Κκίσχυ κ. 62), οἵτινες πάντως οὐ μόνον τούτων ἀνώτεροι εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν δυσκινήτων καὶ δυσκόλως πρὸς τὰς ἐκάστοτε παρεμπιπτούσας περιστάσεις τοῦ ἀγωνιστικοῦ βίου συμμορφουμένων παχυδέρμων καὶ ὑπναλέων ἀθλητῶν (Φιλοποίμην κ. 3). Ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν τρυφᾶν εἶναι δουλικώτατον, βασιλικώτατον δὲ τὸ πονεῖν (Ἀλέξανδρος κ. 40), καὶ ἐπειδὴ προέχει μὲν ἡ σωφροσύνη μετ' ἀνδρίας τὰ ἔθνη εἰς τὸ ὕψιστον τῆς ἐν τοῖς ἀνθρώποις δυνάμεως (Ῥωμύλος κ. 28), βούλονται δὲ οἱ πλεῖστοι τὰ φανύλα δι' ἀπειρίαν τῶν καλῶν καὶ ἀγνοίαν (Ἀρτοζέρξης κ. 28) καὶ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ δειλία καὶ ἡ μαλακία μοχθηρᾶς φύσεως καὶ δοξικῆς πονηραῖς ἐπομένης ἔκγονα (Ἀρτοζέρξης κ. 24), διὰ τοῦτο πρέπει πάντες οἱ νέοι νὰ ἐθισθῶσιν ὅπως τὴν ἀπὸ τῆς ἀνδρίας καὶ δικαιοσύνης καὶ πίστεως δόξαν, τὴν ἀρίστην πασῶν, ἐν τῇ βίῳ αὐτῶν ἐπιδιώκωσιν (Αἰμίλ. Πικύλος κ. 2), χρηστικὴν μὲν τὴν ἐξ ἐν τοῦ σώματος καὶ πρὸς ἰσχύον καὶ πρὸς ὑγίαν ὀμχλῶς σιτιστῶσαν διὰ τῆς ἐργασίας, τῆς διαίτης τῆς σωφρονος καὶ τῶν στρατειῶν καλλιστάνας (Μάρκος Κάτων κ. 1), ῥωννύντες δὲ καὶ μεγαλύνοντες τὸν θυμὸν διὰ τε τῆς ἀναγνώσεως τῶν ποιητῶν τῶν ἐξυμνούντων τὴν ἀνδρείαν καὶ διὰ τῆς θέας τῶν στρατιωτικῶν περὶ τῶν καὶ γυμνασίων (Φιλοποίμην κ. 4, καὶ 9. Λυκαῖος κ. 4), ἀρῶν ἀληθέστατον ἀπεδείχθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅτι ἀνδρὲς μαχητὰς καὶ πολεμικοὺς οὐ

μόνον ὁ Εὐρώτας οὐδὲ ὁ μεταξὺ Βαβύκας καὶ Κνακίωνος τόπος ἐκφέρει, ἀλλὰ πάντες ἐκείνοι οἱ λαοί, «παρ' οἷς ἂν αἰσχύνεσθαι τὰ αἰσχρὰ καὶ τολμᾶν ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐθέλοντες ἐγγένωνται νέοι καὶ τοὺς φόγους τῶν κινδύνων μᾶλλον φεύγοντες » (Πελοπίδης κ. 17).

Ἄλλὰ πλὴν τούτων καὶ ἡ ῥητορικὴ εἶναι ἐν τῶν ἀναγκάων παντὶ ἐλευθερίως τρεφομένῳ παιδευμάτων, καθότι ὁ λόγος ἔχει ἐξαισίαν ἰσχὺν καθιστῶν πάντα ὑποχείρια αὐτῷ καὶ τὰ τραχύτατα τιθασσεύων (Δημοσθένης κ. 5). ὅταν δὲ ἡ πολιτεία ᾗ καὶ ἐλευθέρῃ ἢ ὅταν περιστοιχῇται αὕτη ὑπὸ πολλῶν κινδύνων, τότε οἱ πολῖται ταύτης οὐ μόνον τὸ σῶμα πρέπει νὰ ἀσκῶσι πρὸς τοὺς πολέμους, ἀλλὰ καὶ τὸν λόγον (Φάβιος Μάξιμος κ. 1), μάλιστα δὲ πάντων ἐκείνοι ὡς ἐπιμελέστατα δεόν νὰ ἐξαρτῶσι καὶ νὰ παρασκευάζωσιν αὐτόν, οἵτινες προτιθενται νὰ ζήσωσιν οὐχὶ ταπεινῶς οὐδὲ ἀπᾶκτως ἐν τῇ πολιτείᾳ· διότι ὁ λόγος, ὡς τι δεύτερον σῶμα, δὲν εἶναι μόνον ὄργανον ἀναγκαῖον πρὸς τὸν τοιοῦτον ἐνεργὸν βίον ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν πρακτικῶς (Κάτων κ. 1)· φευκτέον ὁμῶς ἐν τοῖς λόγοις τὰς τε θεατρικὰς καὶ παρατραγῶδους λέξεις καὶ τὴν σμικρολογίαν τῆς λέξεως καὶ τὴν ταπεινώσιν· « ἡ μὲν γὰρ ὑπέρογκος ἀπολίτευτός ἐστιν, ἡ δὲ ἰσχνὴ λίαν ἀνέκπληκτος. Καθάπερ δὲ τὸ σῶμα οὐ μόνον ὑγισινόν ἀλλὰ καὶ εὐεκτικόν εἶναι χρή, καὶ τὸν λόγον ὡσχύτως οὐκ ἄνοσον μόνον ἀλλὰ καὶ εὖρωστον εἶναι δεῖ » (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 9). Ἐπιμελητέον δὲ τῆς προφορᾶς καὶ τῆς διαθέσεως τῶν λεγομένων, ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα ἄλλη ἀσκησις εἶναι ἀνωφελής· ἐπιμελητέον ὡσχύτως καὶ τῆς ὑποκρισεως, διότι αὕτη προσθῆται εἰς τὸν λόγον κόσμον καὶ χά-

ριν· ἔτι δὲ διχοσμητέον τὴν φωνήν (Δημοσθένης κ. 7), διότι οἱ τεῦτα ὡς ἄξια σπουδῆς θεωροῦντες καὶ ἐν τῷ λόγῳ μελετῶντες καθίστανται δημοτικοὶ ἄνδρες (Δημοσθένης κ. 8), δυνάμενοι πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον νὰ πείθωσιν ἐκάστοτε εἰς τὴν ὄντως τῶν ἀναγκάων καὶ καλῶν τοὺς συμπολίτας αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς τοῦ λόγου ἀσκήσεως (Φάβιος Μάξιμος κ. 1).

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς γνωστὸν, τῶν παιδεύσεων αἱ μὲν εἶναι ἡθοιοιοὶ ἢ πρὸς ἡδονὴν τινα καὶ χάριν ἐλευθέριον σπουδαζόμεναι, αἱ δὲ εἰς σύνεσιν καὶ πράξιν (Θεμιστοκλῆς κ. 2), διὰ τοῦτο πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαθημάτων πρέπει καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι νὰ σπουδάζωνται ὡς διζσκεδάζουσαι τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ ἀπεργαζόμεναι τὴν ἀσφαλῆ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν εὐσέβειαν (Περικλῆς κ. 6), διότι πλὴν ἡ ἀπὸ τῆς ἡτέρας ἀσέβειας καὶ ἡ δεισιδαιμονία παρὰ τὴν ὀλέθρου ἐντελοῦς καὶ ἀμαρτημάτων χαλεπῶν ἐν τῷ βίῳ, τῷ δημοσίῳ μάλιστα, ἐγένοντο (Νικίου καὶ Κράσσου σύγκρισις κ. 5). Τρανώτατα δ' ἀπεδείχθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρώπων ὅτι δεινὸν ἡ ἀπιστία πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἡ κατὰ φρόνησιν αὐτῶν, δεινὴ δ' αὖθις καὶ ἡ δεισιδαιμονία ('Αλέξανδρος κ. 75)· διὸ ἡ σύνεσις ἀπαιτεῖ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα νὰ μένωσιν ἀμετακίνητα, νὰ μὴ ἀπαιτῶμεν δὲ λόγον καὶ ἀπόδειξιν περὶ ἐκάστου, διότι πρὸς εὐσέβειαν ἀρκεῖ ὡς εἶδος καὶ βάσις κοινὴ νὰ ὑπόκειται ἐν τῷ βίῳ τῷ τε ἰδιωτικῷ καὶ τῷ δημοσίῳ ἡ πάτριος καὶ παλαιὰ πίστις ('Ερωτικὸς κ. 12)· ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ ἐπίσης νὰ ἐπιμελώμεθα τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, διότι αὗται τιθαστεύουσι τὸ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄγριον (Νουμῆς κ. 8-15), νὰ ἀσχολώμεθα εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν παντοδαπὴν ἐξημέρωσιν τῆς γῆς, διότι ἡ τοιαύτη ἐνασχόλησις πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι μόνον εὐσεβείας (αὐτόθι κ. 14), ἀπεργάζεται

καὶ ἐν τοῖς ἀσχολουμένοις εἰς τοῦτο ἔρωτα δριμύν καὶ ταχύν εἰρήνης, χωρὶς νὰ ἀφηνίση τῆς πολεμικῆς εὐτολμίας τὸ ὑπερμαχητικὸν τοῦ οἰκείου περικόπτων δὲ μόνον τὸ εἰς ἀδικίαν καὶ πλεονεξίαν ἀνειμένον αὐτῆς καθίσταται ὁ ἀπὸ γῆς βίος τέχνη ἡθοποιοῦς μᾶλλον ἢ πλουτοποιοῦς (αὐτόθι κ. 16).

Ἡ πρὸς τὸ θεῖον παιδαγωγεία καθιστᾷ μὲν τὴν ὅλην πόλιν χειρονήθη (Νομᾶς κ. 15), καθιστᾷ δὲ καὶ τοὺς φιλοκάλους καὶ φιλαγάθους καὶ τῶν ἀρίστων ἐρωτικούς πολίτας αὐτῆς θεοφιλεῖς (Θητέως καὶ Ῥωμύλου σύγκρισις κ. 1), διότι ὁ Θεὸς εἶναι μὲν κοινὸς πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἰδίους ἐαυτοῦ ποιεῖται τοὺς ἀρίστους (Ἀλέξανδρος κ. 27) καὶ ἀφθονώτερον ἐπιδαψιλεύει τὴν χάριν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐνκρέτους καὶ ἐμμούσους ἀνδρας (Νομᾶς κ. 4). διὸ ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν πρέπει νὰ τηρῶμεν τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καὶ εὐλαβῶς νὰ κλίνωμεν τὴν κεφαλὴν ἡμῶν πρὸ τοῦ ἁγίου θελήματος αὐτοῦ. «οὐ γὰρ νομοθετήσαντες πάρεσμεν εἰς τὸν βίον, ἀλλὰ πεισόμενοι τοῖς διατεταγμένοις ὑπὸ τῶν τὰ ὅλα πρυτανευόντων θεῶν καὶ τοῖς τῆς Προνοίας θεσμοῖς» (Παραμυθητικὸς πρὸς Ἀπολλών. Κ. 18).

Ἡ σύνεσις ἀπαιτεῖ προσέτι, ὅπως ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ μὴ κακοδιαμονήσωμεν, νὰ ἐπιτηδεύσωμεν τὸ κάλλιπτον τῶν μαθημάτων, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀρχεσθαι καὶ ἀρχειν (Ἀγασίλκος Κ. 20), νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀληθείας, ἥτις εἶναι ἀρχὴ μεγάλης ἀρετῆς κατὰ Πίνδαρον (Μάριος κ. 29), νὰ τηρῶμεν τὴν πάτριον ἀγωγὴν ἥτις εἶναι τὸ κράτιστον τῶν συνεκτικῶν πάσης πολιτείας (Φιλοποσίμην κ. 16), νὰ ἐνδικριβώσωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πατρίων καὶ παλαιῶν (Μάρκος Κράτων κ. 20), νὰ μὴ παραδεχώμεθα ἀβασανίστως ξένους βίους καὶ ξένους τρόπους, ξένα ἔθιμα καὶ ξένους λόγους, διότι ἐπιφέροντες οὗτοι καινὰς κρίσεις ἐξ ἀ-

νάγκης ἐγγενῶσι πολλὰ πάθη καὶ χαλεπὰς προαιρέσεις ἀπαδούσας μὲν πρὸς τοὺς ἰδιοφυεῖς ὄρους τῆς βιωτικῆς ὑπάρξεως τῶν καθ' ἑκάστα λαῶν (Λυκοῦργος 27), διαφθειρούσας δὲ τάχιστα καὶ ἀνεπισχέτως τοὺς πολίτας αὐτῶν (Ἄγις κ. 10). Τὸ πολὺ πλῆθος ἀνάγκη νὰ μανθάνῃ γράμματα τῆς χρεῖας μόνον ἕνεκα, πᾶσα δὲ ἡ ἄλλη παιδεία αὐτοῦ νὰ γίνηται πρὸς τὸ ἄρχεσθαι καλῶς καὶ καρτερεῖν ἐν τοῖς πόνοις καὶ νικᾶν ἐν ταῖς μάχαις (Λυκοῦργος κ. 16. Τὰ παλαιὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπιτηδεύματα Κ. 4). Οἱ ἄρχοντες διὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν παιδείας καὶ διὰ τῆς ἀγρύπνου καὶ συνετῆς αὐτῶν περὶ τοῦ ὅλου προνοίας καὶ διὰ τῶν ἀνδρωδῶν αὐτῶν καὶ ὑπερηφάνων ἐθνικῶν ἔργων δύνανται μόνον νὰ ἐμποιῶσι τοῖς πολίταις τὸ καλῶς ἄρχεσθαι καὶ τὴν παιθαρχίαν, ἥτις γεννᾶται ἐξαίρετως διὰ τῆς ποιότητος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἄρχοντος· «ἐμποιεῖ γὰρ ὁ καλῶς ἄγων τὸ καλῶς ἄρχεσθαι» (Λυκοῦργος κ. 30). «Μέγιστον δ' ἔργον ἡγεμόνος εὐπειθεῖαν ἐργάσασθαι δι' εὐνοίαν» (Κίμωνος καὶ Λουκούλου σύγκρισις κ. 2). Αἱ κόραι δέον πλὴν τῶν ἑφ' ὧρας φίλτρων νὰ ἀποκτήσωσι καὶ ἄλλα φίλτρα προερχόμενα ἐκ τῆς παιδείας περὶ γράμματα καὶ λύραν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἐκ λόγων φιλοσόφων χρησίμων, νὰ προσέχωσιν ὁμῶς ὅπως μὴ γείνη τὸ ἦθος αὐτῶν ἀηδίας καὶ περιεργίας μεστὸν, ὅπερ συνήθως εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης παιδείας τῶν κορασίων (Πομπήριος κ. 55), νὰ ἐπιμελῶνται δὲ καὶ τῆς γυμναστικῆς καὶ δι' ἄλλους μὲν σκοποὺς ἀλλὰ μάλιστα «ὥς ἡ τῶν γεννωμένων ρίζωσις ἰσχυρὰν ἐν ἰσχυραῖς σώμασιν ἀρχὴν λαβοῦσα βλαστάνοι βέλτιον» (Λυκοῦργος κ. 14). Ἐν γένει δὲ πάντων τῶν φύλων καὶ πᾶσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων ὁ βίος οὕτω πως διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν νόμων δέον νὰ πλᾶσθῃ, ὥστε ὅλος ὁ δη-

μόσιος βίος νὰ ἀποβῇ εὐσχήμων, ἡ δὲ πολιτεία ὡς ἄριστα πρὸς εἰρήνην καὶ πόλεμον καὶ ἀρετὴν καὶ ὁμόνοιαν συντεταγμένη (Ἀγασίλαος κ. 33. Λυκοῦργος κ. 27.)

Ἐν τῇ ἀγωγῇ τῶν νέων, ἥτις, ὡς γνωστόν, «πρὸς τὰ ἀμεινῶ καὶ χεῖρῳ συλλαμβάνεται» (Ἀποφθεγ. Λακων. Λυκοῦργ. κ. 1.), πρέπει πλὴν πάντων τῶν ἀνωτέρω νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ ὅτι φύσις φιλομαθῆς καὶ φιλόσοφος ἀσπάζεται πᾶν μάθημα καὶ μηδὲν λόγου μηδὲ παιδείας ἀτιμάζει εἶδος (Κικέρων κ. 2), καὶ ὅτι ἡ ἀρετὴ, ὡς ἰσχυρόν τι καὶ διαρκές φυτόν, ἐν ἅπαντι τόπῳ ἀδικακρίτως, ἐν ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν δηλ. τοῖς φύλοις καὶ ταῖς κοινωνικαῖς τάξεσιν ῥιζοῦται ἐπιλαμβανομένη φύσεως χρηστῆς καὶ φιλοπόνου ψυχῆς (Δημοσθένης κ. 1), ὅτι χρηστοτέρα φύσις εἶναι ἐκείνη, ἐν ᾗ γηράσκει μὲν τὸ χεῖρον, ἐπαυμάζει δὲ τὸ ἄμεινον (Κίμωνος καὶ Λουκούλου σύγρ. κ. 1), ὅτι τὰ καλὰ παρὰδείγματα παιδεύουσι τοὺς νέους (Λυκοῦργος κ. 27), ὅτι ἡ συνήθεια δεινὴ τοῖς κατὰ μικρόν ἐνοικιουμένη πόρρῳ προαγαγεῖν τὸν ἄνθρωπον (Πότερα τῶν ζώων φρον. τὰ χερσ. ἢ τὰ ἐνυδρ. κ. 2.), ὅτι ἡ ἐπιμονὴ εἶναι ἀνυσιμωτέρα τῆς βίης, πολλὰ δὲ τῶν ἀθρώων ἀλήπτων ἐνδίδουσι τῷ κατὰ μικρόν διότι τὸ ἐνδελεχές εἶναι ἄμαχον τὴν δύναμιν (Σερτώριος κ. 16), οὐδεμία δὲ ἀρχὴ οἰοῦντοτε πράγματος εἶναι μικρὰ, «ἦν οὐ ταχὺ ποιεῖ μεγάλην τὸ ἐνδελεχές» (Καῖσαρ κ. 4), ὅτι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φύσει ἐνυπάρχον φιλητικὸν καὶ φιλόστοργον πρέπει νὰ καταναλίτκηται μὲν κυρίως εἰς τοὺς ἀνθρώπους (Περικλῆς κ. 1), νὰ προσδοποιοῖται δὲ μόνον διὰ τῶν πρὸς τὰ ζῷα εὐεργεσιῶν καὶ τῶν χαρίτων, ἐν αἷς, ὡς ἐν πηγαῖς τισι πλουσίαις τῆς ἡμερότητος, δυνάμεθα νὰ μελετῶμεν τὴν προκοπήν καὶ τὸ μείλιχον (Μάρκος Κάτων κ. 5). Καὶ οὐ μόνον

νόν ἢ πρὸς τὰ ζῷα ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς πάντα ἐν γένει τὰ
 ψυχὰ καὶ ἀναισθητὰ φιλικανθρωπία ἔχει τὴν δύναμιν ταύ-
 την τοῦ νὰ προασκῇ τὸ πρὸς ἀλλήλους εὐχάριστον καὶ
 κοινωνικὸν ἡμῶν (Συμποσ. προβλ. κ. 7, 4, 4). Τὸ ἐν
 τῷ ἀνθρώπῳ φιλότεχνον δὲν πρέπει νὰ τρέπῃται εἰς παι-
 διὰς καὶ διαγωγὰς ἀχρήστους (Δημήτριος κ. 20), διότι ἐν
 γένει τὸ ἀσχολεῖσθαι εἰς πράγματα ἀχρηστα καὶ τὸ αὐ-
 τουργεῖν ταπεινὰ ἐλέγχει ῥαθυμίαν εἰς τὰ καλὰ (Περι-
 κλῆς κ. 2), ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ τὸ πολυτελέστατον ἀ-
 νάλωμα εἶναι ὁ χρόνος (Ἀντώνιος κ. 28). Ἀλλὰ τοῦτο
 δὲν πρέπει νὰ ἐληφθῇ οὕτως ὥστε πᾶσα ἀνάγκυς καὶ
 πᾶσα παιδιὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς ματαίᾳ καὶ φευκτῇ· διότι
 ἡ μὲν ἀνάγκυς εἶναι τῶν πράξεων διορισμός (Νομάς κ.
 14), αἱ δὲ παιδεῖαι ἡδυσμα τῶν πόνων καὶ τῆς διαίτης
 (Λυκοῦργος κ. 25). Οἱ μὴ γινώσκοντες τοῦτο γονεῖς
 "τπεύδοντες δὲ τοὺς παῖδας ἐν πᾶσι τάχιον πρωτεύσαι
 πόνους αὐτοῖς ὑπερμέτρους ἐπιβάλλουσιν, οἷς ἀπυδῶντες
 ἐκπίπτουσι, καὶ ἄλλως βαρυνόμενοι ταῖς κακοπαθείαις οὐ
 δέχονται τὴν μάθησιν εὐηνίως. Ὡς περ γὰρ τὰ φυτὰ τοῖς
 μὲν μετρίοις ὕδασι τρέφεται, τοῖς δὲ πολλοῖς πνίγε-
 ται, τὸν αὐτὸν τρόπον ψυχὴ τοῖς μὲν συμμέτροις αὖ-
 ξεται πόνοις, τοῖς δὲ ὑπερβάλλουσι βλαπτίζεται. Δοτέον
 οὖν τοῖς παισὶν ἀναπνοὴν τῶν συνεχῶν πόνων, ἐνθυμου-
 μένους ὅτι πᾶς ὁ βίος ἡμῶν εἰς ἄνεσιν καὶ σπουδὴν διή-
 ρηται. Καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐγρήγορσις ἀλλὰ καὶ ὕπνος
 εὐρέθη, οὐδὲ πόλεμος ἀλλὰ καὶ εἰρήνη, οὐδὲ χειμὼν ἀλλὰ
 καὶ εὐδία, οὐδὲ ἐνεργοὶ πράξεις ἀλλὰ καὶ ἐορταί. Συνελόντι
 δὲ εἰπεῖν ἡ ἀνάγκυς τῶν πόνων ἐστὶν ἄρτυμα. Καὶ οὐκ
 ἐπὶ τῶν ζώων μόνον τοῦτ' ἂν ἴδοι τις γινόμενον, ἀλλὰ καὶ
 ἐπὶ τῶν ἀψύχων· καὶ γὰρ τὰ τόξα καὶ τὰς λύρας ἀνίεμεν,

ἵνα ἐπιτεῖναι δυνηθῶμεν. Καθόλου δὲ σώζεται σῶμα μὲν ἐνδείξαι καὶ πληρώσει, ψυχὴ δὲ ἀνέσται καὶ πόνῳ. (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 13). Πλὴν δὲ τῶν ὠρελσιῶν τούτων ἄστινας πορίζεται ὁ μετὰ τῇ ἐργασίᾳ ἀναπνύμενος καὶ ὁ μετὰ τὰς σπουδαίας ἀσχολίας περὶ παιδιὰς διατρίβων, καὶ διὰ τοὺς παιδευτὰς εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιαι αἱ παιδικαί, διότι διαφαίνεται ἐν ταύταις ἀκριβῶς ἡ τε δύναμις καὶ ἡ ποιότης τῶν παιδευομένων, ὡς ἀντικατοπτριζομένων ἐν αὐταῖς τῆς τε διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν σύμπαντος (Κάτων κ. 1 καὶ 2. Ἀλέξανδρος κ. 1). Ὁ διδάσκαλος πρέπει καλῶς διδάσκων νὰ ἐξεγείρῃ τὰ εὐάρεστα διανοητικὰ συναισθήματα τῶν νέων, ἅτινά εἰσι κέντρον ὕψιστον πρὸς πᾶσαν μεγάλην πρόοδον (Μάρκελλος κ. 17), νὰ ἐκλέγῃ δὲ διὰ τὸ διδασκῆναι αὐτοῦ ἐρημον μέρος καὶ μακρὴν κείμενον πάσης κοσμικῆς τύρβης καὶ ἀπειροκαλίας· διότι εἰς ἐπιστήμης καὶ φρονήσεως μελέτην σοφὸν χρῆμα ἢ ἡσυχία, ἡ δὲ ἐρημικὰ σοφία οὕτω γυμνάσιον εἶναι ἡθοποιὸς ἀγαθῇ καὶ πλατταί καὶ μετευθύνει τὰς ψυχὰς τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τὸ φρονιμώτερον καὶ ἀγιώτερον (Ἐκ τῶν περὶ Ἡσυχίας). Πρέπει ὡσαύτως ὁ διδάσκαλος νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς πτωχοὺς μαθητὰς, διδάσκων αὐτοὺς ὅτι εἶναι γυμνάσιον ἀρετῆς ἐμπρακτον καὶ ἀγαθὴ κουροτρόφος ἢ πενία, ἐθίζουσιν « συνεῖναι λιτότητι καὶ κερτερίζει » (Ἐκ τοῦ κατὰ Πλούτου κ. 4). Ἐκ παντὸς δὲ τρόπου πάντες καὶ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἐξοικειώσωσι τοὺς ὑπ' αὐτῶν παιδευομένους πρὸς τὴν γνώμην ὅτι τὸ κακὸν τι πράττει εἶναι φθῶλον, τὸ δὲ καλὸν μὲν ἀκινδύνως δὲ κοινόν, ἴδιον δὲ ἀνδρός ἀγαθοῦ τὸ μετὰ κινδύνων τὰ καλὰ πράσσειν (Μάριος κ. 29).

Ἐν γένει δὲ ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς οἱ νέοι πρέπει οὕτω νὰ μορφωθῶσιν, ὥστε οὔτε θρασυεῖς οὔτε ἄ-

τολμοὶ καὶ καταπληγες νὰ ᾔναι, «τὸ μὲν γὰρ εἰς ἀναισχυ-
 τίν, τὸ δὲ εἰς ἀνδραποδωδίν περιίσταται· ἐντεχον δὲ τὸ
 τὴν μέσσην ἐν ἅπασιν τέμνειν ἐμμελέστατα» (Περὶ παιδῶν
 ἀγωγῆς κ. 9), ὅπερ μέχρι τῆς τελείας ἀνκπύξεως τοῦ ἐν
 ἡμῖν θεοῦ ἡγεμόνος, τοῦ λόγου (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 1),
 ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς σοφῆς οἰακῆσεως τῶν ἐν τῷ ἀν-
 θρώπῳ παθῶν, ἰδίως δὲ τῆς ἐλπίδος τῆς τιμῆς καὶ τοῦ
 φόβου τῆς τιμωρίας «δύο γὰρ ταῦτα ὥσπερ εἰ στοιχεῖα τῆς
 ἀρετῆς· ἐστίν, ἐλπίς τε τιμῆς καὶ φόβος τιμωρίας· ἡ μὲν
 γὰρ ἀρμονικωτέρους πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ἐπιτηδευμά-
 των, ὁ δὲ ὀκνηροὺς πρὸς τὰ φθύλα τῶν ἔργων ἀπερ-
 γάζεται», (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 16). Διὸ καὶ οἱ ἄ-
 ξιοι τῆς ἐπικλήσεως αὐτῶν νομοθέται συνιδόντες τὴν με-
 γάλην δύναμιν, ἣν κέκτηνται τὰ πάθη ἐπὶ τῆς σθεναρᾶς
 τῶν μεγάλων ἔργων διαξγωγῆς, ἐμβάλλουσι καὶ φιλοτι-
 μίαν καὶ ζῆλον ἐν τοῖς πολίταις, προστιθέντες οὕτως εἰς
 τὸν λογισμὸν τὸ πάθος ὥς τι ὀρμητικὸν καὶ ὄχημα αὐτοῦ.
 Οὗτος δὲ εἶναι ὁ λόγος οὗ ἕνεκα αὐτοὶ πολλάκις μὲν ἐ-
 παίνους τοὺς νέους παρρησιᾷ, πολλάκις δὲ καὶ νουθεσίαις
 κολάζουσιν, «ὧν τῷ μὲν ἐπεται τὸ ἡδυσθαι, τῷ δὲ τὸ λυ-
 πείσθαι, καὶ γὰρ ἡ νουθεσίη καὶ ὁ ψόγος ἐμπροσὶ μετὰ-
 νοῖεν καὶ αἰσχύνην, ὧν τὸ μὲν λύπη τῷ γένει, τὸ δὲ φό-
 βος ἐστί· καὶ τούτοις μάλιστα χρῶνται πρὸς τὰς ἐπανορ-
 θώσεις», (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς κ. 12). Ἀλλ' ὅπως ὁ ἐ-
 παίνος καὶ ἡ νουθεσίη τηρήσωσι τὴν προσήκουσαν παιδευ-
 τικὴν δύναμιν αὐτῶν, δεόν οὔτε νὰ ἐλλείπωσιν οὔτε ὑπερβο-
 λικοὶ οὗτοι νὰ ᾔναι· διότι ἀμρότερά ἐστι αἱ ἀρότητες
 εἰναι τι ἀνελεύθερον, βραχὺ μὲν καὶ φορτικὸν τὸ πρῶτον, ἐ-
 λαφρόν δὲ καὶ ὀρνεῶδες τὸ δεύτερον «ἐξ ἧκα καὶ ἐνίοις ὁ ἄ-
 ματος πραότης καὶ γαλήνη προσώπου διάθεσιν εὐμενῆ καὶ

ἄλυπον ἐμπαρασχεῖν,, (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 13). Τὸ περὶ τὰς τιμωρίας θηριώδες καὶ λάβρον πρέπει νὰ ἀφαιρῶμεν, νὰ μὴ τιμωρῶμεν δὲ "σὺν ὀργῇ, μηδ' ὅτε μάλιστα φλέγεται καὶ σφαδάζει πηδῶν ὁ θυμὸς τῶν φρενῶν ἀνωτέρω· καθάπερ διψῶν ἢ πείνων ἀποπιμπλάντες ἐπιπηδᾶν τοῖς λελυπηκόσιν, ἀλλὰ.. ἐν τάξει καὶ μετ' ἐμμελείας, τὸν ἥκιστα μετחנוῖα προσοισόμενον χρόνον ἔχοντες σύμβουλον, ἅπτεσθαι τῆς δίκης. Ὑδᾶτι γὰρ τετραρχμένῳ προτπισόντῃ χρῆσθαι δι' ἀκрасίαν ἥττον ἐστὶ κακόν, ὡς Σωκράτης εἶπεν, ἢ θολερὸν ὄντα καὶ διχάπλεων τὸν λογισμὸν ὀργῆς καὶ μανίας πρὶν ἢ καταστῆναι καὶ γενέσθαι κατὰρὸν, ἐμφορεῖσθαι τιμωρίας συγγενοῦς καὶ ὁμοφύλου σώματος.. ὡς γὰρ ὁ θυμὸς κατὰ τὸν Μελάνθιον — τὰ δεινὰ πράττει τὰς φρένας μετοικίσας — οὕτω καὶ ὁ λογισμὸς τὰ δίκαια πράττει καὶ μέτρη, τὴν ὀργὴν καὶ τὸν θυμὸν ἐμποδῶν θέμενος» (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων κ. 5). Τὰ παρὰπτώματα συμβαίνουσιν ἢ δι' ἀτθένειν ἢ διὰ πλημμελεῖν ἢ διὰ προπέτειν ἢ διὰ ῥαθυμίαν ἢ δι' ἀνελευθερίαν ἢ διὰ νεότητα (Περὶ ἀοργησίας κ. 12)· ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ αἷτια ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ παρὰπτώματος δύνανται νὰ ᾔναι διάφορα, ἢ δὲ ψυχικὴ ποιότης τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι, ὡς γνωστὸν, εἰς πάντας ἢ αὐτὴ, καὶ ἐπειδὴ προσέτι τὸ κακὸν ἐνεκὰ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν κακῶν συνανατροφῶν καὶ τὴν ἀγαθὴν φύσιν ἀκόμη διχφθίζει, αὕτη δὲ μόνον διὰ καλῆς θεραπείας προσλαμβάνει τὴν προσήκουσαν ἔξιν, διὰ τοῦτο δὲν πρέπει πᾶσιν ὁμοίως νὰ κατεπάγῃται τὴν τιμωρίαν τῶν πεπλημμελημένων, ἀλλὰ τὰ μὲν βρώτετα τῶν πλημμελημάτων δεόν εὐθύς διὰ τῶν τιμωριῶν νὰ καταστέλλωνται, εἰς δὲ τοὺς ἐνεκὰ ἀγνοίας τοῦ καλοῦ μᾶλλον ἢ ἐνεκὰ προ-

αιρέσεως τοῦ αἰσχροῦ περιπίποντας εἰς παραπτώματα πρέπει νὰ δίδηται χρόνος πρὸς μεταβολήν, διότι ὁμολογούμενον εἶναι ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ πολλαὶ γίνονται μεταβολαὶ εἰς τὸ ἦθος καὶ τὸν βίον τῶν νέων, καὶ μάλιστα ὅταν οὗτοι τύχῃ νὰ ἔχωσι φύσιν μέγεθος ἔχουσιν. Τὸ ἐν ταῖς τοιαύταις φύσεσι σφοδρὸν καὶ δραστήριον, ὀξύτατον ὄν, δὲν μένει ἀργὸν ἀλλὰ σαλεύεται καὶ ἀνκυκᾷται πρὶν ἔλθῃ εἰς τὸ μόνιμον καὶ καθεστηκός ἦθος. Τὸ τρχὺ τοῦτο καὶ νύττον οἱ ἀψυχολόγοι διδάσκαλοι προσπαθοῦσιν ἐκ παντός τρόπου νὰ ἀποκόψωσι καὶ νὰ κωλύσωσιν, ἐν ᾧ καὶ ὀρθὸν καὶ συμφέρον εἶναι νὰ κατευθύνωσι τοῦτο ἐπιδεξίως, ἀναμένοντες τὴν ἡλικίαν, ἥτις πάντως θὰ φέρῃ τὸν λόγον καὶ τὴν ἀρετὴν δι' ὧν θὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν ζωὴν φύσις γενναία καὶ χρηστὴ (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων κ. 6). Μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ ἤμεθα αὐστηρότατοι· αὐτὸ γὰρ ἄνευ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης ἐπιφέρει σίδηρον οὔτε ἰατρικὸν οὔτε πολιτικόν, ἀλλ' ἀτεχνίας μὲν ἀμφοτέρω, τοῦτο δὲ καὶ τὸ ἀδικεῖν μετ' ὁμότητος πρόσκειται (Ἄγιδος καὶ Κλεομένους καὶ Γράγγων σύγκρ. κ. 4). Ἀλλὰ συνήθως οἱ ἐν ἐξουσίᾳ καὶ οἱ ἀνυπεύθυνοι, ὡς εἶναι οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι, εἶναι σφοδρὰ πρὸς τὴν ὀργὴν εὐεπίφοροι, μόλις δὲ τοῦ παραπτώματος τοῦ τέκνου ἢ τοῦ μαθητοῦ αὐτῶν γενομένου, πᾶντα ἐπάχοντα τὴν τιμωρίαν, ἥτις, ὡς εἰκός, δυσανάλογος οὔσα πρὸς τὸ παράπτωμα, βλάβης καὶ οὐχὶ ὠφελείας πρόξενος γίνεται. Οἱ τοιοῦτοι πρέπει, ἀνυπολόγιστοι ὅτι πολλοῖς ἢ συγγνώμῃ ἐγένετο ἀρχὴ τῆς πρὸς τὰ κρείττω μεταβολῆς μᾶλλον ἢ ἡ τιμωρία, ἀνυπολόγιστοι δεύτερον ὅτι εὐπειθέστεροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ νέυματος σιωπῇ μᾶλλον ἢ μετὰ πληγῶν καὶ μαστιγ-

μάτων, ἀμέσως θὰ πεισθῶσιν ὅτι ἡγεμονικώτερον εἶναι ὁ λογισμὸς τοῦ θυμοῦ, καὶ ὅτι ὁ ἀληθὴς φόβος κεῖται ἐν τῇ αἰδοῦ καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς πληγαῖς. Διότι ὅταν αὐτοὶ συνεχῶς ἐπικναλαμβάνωνται καὶ ἦναι ἀπαρχίτητοι, δὲν ἐμποιοῦσι μετάνοιαν τοῦ κακουργεῖν, ἀλλὰ πρόνοιον τοῦ λανθάνειν μᾶλλον. Διὸ τὸ κολάζειν πρέπει νὰ γίνεσθαι ἐὺ καὶ ἰσχυρῶς καὶ ὠφελίμως καὶ μετρίως καὶ πρεπόντως. ἂν μέλλῃ νὰ μὴ βλάβῃ, ἀλλὰ νὰ ἐκπυρνώσῃ τὸν κολαζόμενον. Πρὸς τοῦτο δεόν νὰ μὴ γίνηται τοῦτο εὐθὺς ἅμα τοῦ παραπετώματος ἐπισυμβάντος, διότι ζεεὶ τότε ἡ ὀργή, διὰ τρυφῆς δὲ θεώμενα τὰ πράγματα φαίνονται μείζονα, ἀπαράλλακτα ὅπως τὰ διὰ τῆς ὁμίχλης σώματα. Χαίροντες καὶ πρὸς ἡδονὴν οὐδέποτε πρέπει νὰ τιμωρῶμεν διότι τοῦτο εἶναι θηριῶδες, οὐδὲ τιμωρήσαντες νὰ δεικνύωμεν μετάνοιαν διότι τοῦτο εἶναι γυναικῶδες· ἀλλὰ πρέπει καὶ λύπης καὶ ἡδονῆς χωρὶς, ἐν τῷ τοῦ λογισμοῦ χρόνῳ τὴν δίκην κολάζεσθαι, μὴ ὑπολείποντα τῷ θυμῷ πρόφασιν (Περὶ ἀοργησίης κ. 11).

Ὁ πάντων ἀσφαλέστατος τρόπος τοῦ νὰ ἄγωνται οἱ παῖδες ἐπὶ τὰ καλὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων εἶναι ὁ διὰ τῶν παραινέσεων καὶ τῶν λόγων καὶ οὐχὶ ὁ διὰ τῶν πληγῶν καὶ τῶν αἰκισμῶν διότι τρυφὰ ἀπαμβλύνουσι σφόδρα τὴν φιλοτιμίαν τῶν νέων καὶ καθιστῶσιν αὐτοὺς τέλειαν ἀνδράποδα, ἐν ᾧ οἱ ἐπαινοὶ καὶ οἱ ψόγοι εἶναι ὑπὸ παύσαν ἐποψίν ὠφελιμώτερα παιδευτικὰ τῶν νέων μέσθ, οἱ μὲν ἐπὶ τὰ καλὰ παρορμῶντες, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰσχυρῶν ἀπείργοντες. Δεόν ὅμως ἐναλλάξ καὶ ποικίλως αἱ ἐπιπλήξεις καὶ οἱ ἐπαινοὶ νὰ γίνωνται. Ὅταν δέ ποτε θρασύνωνται οἱ νεανίσκοι, νὰ ἐπιπλήττωνται μὲν οὕτως ὥστε νὰ προξενῇ αὐτοῖς τὸ πρᾶγμα αἰσχύνην, νὰ ἀνακαλῶνται

ὁμῶς καὶ πάλιν μετ' οὐ πολὺν χρόνον διὰ τῶν ἐπαινῶν. Ἐν πᾶσι τούτοις ὁμῶς φευκτεον τὰς ἀκρότητας· οὐδεμίαν ἀνάγκη ὑπάρχει διὰ τῶν ἐγκωμίων νὰ ἐπικρίωνται καὶ νὰ φουσῶνται οἱ νέοι, διότι χαυνοῦνται τότε καὶ θρύπτονται ὑπὸ τῶν ὑπερβολῶν ἐν τοῖς ἐπαινοῖς (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 12). Καὶ οὐ μόνον ἀκαίρως ἐπαινούμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀκαίρως ψεγόμενοι βλάπτονται οἱ νέοι. Ἐνταῦθα ὁρθὸν εἶναι νὰ ἀφαιρῇται ἀπὸ τῶν ψογεῶν λόγων τὸ ἄγαν καὶ τὸ ἄκρατον αὐτῶν, ἵνα μὴ ταραττόμενοι μηδ' ἀλγοῦντες ὑπὸ τῶν ἅπαντα μεμφομένων καὶ πᾶσιν ἐγκαλοῦντων ῥίπτωνται οὗτοι εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν οὐτιδανῶν διδασκάλων τῶν κολυκκουμένων αὐτοῦς. (Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου κ. 26), οἵτινες, ὡς γνωστὸν, οὐδὲν χρηστὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν αὐτούς· διὸ καὶ ὁρθότατα εἶλεγεν ὁ Κερνεάδης, «ὅτι πλουσίων καὶ βασιλέων παῖδες ἱππεύειν μόνον, ἄλλο δ' οὐδὲν εὖ καὶ καλῶς μανθάνουσι· καλῶς γὰρ αὐτὸν ἐν ταῖς διτριβαῖς ὁ διδάσκαλος ἐπαινῶν καὶ ὁ προσπαλαίων ὑποκατακλινόμενος, ὁ δ' ἵππος οὐκ εἰδῶς οὐδὲ φροντίζων ὅστις ἰδιώτης ἢ ἄρχων ἢ πλούσιος ἢ πένης, ἐκτραχηλίζει τοὺς μὴ δυναμένους ὀχεῖσθαι (Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου κ. 16). Πάντων ὅθεν τούτων ἕνεκα οἱ ἐπιεικεῖς καὶ χρηστοὶ φίλοι καὶ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι χαίρουσι μᾶλλον τῷ ἐπαίνῳ πρὸς ἐπὶ ἀνὴρ ὄρθωσιν ἢ τοῖς χρώμενοι· ἢ τῷ φόγῳ (αὐτόθι κ. 36), μάλιστα δὲ οἱ προσεκτικὸι διδάσκαλοι καὶ γονεῖς οὔτε νοθετοῦσι καὶ τὸν τοὺς νέους ἐπὶ παρουσίᾳ ἄλλων, γινώσκοντες ὅτι, ἂν νοθετῇ τις νέος φιλοτίμους ἐν πολλοῖς καὶ μὴ φειδομένως, πᾶν νόσημα καὶ πᾶν τῆς ψυχῆς πάθος εἰς τὸ ἀνάσχυτον ἀποτελεῖται, ἐν ᾧ «τὸ μετ' εὐλαβείας καὶ ἀτρέμα προσιέναι καὶ ἄπτεσθαι τοῦ ἀμικρτόντος ὑπερείπει καὶ διεργάζεται τὴν κακίαν ἀναπεμ-

πλαμένην τοῦ αἰδεῖσθαι τὸ αἰδούμενον . . . ἤμισται δὲ πρέ-
πει... ἐν ὄψει . . γνωρίμων διδάσκαλον ἀποκαλύπτειν· ἐξι-
στάνται γὰρ ὑπὸ λύπης καὶ ὀργῆς ἐλεγχόμενοι πρὸ οἷς
εὐδοκιμεῖν ἀξιοῦσιν» (αὐτόθι κ. 321. Ἐν γένει δὲ, ἐπειδὴ
οἱ καλοὶ τρόποι ἐξημεροῦσιν ἀσφαλέστερον καὶ ἀνθρώπους
καὶ κτήνη ἢ οἱ κακοὶ (Φάβιος Μάξιμος κ. 21), διὰ τοῦ-
το πρέπει διὰ τῆς ἡμερότητος καὶ τῆς εὐεργεσίας μάλ-
λον ἢ διὰ τοῦ φόβου νὰ ἐπικυρωθῶμεν τὸν παίσαντα, νὰ
παριστάμεθα δὲ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ νέου καὶ πάντοτε μὲν
ἀλλὰ μάλιστα κατὰ τὰς τιμωρίας ὡς ἐπιμεληταὶ τινες καὶ
κηδεμόνες συγγνώμονες καὶ οὐχὶ ὡς πολέμιοι πικρότατοι·
διότι, ὅταν ὁ νέος ἐπίσταται ὅτι μετὰ πᾶν πταῖσμα ἀπκρι-
τήτως θὰ ἐπακολογήσῃ ἡ τιμωρία, κατὰλαμβάνεται ὑπὸ
φόβου καὶ ἀπονοίας, θέλων δὲ νὰ διεκρύγῃ τὸ κακὸν με-
τέρχεται καὶ τὰ αἰσχυρότατα καὶ τὰ μᾶλλον ἐπικίνδυνα μέ-
σα πολλάκις (Εκ τῆς περὶ φιλίας ἐπιστολῆς κ. 4. 6 καὶ 8).
Καὶ εἶναι μὲν ὄντως δύσκολος καὶ χαλεπὴ, ἅτε μὴ ἐπιμι-
γνυμένου εὐχερῶς τοῦ σεμνοῦ μετὰ τοῦ ἐπεικουῦς, ἀλλὰ σω-
τήριος τῶν νέων ἡ ἐπιστησὶς καὶ ἡ κυβέρνησις ὑπὸ ἀνθρώ-
πων, οἵτινες μετὰ πρᾶότητος συναπικουροῦσιν εἰς τὰς ἀνάγκ-
ας αὐτῶν, ὑπανδίδουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς παιθομένους, εὐ-
χαριστοῦσιν αὐτοὺς καὶ ἐν παντὶ τὸ συμφέρον αὐτῶν πρὸ
ὀφθαλμῶν τίθενται· διότι ὅταν τὸ σεμνὸν μετὰ τοῦ ἐπει-
κοῦς ἀναμιχθῇ, τότε ἡ κρᾶσις αὕτη καθίσταται πάντων μὲν
ρhythμῶν, πασῶν δὲ ἀρμονιῶν ἐμμελεστάτη καὶ μουσικωτάτη,
κρᾶσις δι' ἧς λέγεται ὅτι καὶ ὁ Θεὸς διοικεῖ τὸν κόσμον
(Φωκίων κ. 2). Τῇ ἀληθείᾳ πάντες οἱ κυβερνῶντες ἀνθρώ-
πους πρέπει νὰ κατανόησωσιν ὅτι οἱ ἀδαμάντινοι δεσμοὶ οἱ
συνδένοντες τὰς ἰδίαις αὐτῶν ψυχὰς μετὰ τῶν ψυχῶν τῶν
ὑπ' αὐτῶν κυβερναμένων δὲν εἶναι τὰ σκληρὰ καὶ σύντονα

ἐκείνῃ, ὁ φόβος καὶ ἡ βίη, ἀλλὰ τὰ πάντων μαλακώτατα, ἡ εὐνοία καὶ ἡ προθυμία καὶ ἡ χάρις, κατὰ τὴν γεννημένην, ὡς εἶναι κατὰ δὴλον, τῆς ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης (Δίων κ. 10, πρὸ βλ. Ἀρατον κ. 25. Γάβαν κ. 1). Ἐνίοτε ὁμοίως εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη τῶν ἐπιπληξέων καὶ τῶν νουθεσιῶν. Οἱ νέοι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἐθισθῶσιν ὥστε οὔτε ἀναλγήτως οὔτε ἀνάνδρως νὰ ἀκούωσι ταῦτα· « διὸ δεῖ πάσχειν μὲν τι καὶ δάκνυσθαι, μὴ συντριβεσθαι δὲ μηδ' ἀθυμεῖν τὸν ἐλεγχόμενον » (Περὶ τοῦ ἀκούειν κ. 16)· καὶ τοῦτο, διότι τῆς δόξης ἐραστὴς γίνεται, ὅστις ἐκ παιδῶν ἀλγύνεται μὲν ὑπὸ τῶν ψόγων, μεγαλύνεται δὲ ὑπὸ τῶν ἐπαινῶν· ἐν ᾧ ὁ ἀπαθὴς καὶ ἀκίνητος ἐν ταῦτοις ὡς ἐφιλότιμος καὶ ἀργὸς πρὸς ἀρετὴν πρέπει νὰ κατὰφρονῇται (Λύσανδρος κ. 2).

Καὶ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι καὶ ἐν γένει πάντες, ὧν ἔργον ἐστὶ τὸ παιδεύειν τοὺς νέους, πολὺ πρέπει νὰ προσέχωσι μὴ ἀπαμβλύνωσι πῶς διὰ τῶν ἐγγρίων καὶ βανχύων αὐτῶν παιδευτικῶν τρόπων τὴν φιλοτιμίαν τῶν νέων· διότι εἰ καὶ λέγει ὁ Εὐριπίδης ὅτι ἡ φιλοτιμία εἶναι ὀλεθριωτάτη καὶ κακίστη διαίμων τοῖς χρωμένοις (Σύλλας κ. 4), αἱ δὲ τιμαὶ αἱ διδόμεναι εἰς νέους κούρους τὴν φύσιν εἶναι βλαβεραὶ (Γάιος Μάρκιος κ. 4), εἶναι ὁμοίως αὐταὶ ὠφελιμώταται εἰς νέους ἔχοντας ἐμβριθὲς τὸ φρόνημα καὶ μεγαλόψυχον (Ἀλέξανδρος κ. 2), καὶ βέβαιον (Γάιος Μάρκιος κ. 4) διὸ μόνον ἐν τοῖς καλοῖς πρέπει νὰ αὐξάνηται τῶν νέων τὸ φιλότιμον (Ἀλκιβιάδης κ. 7). Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν εἶναι ἀκόμῃ τελείως ἀγαθοὶ ἄνδρες ὥστε νὰ μὴ φροντίζωσι περὶ δόξης, ἀλλ' εἶναι ἐν τῷ γίγνεσθαι τοιοῦτοι, διὰ τοῦτο, ὅταν πράξωσιν οἱ νεαροὶ ἄνθρωποι καλόν τι ἔργον καὶ δοξασθῶσιν ἐκ τούτου, δὲν βλάπτει καὶ ἂν ἐπιτραπῇ αὐτοῖς νὰ

καλλωπίζονται καὶ νὰ κομπάζωσι διὰ τὴν δόξαν ταύτην ἀπ' ἐναντίας, τοῦτο δυνατόν νὰ ὠφελήσῃ « φυόμενοι γὰρ ἐν τοῖς τηλικούτοις αἱ ἀρεταὶ καὶ βλαστάνουσιν τό τε κητορ-
θούμενον, ὡς φησι Θεόφραστος, ἐκβεβαιῶνται τοῖς ἐπαίνοις, καὶ τὰ λοιπὸν αὖξονται μετὰ φρονήματος ἐπαιρόμεναι » (Ἁγίς κ. 2). Τὸ φιλότιμον τῶν νέων δὲν πρέπει νὰ τρα-
πῇ εἰς τοὺς λόγους οὐδὲ νὰ ἀγαπήσῃ τὴν ἐπὶ τῷ λέγειν δόξαν μᾶλλον τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ στρατειῶν (Μάρκος Κάτων κ. 22). διότι μόνον φύσις πράξει καὶ ἐμβριθὲς ἐπε-
γειρομένη διὰ τῶν πρακτικῶν ὁρμῶν ἀποτελεῖ τὴν ἐμμελῆ πρὸς τὸ καλὸν κρᾶσιν (Βροῦτος κ. 7), καὶ μόνον ὅταν οἱ λόγοι συνάδουσι πρὸς τὰς πράξεις, ἀποβίνει ὁ ἄνθρωπος καλὸς καὶ κατὰ (Δίων κ. 1). Ἄν δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι σο-
φώτατος, διάγει δὲ βίον σχολαστὴν καὶ θεωρητικόν, ἐντε-
λῶς ἀπρακτον καὶ ἀστράτευτον (Ἰκέρων κ. 3 καὶ 41), μὴ ἐγκαταμιγνύων καὶ συγκρινῶν τὴν σοφίαν αὐτοῦ μετὰ
τῆς πολιτικῆς δυνάμεως μηδὲ γινόμενος ἱκανὸς νὰ προαγά-
γῃ τὸν δημόσιον βίον καὶ νὰ ᾔνῃ ὠφέλιμος τοῖς συμπολί-
ται αὐτοῦ καὶ ἐν γένει τοῖς ἀνθρώποις, ὁ τοιοῦτος οὐ μό-
νον δὲν εἶναι τέλειος ἄνθρωπος (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς κ. 10),
ἀλλὰ καὶ στερεῖται τῆς ἐν τῷ ἰνθρωπίνῳ βίῳ ὑψίστης τῶν
εὐφροσυνῶν· διότι « λαμπρᾶς καὶ βασιλικῆς καὶ φρόνημα
ποιούσης μέγα καὶ φῶς καὶ γαλήνην ἀληθῶς εἰς ἅπαντας
ἀνσχεομένην χρᾶς, οὐκ ἔστι μετασχεῖν βίον ἀνεξοδὸν καὶ
ἀπολίτευτον καὶ ἀφιλόφρονον καὶ ἀνευθουσίαστον εἰς τιμὴν
καὶ χάριν ἀνελομένου » (Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδέως κατ'
Ἐπίκουρον κ. 17).

Μόνον ὁ φαῦλος ἄνθρωπος ἀνάγκην ἔχει νὰ ζῇ λαν-
θάνων τοὺς ἄλλους· ὁ σπουδαῖος ἐκ παντὸς τρόπου πρέπει
νὰ καταστῇ γνωστὸς καὶ ἵνα παιδεύῃ τοὺς ἄλλους καὶ ἵνα

παράδειγμα καλὸν πρὸς ἀπομίμησιν τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ
 γένηται· διότι καθὼς τὸ φῶς οὐ μόνον φανεροῦς, ἀλλὰ καὶ
 χρησίμους καθίστησιν ἡμᾶς πρὸς ἀλλήλους, οὕτω καὶ ἡ
 γνῶσις οὐ μόνον δοξάν, ἀλλὰ καὶ πρᾶξιν εἰς τὰς ἀρετὰς
 δίδει, * ἡσυχία δὲ κωφὴ καὶ βίος ἐδραστός ἐπὶ σχολῆς ἀ-
 ποκείμενος οὐ μόνον σώματα, ἀλλὰ καὶ ψυχὰς μαρμαίνει.
 Καὶ καθάπερ τὰ λανθάνοντα τῶν ὑδάτων τῷ περισκιάζε-
 σθαι καὶ καθῆσθαι μὴ ἀπορρέοντα σήπεται, οὕτω τῶν ἀκί-
 νητων βίων, ὡς εἰκεν, ἂν τι χρήσιμον ἔχωσι, μὴ ἀπορρέον-
 + των μηδὲ κινουμένων, φθείρονται καὶ ἀπογινώσκουσιν αἱ σύμ-
 φυτοι δυνάμεις· » καὶ ἀληθῶς « ὁ εἰς ἀγνοίαν αὐτὸν ἐμ-
 βλῶν καὶ σκότος περιχυμπίσχομενος, καὶ κενοταφῶν τὸν
 4 βίον, εἰκεν αὐτὴν βρύνεσθαι τὴν γένεσιν καὶ ἀπαυδᾶν πρὸς
 τὸ εἶναι » (Εἰ καλῶς εἴρηται τὸ λάθε βιώσας κ. 4 καὶ 6),
 ἐν ᾧ οἱ χρηστοὶ ἄνθρωποι ὅλον τὸν βίον αὐτῶν πρέπει γὰρ
 καταναλίσκωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ πάντων μὲν τῶν ἄν-
 θρώπων ἀλλὰ μάλιστα τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὁμοεθνῶν αὐ-
 τῶν (Ἐκ τῶν εἰς Ἡσίοδον ὑπομνημάτων κ. 37), αἰείποτε
 ἐπιπροσθεν ποιοῦμενοι τὰ κοινὰ τῶν ἰδίων (Βροῦτος κ. 4)
 καὶ ἐν δευτέρῳ λόγῳ καὶ γονεῖς καὶ παῖδας αἰετῶν τῆς
 πατρίδος καλῶν τιθέμενοι (Φάβιος Μάξιμος κ. 24), ἀδικ-
 φοροῦντες μὲν περὶ τοῦ ἰδίου πλούτου καὶ τῆς δόξης καὶ
 τῶν ἰσχυρῶν φιλιῶν καὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν πατρίδος ἀ-
 κόμη, θερμῶς δὲ ἐπιθυμοῦντες καὶ εἰλικρινῶς μοχλοῦντες ὑπὲρ
 τῆς εὐημερίας καὶ δυνάμεως τοῦ ὅλου ἔθνους, ὅπερ ἀπόλλυ-
 ται μὲν ὑπὸ τῶν δικοσπόντων τὸ κοινόν, αὐξάνεται δὲ ὑπὸ
 τῶν προνοούντων κοινῶς καὶ ἀδικαίρως περὶ πάντων τῶν
 κατ' ἕκαστον μερῶν, ἐξ ὧν τὸ μέγα τοῦτο ὅλον, τὸ ἔθνος,
 συγκροτεῖται (Ἄρκετος κ. 24). Τί δὲ θὰ ἡδύνχτο τὸ φι-
 λανθρωπότετα καὶ χρηστότετα (Ἀριστέι-

δης κ. 37) καὶ εὐγενέστατον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔθνος τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὸ πάντων ἀλκιμώτατον (Ἄρατος κ. 38 καὶ 9) νὰ πράξῃ, ἐν ἐτύγχανε κόσμου καὶ συντάξεως ὁμοφρονούσης καὶ νοῦν ἔχοντος ἡγεμόνος! Πλέον ἢ ἅπαζ ἀπέδειξε κατὰ τὴν μακράν αὐτοῦ ἱστορίαν τὸ βέλτιστον καὶ θεοφιλέστατον τοῦτο γένος τῶν Ἑλλήνων (Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων περὶ τὸ τέλος) ὅτι ὁσάκις ἐκβῆ ἐκ τῶν πατρῴων ἡθῶν καὶ ἀρνηθῇ τὴν ἐκυτοῦ ἰδιοφυίαν, παρεισδύσῃ δὲ εἰς αὐτὸ ἡ φιλοπλουτία καὶ ἡ πλεονεξία, ἐλαττοῦται ὁσημέραι πλειότερον ἡ δύναμις αὐτοῦ, ἀποβάλλει τὰς συμπαθείας τῶν φίλων αὐτοῦ, τυραννῆται ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πολιτῶν, ἀποβάλλει τελείως τὴν πάτριον ἀγωγὴν, ἀποθέτει τὴν πρόσθεν εὐκλείαν καὶ παρρησίαν καὶ μεθίσταται εἰς δουλείαν (Ἰὰ παλαιὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπιτηδεύματα κ. 42), ἐν ᾧ ὁσάκις τύχῃ κόσμου καὶ συντάξεως ὁμοφρονούσης καὶ νοῦν ἔχοντος ἡγεμόνος καὶ ὁσάκις δυνήθῃ νὰ μὴ φθονῇ, ἀλλὰ νὰ πείθεται καὶ νὰ ἀκολουθῇ ἐν εὐβουλίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ τῷ πρώτῳ κατ' ἀρετὴν, καίτοι πάνσμικρον, καθίσταται ὁμως ἀπρόσμηχον, δύναται ἐν μέσῳ πόλεων καὶ δυνάμεων πημεγίστων καὶ τυράννων ἀρπηγιστάτων οὐ μόνον νὰ διαφυλάξῃ τὴν ὑπ' αὐτῶν σατανικῶς ἐπιβουλευομένην πολιτικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ καὶ νὰ σώσῃ καὶ τοὺς ἐν τῇ δουλείᾳ στενάζοντας ἀδελφοὺς αὐτοῦ (Ἄρατος κ. 9).

Τοιαῦτά τινα εἶναι τὰ παιδαγωγικὰ διδάγματα, ἅτινα δυνάμεθα νὰ διδασκώμεν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες διδασκαλοὶ τὰ τῶν προγόνων ἡμῶν συγγράμματα μελετώντες. Τούτων τι-

μιώτερα καὶ γρηγορότερα πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν δύνανται νὰ εὐρεθῶσιν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν νεωτέρων ἀλλοεθνῶν συγγραφέων. Καὶ ἐν τούτοις ἡμεῖς οἱ τοὺς νεωτέρους διδασκάλους τῆς Ἑλλάδος πλάττοντες ἢ οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα λέγομέν τι τῶν προγονικῶν δυνάμενον νὰ ἀπαμβλύνη τὴν ἐθνοφθόρον ξενοφιλίαν καὶ νὰ ἐμβάλῃ φρόνημα γενναῖον καὶ ἐθνικόν εἰς ἄνδρας Ἕλληνας, τὴν νέαν γενεάν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ νὰ διαπλάσῃσι μέλλοντες. Καὶ καταναλίσκομεν χρήματα ἐκ τῶν ιδρώτων τοῦ λαοῦ προερχόμενα καὶ ἀναμένομεν τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως ἄξιαν τῶν κειρῶν τὴν ἀναμόρφωσιν καὶ προσδοκῶμεν τῆς ἐλληνίδος νεολαίας τὴν ἐλληνοπρεπῆ διάπλασιν παρὰ σχολείων, ἐν οἷς ἢ ἐκ τῶν μαθησιαστικῶν τετραδίων ζῆρὰ ὑπαγορεύουσιν παιδαγωγικῶν γνωμῶν, ἐκ τῶν πρώτων προστυχόντων ξένων συγγραφέων συρραφειῶν, εἶναι ἢ κυριωτάτη εἰ μὴ καὶ ἡ μόνη τῆς διδασκαλίας μορφή. Τί ἀναιμῶν τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων παρὰ διδασκάλων ἐθισθέντων νὰ τιμῶσι καὶ τὸν εὐτελέστατον γερμανὸν ἢ γάλλον παιδαγωγικῶν νοιδίων καὶ πραγματικῶν συγγραφέα, τέλεον δὲ ἀγνοούντων τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην, τὸν Πλούταρχον, τοὺς αἰωνίους διδασκάλους συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς εὐκλεεῖς προγόνους αὐτῶν; Παρὰ νεανίσκων δὲ ἐπτοημένων πρὸς πᾶν ξένον δὲν εἶναι παράλογον νὰ ἀναιμῶν τις φρόνημα ἐθνικόν, ἢ ὀρθογνωμοσύνην, ἢ ἐθνικὴν ἐργασίαν, ἢ μετριοπροσύνην, ἢ ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθήκον καὶ τὴν πατρίδα, ἢ ἐνότητα ἐν τῇ ἐθνικῇ ἐκπαιδεύσει;

Θέλομεν νὰ διδάξωμεν ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ τὸ πάτριον ἡμῶν ἔδαφος καὶ δίδομεν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἐλληνοπαίδων μετὰ γλωττίσματά ἐκ γαλλικῶν ἢ γερμανικῶν ἐγχειριδίων!

Δύσκολον εἶναι νὰ ἀναγνώσωμεν αὐτοῖς ἐκ τοῦ Ὁμήρου τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ὕμνων τὴν περιγραφὴν τῆς Ἀρκαδίας, ἐκ τοῦ Εὐριπίδου τὴν περιγραφὴν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ Κιθιριῶνος, ἐκ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ἡσοδότου τὴν περιγραφὴν τῆς Σχλαμῖνος, ἐκ τοῦ Δικαιάρχου τὴν πιστὴν περιγραφὴν πλείστων ἐλληνίδων πόλεων, ἐκ τοῦ Παυσανίου καὶ τοῦ Στράβωνος νὰ παρουσιάσωμεν τὴν πατρίδα ἡμῶν ἀθηναίαν, γελοῖον, κατάρωτον καὶ κινουμένην πρὸ τῶν ὁρμάτων καὶ τοῦ συναίσθηματος ἡμῶν; Ὡς « νυκτοφάς περὶ γαῖαν ἁλώμενον ἀλλότριον φῶς » ἐκτείνεται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν τὸ πάτριον ἡμῶν ἔδαφος, οὔτε φωτίζον οὔτε θάλλον διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸν νοῦν ἡμῶν κυλινδοῦνται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ὀνόματά τινα ὕλως ἄπαια καὶ ἀπαθῆ καὶ ἄπρακτα, οὐδαμῶς ἀντεχόμενα ἡμῶν, ἀτε στερούμενα καθ' ὁλοκληρίαν φωτός, θερμότητος, ζωῆς καὶ κινήσεως. Παρὰ Στράβωνι, Παυσανίᾳ καὶ Δικαιάρχῳ συνδεδεμένοι αἱ πόλεις καὶ αἱ τοποθεσίαι μετὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τῶν συγκινούντων πᾶσαν ἐλληνικὴν ψυχὴν, μετὰ τῶν ἰδιοφυῶν φυσιογνωμιῶν ἐκάστης πόλεως, μετὰ τῶν προσώπων τῶν διαλαμπάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, μετὰ τῆς ζωῆς ἐν γένει τῆς ἀνθρωπίνης. ἐγκολάπτονται ἀνεξιτήτως ἐν τῇ συνειδήσει ζωηραὶ καὶ θάλλουσαι, θυμηδίαν μέχρι τῶν βαθυτάτων τοῦ συναίσθηματος καταχέουσιν.

Ὡσὰν δὲ νὰ μὴ ἦσαν κατὰ μέσστα τὰ τῶν προγόνων ἡμῶν συγγράμματα ὕλης σφόδρα τῶν νεκρῶν ἐλληνοπαίδων παιδευτικῆς, καταφεύγομεν εἰς τὸ ἔλεος ἀνθρώπων ἐκ τῶν ψυχῶν τῆς τραπέζης τῶν πατέρων ἡμῶν ἀποζώντων. Καὶ μόνον ὁ Πλούταρχος ἐκ πάντων τῶν ἐλλήνων συγγραφέων ἂν ἐσώζετο, θὰ ἐπῆρκει καλῶς μεταφραζομένων καὶ γλαφυρῶς εἰς καθαρεύουσαν γλῶσσαν γεγραμμένων καὶ ψυχολογι-

κῶς διχτασσομένων τῶν ἐν αὐτῷ καταλλήλων μερῶν μετὰ καὶ τινων τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ῥημάτων καὶ παροιμιῶν καὶ παραμυθίων καὶ ἀνιγμάτων συμπεπλεγμένων νὰ συγκροτήσωσιν ἐλληνικὸν ἀλφαβητάριον, ἐλληνικὴν καλλιγραφίαν καὶ ἐλληνικὸν ἀναγνωσματοάριον ὅπως τῆς Ἑλλάδος, τῆς φύσεως τῶν ἐλληνοπαίδων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν ἀντάξιον. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν βασιλέων καὶ στρατηγῶν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν τε Λακωνικῶν ἀποφθεγμάτων καὶ τῶν τῶν Λακωνίων θὰ ἦσαν ἀδάμαντες ὕλης διδακτικῆς καλῶς μεταφραζόμενα καὶ ψυχολογικῶς κατατασσόμενα· ὁ α'. καὶ β'. λόγος περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς ὀλόκληροι δύνανται νὰ καταγραφῶσιν ἐν τῷ ἐλληνικῷ ἀναγνωσματοάρῳ· τῶν περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς καὶ περὶ ἀοργησίας καὶ εὐθυμίας καὶ φιλαδελφίας καὶ ἀδολεσχίας καὶ πολυπραγμοσύνης μονογραφιῶν πολλὰ δύνανται καλῶς μεταφρασθέντα ἐπωφελέστατα νὰ ἀναγινώσκωνται ὑπὸ τῶν τέκνων ἡμῶν· ἐκ τῶν ἐννέα βιβλίων τῶν συμποσιακῶν προβλημάτων δύναται ἐλληνικώτατον ἀλφαβητάριον καὶ ἐλληνικωτάτη καλλιγραφία νὰ ἀποτελεσθῇ· τὰ πλεῖστα τῆς μονογραφίας «περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανεῖσθαι» ἐπωφελέστατα δύνανται νὰ ἀναγνωσθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐλληνοπαίδων ὥς καὶ τὰ πλεῖστα τῆς ἐτέρας τῶν δύο περὶ τῶν ἠθῶν καὶ τῆς νοημοσύνης τῶν ζώων μονογραφιῶν, (ιδίως δὲ τὰ ἀπὸ κ. 10—20 τῆς μονογραφίας) «πότερες τῶν ζώων φρονιμώτερες τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἐνυδρ.»· Ἐν δὲ ταῖς βίαις μάλιστα τοῦ Λυκούργου, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Πύρρου, τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀγησιλάου, τοῦ Φωκίωνος, τοῦ Ἀγιδος, τοῦ Κλεομένους, τοῦ Δίωνος, καὶ τοῦ Ἀράτου εὗρηνται τοιαῦτα ἀνέκδοτα καὶ λαμπραὶ πράξεις καὶ ἀδαμάγνιοι ἐλληνικοὶ χαρακτῆρες, ὥστε εἶναι ἐξόχως ἐπι-

μελῶς ἐκλεγόμενα, ψυχολογικῶς κατεχταστούμενα καὶ γλαφυρῶς μεταφραζόμενα νὰ μὴ ἐπιδράσωσι βαρὺτατα ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν ἑλληνοπαίδων.

Ἀλλὰ μόνον ὁ Πλούταρχος δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία τῶν νεαρῶν ἑλληνοπαίδων; Τοῦ Βρακίδου ἡ τόλμη καὶ τὸ ἀπτόητον ἐν Πύλῳ, ὡς ὁ Θουκυδίδης ἀφηγεῖται ταῦτα, δὲν θὰ ἠλεκτρίσῃ τὰς νεαρὰς ψυχὰς τῶν ἑλληνοπαίδων; Αἱ δημηγορίαι τοῦ Ἑρμοκράτους καὶ τοῦ Παγώνδα καὶ τοῦ Βρακίδου πρὸς τοὺς ἐν Μικεδονίᾳ μέλλοντες νὰ ὀπισθοχωρήσωσι πρὸ τῶν βαρβάρων Ἑλλήνων μετὰ τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τῶν προκλεσάντων τὰς δημηγορίας ταύτας, δὲν δύνανται ἐπωφελῶς νὰ ἀναγνωσθῶσιν ἐν γλαφυρᾷ μεταφράσει ὑπὸ τῶν παίδων ἡμῶν; Ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Πολύβιος εἶναι ταμεῖα σοφῶν ἀνεκδότων καὶ βριθοῦσιν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐκ γενναίας ψυχῆς, ἀκαταβλήτου θάρρους καὶ διαπύρου πρὸς τὴν πατρίδα ἐνθουσιασμοῦ προερχομένους. Ὡς ἀναλογισθῇ τις μόνον ἐκ τῶν τοῦ Ἡροδότου τὸν Ἀριστάρχον ἐν Σπάρτῃ, τὸν Δημάρχον παρὰ τῷ Ξέρξῃ, τοὺς Σπαρτιάτας Σπερδιὸν τὸν Ἀνηρίστου καὶ τὸν Βούλιν τὸν Νικόλεω, τοὺς τῶν Ἀθηναίων θεοπρόπους ἐν Δελφοῖς, τὸν Πύθειον τοῦ Ἰσχηνίου, τοὺς ἐκ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης περισωθέντας Εὐρυτον καὶ Ἀριστόδημον ὡς ἀναλογισθῇ τις ἐκ τοῦ Πολυβίου τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῶν τυχῶν αὐτῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἀράτου τοῦ Φιλοποίμενος καὶ τοῦ Λυκόρτα ὡς καὶ τοὺς βαθεῖς αὐτοῦ λόγους, ὧν ἕνεκα αἰείποτε οἱ βάρβαιοι ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ πόσα ἀνέκδοτα θυμῆρη καὶ ψυχωφελέστατα δὲν περιέχει ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα καὶ πόσας λαμ-

πράς καὶ ἑλληνοπρεπεῖς πράξεις ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου ἰδίως βιβλίου καὶ ἐξῆς!

Ἄλλὰ μόνον ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος περιέχουσιν ὕλην λαμπρὰν καὶ ἑλληνοπρεπεῖ ἑλληνικῶν καὶ ἐν γένει ἀνθρωπίνων ἀρετῶν ποιητικὴν καὶ ὄξυνοίς καὶ πολυνοίς δημιουργικὴν; Ἀναλογίσθητε τοῦ Πινδάρου τὴν πάγκαλον περιγραφὴν τοῦ ἑσπερος καὶ τὴν μεγαλοπρεπεῖ τῆς ἐκρήξεως τῆς Αἴτνης· ἀναλογίσθητε τοῦ Ὀμήρου τὴν ζωηρὰν καὶ κατὰ πλῆκτικὴν περιγραφὴν τῆς τρικυμίας πρὸ τῆς νήσου τῶν Φαιάκων, τὴν χαρίεσσαν περιγραφὴν τῶν κήπων τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ ἄντρου τῆς Κελυψούς, τὴν γλαφυρὰν σκηνὴν τῆς Ναυσικάας καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς ἐν τῇ Ἑδυσσεύς, τὴν πιστὴν περιγραφὴν τοῦ ἐν Ἑλλάδι χειμῶνος ἐν τοῖς Ἔργοις καὶ Ἠμέραις τοῦ Ἡσιόδου, τὴν ἀφελῆ περιγραφὴν τῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους γενομένων ἀγχιθῶν ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθεύς πεποροχῆς τοῦ πυρός ἐν τῷ Προμηθεῖ τοῦ Αἰσχύλου, τὴν γοργὴν καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν περιγραφὴν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἐν τοῖς Πέρσικις καὶ τὰ δύο κατανυκτικὰ χορικά τὰ πλήρη βραχυτάτης εὐσεβείας ἐν τοῖς ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας αὐτοῦ· ἀναλογίσθητε ἐκ τῶν τοῦ Σοφοκλέους τὴν περιγραφὴν τοῦ σπηλαίου καὶ τοῦ μονώτου βίου τοῦ Φιλοκτήτου ἐν τῷ Φιλοκτήτῃ αὐτοῦ, τὴν ἀπκλὴν περιγραφὴν τοῦ Κολωνοῦ ἐν τῇ Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ, τὴν παθητικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ὀρέστου ἐν τῇ Ἠλέκτρᾳ, τὸν ὑπερφανὸν ὕμνον τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως ἐν τῷ χορικῷ τῆς Ἀντιγόνης· ἀναλογίσθητε ἐκ τῶν τοῦ Εὐριπίδου τὴν λαμπρὰν περιγραφὴν τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἠλίου ἐν τῷ Ἰωνί, τὴν θυμὴν ἐξέγερσιν τῆς ζωῆς κατὰ τὴν πρῶτην ἐν τῷ ἀποσπάσματι τοῦ Φαέθοντος, τὴν ζωηρὰν περιγραφὴν τοῦ Κιθαϊρῶνος ἐν ταῖς Βάχχαις,

τὸν ὕμνον τῆς νεότητος ἐν τῷ Ἡρακλεῖ τῷ Μαινομένῳ, τὴν συγκινητικὴν περιγραφὴν τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίης ἐν ταῖς Τρωάσι, τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐθελουσίαν τοῦ Μενεικῆος ἐν ταῖς Φοινίσσαις, τὴν ἐθελουσίαν τῆς Μυκαλίας τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἡρακλέους ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς ἐν ταῖς Ἡρακλειδίαις, τοὺς μεγαλοφυχεῖς καὶ γενναϊότητος μεστοὺς λόγους τῆς Πραξιθέας ἀποφασιστικῆς καὶ προσενέγκῃ εἰς θυσίαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὴν νεωτάτην αὐτῆς θυγατέρα Χθονίαν ἐν τῷ ἀποσπᾶσματι τοῦ Ἑρεχθέως, τὴν ὑπὸ τῆς Ἰφιγενείας συγκινητικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ορέστου ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Ταύροις· ἀναλογίσθητε τὴν γλαφυρὰν περιγραφὴν τοῦ βίου τῶν πτηνῶν ἐν τοῖς Ὀρνισι καὶ τὰ σοφὰ διδάγματα περὶ Πλούτου καὶ Πενίας· ἐν τῷ Πλούτῳ τοῦ Ἀριστοφάνους· ἀναλογίσθητε, λέγω, πάντα ταῦτα καὶ θὰ ἴδῃτε ὅτι ἡ δυσκολία θὰ κείτῃ πλέον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐξόχως ἀρίστου ἐκ τῶν πεμπληθῶν δι' ἐλ λ η ν ι κ ὸ ν ἀ ν α γ ν ω σ μ α τ ᾶ ρ ι ο ν ἀρμοδιωτάτων καὶ ἐκ συγγράφων ὁμοφύλων ἀποκλειστικῶς εἰλημμένων καὶ οὐχὶ ἐκεί, ὅπου συνήθως πιστεύεται ὅτι κείτῃ αὕτη, εἰς τὴν παντελεῖ τσυτέστιν ἐλλειψίν ὕλης ἀναγνωστικῆς γνησίως ἐλληνικῆς.

Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἐθρεψεν τὴν δεινότητα ὅλου τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τὰ τῶν προγόνων ἡμῶν συγγράματα καὶ ἐτι καὶ νῦν τρέφουσιν καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θὰ τρέφωσιν αὐτὴν καὶ μόνον τὰ ἡμέτερα τέκνα δὲν δύνανται νὰ εὗρωσι τροφήν ἐν αὐτοῖς; Δὲν ὑπάρχει γνησίως ἐλληνικὴ ὕλη πρὸς σύνταξιν ἐν ὅς ἐλ λ η ν ι κ ὸ ν ἀ ν α γ ν ω σ μ α τ ᾶ ρ ι ο υ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰ γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ ἀναγνωσματάρικα; Ἐὰν δὲν ἐντρεπόμεθα τὸν κόσμον, δὲν φοβούμεθα τοῦλάχιστον τὸν Θεὸν διὰ τὸ ἀνόσιον ἔργον,

ὅπερ πράττομεν, προσδοχοῦντες ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τὸν ἐκφυλισμὸν τῶν νεκρῶν γενεῶν τοῦ ἔθνους ἡμῶν; Εἶναι αἰσχρὸς ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων, ὡς ποταποί τινες λωποδύται, ἀκροποδητὴ εἰς τὰ τῶν ξένων συγγράμματα ὑπαισερχόμενοι ἀπνευστὶ νὰ ἀρπάζωμεν πᾶν τὸ προστυχόν, μεταμορφοῦντες δ' εἴτα τοῦτο νὰ περυσιάζωμεν αὐτὸ εἰς τὸ ἔθνος ὡς τροφήν τῆς ψυχῆς τῆς ἐλληνικῆς κατ'άλληλον. Ἐὰν εἰς τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ πᾶσαν ἐποίησαν λαμπρὰ καὶ ἐλληνοπρεπῆ καὶ ἐξ Ἑλλήνων συγγραφέων ἀποκλειστικῶς εἰλημμένα προστεθῶσιν εἰς τὸ ἐλληνικόν, εἰς τὸ ἐθνικὸν ἀναγνωσματοτάριον οἱ καταλληλότατοι τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου, (77 ἐκ τῶν 426) καὶ μυθιέμβων τοῦ Βαβρίου (7 ἐξ 146), τὰ ἐξόχως ἄριστα (56 τοικῦτα) ἐκ τῆς Ποικίλης ἱστορίας τοῦ Αἰλίου, ἐκ δὲ τοῦ «Περὶ ζῶων ἱστοριῶν» τοῦ αὐτοῦ τὰ ἄριστα περὶ τῶν αἰετῶν καὶ πελαργῶν καὶ χελιδόνων καὶ ἀχιδόνων καὶ περιστερῶν καὶ ἀλεκτρούωνων καὶ πιθήκων καὶ κύκνων καὶ καστόρων καὶ κυνῶν, τὰ περὶ τῆς ἀρμονίας, καὶ σοφῆς διοικήσεως τοῦ Κόσμου ἐκ τοῦ «Περὶ Κόσμου πρὸς Ἀλέξανδρον» τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ περὶ τῶν ποταμῶν καὶ ἀνέμων ἐκ τῶν Μετεωρολογικῶν αὐτοῦ, τὰ περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς φωνῆς καὶ τοῦ ὕπνου καὶ τῆς τροφῆς καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν νοσημάτων καὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ὀδόντων καὶ τῶν κεράτων τῶν ζῶων ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τῶν ζωολογικῶν, ἀναμιχθῶσι δὲ σὺν αὐτοῖς ἢ ἐκ τῶν αὐτῶν συγγραμμάτων θυμωχεῖς καὶ ἀκριβεστάτη περιγραφή τοῦ ἐλέφαντος, τῆς καμήλου, τοῦ χαμαιλέοντος, τῶν πτηνῶν, τῆς μελίσσης, τῶν πολυπόδων, τῶν τεττίγων, τῶν ἀλεκτορίδων, τῶν προβάτων, τῶν αἰγῶν, τοῦ βοῦς, τοῦ ἵππου, τοῦ λέοντος μετὰ τῆς ἐξαιρέτου περιγραφῆς τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἀνδρείου καὶ τοῦ

δειλοῦ καὶ τοῦ ἀναιδοῦς καὶ τοῦ κοσμίου καὶ τοῦ ἐλεήμονος
 ἐκ τῶν Φυσιογνωμονικῶν αὐτοῦ, προσταθῶσι δὲ εἰς ταῦτα
 καὶ τεχνικῶς ἀνχμυχθῶσι τὰ τε τοῦ Πορφυρίου (ἐκ τοῦ περὶ
 ἀποχῆς ἐμφύχων) περὶ τῶν νοσημάτων καὶ τῆς γλώσσης
 τῶν ζώων καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου (ἐς ἀμφοτέρων τῶν περὶ
 φυτῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ) περὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν δέν-
 δρων καὶ θάμνων καὶ φρυγάνων καὶ πόας, περὶ τῆς γενέσεως
 τῶν δένδρων, περὶ τῆς δρυὸς καὶ πεύκης καὶ ὄζυνης καὶ κρα-
 νείας καὶ πετελέας καὶ κιντοῦ, περὶ τῶν οἰκείων τόπων ἐκάστου
 δένδρου, περὶ τῶν ἐν Οἴτῃ καὶ Παρνασσῷ καὶ Πηλῷ καὶ
 Ὀσση καὶ Τελεθρίῳ καὶ Ἀρκαδίᾳ καὶ Λακωνικῇ καὶ Κρή-
 τη καὶ Ῥόδῳ καὶ Μακεδονίᾳ φυομένων δένδρων, περὶ τῶν
 νοσημάτων αὐτῶν, περὶ τῆς χρησίμης ἐν τε τῇ ναυπηγίᾳ καὶ
 οἰκοδομικῇ ὕλης, περὶ τῶν ἑαρινῶν καὶ θερινῶν καὶ μετο-
 πωρινῶν καὶ χειμερινῶν ἀνθέων ἀγρίων τε καὶ ἡμέρων, περὶ
 τῶν ῥόδων καὶ ἴων καὶ κρόκων καὶ κρίνων καὶ ναρκίσσων
 καὶ λειριῶν, περὶ τοῦ περικχυλοῦς, τοῦ πόθου, τοῦ στρου-
 θίου, τῆς φλογόος, τῆς οἰάνθηος, τοῦ ἐρπύλλου, τοῦ ἐλαίου,
 τοῦ σισυμβρίου, τῆς μίνθης, τοῦ ἀβροτόνου, τοῦ πηγάνου,
 τοῦ ἀμυράκου, τοῦ ἐλειοχρύσου, τῆς λειμωνίαις, τοῦ ὑκλίν-
 θου, τῆς μυρσίνης, περὶ τῶν χρόνων καὶ τῶν ὥρων τῶν γε-
 νέσεων τῶν ἀνθέων καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν τόπων καὶ
 τοῦ αἵματος τῶν συμβαλλόντων εἰς τὴν εὐοσμίαν αὐτῶν, περὶ
 τοῦ σίτου καὶ τῶν σιτωδῶν, περὶ τοῦ ὀποῦ καὶ χυμοῦ, περὶ
 τῶν νοσημάτων τῶν σπερμάτων, τῆς ἐρυσίβης, τοῦ σφακελι-
 σμοῦ καὶ τῶν τοιούτων, περὶ ἐμφυτείας καὶ ἐνοφθαλμισμού
 τῶν φυτῶν, περὶ βλαστήσεως καὶ καρποτοκίας αὐτῶν, περὶ
 τῶν ὑδάτων τῶν ὥραιων καὶ τῶν πνευμάτων τῶν συντε-
 λούντων εἰς τὸν βελτίονα βίον τῶν φυτῶν, ἐὰν λέγω, μετὰ

πάντων τῶν ἄλλων ἐγκαταμιχθῶσι τὰ πάμπολλα καὶ ἐξαι-
 ρετα ταῦτα ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας, περιπλοκῶσι δὲ μετὰ
 πάντων τούτων ὁ ἐν τοῖς Πολιτικοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους ἄ-
 ριστος χαρακτηρισμὸς τῶν θρασέων τυράννων, αἱ ἐν τῇ Ρη-
 τορικῇ αὐτοῦ ὀξυνοῦνται παρατηρήσεις περὶ τῶν ἀρχαιο-
 πλούτων καὶ νεοπλούτων, αἱ ἐν τῇ Φιξίδωνι τοῦ Πλάτωνος
 ἀκριβέσταται παρατηρήσεις περὶ τῆς γενέσεως τῆς μισανθρω-
 πίας, αἱ ἐν τῷ Θεσιτήτῳ αὐτοῦ περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ βίου
 τῶν ἐναρέτων καὶ πονηρῶν, ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ λαμπρὰ πε-
 ριγραφὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν τυράννων, ἡ ἐν τοῖς Νό-
 μοις καλλίστη ἀνάπτυξις τῆς γενέσεως τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ
 ἐν Τιμῳ καὶ Κριτικῇ Θυμᾶσι περὶ τῆς Ἀτλαντίδος, αἱ
 ἐν τοῖς Πολιτικοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους ἐμβριθέσταται παρα-
 τηρήσεις περὶ τῆς γενέσεως τῶν πολιτευμάτων, αἱ ἐν τοῖς
 Νόμοις τοῦ Πλάτωνος ὀρθόταται σκέψεις περὶ τῆς φρουρᾶς
 καὶ διακοσμῆσεως τῆς χώρας κατὰ τὰς εὐνομουμένους πολι-
 τείας, ἐὰν λοιπὸν πάντα ταῦτα κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς
 παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης συμπλεχθῶσι καὶ γλαφυρῶς ἐκτε-
 θῶσι, δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσωσιν ἐν ἐθνικὸν ἀνα-
 γνωσμάριον;

Οὐδὲν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν δύναται νὰ συμπῆξῃ ἐκ
 τῶν προγονικῶν αὐτοῦ συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν πράξεων τῶν
 πατέρων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ ἐ-
 θνικὸν ἀναγνωσμάριον τελειότερον, ὑψηλότερον
 καὶ παιδευτικώτερον τοῦ ἐθνους ἡμῶν. Ὑπὲρ τὰ τρισχίλια
 ἔτη ζῆ τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἀείποτε ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τοῦ
 ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ὁσίου καὶ τῆς ἐλευθερίας πολιτι-
 κῆς τε καὶ πνευματικῆς. Οἱ αἰῶνες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κα-
 ταδαμάσωσιν αὐτό. Ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς τῆς ἐκτὸς τοῦ Γάγγου
 μέχρι τῶν βορείων τῆς Ἀφρικῆς ἔσπευε τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ καὶ

ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ καὶ τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσου μέχρι τῆς
 Λιβύης ἔφυρε τὴν γῆν μὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὰ ὅσῃ αὐ-
 τοῦ ἦσαν ἄγρια, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἦτο ἱερόν· ἐκ τῶν ὁσῶν αὐ-
 τοῦ ἀνέθαλε καὶ ἐκ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἠῤῥησε τὸ ὑψικάρηνον
 καὶ ἀμφιλαρές δένδρον τῆς ἀνθρωπίνης ἐξημερώσεως, ὑπὸ τὴν
 ἀναψυκτικὴν σκιάν τοῦ ὁποίου σύμπασα νῦν ἡ ἀνθρωπότης
 ἐπαναπύεται. Ὅποια ἱστορία! Ὅποιοι χαρακτῆρες οἱ ἑλληνικοί!
 Οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν πρὸς Θεοῦ ἄς μὴ ἀναβληθῇ ἐπὶ πλέον
 ἢ ἑλληνοπρεπὲς τῶν ψυχῶν τῶν τέκνων ἡμῶν διάπλασις. Βε-
 βαιοτάτα ἂν ἐν τοῖς ἀναγνωστικοῖς βιβλίοις τῶν τέκνων ἡμῶν
 σὺν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω καταλεχθεῖσι συμπλεχθῶσι κατὰ τὰς
 παιδαγωγικὰς πάντοτε ἀρχὰς αἱ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐπανε-
 λημμέναι πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ἑλληνικόν
 πῦρ, ἡ ἁγία Σοφία, τὰ ὑπὸ τοῦ Βελισσαρίου καὶ Ναρσῆ καὶ
 Ἡρακλείου καὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης πεπραγμένα, ἡ ἁ-
 λωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ διάδο-
 σις τῶν γραμμῶν ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τῶν εἰς Ἰταλίαν κατα-
 φυγόντων λογίων Ἑλλήνων, περιπλακῶσι δὲ μετὰ τούτων
 τεχνικῶς πάντοτε τὰ κατὰ τὸν Ἀθανάσιον τῆς Ἀλεξανδρείας,
 τὸν Βασίλειον τὸν Μέγαν, τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον,
 τοὺς Πατριάρχας Σαμουὴλ, Γεννάδιον καὶ Γρηγόριον τὸν Ε΄.
 τὰ κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν Μαυροκορδάτον τὸν ἐξ ἀ-
 πορρήτων, τὸν Μερκούριον Μπούζην Γρίβαν, τὸν Κατσαν-
 τώνην καὶ Βλαχάβαν καὶ Νικοτσάραν, τὰ κατὰ τοὺς Ὑ-
 ψηλάντας καὶ Μουρούζας καὶ Ζωσιμάδας καὶ Καπλάνας,
 τὰ κατὰ τὸν Εὐγένειον τὸν Βούλγαρον καὶ Κοραῆν καὶ Ρή-
 γαν τὸν Φεραιόν, τὰ κατὰ τὸν ἱερὸν λόχον καὶ τοὺς ἀγῶ-
 νας τοῦ Σουλίου, τὰ κατὰ τὴν Μόσχω τὴν Τσαβέλενα, τὴν
 Χαίδω τὴν θυγατέρα αὐτῆς καὶ τὴν Βουβουλίαν, τὰ κατὰ τὴν
 Ἀνθοῦσαν τὴν μητέρα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ

τὴν Ἑμμέλειαν τὴν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τὴν Νόν-
 ναν τὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ, ἐγκαταμιχθῶσι δὲ
 μετὰ τούτων τὰ σπουδαιότατα τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας
 μεγάλου ἀγῶνος τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ συνδεδῶσι πάντα
 ταῦτα πρὸς ἄλληλα δι' ὥραίων δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ διὰ
 ποιημάτων καταλλήλων τῶν διαπρεπεστέρων τῶν καθ' ἡμᾶς
 ποιητῶν, τότε τὸ τοιοῦτον ἀναγνωστικὸν βιβλίον, τὸ ἐν ταῖς
 χερσὶ τῶν παιδῶν ἡμῶν δεδομένον, ἐπαρκοῦν ὡς πρὸς τὴν
 ὕλην εἰς πάσας τὰς χρείας τῆς παρ' ἡμῖν δημοτικῆς ἐκπαι-
 δεύσεως, εἰς τε τὰ ἀνεπτυγμένα σχολεῖα δηλ. τῶν πόλεων
 καὶ εἰς τὰ συνεπτυγμένα τῶν κωμῶν, εἰς τε τῶν ἀρρένων
 τὰ ἐκπαιδευτήρια καὶ εἰς τὰ τῶν θηλέων ἔσται οὐ μόνον
 τῆς Ἑλλάδος ἄξιον, ἀλλὰ θὰ ἐνέχη καὶ πάντα τὰ στοιχεῖα
 ἐκείνη, δι' ὧν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ὁ πρὸς τὰ πάτρια ζή-
 λος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων θὰ ὑποθάληται ἐν ταῖς τρυφεραῖς
 ψυχαῖς τῶν ἐλληνοπαιδῶν, τρεφομένων ὑγιᾶς καὶ δικηφιλῶς
 τῆς τε διανοίας καὶ τοῦ συναισθήματος αὐτῶν καὶ ἐξεγειρο-
 μένης τῆς βουλήσεως εἰς πράξεις τῆς Ἑλλαδος ἀνταξίας.

Τοῦτο εἶναι, θὰ ἀναφωνήσῃ τις τῶν παρ' ἡμῖν ῥαθυμο-
 τέρων, παρχμούσις σκώπτων ταῦτα, τὸ τῆς Σαπφούς
 « ψαῦν οὐράνω δύσι πάχεσιν », ἢ ζητῇ τις ἐν Ἑλλάδι κα-
 τὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς καιροὺς πολύνοιαν καὶ πολυμουσίαν καὶ
 φρόνημα γνησίως ἐλληνικὸν κατασκεδάζων κατὰ τῶν Ἑλλη-
 νοπαιδῶν ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ τέ-
 λους τῆς ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις παιδείσεως αὐτῶν ἐλληνο-
 μάθειαν, ἥτις τόσον σπανία ἐν γένει κατέστη, ἀπὸ πολλοῦ

ἤδη χρόνου πρὸ ἡμῖν. Οὐτε τῶν ἄστρον ψήφω, οὔτε ἀδύ-
 νατα ἢ εὐχαῖς ὁμοῖα νομοθετῶ, βλάβη δὲ καὶ δικονοίης νωθρο-
 τάτης καὶ δικθέσεως ψυχικῆς ἀμβλυτάτης ἀποκυήματα ὑπο-
 λαμβάνω τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ταῦτα λεγόμενα. Εἶναι τὸ
 ἔργον τοῦτο δυσχερέστερον τοῦ πολυμόχθου ἔργου, ὅπερ ἐτέλε-
 σαν οἱ ἡμέτεροι πατέρες, καὶ τοῦ δυσχεροῦς ἔργου, ὅπερ ἀνέλα-
 βον οἱ πρὸ ἡμῖν ἄρχοντες τῆς πολιτείας νὰ τελέσωσι νῦν ;
 Ἡ ἀπεσβέσθη τέλεον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ἡ ἐθνικὴ εὐχι-
 σθησίς καὶ ἡ σύμφυτος δραστηριότης καὶ ἡ ἔμφυτος φιλο-
 καλίς τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ; Δὲν εἶναι ἡ φυλὴ αὕτη ἥτις
 θαρραλέως ἀνέλαβε καὶ εὐψύχως διαπέρανε, τὴν ἀνόρθωσιν
 τῆς πατρίδος ποιοῦσα, τὸν ἀγῶνα κατὰ τε τῆς Ἀσίας καὶ τῆς
 Ἀφρικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης πρὸ ὀλίγων μόλις δεκαετηρίδων ;
 Δὲν διστράνωσε τὸ διάθερμον πῦρ τῆς καρδίας αὐτῆς ἡ
 φυλὴ ἡμῶν καὶ ἄλλοτε ἐν πάσαις ταῖς ἐθνικαῖς περιστάσεσι
 καὶ πρὸ ὀλίγου ἐτι χρόνου διαφλεχθεῖσα ὑπὲρ τῶν πατρῶν
 ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ; Ἡ εἶναι τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν στρα-
 τιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν τῆς πατρίδος ἡμῶν ἡ ἀναδιοργά-
 νωσις εὐχερεστέρα τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως ;
 Οἱ ἄρχοντες ἐκεῖνοι οἵτινες δαπανῶσι πολλὰ ἑκατομμύρια
 πρὸς ἐπίρρωσιν καὶ συστηματοποίησιν τῶν μαχίμων δυνά-
 μεων τῆς χώρας, εὐχερέτερον δύνανται νὰ δαπανήσωσιν ὀ-
 λίγα ἑκατομμύρια διὰ τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἰδρύσιν
 διδαστηρίων τῆς Ἑλλάδος ἀξίων οἱ ἄρχοντες ἐκεῖνοι οἵτινες
 καθάιρουσι τὰς μαχίμους δυνάμεις ἀποχωρίζοντες πᾶν τὸ ἐμ-
 ποδῶν, δύνανται νὰ καθάρωσι καὶ τὸ τῶν διδασκάλων σῶ-
 μα ἀποκόπτοντες ἀπ' αὐτοῦ πᾶν τὸ σκαρόν· οἱ ἄρχοντες
 ἐκεῖνοι οἵτινες ἰδρύσαν πεντοδαπὰ παιδευτήρια καὶ ἀσκητή-
 ρια τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, δύνανται νὰ ἰδρύσωσι παιδευ-
 τήρια καὶ ἀσκητήρια καὶ τῆς διδασκτικῆς τέχνης. Ἐν καιροῖς

τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης οὐδὲν εὐ-
 χερέστερον τῆς ἀνορθώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣν πάντες ὁ-
 μολογοῦμεν καὶ καταπεπτωκυῖαν καὶ σφόδρα εἰς τὸ ἔθνος ἐπι-
 βλαβῇ. Ἐὰν παρὰ τῷ ἀνωτάτῳ ἄρχοντι τῆς Παιδείας συμ-
 παγῇ θιάσος ἀμετάστατος καὶ τέλεον ἀνεξάρτητος, ἐκ τῶν
 παρ' ἡμῖν ἀρίστων ἐπιστημόνων τῶν πολυχρόνιον διδακτικὴν
 ἐμπειρίαν ἔχόντων καὶ κοινῶς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐπ'
 ἀρετῇ τιμωμένων συγκεκριομένων, ἐὰν ἀποκοπέντων τῶν
 ἀχρήστων παραμεινῶσιν ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐθνικῷ ἐκπαιδευτη-
 ρίῳ μόνον οἱ ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν ἔργων ἄξιοι τῆς
 ὑψηλῆς ταύτης θέσεως ἀποδειχθέντες, ἐὰν ἐν τῷ ἀνωτάτῳ
 τούτῳ ἐθνικῷ ἐκπαιδευτηρίῳ εἰσχυθῶσιν αἱ δημόσιαι ἐνιαύ-
 σιοι ἐξετάσεις, ἡ κατανομὴ τῶν μαθημάτων, ἡ ἐλευθερία
 τῶν φοιτητῶν τοῦ νὰ ἀκούωσι τὰ αὐτοῖς ἀρέσκοντα καὶ
 συμφέροντα μαθήματα, καὶ τὰ διδασκτρα, ἐὰν οἱ εἰς αὐτὸ
 θέλοντες νὰ εἰσέλθωσι διδάσκαλοι τε καὶ μαθηταὶ διέρχον-
 ται πρότερον ἐκ τοῦ παρὰ τῷ ἀνωτάτῳ ἄρχοντι τῆς ἐκ-
 παιδεύσεως συγκεκριομένου θιάσου τῶν γεγραμμένων τοῦ ἔθνους
 διδασκάλων, ὅπως ὑποστῶσι τὴν προσήκουσαν ἐκάστῳ εἰσι-
 τήριον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον δοκιμασίαν, ἐὰν ἐλαττωθῇ κατὰ
 τὸ ἡμῖς τοῦλάχιστον ὁ ἀριθμὸς τῶν Γυμνασίων τοῦ Κρά-
 τους, καὶ ἐὰν τὰ πλείστα τῶν ἐλληνικῶν σχολείων ὡς ἀχρηστα
 καὶ ἐπιβλαβῇ καταργηθῶσιν, ἐπιρρωσθῶσι δὲ τὰ ὑποληφθέν-
 τα δια διδασκάλων δοκιμασθέντων πρότερον ἐν τε τῇ πολυ-
 μουσίᾳ καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ διδακτικῇ δεινότητι ὑπὸ τῆς
 ἀνωτάτης ἐκπαιδευτικῆς ἀρχῆς, ἐὰν πρὸ τῆς εἰς τὴν ὑπη-
 ρεσίαν τὴν ἐκπαιδευτικὴν εἰσόδου ὑποβάλληται ἕκαστος τοῦ τε
 ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἀπόροτος καὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν, καὶ
 μάλιστα οἱ τούτων, ὡς μᾶλλον δοκοῦντες ἢ ὄντες σοφοί,
 πρὸ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδευτικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν προσήκουσαν

ἀνδράτιν ἐπιστήμοσι καὶ διδασκάλοις ἐνεργοῖς εἰσιτήριον εἰς τὴν ὕψηλὴν ὑπηρεσίαν δοκιμασίαν, ἐν καταργηθῶσιν ἀπαξάπαντα τὰ πλημμελέστατα διοργανωθέντα καὶ κάκιστα λειτουργοῦντα διδασκαλεῖα τῆς Ἑλλάδος, « κακῶς ὀλοῖατ' ἄξιον γὰρ Ἑλλάδι, » καὶ ἀντὶ τούτων ἰδρυθῶσιν ἄλλα τὸν ἀριθμὸν μὲν ὀλιγώτερα, τὴν οὐσίαν δὲ ἐπιστημονικώτερα τῶν ἤδη ὑπαρχόντων καὶ ἐθνωφελέστερα μετ' αὐτῶν ὅσῃ ὁ νόμος τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδευτικῆς ἀρχῆς εἰσιτήριον δοκιμασίαν καὶ πάντων μὲν τῶν μελλόντων νὰ συναποτελέσωσι τὸ διδασκαλεῖον γενικῶς, μάλιστα δὲ τῶν διευθυντῶν αὐτῶν, ἐν ἧς τε διεύθυνσις καὶ ἐποπτεῖα συμπαύσης τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἡλέως φύλου ἀνατεθῇ εἰς τὴν ἀνωτάτην ταύτην ἐκπαιδευτικὴν ἀρχήν, ἡ δὲ ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις ἐργασία διατελῇ ὑπὸ τὴν ἄγρυπνον ἐπιτήρησιν αὐτῆς, καὶ ἐξασφαλισθῇ δι' ἐπιχορηγήσεως δικαίως καὶ τῶν κειρῶν ἀναλόγου ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ προσθήκουσι τοῖς ὑπολειφθεῖσι διδασκάλοις θέσις, ἐὰν, λέγω, πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα τινὰ τούτοις ὅμοια γένωνται, τότε ἐντὸς πενταετίας μεταβάλλεται ἡ ὄψις τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως οὕτως, ὥστε ἀκατάληπτον καὶ ἐπείσχυτον μάλιστα θὰ φανῇται ἡμῖν πῶς ἐπὶ τοσούτας δεκαετηρίδας ἐν τοιαύτῃ ἐκπαιδευτικῇ φυχλότῃ ἐκυλινδούμεθα. Εἶναι ἡ συγκρότησις τοῦ θίξου τούτου τῶν γεγραμμένων διδασκάλων τοῦ ἔθνους περὶ τὸν ἀνωτάτον ἄρχοντα τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀρχιερέστατον πάντων τῶν κατὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν, εἶναι αἱ τοιαῦται ἐν τῇ ἀνωτάτῃ ἐθνικῇ ἐκπαιδευτηρίῳ ἀναγκαιόταται καὶ σφόδρα κατεπείγουσαι καινοτομίαι, εἶναι αἱ τοιαῦται ἀπ᾽ ἐκπαιδευτικῶν τῶν ὑπαρχόντων καὶ τῶν μελλόντων διδασκάλων εἰσιτήριοι εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ὑπηρεσίαν δοκιμασίαι ἔργα χαλεπώτε-

ρα τοῦ πρὸς τὰς ὁρδὰς τῶν Τούρκων καὶ τὰ στίφη τῶν
 Ἀλγερίνων καὶ τὸν συρφετὸν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τοὺς κα-
 κοφύχως ἐν τῇ ἱερᾷ συμμαχίᾳ συστάντας ἀγῶνος τῶν πα-
 τέρων ἡμῶν; Εἶναι ταῦτα ἔργα χαλεπώτερα τῆς ἀναδιορ-
 γανώσεως τῶν πολεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν δυνάμεων τῆς
 χώρας; Ἡ μήπως ἡ ἐκπαίδευσις τῆς χώρας εἶναι πρὸς τὴν
 πολιτικὴν εὐπραγίαν ἀνισχυροτέρα τῶν λοιπῶν τῆς πολιτείας
 θεσμῶν καὶ δυνάμεων; Οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων οὐδὲν τούτων
 πιστεύει, ὡς οὐδεὶς ἐπιτρέπεται μετὰ τόσα σαφῆ γεγονότα
 καθ' ἐκάστην πρὸ τῶν ὀρθόκλιμῶν ἡμῶν ἐκτυλισσόμενα νὰ
 ὑποθέσῃ ὅτι τέλεον ἀπημβλύνη ἡ σύμφυτος τῇ φυλῇ ἡμῶν
 δραστηριότης, μεγαλουργία, φιλοκαλία καὶ φιλοπατρία. Ὅ-
 ταν δὲ ταῦτα καὶ τοιαῦτά τινα ἄλλα τούτοις περαπλήσια
 τελεσθῶσι, τότε ἐπέρχεται ὡς φυσικὴ ἀκολουθία τῆς ἐν τοῖς
 πράγμασι κειμένης λογικῆς δυνάμεως ἡ ὁμολογουμένως νῦν
 πάντῃ ἀδύνατος ἐλληνομάθεια καὶ ἐκ ταύτης ὁ ζῆλος πρὸς
 τὰ πάτρια, ἡ μόνη ψυχικὴ διάθεσις, ἐπὶ πνευμαλὸν καὶ πάλ-
 λιν, ἥτις εἶναι δυνατὴ κατὰ τοὺς νῦν χαλεποὺς καιροὺς, ἐξ
 ἀπαλῶν ὀνύχων ἐν τοῖς τέκνοις ἡμῶν ἐγγινομένη, νὰ σώσῃ
 τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐκ τοῦ κατὰποντισμοῦ καὶ τῆς τελείας
 πολιτικῆς ἐξαφάνισεως. «Τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡ-
 μέραν ἐργῶ θεωμένοισι, καὶ ἐραστὰς γιγνομένους
 αὐτῆς, καὶ ὅταν ἡμῖν μεγάλη δόξα εἶναι, ἐνθυμουμένους ὅτι
 πολλοὶ ἄνθρωποι καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ
 ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυρόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκ-
 τήσαντο,» λέγει ὁ μέγιστος τῆς Ἑλλάδος πολιτικός, ὁ Πε-
 ρικλῆς (Θουκυδ. 2. 43).

Πλὴν δὲ τῆς βρώμης καὶ τῆς πολεμικῆς ἐμπειρίας, πλὴν τοῦ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια καὶ ἡ συνειδήσεις τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος εἶναι ὡσχύτως εἰς τῶν παρχόντων τῆς πολιτικῆς ἰσχύος. Λαὸς ὅστις μόνον τὰ πρὸ τῶν παδῶν αὐτοῦ βλέπει, λαὸς ὅστις εἶναι κατκακλεισμένος δίκην κοχλίου ἐν τῷ κελύφει αὐτοῦ μηδὲν βλέπων πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἰδίης αὐτοῦ οἰκογενεῖς τε καὶ κοινότητος καὶ μηδὲν πάστων ἐκ τῶν παθημάτων τῶν λοιπῶν πορρωτέρω ἀπεχόντων ὁμοεθνῶν του, δὲν εἶναι λαός, ἔθνος καὶ πολιτεία ἰσχυρὰν δυνάμενος νὰ συγκροτήσῃ· λαὸς δὲ ὅστις ἀπομακρυνόμενος ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ οὔτε τὴν ἀνάμνησιν τῶν πατέρων του ζιωρὰν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἔχει οὔτε τὴν γλυκεῖαν μέριμναν περὶ τῆς τύχης τῶν ἀπογόνων δύναται ἐν τοῖς στέρνοις αὐτοῦ νὰ διχθρέψῃ, ἀλλὰ ζῇ μόνον ἐν τῷ ἐκάστοτε παρόντι τόπῳ καὶ χρόνῳ, δι' οὐδενὸς ὑποκαρδίου δεσμοῦ συνδεόμενος πρὸς τε τοὺς κατὰ χῶρον καὶ χρόνον ἀπώτερον κειμένους ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ, ἀδύνατον νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς τὴν στενὴν ἐκείνην περιφιλυτίαν, ἣτις διαλύει ἐξ ἴσου ἀναγκαιῶς καὶ ἀμετατρέπτως τὰς πολιτείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτῆς, ἡ ἐκκεχυμένη ἐν τῇ ὅλῃ ἀνθρωπότητι ἐπέκτασις αὐτῆς. Τοῦτο δὲ, διότι πάντα τὰ ὄντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, φυσικὰ τε καὶ ποιητὰ, ἀναστρέφονται, ὡς καὶ ἄλλοιχοῦ εἵπομεν, ἐντὸς δύο ὁρίων, ἐκατέρου τῶν ὁποίων ἡ ὑπέρβασις ἀναγκαιῶς ἐπάγεται τὸν ὀλεθρον αὐτῶν. Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἡ πατρὶς εἶναι τὸ κατχετνόμενον μεταξὺ τῶν δύο ὁρίων, τῆς περιφιλυτίης καὶ τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ· ἐν ταύτῃ δὲ μόνον ἀναστρεφόμενος ὁ ἄνθρωπος δύναται τὸν ἀνθρωπικὸν βίον νὰ ζῇσῃ.

Βεβαίως ἀκόπως εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Σύμπαντος διότι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ σκοπιμότης εἶναι τῆς μὴ σκοπιμότητος ἀτιμότερα καὶ παρχλογωτέρα· κατὰ τὴν δὲ διατάχθησαν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ οὕτω τὰ τοῦ κόσμου, ὥστε ὁ διάκοσμος οὗτος τοῦ Παντός νὰ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς συμβιώσεως καὶ ἀμοιβαίας συμπαιδείας πεμπόλλων μερῶν ὅλως ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων, ὅλως ιδιοφυῶν δι' ἰδίων δυνάμεων πεπρωτισμένων καὶ ιδιορρυθμῶς τὸν βίον αὐτῶν ἐκφαινόντων. Δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν ἐνὶ συγχώνευσιν πάντων, ἀλλὰ κοινὴ συμβίωσις συντελουμένη ἐξ ἀμοιβαίας συμπαιδείας πολλῶν ιδιορρυθμῶν καὶ ιδιοφυῶν, αὐθιγενῶν μερῶν. Ὅπως ὁ κόσμος οὕτω καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· δὲν εἶναι οὔτε δύναται νὰ ᾔνηται αὕτη, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἐν ἐνὶ συγχώνευσιν πάντων τῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἡ συμβίωσις καὶ ἡ ἀμοιβαία συμπαιδεία καὶ ἀλληλεπιδράσεις πολλῶν ιδιοφυῶν καὶ ιδιορρυθμῶν λαῶν διαφόρους δυνάμεις, διάφορον ὑπόστασιν καὶ διάφορον προορισμὸν ἔχοντων :

« Σπάρταν ἔλαχες, κείνην κότμει »

« τὰς δὲ Μυκῆνας ἡμεῖς ἰδίᾳ. »

Οὕτω διέταξε τὰ τοῦ κόσμου, φυσικοῦ τε καὶ πνευματικοῦ, ὁ τῶν Πάντων Ἀριστοτέλης καὶ ἐν τούτοις τοῖς τύποις μόνον κινεῖται πρᾶγματι οὗτος ἐν τῇ φαντασίᾳ μόνον, ἐκτριβομένων τῶν φυσικῶν ιδιορρυθμιῶν καὶ τῶν αὐθιγενῶν αὐθεκᾶστων τῶν παντεδᾶπων βροτησίων ἐθνῶν δύναται νὰ συγχωνευθῇ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν μία ἀνθρωπότης μονοτόνως κινουμένη καὶ μονοειδῶς αἰσθανομένη καὶ ὁρῶσα. Ὅπως δὲ τοῦτο εἶναι θεῖα διάταξις, οὕτω καὶ τὸ ἄλλο. Τὰ ιδιορρυθμὰ ταῦτα σώματα, ἐκ τῆς ἀμοιβαίας συμπαιδείας τῶν ὑποῶν συναποτελεῖται ὁ διάκο-

σμος τοῦ Παντός, εἶναι πάλιν ἀθροίσματα πολλῶν μορίων, ὧν οὐδὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπομεμονωμένον ζῇ, ἀλλὰ πάντα δεσμοῖς ἐνδομύχοις πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα συναποτελοῦσι τὸ ὅλον σῶμα τὸ οὕτως ἐμπλεκόμενον εἰς τὸ κοινὸν ἔργον τοῦ διακόσμου τοῦ Παντός. Ἀπαράλλακτα καὶ ὁ ἄνθρωπος δι' οὐδενὸς δεσμοῦ πρὸς ὠρισμένους ἄλλους ἀνθρώπους συνδεδεμένος, οὐδαμῶς ἐπ' αὐτῶν πάσχων καὶ οὐδαμῶς ἐπ' αὐτῶν ἐπιθρῶν ἀδύνατον τὸν ἀνθρωπικὸν βίον νὰ ζήσῃ· ἐκτροχιάζομενος λοιπὸν ἐκ τοῦ κοινοῦ καὶ ἀμοιβαίου ἀνθρωπικοῦ ἔργου καταπίπτει ἀπὸ τῆς ἀρμονικῆς συμβιώσεως τοῦ ὅλου καὶ σήπεται. Διὰ τοῦτο δὲ ἀνέκαθεν ἡ φιλαυτία καὶ ἀνέκαθεν ὁ ἐγωϊσμός ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν παρατηρούντων τὰ ἀνθρώπειά ὡς τὸ βαρύτερον τῶν ἀνθρωπίνων ἀμαρτημάτων, ἀνεπισχέτως διαλῦον πᾶσαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν· «ὅταν τὸ ἐφ' ἑαυτὸν» λέγει ὁ Θουκυδίδης (4, 141) «ἕκαστος σπεύδῃ· ἐξ ὧν φιλεῖ μὴ δὲ ἐπὶ τελευτῇ γίγνεσθαι... ὥστε τῷ αὐτῷ ὑπὸ πάντων ἰδίᾳ δοξάσματος λανθάνειν τὸ κοινὸν ἀθρόον φθεῖρόμενον» καὶ δικαίως· διότι, ὅταν ἐκλείψῃ ἐκ τῆς συνειδήσεως τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ἡ ἐννοία, ὅτι ἕκαστος εἶναι ὁ ἐν χώρῳ ὠρισμένος καὶ ἐν τόπῳ ὠρισμένος ὄρατος σύνδεσμος, δι' οὗ συνδέεται τὸ ἀόρατον πνεῦμα τῶν παρελθουσῶν ὁμοφύλων γενεῶν μετὰ τοῦ τῶν μελλουσῶν, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἡ συνειδήσις, ὅτι ἕκαστος τῶν ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ συνελθόντων ἀποτελεῖ ἐν μόνον μόριον τοῦ ὅλου, ὑπ' αὐτοῦ καθοριζόμενον κατὰ μέγιστον μέρος ἐν τε τῇ ἐνεργείᾳ καὶ τῇ θήσει αὐτοῦ, τότε οὔτε ἡ ἐθνικὴ ἰδιοφυΐα καὶ φιλοτιμία δύναται νὰ ἀπηχῇ ἐν τοῖς ἐνδομύχοις αὐτοῦ οὔτε ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους συμπάθεια δύναται νὰ ἐμφωλευῇ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους συμπάθεια εἶναι ὁ μόνος ὑποκάρδιος δεσμός ὁ συν-

έχων άφηνώς μέν άλλ' άδχαμντίνως πάντας τούς καθ' έκαστον είς έν όλον, τούτου δέ παραλυθέντος ή και τέλεον έκλείψαντος καταπίπτει τό όλον είς θρύμματτα άτομικά, έκαστον περί έκυτό στρεφόμενον, έκαστον έκυτό μόνον αίσθανόμενον και δι' έκυτό μόνον ζών, ουδαμώς φροντίζον περί τών κοινών ήθικών ιδανικών και ουδαμώς στέργον τήν ιδίαν έκυτοῦ εὐπάθειαν υπό τών γενικών ήθικών άπειτήσεων και νόμων τοῦ όλου νά περιορίση. Όταν δέ τοῦτο συμβῇ, τότε αναγκαιώς έκαστος είς τήν θεραπείαν τών ιδίων αύτοῦ άτομικών συμφερόντων προσκολληθείς θά διάγη τόν βίον άσυστόλως θύων τοῖς πάθεσι και ταῖς όρέξεσιν αύτοῦ, άναιδώς προκτακυλινδούμενος άπό τῆς φιληδονίας είς τήν φιλοχρηματίαν και άπό τούτης είς τήν φιλοδοξίαν, υπολαμβάνων μέν τήν αυθαιρεσίαν ώς έλευθερίαν, τρέπων δέ τό γενικόν κελόν πρός τό ίδιοι αύτοῦ συμφέρον· άλλ' οὕτω διάγων τόν βίον οὔτε αύτός δύναται ύψηλοτέρην τινά και πνευματικωτέρην έέργειαν έν τῇ πολιτείᾳ νά ένεργήσῃ, οὔτε τών άλλων όμοφύλων αύτοῦ τάς τοιαύτας έν τε τῇ επίστήμῃ και τῇ τέχνῃ και τοῖς πρακτοῖς ένεργείας δύναται νά αίσθανθῇ· παραιτός δ' οὕτω τό καθ' αύτόν έκαστος γένόμενος τοῦ άρχνισμού τών τοιούτων ένεργειών τών συμπολιτῶν αύτοῦ φθείρει τά συνεκτικά τῆς πολιτείας και παραλύει αύτήν ὅσον μεγάλη και ισχυρά και πλουσία και άν ήναι αύτη. Εάν δέ και οἱ άρχοντες τῆς πολιτείας διὰ τῆς ποιότητος τών πράξεων και τοῦ πνεύματος τῆς ένεργείας αύτῶν άδυνατοῦσι νά έμπυσήσωσιν είς τό όλον όρμάς τινας ύψηλοτέρας και ιδανικά τινα ήθικώτερα, στερούμενοι δέ τῆς πολιτικῆς άρετῆς και συνέσεως άντί δικαίων και σωφρόνων λάλοι και πανοῦργοι εἶναι, τότε αναγκαιώς ή

πολιτεία αὕτη κρημνίζεται εἰς τὸ βάρβαρον, ὅθεν οὐδέποτε πλέον εἶναι δυνατόν νὰ ἐξέλθῃ.

* Ἄλλοι παράγοντες τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, ἥς ἄνευ, ὡς πολλachoῦ εἴπομεν, οὔτε ἔθνος οὔτε ἄτομον δύναται τὸν ἀνθρωπικὸν βίον νὰ ζήσει, εἶναι ἡ εὐνομία καὶ ἡ εἰς ἔν ὅλον ἐνεργόν, εἰς ἔν ὅλον πρακτικὸν τῶν χύδην ἐν τῷ ἔθνει διεσκορπισμένων καὶ ὑπολανθανουσῶν παντοδαπῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Δύναται νὰ ἔχῃ τὸ ἔθνος τὴν ὑψίστην σωματικὴν ῥώμην καὶ τὴν ἀκροτάτην πολεμικὴν ἐμπειρίαν, « χεῖρας καὶ ἥτορ ἴσον » κατὰ τὸν Πίνδαρον, δύναται νὰ ᾔνῃ διὰ θερμὸν ὑπὸ τοῦ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια καὶ νὰ ἔχῃ ζωηροτάτην τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος αὐτοῦ, ὅταν λείπῃ ἡ κατὰ τοὺς βιωτικoὺς ὅρους τῆς πολιτείας ἀπαιτουμένη ἔρρυθμος καὶ ἐμμελής διαπλοκὴ συμπασῶν τῶν ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν πολιτῶν ἐνυπαρχουσῶν δυνάμεων, ὅταν λείπῃ τὸ κέντρον, πρὸς ὃ σύμπασσι αὐταὶ αἰ κατ' ἑκάστον δυνάμεις σφικτικῶς συγκεντρούμεναι δύνανται ἐν ὅλον ὀργανικὸν νὰ ἀποτελῶσιν, ἓνα κοινὸν σκοπὸν ἔχον καὶ μίαν κίνησιν κινούμενον, τότε οὐ μόνον πολιτεία ἰσχυρὰ δὲν δύναται νὰ συμπαγῇ, ἀλλ' ὅλως οὐδὲ πολιτεία καὶν, ἀφοῦ οὐδὲν κοινὸν ἀγαθὸν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Οἱ αὐτόχθονες τῆς Προιλανδίας κάτοικοι εἶναι πολὺ καὶ ἀνδρείότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι καὶ πολεμικώτεροι τῶν δεσποτῶν αὐτῶν Φιννίων, καὶ ἐν τούτοις τῶν ἀνισχυροτέρων τούτων καὶ ἀπολεμωτέρων, τῶν μελιχχωτέρων τούτων καὶ ἀτολμοτέρων

εἶναι οἱ ἐμπειροπολεμώτεροι καὶ καρτερικώτεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι δούλοι. Οἱ Πολωνοὶ ἔχουσι τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ζωηροτέρᾳ τῶν Ρώσσω καὶ τῶν Αὐστριακῶν καὶ ἐν τούτοις οὗτοι εἶναι δεσπότης αὐτῶν. Ἡ ἡμετέρα φυλὴ εἶναι νοημονεστέρα καὶ ἐνεργητικώτερά καὶ ζωηροτέρα τῆς ὀθωμανικῆς καὶ ἐν τούτοις ἡμεῖς εἴμεθα δούλοι τῶν ἀμβλυτέρων τὸν νοῦν καὶ νωηροτέρων τούτων δεσποτῶν ἡμῶν. Οἱ Ἴνδοι εἶναι πολλὰ ἐκατοντάδες ἐκατομμυρίων καὶ τὰ πάτρια ζηλούντων καὶ ἐθνικὴν συνείδησιν ἔχοντων καὶ ἐν τούτοις σχετικῶς λίαν εὐάριθμοι ἄγγλοι δεσποζουσι συμπάντων τούτων τῶν ἐκατομμυρίων. Τόσον δύναται ἐν ταῖς κοινωνίαις τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐμμελὴς καὶ σκόπιμος εἰς ἓν ὅλον συμπάγῃς καὶ πρακτικὸν διαπλοκὴ τῶν καθ' ἕκαστον δυνάμεων συμπάντων τῶν ἀτόμων ἐθνους τινός! Ὅτι δὲ ἡ δυσνομία δύναται νὰ διαλύσῃ καὶ τὰς ισχυροτάτας πολιτείας ἡ δὲ εὐνομία, ἀποτέλεσμα οὖσα τοῦ καλῶς ἄρχειν καὶ ἀρχεσθαι, τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν τῶν πολιτῶν, δύναται νὰ καταστήσῃ ισχυροτάτας καὶ τὰς ἀσθενεστάτας ἀκόμῃ, εἶναι πασίγνωστον: « Νόμους ἀνθρώποις ἀναγκαῖον τίθεσθαι καὶ ζῆν κατὰ νόμους, ἢ μὴδὲν διαφέρειν τῶν πάντῃ ἀγριωτάτων θηρίων », λέγει ὁ Πλάτων (Νόμ. β'. 874 e). Ο δὲ Σόλων (ἀπόσ. 4, 31):

« Ταῦτα διδάξαι θυμὸς Ἀθηναίους με κελεύει »
 « ὡς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει »
 « εὐνομία δ' εὐκοσμία καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει, »
 « καὶ θάμα τοῖς ἀδίκους ἀμφιτίθησι πέδας »
 « τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ, »
 « αὐτίνει δ' ἄτης ἀνθεα φυόμενα, »
 « εὐθύνει δὲ δίκας σκολιὰς ὑπερήφανά τ' ἔργα »
 « πραύνει, παύει δ' ἔργα διχοστασίης, »

« πύει δ' ἀργαλέης ἐρίδος χόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς, »
 « πάντα κατ' ἀνθρώπους ἄρτια καὶ πινυτά. »
 (πρὸς βλ. Θουκυδ. 3, 10. Πλάτ. Νόμ. θ'. 874 ε. ι'. 890 β.
 ιά. 934 δ'. ιβ'. 96^α δ'. Ἀλκυόν. ἀπ. 62. Πίνδαρ. Ὀ-
 λύμ. 13, 6).

Ἄλλ' ἵνα ἡ ἐκ τῶν ἀρχοειδεστάτων τούτων παρ-
 γόντων, τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ πολεμικῆς ἐμπειρίας, τοῦ
 πρὸς τὰ πάτρια ζήλου, τῆς συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνότη-
 τος, τῆς εὐνομίας καὶ τῆς πολιτικῆς διοργανώσεως τῶν ἐν
 τοῖς πόλεσιν καθ' ἕκαστον δυνάμεων συναποτελουμένη πο-
 λιτικὴ ἰσχὺς μὴ πηλύσῃ ποτὲ ἐσωτερικῶς μηδὲ διαλυθῇ
 ἐνεκὰ ἐξωτερικῶν συγκρούσεων, δεῖται πλούτου τινός καὶ ἰ-
 δίου καὶ δημοσίου.

Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ πλούτου καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ
 τῶν κακῶν τῶν μετ' αὐτοῦ συνημμένων, ὡς καὶ περὶ τῆς
 δυνάμεως τῆς πενίας καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων κα-
 κῶν τε καὶ ἀγαθῶν πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου εἶπον οἱ πρό-
 γονοι ἡμῶν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ. Ὅτι νοῦς, ἀρε-
 τὴ καὶ πλοῦτος εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται δυνάμεις αἱ
 διαρρυθμίζουσαι καὶ κατευθύνουσαι τὸν βίον τῶν τε ἰδιωτῶν
 καὶ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν ἐθνῶν εἶναι πρὸ πολλοῦ γνω-
 στὸν (ἐπιθ. Πλάτων. Νόμ. ε'. 743 c θ'. 870 α. Ἐπιστολ.
 η'. 355 α. Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. Δ. 1. 112, α, 5).
 Ὁ Θεόγνης παρατηρεῖ (1157) ὅτι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ
 σοφία εἶναι ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ τὰ πάντων κράτιστα,
 κεχωρισμένα ὅμως ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατὰ μόνας ἐ-

κάτερον ἐν τῷ βίῳ ἐνεργοῦντα οὐδὲν δύνανται νὰ ἐπιτελέσωσι· διότι τὴν μὲν σοφίαν θὰ ἐμποδίζῃ ἡ ἑλλειψὶς τῶν χρημάτων, τὸν δὲ πλοῦτον ἡ ἑλλειψὶς τοῦ νοῦ (1157. 688). Ἐπίσης ὁ αὐτὸς παρატηρεῖ ὅτι κρείσσων καὶ τῆς μεγάλῃς ἀρετῆς εἶναι ἡ σοφία, ἥτις τυγχάνει τὸ ἄριστον τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις δεδομένων, ἅτε περιλαμβανούσα ἐν ἐαυτῇ πάντα τὰ ὑψηλότατα (1074. 1171), ὁ δὲ Πλούταρχος (Φιλοποιμ. καὶ Ἰτίου τύγκρ. κ. 2) «οἷς ὅμοια τᾶλλα, τῷ προὔχειν ἀρετῇ κρατοῦσιν». Ἄλλ' ἐπειδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπληστοὶ καὶ ἄφρονες καὶ μοχθηροὶ, διὰ τοῦτο οὐκ ὀλίγοι καὶ κερδαίνουσιν ἐξ ἀθεμιτῶν καὶ δαπανῶσι τὰ κέρδη αὐτῶν ταῦτα εἰς ἀθέμιτα, παρτίτοι οὕτω γινόμενοι τοῦ νὰ διαβληθῇ ὁ πλοῦτος ὡς πανταχόθεν ἔκ τε τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκῶν ἀπελαύνων τὴν ἀρετὴν (Διογένης ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 93, 35), ὡς αἴτιος πολλῶν (Εὐριπίδ. ἀπ. 633) ἢ μᾶλλον πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν (Τιμοκρέων 8), ὡς ὑπηρετῆς κακίας μᾶλλον ἢ καλοκαγαθίας, ῥαθύμους καὶ φιληδόνους καθιστῶν τοὺς ἔχοντες αὐτόν (Ἰσοκράτ. πρὸς Δημόνικον κ. 6), ὡς παρτίτιος πάσης τοῦ βίου κιβδηλείας (Ἀριστοφάν. Ὀρνιθ. 150. πρβλ. καὶ Βακχυλίδην 4), παντὸς δόλου καὶ φθόνου καὶ σκληρότητος (Ἀνακρεόντ. 56 καὶ 27) καὶ ἀσχημοσύνης (Μένανδρ. ἐν Μηναιόρτ. καὶ Πλάτ. Κριτίας 120 ε) καὶ ἀνοίας καὶ ἀκολασίας (Ἰσοκράτ. Ἀρεοπαγ. 4), ὡς ἀρχηγὸς πάντων τῶν κακῶν, ὡς βιοφθόρος, ὡς παρτίτιος μαχῶν καὶ λεηλασιῶν καὶ φόνων καὶ ἐχθρότητος τέκνων πρὸς γονεῖς καὶ ἀδελφῶν πρὸς συναίμους (Φωκυλίδ. 37), ὡς πορθῶν τὰς πόλεις, ὡς ἐξανιστῶν τῆς πατρίδος τοὺς ἀνθρώπους, ὡς μεταβάλλων τοὺς χρηστοὺς εἰς πονηροὺς, τοὺς εὐθεῖς εἰς πανούργους, τοὺς εὐσεβεῖς εἰς δυσσεβεῖς (Σοφοκλ. Ἀντιγ. 295), ὡς τὸ κυ-

ριώτατον αἴτιον τῶν ἐν ταῖς πόλεσι κακουργημάτων (Πλάτων Νόμ. θ. 870. 918), τῆς ὕβρεως, τοῦ φθόνου, τῆς τρυφῆς (Πλούταρχ. Λυκοῦργ. κ. 8) τῆς ἀνχισχυντίας (Πίνδαρχ. Νέμ. 9, 33) καὶ ἐν γένει τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες τοῦ πλούτου ἐνεκα γίνονται ποδαγρῶντες καὶ γαστρῶδεις καὶ παχύκνημοι καὶ πίονες (Ἀριστοφάν. Πλούτ. 559) καὶ φαῦλοι (Εὐριπ. ἀπ. 642) καὶ ἀσυμμετρίας καὶ αἰσχροτήτος ψυχικῆς μεστοὶ (Πλάτ. Πρωτ. 324 ε) καὶ δειλοὶ καὶ φιλόψυχοι (Εὐριπ. Φοίνισ. 597) καὶ ὕβρισται καὶ ὑπερήφανοι καὶ τρυφεροὶ καὶ σαλάκωνες καὶ σόλοικοι (Ἀριστοτέλ. Ρητορ. Β, 16. 1390, α, 32) καὶ τετυφωμένοι καὶ ἀλκίζοντες καὶ αὐθάδεις καὶ πηνάθλιοι καὶ ὀλέθριοι (Καλλιμαχίδ. Πυθ. γορ. ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 85, 16) οὐ μόνον εἰς ἐζυτοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν (Πλάτ. Κριτίας 120 ε), ὡς εἰσάγοντες εἰς αὐτὰς πρῶτον τὴν τρυφήν, ἔπειτα τὸν κόρον, ἔπειτα τὴν ὕβριν, ἐξ ἧς ὁ τέλος ὀλεθρος τῶν πολιτειῶν (Πυθαγόρ. ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 43, 79. Σόλων 8), ὡς καθιστῶντες τίμιαι τὴν ἀπληστον φιλοχρηματίαν καὶ τὴν ἀχαλίνωτον φιληδονίαν τὰ δουλαγωγοῦντα μᾶλλον δὲ καταβυθίζοντα αὐτάνδρους τοὺς βίους· διότι «ἐπακολουθεῖ τῷ ἀμέτρῳ πλούτῳ καὶ ἀκολάστῳ συνημμένη καὶ ἴσα, φασί, βαίνουσα π ο λ υ τ έ λ ε ι α καὶ ἅμα ἀνοίγοντος ἐκείνου τῶν πόλεων καὶ οἰκῶν τὰς εἰσόδους ἐμβαίνει καὶ συνοικίζεται. Χρονίσαντα δὲ ταῦτα ἐν τοῖς βίοις νεοττοποιεῖται κατὰ τοὺς σοφοὺς καὶ ταχέως γενόμενα περὶ τεκνοποιίαν ἀ λ α ζ ο ν εῖ α ν τε γεννῶσι καὶ τ ύ φ ο ν καὶ τ ρ υ φ ή ν οὐ νόθα ἐζυτῶν γεννήματα, ἀλλὰ καὶ πάνυ γνήσια. Ἐὰν δὲ καὶ τούτους τις τοῦ πλούτου τοὺς ἐγγόνους εἰς ἡλικίαν ἐλθεῖν ἐάσῃ, ταχέως δεσπότης ταῖς ψυχαῖς ἐντίκτουςιν ἀπαραιτή-

τους ὕβριν καὶ παρανομίαν καὶ ἀνισχυντίην. Ταῦτα γὰρ οὕτως ἀνάγκη γίνεσθαι, καὶ μηκέτι τοὺς ἀνθρώπους ἀναβλέπειν μηδ' ἕτερα φήμης εἶναι τινα λόγον, ἀλλὰ τοιούτων ἐν κύκλῳ τελεσιουργεῖσθαι κατ' ὀλίγον τὴν τῶν βίων διαφθοράν, φθίνειν δὲ καὶ καταμαραίνεσθαι τὰ ψυχικὰ μεγέθη καὶ ἄζηλα γίνεσθαι, ἥνίκα τὰ θνητὰ ἐκυτῶν μέρη κινήματα ἐκθυμάζοιεν, παρέντες αὖξιν τάθανάτα» (Λογγῖνος περὶ ὕψους 207, γ. πρβλ. Πλάτων. Πολιτ. η'. 550).

Ταῦτα καὶ ἄλλα τούτοις παρόμοια ὄντως ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἐν τοῖς ἀνθρώποις συμβαίνοντα ἀπεδόθησαν εἰς τὸν πλοῦτον, ἐνῶ δικαίως εἰπεῖν ἀνήκουσι ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια εἰς τὴν μωρίαν τὴν ἀπληστίαν καὶ τὴν μοχθηρίαν, πάθη οὐχὶ σπικνίως μὲν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀφθονώτατα ἐγκατεσπαρμένα (Πλάτ. Νόμ. 915 α), πάντοτε δὲ καὶ ἀναγκαίως ἐξωθοῦντα τὸ γένος τῶν βροτῶν εἰς παντὸς εἶδους κακουργίας. Ἄλλ' ἢ κακία τούτων δὲν εἶναι γέννημα τοῦ πλούτου· οὗτος τρέφει μόνον καὶ αὖξει, ἀλλὰ δὲν γεννᾷ τὴν κακίαν· «ὅπῃ χρημάτων αὖζεται ἡ κακία· καὶ ὅσῳ τις ἂν ἄφρων ᾖ, τοσοῦτον πλέον ἐξυβρίζει τὸ λυσσῶδες αὐτοῦ τῶν ἡδονῶν ἐκπληροῦν ἔχων» ὀρθότατα παρατηρεῖ μὲν ὁ Πλούταρχος (Ἐκ τῆς περὶ φιλίας ἐπιστολῆς κ. 12), ἐπικυροῖ δὲ ὁ Δημοσθένης λέγων «τό γὰρ εὖ πράττειν παρὰ τὴν ἀξίαν ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίνεται» (Ὀλυνθ. 1, 23. πρβλ. Ἰσοκράτ. Παναθην. 32). «Ὅντως ὁ πλοῦτος γεννᾷ τὸν κόρον, οὗτος τὴν ὕβριν καὶ αὕτη τὸν ὀλεθρον, ἀλλὰ μόνον «ὅταν κακῶς ἐπιηται ἄνθρωπος καὶ ὅτῳ μὴ νόος ἄρτιος ᾖ» κατὰ Θεόγγιν (153), ἐνῶ εἰς τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ τοὺς ἐπισταμένους ὀρθὴν τούτου χρῆσιν νὰ ποιῶνται εἶναι ὁ πλοῦτος

ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν (Πλάτ. Ἐρμ. 397 Θεόγ. 319). Ἀλλὰ μόνον ὁ πλοῦτος διαστρεβλοῦται καὶ παραμορφοῦται οὕτως, μετασχηματιζόμενος καὶ συμμεταβαλλόμενος κατὰ τοὺς τρόπους ἐκάστοτε τοῦ κεκτημένου αὐτόν; Πάντα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ συμπτώματα ὑπόκεινται εἰς τὸ αὐτὸ πάθος " ὅποιοι γὰρ ἂν τινες ᾧσιν οἱ χρώμενοι τοιαῦτα καὶ τὰ πράγματα αὐτοῖς ἀνάγκη εἶναι, " κατὰ τὸν Πλάτωνα (ἐνθ. ἀνωτ.). Ἡ πενία καθιστᾷ τοὺς ἔχοντας ἐμπεφυτευμένην εἰς τὰ στήθη αὐτῶν γνῶμην ἰθεῖαν ἀνδρᾶς ἀγαθοῦς καὶ κοσμίους καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἰνικροῦς (Ἀριστοφ. Πλούτ. 559. 564), σώφρονας καὶ μετριοτάτους (Ἰσοκράτ. Ἀρεοπυχ. 4), λιτοὺς καὶ καρτερικοὺς (Πλούταρχ. ἐκ τῶν κατὰ Πλούτ. κ. 4) θαρραλέους καὶ τολμηροὺς ἐν τοῖς κινδύνοις (Θουκυδ. 3, 45), γενναιοφύχως ὑποφέροντας πάσας τὰς ἐκ τῆς πενίας ταλαιπωρίας χωρὶς παντελῶς ὁ νοῦς αὐτῶν νὰ ἀποκλίνη πρὸς τὰ κακὰ (Θεόγ. 393), ἀποφαίνει δὲ τὸν οὐχὶ ἐκ ῥαθυμίας καὶ ἀκρασίας καὶ πόλυτελείας καὶ ἀλογιστίας περιπεσόντα εἰς πενίαν, ἀλλὰ τὸν σώφρονα καὶ φιλόπονον καὶ ἀνδρεῖον καὶ τελεῶς ἐνάρτεον, πένητα ὁμῶς, μεγάλόψυχον καὶ μεγάλόφρονον (Πλούταρχ. Ἀριστ. καὶ Κάτων σύγκρ. κ. 4, πρβλ. καὶ Φαβωρίνον ἐν Στοβ. Ἀνθολογ. 95, 14 καὶ Κράτητα 16), ἐνῶ οἱ πένητες ὅτεν ἦναι ἀνόητοι καὶ ἀπαίδευτοι καὶ μοχθηροὶ, γίνονται ἀνελεύθεροι καὶ κακοῦργοι καὶ νεωτερισταὶ (Πλάτ. Πολιτ. δ'. 421 ε. Πλούτ. Ἀριστείδ. καὶ Κάτων. σύγκρ. κ. 3) καὶ στασιαστικοὶ (Πλάτ. Νόμ. ι'. 744 θ. Ἀριστ. Πολιτ. Β. 1265, β, 12) καὶ ἀναίσχυντοι (Πλάτ. Νόμ. ια'. 919 β.) καὶ κλέπτει καὶ βλαπτικτοῦμοι καὶ ἱερότυλοι καὶ πάντων τῶν τοιούτων κακῶν δημιουργοὶ (Πλάτ. Πολιτ. η'. 552 d). Τόσον οὐκ ἐπὶ παραμορφοῦται ἡ πενία ἐν τοῖς φαύλοις τῶν

ἀνθρώπων ! Ὅπως δὲ ἡ πενία οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ
 βίου συμπτώματα οἰκτρῶς παραμορφοῦνται ἐν τοῖς ἐλεει-
 νοῖς ἀνθρώποις. Ἡ ἐξουσία εἰς τὸν ἀπαιδευτον τίττει ἄ-
 νοιαν, ἡ ἰσχὺς θρασυτητα, τὸ κάλλος ἀναίδειαν, ἡ εὐφυΐα
 πονηρίαν καὶ ἐν γένει «τοῖς διακειμένοις τὰ περὶ τὴν ψυ-
 χὴν κακῶς οὔτε πλοῦτος οὔτε ἰσχὺς οὔτε κάλλος τῶν ἀ-
 γαθῶν ἐστίν· ἀλλ' ὅσω περ ἂν αὐταὶ μάλλον αἱ διαθέσεις
 καθ' ὑπερβολὴν ὑπάρξωσι τοσούτω πλείω καὶ μείζω τὸν
 κεκτημένον βλάπτουσι χωρὶς φρονήσεως παραγε-
 νόμεναι», ὡς ὀρθότατα ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ (ἀ-
 πόσπ. 89, σελ. 1492, α, 10). Ὅπως δὲ δὲν εἶναι ὀρθόν
 ἡ εὐφυΐα, τὸ κάλλος, ἡ ἰσχὺς, ἡ ἐξουσία, ἡ ἐντιμος πενία
 νὰ κηκολογηθῶσιν ὡς πλείστων κακῶν παραγωγικά, διότι
 δύναταί ποτε νὰ συμπέσῃ νὰ πληρώσωσι τὸν κόσμον ἀ-
 θλιοτήτων τινὲς ψυχὰς πονηρὰς ἔχοντες ἡμιφισμένοι σώ-
 ματα καλὰ καὶ γένη καὶ πάντα τὰ ἀνωτέρω, οὕτω καὶ ὁ
 πλοῦτος δὲν εἶναι δίκαιον ἀπολύτως νὰ ἐκφυλίζηται ἐ-
 νεκα τῶν ἀθλιοτήτων τῶν ἐξωλεστάτων ἀνθρωπαρίων τῶν
 συνήθως κεκτημένων αὐτόν. Μάλιστα καθῆκον πρὸς τὴν
 πολιτείαν καὶ ἐν γένει πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν
 καὶ κοσμιότητα ἔχει ἡ νοημοσύνη καὶ ἡ ἀρετὴ, ἐνισχυθεῖ-
 σαι καὶ ἐκ τῆς εὐπορίας, ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταρρί-
 ψωσι τὰ καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς αὐτῶν δηλητηριάζοντα
 τὴν ἀνθρωπίνην ἠθικὴν καὶ τὰ παραλύοντα τὴν πολιτικὴν
 δύναμιν τῆς πατρίδος αὐτῶν μικρογλάφυρα ἐκεῖνα καὶ με-
 μυρωμένα ἀνθρωπάκια τὰ ἰσχύν τινα ἐν τῇ πολιτείᾳ κεκτη-
 μένα καὶ θέσιν τινὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ μόνον διὰ τοῦ πλού-
 του αὐτῶν κατέχοντα, εἶναι καθῆκον, λέγω, ἡ ἀρετὴ καὶ
 ἡ νοημοσύνη εὐπορίσασθαι ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταρρί-
 ψωσι ταῦτα ποδοπατοῦσαι τὰς βδελυρίας τῆς ἐκτεθλημ-

μένης τῶν γυνάνδρων τούτων σεμνοτυφίας καὶ ἀποπτύου-
σι καὶ μαστίζουσι τῇ μάστιγι μάλιστα τῇ ἀστραγα-
λωτῇ τὰς ὥς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς λεπτεπιλέπτου ἀνθρώ-
πινης δῆθεν ἀπολεπτύνσεως σεμνυνομένας θηλυπρεπεῖς καὶ
ἀηδεῖς αὐτῶν πιθικοειδεῖς ἔξεις (πρβλ. καὶ Θέογν. 667.)

Ὅτι καὶ ἂν λεχθῇ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πλοῦτος
εἶναι μίξ τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ κυριωτάτων δυνάμεων
(Πίνδαρ. Ἰσθμ. 5, 2), ἐνῶ ἡ πενία εἶναι ἀδυναμία οὐχί
σμικρά. Ὁ πλοῦτος εἶναι ὁργάνων πλῆθος οἰ-
κονομικῶν καὶ πολιτικῶν (Ἀριστοτέλ. Πο-
λιτ. Α, 8. 1256, β, 37), ἡ πενία εἶναι τὸ ἀθλιώτερον
σύμπτωμα τῶν ἐν τῷ βίῳ «καὶ γὰρ ἂν φύσει σπουδαῖος
ᾖ, πένης δὲ, κατὰ γέλωτος ἔσει» (Κράντωρ ἐν Στοβ. Ἀνθολ.
96, 13). Ὁ πλοῦτος «ἀρεταῖς δεδαιδαλμένος»
εἶναι «ἀσπὴρ ἀρίζηλος» εἶναι ἐτυμώτατον ἀν-
δρὶ φέγγος» (Πίνδαρ. Ὀλύμ. 2, 53), ἡ πενία εἶναι
«ἄργαλέον κακὸν ἄσχετον», καταδαμάζου-
σα μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς ἀμηχανίας καὶ
τοὺς μεγίστους τῶν λαῶν παρατηρεῖ ὁ Ἀλκαῖος
(92), ἐπιβεβαιοῖ ὁ Πολύβιος (5, 93) καὶ ἐπικυροῖ ὁ Θου-
κυδίδης (1, 142). Πάντα τὰ καλὰ καὶ λαμπρὰ καὶ χαρίεν-
τα τὰ καθιστῶντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων εὐάρεστον, καὶ
ὄντως ἀνθρώπινον, πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιχειρήσεις αἱ ἐξ-
ασφαλίζουσι καὶ ἐξωραΐζουσι τὸν βίον τῶν θνητῶν διὰ
τοῦ πλούτου γίνονται (Ἀριστοφάν. Πλοῦτ. 144. 160
πρβλ. καὶ Θουκυδ. 1, 9)· διὰ τούτου εὐκόλως ἀπολαμβάνει
ὅ,τι καὶ ἂν ἐπιθυμήσῃ τις (Σοφκλ. ἀπ. 328). Παῖς τοῦ Διὸς
εἶναι ὁ χρυσός· τοῦτον οὔτε σῆς οὔτε κίς δύναται νὰ
καταφάγῃ (Πίνδαρ. ἀπ. 223)· ἐρῶνται αὐτοῦ περιπα-
θῶς ἅπαντες οἱ βροτοί, εἶναι κράτιστος πάντων, εἶναι τύ-

ρηννος πάντων, πολεμεῖ δὲ ἔχων δύναιμι πλειότεραν καὶ
 τοῦ Ἀρεως αὐτοῦ, θῆλγει τὰ πάντα, αὐτῷ ἐπονται οὐχὶ
 τὰ δένδρα καὶ τὰ ἀνόητα γένη τῶν ζώων, ὅπως πάλαι
 ποτὲ ταῖς Ὀρφεΐαις ᾠδαῖς εἰποντο ταῦτα, ἀλλ' ἡ γῆ
 καὶ ὁ πόντος καὶ αὐτὸς ὁ παρμῆστωρ Ἄρης (Trag.
 Graec. Fragm. ἐκδ. Nauck, Adesp. ἀπ. 102. πρβλ.
 καὶ Ἀριστοφ. Πλουτ. 363). Ὁ χρυσὸς παρέχει τοῖς μετὰ
 πλείστης ἀνυπομονησίαις ἀνκμένουσι καὶ μετὰ μεγίστης εὐ-
 χαριστήσεως δεχομένοις αὐτὸν ἡδονὰς πολὺ ὑπερτέρας τῆς
 πατρικῆς καὶ μητρικῆς στοργῆς, τῆς υἱικῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ
 φλογερωτάτου ἔρωτος (Εὐριπ. ἀπ. 326), εἶναι τῶν κτη-
 μάτων τὸ αἰδοειέστατον (Πίνδαρ. Ὀλύμπ. 3, 42),
 τῶν μέσων τῶν βιωτικῶν τὸ ἰσχυρότατον (Δίφιλος ἐν
 Στοβ. Ἀνθολ. 91, 17), εἶναι παντοδύναμος (Trag. Gr.
 Frag. ἐκδ. Nauck Adesp. ἀπ. 238), δύναται καὶ μέγιστα ἀ-
 γαθὰ καὶ μέγιστα κακὰ νὰ πράξῃ (Ἀριστοφ. Πλουτ. 181).
 Δύναται νὰ μεταμορφώσῃ τὸν κακὸν εἰς ἐσθλὸν ἄνδρα
 (Θέογνις 1118), νὰ καταστήσῃ ὑποχείριον καὶ τὴν σοφίαν
 (Πίνδαρ. Πύθ. 3, 54), νὰ ἀμαυρώσῃ πάσας τὰς λοιπὰς ἐν
 τῷ ἀνθρώπῳ ἀρετὰς (Πίνδαρ. Ἰσθμ. 2, 10), νὰ καταστήσῃ
 τοὺς ἔχοντας αὐτὸν φιλανθρώπους (Μενάνδρ. Ἀλκίς), νὰ
 αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν φίλων (Εὐριπ. ἀπ. 465), νὰ ἐπι-
 κλύψῃ πολλὰ κακὰ (Μενάνδρ. Βοιωτ.), νὰ φέρῃ τὴν
 νίκην ἐν τοῖς πολέμοις (Ἀριστοφ. Πλουτ. 184) νὰ κατα-
 στήσῃ τὸν ἄνθρωπον χρήσιμον πρὸς πᾶν πρᾶγμα καὶ νὰ
 ἀνῃκουφίσῃ τὰς τοῦ βίου δυστυχίας (Εὐριπίδ. ἀπ. 249 καὶ
 643), δύναται νὰ εὕρισκῃ φίλους, τιμὰς, πρωτοκαθεδρίας, νὰ
 ἐρπῇ εἰς τε τὰ βέλτιστα καὶ πρὸς τὰ βλατὰ καὶ νὰ πληροῖ πάσας
 τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων (Σοφοκλ. ἀπ. 86.) Ἀλλὰ
 εἰ καὶ «πλούτῳ ἀρετὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ» (Ἡσιόδ. ἐργ.

313), ἐν τούτοις ἀπομεμονωμένος τῶν ἄλλων ἀγαθῶν δὲν εἶναι ἱκανὸς ὁ πλοῦτος νὰ καταστήσῃ εὐδαίμονα τὸν ἄνθρωπον μόνον αἱ γυναικες καὶ τὰ παιδάρια καὶ οἱ ὅμοιοι τούτοις δύνανται νὰ νομίζωσιν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἦναι τις πλούσιος ὅπως εἶναι καὶ εὐδαίμων (Πλάτ. Νόμ. ε'. 743 Ἐπιστ. η'. 355). Ἀλλὰ ἐὰν ὁ πλοῦτος μόνος δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα, πολὺ ὀλιγώτερον βεβαίως δύναται νὰ καταστήσῃ αὐτὸν τοιοῦτον ἢ πενίᾳ. Ἡ κακὴ καὶ οὐλομένη καὶ θυμοφθόρος πενία (Ἡσίοδ. ἔργ. 638. 717. Θεογν. 593) εἰς τοὺς ἔχοντας αὐτὴν εἶναι νόσος οὐ σμικρὰ (Δίφιλος ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 96, 10), εἶναι κακὸν ἔχθιστον (Εὐριπ. ἀπ. 232), κατασχύνει τὸ σῶμα, παραλύει τὸν νοῦν καὶ διαφθείρει τὴν βούλησιν (Θεογν. 649), ἐκμυζᾷ τὸ αἷμα καὶ ἐκσπᾷ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, μεταβάλλει δὲ αὐτὸν εἰς νεκρὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ζώντων περιπκτοῦντα (Τιμοκλῆς ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 91, 15. Πρβλ. Ἡσίοδ. ἔργ. 686), εἶναι χιλιάκις προτιμότερον νὰ πέσῃ νὰ πνιγῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν θάλασσαν ἢ νὰ κρημνισθῇ κατὰ πετρῶν ἡλιβάτων παρὰ νὰ ζῇ ἐν στερήσεσι καὶ ταλαιπωρίαις (Θεογν. 181. 173). Ὁ μὴ ἔχων χρήματα εἶναι πάντῃ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνίσχυρος, ἡ ἀξία αὐτοῦ παρ αγνωρίζεται, αἱ σοφαὶ καὶ σωτήριοι αὐτοῦ γνώμαι δὲν εἰσακούονται, ἐνῶ δὲ πολλὰ καὶ δύναται καὶ γινώσκει, αἱ δυνάμεις καὶ αἱ γνώσεις αὐτοῦ μένουσιν ἀργαί, τὸ στόμα αὐτοῦ κεκλεισμένον (Θεογν. 667). Ὀδυνηρὰ εἶναι τὰ ἔργα τῆς πενίας (Μιμνεσμος 2, 11) καὶ διὰ τοῦτο οὐχὶ σπανίως προτιμῶσιν οἱ ἀνίσχυροι τὸν χαρκατῆρα ἄνθρωπον τὰ αἰσχροὶ κέρδη ἐντὶ τῆς ἐντίμου πενίας ἀσεβοῦντες οὕτω πρὸς τοὺς θεοὺς νόμους (Trag. gr. fragm. Nauck. Adespota 147). Μεγαλυπρεπὴς οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ᾔναι ὁ πένης, ἐὰν

δέ ποτε καὶ ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτόν τι, γίνεται κατὰ γέλαστον
ὁ ἡλίθιος (Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Νικομ. Δ. 1123, b, 27). Ἡ
πένις περιπλανᾶται ὡς ζῆνῃ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς τὰ δι-
καστήρια δὲν τολμᾷ νὰ παρουσιασθῇ, πννταχοῦ μειονεκτεῖ,
πννταχοῦ κινεῖ τὴν ἀηδίαν, οὐδαμοῦ οὐδένα εὐρίσκει φίλον,
οὐδένα οὐδαμῶθεν φιλικὸν ἀσπασμὸν δέχεται, πννταχόθεν
ἀποπέμπεται, ὡς καθιστῶσα ὅπου δῆποτε καὶ ἂν ἐμφανι-
σθῇ δύστηνον τὸν βίον· εἶναι μήτηρ ἢ ἀθλία τῆς ἀμνηχανίας
καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀνθρώπων τῶν δικαίων, εἶναι δι-
δάσκαλος πολλῶν κακῶν, ψευδολογιῶν, ἀπικτῶν καὶ ὀλε-
θρίων ἐριδῶν, κατὰβᾶλλει τὸν ἄνθρωπον πολὺ πλεότερον
τοῦ γήρατος τοῦ πολιοῦ καὶ τοῦ τετραρταίου πυρετοῦ, πα-
ρλύει ἐντελῶς τὰς δυνάμεις καὶ δένει πολὺ σφιγκτῶς τὴν
γλῶσσαν αὐτοῦ (Θέογνις 267. 351. 384. 173). Ὁ πένης
εἶναι ἔρημος (Φιλήμων ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 96, 8), εἶναι θη-
ρίον αἰσχρὸν (Ἀναξανδρίδης πρὸ Ἰθηνάκω 15, 5 f), στε-
ρεῖται πάντων τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν, κοπιᾷ ἡμέραν καὶ
νύκτα, ζῇ φειδωλῶς, οὐδὲν περισσεύει· ἔχει. Ὁ πτωχὸς
ἀκόμη χειρότερα. Τὰ τέκνα αὐτοῦ πεινῶσιν, αἱ μητέρες
καὶ αἱ προμήτορες καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ κατὰ τὸν οἶκον
αὐτοῦ γυναῖκες εἶναι ῥακένδυτοι καὶ πννάβηλοι, αὐτὸς καὶ
τὰ τέκνα αὐτοῦ ἀνυπόδυτα, ἀντὶ ἱματίων ἔχουσι ῥάκη,
ἀντὶ κλίνης στιβάδα σχοίνων κόρσεων μεττήν, ἀντὶ τάπη-
τος φορμὸν σαπρὸν, ἀντὶ προσκεφαλίου λίθον εὐμεγέθη
πρὸς τῇ κεφαλῇ, ἀντὶ θράνου στάμνου κεφαλὴν κατεαγότος,
ἀντὶ μάκτρας φιδάκνης πλευρὰν ἐρρωγυῖαν καὶ τρύτην,
σιτοῦνται δὲ ἀντὶ ἄρτου μαλάχης πτόροθους καὶ ἀντὶ μά-
ζης φυλλεῖα ἰσχνῶν ῥαφνίδων (Ἀριστοφάν. Πλοῦτ. 563
πρβλ. Ἀλκαίου 49), οἱ πόδες αὐτῶν παχύνονται καὶ ἐ-
ξελακοῦνται, αἱ χεῖρες αὐτῶν ἀπολεπτύνονται (Ἡσίοδ. Ἔργ.

497). 'Ο πένης ὅπ' οὐδενὸς ἀνθρώπου τιμᾶται (Θεόγνις 621), ὅπ' οὐδενὸς οὐδέποτε δύνανται νᾶ θεωρηθῇ ὡς εὐγενῆς (Εὐριπ. Φοῖνισ. 444), πολὺ σπηνίως δύνανται ἐν τῇ οἰκογενεῇ αὐτοῦ νᾶ ζῆσθ' ἄνευ ἀμφισβητήσεως καὶ ὀργῆς καὶ ἐρίδων (Πολύβ. 5, 93), ὅταν δὲ ἡ πολιτεία πολλοὺς τοιοῦτους ἔχῃ, διατρέχει τὸν κίνδυνον νᾶ διαλυθῇ ὑπὸ τε τῶν ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ ἀθλιότητων (Πλάτ. Νόμ. ε. 728 c. 744 d. Πολιτ. γ. 552 d. Πλούτ. Λυκούργ. κ. 8. Ἀριστ. Πολιτ. Β. 6, 1265, β. 11), καὶ ὑπὸ τῶν προσβολῶν τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, πρὸς οὓς ἀπορίᾳ τῶν ἀρμοδίων πρὸς καταπολέμησιν μέσων δὲν θᾶ δύνανται τελεσφόρως νᾶ ἀντεπεξέρχῃται (Πολύβ. 5, 93. Πλούτ. Κλεομ. κ. 27. Θουκυδ. Α. 142. Δημοσθ. Ὀλυμπ. Α. 20.)

Ἐκ τῆς τοιαύτης παναθλίᾳ θέσεως, ἐκ τῆς τοιαύτης τελείᾳ βιωτικῆς ἀδυναμίας, εἰς ἣν ῥίπτει ἡ πενία τοὺς τε καὶ ἑκαστον ἀνθρώπους καὶ τὰς οἰκογενεάς καὶ τὰ ἔθνη, ἀποκόπτουσα τὰ μέσα καὶ τὰ νεῦρα τοῦ βίου, δύνανται καὶ ὑψίστον κατῆκον μάλιστα ἑκαστος πρὸς τε ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἔχει νᾶ ἐξυχθῇ οὐχὶ διὰ παντὸς μέσου, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐντίμου καὶ συντόνου ἐργασίας καὶ διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν χρημάτων αὐτοῦ. Ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ ἄνευ τῶν χρημάτων δὲν ἐπαρκοῦσι πρὸς τὸν βίον, ὅπως πρὸς ποίησιν παντὸς καλλιτεχνήματος δὲν ἐπαρκοῦσιν ἡ φαντασία τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἡ τεχνικὴ αὐτοῦ δεινότης. Τῶν χειρῶν καὶ τῶν λοιπῶν τεχνικῶν ὀργάνων ἀπόλυτον ἀνάγκην ἔχει ὁ καλλιτέχνης, ὅπως ἐπιτελέσῃ τὸ καλλιτέχνημα

αὐτοῦ· τῶν χρημάτων ἀπόλυτον ἀνάγκην ἔχουσι καὶ ἄτομα καὶ ἔθνη, ὅπως τὸν κατ' ἀνθρώπον βίον ἐν τῷ πλεονήτῃ τούτῳ διαβιώσωσιν. «Ὁ ρ γ ά ν ω ν π λ ῆ θ ο ς ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ῶ ν καὶ π ο λ ι τ ι κ ῶ ν» εἶναι τὰ χρήματα «τ ι μ ή τ ι ς τ ῆ ς ἀ ξ ί α ς τ ῶ ν ἄ λ λ ω ν» καὶ «π ο ι η τ ι κ ὸ ν π ο λ λ ῶ ν» εἶναι ὁ χρυσός, ὡς ὀρθότατα πρὸ πολλοῦ ἔχει ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρήσῃ (Πολιτικ. Α, 8, 1256 β, 36. Πητορ. Β, 16. 1391, α, 1. Πητορ. Α, 6. 1362, β, 18).

Πάντων τῶν ἐμβριθῶς ἐγκυφάντων εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἐλληνικῆς διανοίας ὁ θαυμασμός ὑπῆξε μέγας. Ὁ Macaulay ἐξαρτεῖ τὴν δύναμιν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐστροφίαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, δυναμένης ὡς ἄριστα νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς ὑψηλοτέραις χρεῖαις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ θαυμάζει τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ ἐλληνισμοῦ, δυναμένου νὰ καθηδύνη καὶ μεγαλύνῃ τὸν νοῦν καὶ τῶν ἐξοχωτάτων ἀνδρῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Hegel θαυμάζει τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τὸ κάλλος τῆς ἐκφάνσεως αὐτοῦ· εἶναι, λέγει, ἡ ἀ ν θ η ρ ἄ ν ε ό τ η ς τ ῆ ς ἀ ν θ ρ ω π ό τ η τ ο ς ἡ Ἑλλάς, εἶναι τὸ δημιουργήσας τὴν ἐπιστήμην τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα. Ὁ Lotze θαυμάζει τὴν βαθύνοιαν καὶ τὴν οἰζύνοιαν τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, δυναθέντων νὰ διεισδύσωσιν εἰς τὰ ἀμέτρητα βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ νὰ περιγράψωσι πιστότατα, καὶ πολὺ ἔτι πρὸ τῶν φιλοσόφων, τὰς παντοδαπὰς ἐν τῷ βίῳ ἐκφάνσεις τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Ὁ Kant θαυμάζει τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν καὶ τελειότητα τοῦ πνεύματος τοῦ ἐλληνικοῦ, ὁ Bergk τὴν παραγωγικότητα, ὁ Zeller τὴν βαθύνοιαν καὶ τὴν ποικιλίαν, ὁ Westphal τὸ κάλλος, ὁ Rousseau τὴν δροσεράν καὶ ἀφελῆ φυσικότητα αὐτοῦ, ὁ

νεῦμας δὲ πάντες τὴν σοφίαν, τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν ὀρθότητα τοῦ δαιμονίου τούτου πνεύματος. Ὡς αἷτια τῶν θυμιασίων τούτων ἐκφάνσεων τῶν ιδιοτήτων καὶ δυνάμεων τοῦ πνεύματος τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπ' ἄλλων ἄλλα θεωροῦνται. Τὸ κλίμα, ἡ ποιότης τοῦ ἐδάφους, τὸ εἶδος καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ τῶν καὶ τῶν νήσων, ὁ ὁρίζων, τὰ ἔθνη, ἡ δίκαια, ἡ ποιότης τῆς φυλῆς, ὁ δημόσιος βίος καὶ τὰ παρόμοια ἀπὸ τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Lotze καὶ τοῦ Bergk πάντοτε ὡς αἷτια τοῦ μοναδικοῦ τούτου πνευματικοῦ φαινομένου ἀναφέρονται. Βεβαίως πάντα ταῦτα συνετέλεσαν μὲν ἕκαστον τὸ καθ' ἑαυτὸ εἰς τὸ νὰ κατὰσῃ στιλπνότητον τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῷ στερεώματι τῷ πνευματικῷ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν φαίνονται ὅμως ἐπαρκῆ πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐν παντὶ τοῦ τε θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου ζητήματι ὀρθοκρίσεως αὐτῶν. Τολμῶ νὰ πιστεύω ὅτι, ὅπως πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπάρχοντα εἶναι μεμετρημένα καὶ περιωρισμένα μεταξὺ δύο ὁρίων, τοῦ κατωτάτου καὶ τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκφάνσεως αὐτῶν, οὕτως καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπινον, τοῦλάχιστον οὕτως ἔχουσιν τῶν περιστάσεων ἐν αἷς τό γε νῦν ἀναστρέφεται τοῦτο, δὲν εἶναι ἀπ' ἀπειρον ἐν ταῖς ἐκφάνσεσιν αὐτοῦ ἐκτατόν. Ὑπάρχει καὶ τούτου, ὅπως καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὄντων, μεμετρημένη ἡ ἐνέργεια, ἔχει καὶ τοῦτο τὸ ἀνώτατον καὶ κατώτατον ὅριον τῆς πληθύσεως καὶ ποικιλίας τῶν ἐκφάνσεων αὐτοῦ, πέραν τῶν ὁποίων ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐζήτησεν ἐν περὶ πόλεως πολιτισμῷ τόσον μακρὸν χρόνον ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος ἐζήτησεν ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅλας· διότι βεβαίως ἀπὸ τῶν ποιησάντων τοὺς περὶ τοῦ γάμου τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρ-

μονίας, τοὺς περὶ τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος μύ-
θους μέχρι τοῦ Ὀμήρου παρῆλθον ἔτη πολλῶ πλείοντα
τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τοῦ Πλου-
τάρχου καὶ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ
Πορφυρίου παρελθόντων ἑτῶν. Κατὰ τὸ μακρότατον χρο-
νικὸν τοῦτο διάστημα ἡ ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθναι ἀνθρωπί-
νῃ φύσει ἔδειξε πλέον ἢ ἅπξ συμπάσας αὐτῆς τὰς ду-
νάμεις. Ὅτι ἦτο δυνατόν ἐξ αὐτῆς νὰ παραχθῇ, χρη-
στὸν ἢ κακόν, ὑψηλόν ἢ ταπεινόν, εὐγενές ἢ κτηνῶδες,
ἀνθρώπινον ἢ θηριῶδες παρήχθῃ ὅπως ἦτο δυνατόν νὰ
δικαιοφωθῇ ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἀτομικὸς τε καὶ οἰκογε-
νικὸς καὶ πολιτικὸς διεισοφώθῃ πάντα τὰ πλημμελή-
ματα καὶ πάντα τὰ προτερήματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
ἔχον καίρὸν κατὰ τὸν μακροχρόνιον τοῦτον ἐν τῷ πολιτι-
σμῷ βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πολλάκις καὶ κατὰ πάσας
τὰς βιωτικὰς περιστάσεις νὰ ἐκφανῶσιν. Εἰς τοὺς Ἕλληνας
φύσει ὀξυτάτην τὴν παρατηρητικὴν δύναμιν ἔχοντας καὶ ἀ-
κέραιον τὸν νοῦν καὶ ἀπερίσπαστον πρὸς τὰ πράγματα τοῦ
τε βίου τοῦ ἀνθρώπινου καὶ τῆς φύσεως ἐστραμμένον ἔχον-
τας ἀντεκατοπτρίζοντο τὰ ἐκτυλισσόμενα τοῦ ἀνθρώπινου
βίου συμπτώματα καθαρῶτατα καὶ ζωηρότατα. Ἐπειδὴ δὲ
τὰ κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔ-
θνους ἐκτυλιχθέντα βιωτικὰ συμπτώματα εἶναι τὸ σύνολον
πάντων ὅσων ὁ ἐπίγειος τοῦ ἀνθρώπινου γένους βίος εἶναι
δεκτικὸς, καὶ ἐπειδὴ διαυγέστατα ταῦτα ἀντεκατοπτρίζοντο
εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν τῶν εὐφροεστῶτων Ἑλλήνων, διὰ τοῦ-
το καὶ ζωηρότατα ὑπ' αὐτῶν ἐξετέθησαν καὶ πιστότατα ἀ-
πεικονίσθησαν πάντα ὅσα γνησίως ἀνθρωπίνην φύσιν κέ-
κτηνται. Ὅπως δὲ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς τοῦ ἀνθρώπινου
βίου ζητήμασιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ τούτῳ

τοῦ πλούτου καὶ τῆς πενίαις οἱ Ἕλληνας εἶναι περὶ τῆς
 τικώτατοι, σφόδρα νηφάλιοι καὶ ἄκρως τοῦ ὀρθοῦ στοχαστι-
 κοί. Ὅπως ἡ πρώτη ἀνάγκη τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εἶναι
 τὸ ζῆν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Οἰκονομικ. Α, 1. 1342,
 α, 10), ἀνευ τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνία διαλύεται, οὕτως ἡ πρώτη
 ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τροφή· μόνον ὅταν αὕτη ὑ-
 πάρχῃ, δύναται ὁ ἄνθρωπος καὶ περὶ ἄλλων νὰ φροντίζῃ.
 «Δίζησθε βιοτήν, ἀρετήν δ' ὅταν ἤβιος
 ᾖ δὴ», λέγει νηφαλιώτατα ὁ Φωκυλίδης (10). «Οἶκον μὲν
 πρώτιστα γυναικά τε, βοῦν τ' ἀροτῆρα, — χρήματα δ' ἐν οἴ-
 κῳ πάντ' ἄρμενα ποιήσασθαι — μὴ σὺ μὲν αἰτῆς ἄλλον, ὁ
 δ' ἀρῇται, σὺ δὲ τητᾷ» λέγει ὁ Ἡσίοδος (Ἔργ. 405). Χρή-
 ματα δ' ἐμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπε-
 σθαι — οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἤλθε
 δίκη», λέγει ἀνθρωπικώτατα ὁ Σόλων (13, 7), ἐπὶ ἀνελ-
 βάνουσι δὲ ἐν ἐνὶ στόματι μεγαλοφώνως ἀπνυγες καὶ Ἡσίο-
 δος (Ἔργ. 320) καὶ Λυκοῦργος (Στοβ. Ἀνθολογ. 17)
 καὶ Πίνδαρος (Πύθ. 8, 12. 4. 139) καὶ Φωκυλίδης
 (5) καὶ Θέογνις (753. 197 καὶ Δημόκριτος (Στοβ.
 Ἀνθολ. 95, 25 καὶ 92, 15) καὶ Σοφοκλῆς (Ἀντιγ.
 312) καὶ Εὐριπίδης (Ἑλέν. 903 καὶ 1030 ἀπόσ. 356
 καὶ 461) καὶ Σωκράτης (Στοβ. Ἀνθολ. 94, 33) καὶ
 Πλάτων (Νομ. θ. 870 α καὶ εἴ.), ἐπισφραγίζει δὲ ὁ
 σεμνὸς Αἰσχύλος διὰ τῶν ὑψηλοτάτων καὶ παγκάλων
 τούτων ῥημάτων (Εὐμενίδες 534).

δυσσεβίας μὲν ὕβρις τέκος ὡς ἐτύμως·

ἐκ δ' ὑγείας

φρενῶν ὁ πᾶσιν φίλος

καὶ πολύευκτος ὄλβος.

Ἔς τὸ πᾶν δέ σοι λέγω,

Δημόσιον Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βελιγράδ

βωμὸν αἰδεσαι δίκης.

μηδὲ νιν κέρδος ἰδὼν ἀθέω ποδι λάξ ἀτίσης· ποινὰ
γὰρ ἐπέσται.

Κύριον μένει τέλος.

Ἄλλὰ τῶν σφόδρα κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναγκαιο-
τάτων χρημάτων ἢ κτησίς (Θεογνίς 928) οὔτε ὑπέρ-
μετρος οὔτε ἐκ παντὸς μέσου πρέπει νὰ ἐπι-
διώκηται:

ὀγίζντα δ' εἴ τις ὄλβον ἄρδει,
ἐξαρκέων κτεάτεσσι καὶ εὐλογίαν προστιθείς, μὴ μα-
τεύσῃ θεὸς γενέσθαι.

συμβουλεύει ὁ Πίνδαρος (Ὀλύμπ. 5, 23),

λαῶστά σε μήτε λίην ἀφνεὸν κτεάτεσσι γενέσθαι,
μήτε σέ γ' ἐς πολλὴν χρημοσύνην ἐλάσαι

παρατηρεῖ ὁ Θεογνίς 559). Ἄν δὲ ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος
εἶναι «θησχυρισμὸς χρημάτων πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων καὶ
χρησίμων εἰς κοινωνίαν πόλεως ἢ οἰκίας», ὡς ὁ Ἀριστο-
τέλης (Πολιτ. Α, 8. 1256, β, 28) λέγει, τότε ἡ μετρία
περιουσία εἶναι ὑπὸ πᾶσιν ἐποψιν εἰς τε τοὺς καθ' ἑκά-
στον ἀνθρώπους καὶ τὴν πολιτείαν καθ' ὅλου ὠφελιμωτέρη
τοῦ ὑπερμέτρου πλούτου:

— — θεόθεν ἐρχίμαν καλῶν,

δυνατὰ μαιόμενος ἐν ἀλικίᾳ.

τῶν γὰρ ἀνὰ πόλιν εὐρίσκων τὰ μέσα μικροτέρῳ
ὄλβῳ τεθαλότα, μέμφομ' αἴσαν τυραννίδων·

Ξυναῖσι δ' ἀμφ' ἀρεταῖς τέτταμι.

ὀρθότατα λέγει ὁ βαθυνοῦστατος Πίνδαρος (Πύθ. 11, 50):
διότι ὁ ὑπέρμετρος πλοῦτος διαφθείρει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς
ἀνθρώπους καχιστῶν αὐτοῦς ὑβριστάς (Εὐριπ. ἀπ. 440),
συνταράσσων καὶ ἐξάγων τὰς φρένας αὐτῶν (Εὐριπ. Ἡρακλ.

μινόμ. 772) ἀνοήτους ποιῶν καὶ τοὺς φρονεῖν δοκοῦντας (Μένανδρος ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 92, 8): καὶ τοῦτο, διότι καὶ τῆς εὐτυχίας, ὡς καὶ παντός πράγματις, ὑπάρχει ὁρίον τι διαγεγραμμένον, πέραν τοῦ ὁποίου ὅταν προχωρήσῃ αὕτη κρατῇ τῆς ψυχῆς ἀντὶ νὰ κρατῇται ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐπισκοτίζει ταύτην, ἀπεράλλακτα ὅπως τὸ ὑπέρχμπερον φῶς ἐπισκοτίζει τοὺς ὀφθαλμούς ('Αρχύτας ὁ Πυθαγόρ. ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 1. 81). Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τῆς πολιτείας διαβίωσιν εἶναι ὀλεθρία ἢ ὑπαρξίς τῶν ὑπερμέτρως πλουσίων· διότι πλὴν τοῦ ὅτι ἀποβιβάζουσι συνηθέστατα οἱ τοιοῦτοι ἀηδέστατοι καὶ ἄθλιοι πίθηκοι, ὑπερήφανοι καὶ τρυφεροὶ καὶ σάλακιοι καὶ σόλοικοι γενόμενοι, ἀλλὰ καὶ δὲν πείθονται εὐκόλως εἰς τοὺς νόμους, καταπατοῦσιν ἀσυστόλως τὰ ἔθιμα τῶν πατέρων αὐτῶν, ἀποβιβάζουσιν ὑβριστὰ καὶ μεγαλόπνοιοι, δὲν θέλουσιν οὔτε ἐπίστανται νὰ ἄρχωνται, ἐπιθυμοῦσι πάντοτε δεσποτικῶς νὰ ἄρχωσι καὶ κραταυξάουσι διὰ τῆς πλεονεξίας αὐτῶν τὴν ἀνκτροπὴν καὶ τὸν ὀλεθρον τῆς πολιτείας. Εὐτυχῆς ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἥς οἱ πολῖται ἔχουσι μέσσην περιουσίαν καὶ ἱκανήν, διότι ὅπου ὑπάρχουσι πολλοὶ πολλὰ σφόδρα κεκτημένοι, κινδυνεύει πάντοτε ἡ πολιτεία αὕτη νὰ μεταπέσῃ εἰς ἄκρατον ὀλιγαρχίαν, ὅπου δὲ ὑπάρχουσι πολλοὶ μηδὲν κεκτημένοι, εἰς ἐσχάτην ὀχλοκρατίαν. Μόνον ὅταν ᾖναι ἰσχυροὶ οἱ μέσοι, ἡ πολιτεία εἶναι μόνιμος, ἐνῶ ὅταν ὑπερισχύσωσιν ἢ οἱ ὑπέρπλουτοι ἢ οἱ ὑπερπτωχοὶ, ἡ πολιτεία πάντως μεταποιεῖται εἰς τυραννίδα καὶ μᾶλλον κινδυνεύει αὕτη ἐκ τῆς πλεονεξίας τῶν πλουσίων ἢ ἐκ τῆς πλεονεξίας τοῦ Δήμου ('Αριστοτ. Πολιτ. Δ, 11. 1295, b, 3 καὶ ἐξ Πλάτ. Νόμ. ε, 728 e): τοῦτο δὲ, διότι «τὰς κτάσεις ἃ μὲν ἐντὶ ἀνγκυρία ἃ δὲ ἐλευθέρως, ἀνγκυρία μὲν ἃ ποτ' αὐτὰς ἐξυπηρετοῦσα τὰς τῷ βίῳ χρήας, ἐλευθέρως

δὲ ἂν ποτὶ κόσμον καὶ διαγωγὰν ἄγοισα τὸν ἄνθρωπον, ὥστε μὴ ἐτέρων δέεσθαι· ἂ δ' ὑπερβᾶλλοισα κόσμον ἐλευθέριον καὶ διαγωγὰν, καταρχὰς ὕβριος καὶ ὀλέθρου ῥιζοῦται τοῖς ἀνθρώποις· ἀνάγκη γὰρ τῶς πολλὰ ἔχοντας τετυφῶσθαι πρῶτον, τετυφωμένους δὲ ἀλαζόνας γίγνεσθαι, ἀλαζόνας δὲ γενομένους ὑπερηφάνους ἤμεν καὶ μήτε ὁμοίως μήτε ἴσως ὁπολαμβάνειν τῶς συγγενέας· καὶ ὁμοφύλως καὶ φυλέτας, ὑπερηφάνους δὲ γενομένους ὕβριστας ἤμεν· ὕβριος δὲ πάσας ἐσχάτους καὶ πέρας ὀλέθρους, ὡς ὀρθότατα περατῆρεῖ Καλλιχρατίδα· ὁ Πυθιγόρειος (ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 85, 16).

Ὅσοις πλοῦτος καὶ ἂν ἐπισωρευθῇ, δὲν εἶναι ἀρκετὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν μωρὸν, τὸν μοχθηρὸν καὶ τὸν ἀπαίδευτον (Πλάτ. Νόμ. θ', 870. ια', 918 c), ἐνῶ εἰς τὸν σώφρονα ἱκανὰ εἶναι τὰ ἀρκοῦντα (Εὐριπ. Φοίνισ. 554)· διὸ ἀνάγκη ἐν πρώτοις ἢ μωρία νὰ ἀποσκοραχισθῇ καὶ ἢ μοχθηρία νὰ ἐκρίζωθῇ καὶ ἢ ἀπαιδευσίς νὰ διασκεδασθῇ, ἄλλως οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν τῆς πενίας καὶ ἀπορίας νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ μὴ παύων τὴν φιλοπλουτίαν (Πλουτάρχ. Δημήτ. κ. 32), ὁ ἔχων τὴν ὑπὸ τῶν πόθων ἐξηγριωμένην ψυχὴν τοῦ κατόχου ὑπὸ τῆς ἀπλήστου ἐπιθυμίας τῆς ἀπείρου κτήσεως τῶν χρημάτων, ὁ νομίζων τὸν πλοῦτον ὡς ἀγαθὸν ἀνώτερον τῆς ἀρετῆς τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς (Πλάτ. Νόμ. θ'. 870). Ὁ τοιοῦτος καὶ πλεῖστα ἂν ἔχῃ, σπεύδει διπλάσια νὰ ἀποκτήσῃ, καὶ ταῦτα ἀποκτήσας σπεύδει πολλαπλάσια νὰ θησαυρίσῃ, οὐδέποτε δὲ οὐδαμῶς δύναται νὰ κυρεσθῇ (Σόλων 13, 71), διότι «πλὴν πλούτου παντὸς χρημάτων ἐστὶ κόρος», κατὰ τὸν Θεόγγιν (595). Ἀρκετὴ εἶναι ἡ περιουσία, ὅταν ἐπαρκῇ εἰς τὰς ἀληθεῖς χρεῖας τοῦ ἀνθρώπου (Πλουτάρχ. Ἀριστ. καὶ Κάτων. σύγκρ. κ. 3), ὅταν

μηδενὸς ἐνδεῆς οὐσα ἀπεργάζεται εἰς ἅπαντα ἄλυπον τὸν βίον αὐτοῦ (Πλάτ. Νόμ. ε. 728 e). Καὶ ὄντως· ὅταν οἱ ἄνθρωποι καὶ αἱ οἰκογένειαι μηδενὸς τῶν περιττῶν δέωνται, ὅταν δικαίως ἀποκτῶσιν ὅ,τι ἀποκτῶσιν, πιστῶς φυλάττωσιν ὅ,τι νὰ φυλάξωσιν ἔχωσιν καὶ οὐδόλως μετανοῶσι δι' ὅ,τι ἐξοδεύωσιν, τὰ λοιπὰ τί χρειάζονται; Αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη κατὰστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν οἰκογενειῶν (Πλουτάρχ. τῶν ἐπτά σοφῶν συμπόσ. κ. 12. πρβλ. καὶ Σόλων. 24). 'Αλλ' ἡ τοιαύτη καὶ τοσαύτη περιουσία δύναται καὶ ἀνάγκη εἶναι μόνον δικαίως καὶ σωφρόνως διὰ τῆς ἐντίμου ἐργασίας νὰ ἀποκτᾶται (Θεόγνις 179. 1115. 'Ησίοδ. Ἔργ. 311. 381. 493. Εὐριπίδ. Ἑλέν. 903), διότι ὁ τοιοῦτος πλοῦτος εἶναι ὁ εὐσχημονέστατος πάντων (Σωκράτης ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 94, 33. 'Ησίοδ. Ἔργ. 20), εἶναι ἀπηλλαγμένος τοῦ φθόνου καὶ τῆς συκοφαντίας τῶν βασιλάνων (Πίνδαρ. Πύθ. 11, 50), εἶναι «εὐρισθενής» (Πίνδαρ. Πύθ. 5, 1), εἶναι εὐλογημένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ διῃκεῖ εἰς γενεὰς γενεῶν (Αἰσχύλ. Ἀγαμέμν. 757. πρβλ. Θεόγν. 198. Σόλων 13, 9), ἐνῶ ὁ διὰ τῶν ἀδικιῶν καὶ τῆς βίβης καὶ τῶν ἀρπαγῶν ἐπισωρευόμενος εἶναι μισητός ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, (Εὐριπ. Ἑλέν. 903), καὶ καταλήγει βεβαιότατα σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸν ὄλεθρον:

κέρδος δὲ φίλτατον,

ἐκόντος εἴ τις ἐκ δόμων φέροι.

βία δὲ καὶ μέγалаυχον ἐσφαλεν ἐν χρόνῳ.

Τυφῶς Κίλιξ ἐκατόγχαρνος οὐ νιν ἄλυξεν,

οὐδὲ μὲν βασιλεὺς Γιγάντων· δμᾶθεν δὲ κεραινωῖ

τόξοισι τ' Ἀπόλλωνος,

λέγει ὁ Πίνδαρος (Πύθ. 8, 13. πρβλ. καὶ Πύθ. 4, 139

καὶ Σόλων 13, 17). Ἐὰν δὲ τις ἄδικος ὦν ἐλπίζῃ ὅτι διὰ τοῦ πολλοῦ πλούτου δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν θεῖαν δίκην εἶναι μάταιος·

οὐ γάρ ἐστιν ἑπαλξίς

πλούτου πρὸς κόρον ἀνδρὶ

λακτίσαντι μέγαν Δίκας βωμὸν εἰς ἀφάνειαν . . .

Δίκαι δὲ λάμπει μὲν ἐν δυσκάπνοις δώμασιν,

τόν δ' ἐναΐσιμον τίει.

τὰ χρυσόπαστα δ' ἐδέθλα σὺν πίνῳ χειρῶν παλιντρόποις

ὄμμουσι λιποῦσ' ὅσιν προσέβαλε, δύναμιν οὐ

σέβουσα πλούτου παράσημον αἶνω·

πᾶν δ' ἐπὶ τέρμα νομῶ.

μεγалоφώνως βοᾷ ὁ σεμνότατος καὶ θεοσεβέστατος Αἰσχύλος (Ἀγαμέμν. 381. 712), ἀποτρέπων ἀπὸ τῶν ἀδικῶν καὶ τῆς βίβης τοὺς ματαίους βροτούς, οἵτινες ἐν τῇ μέθῃ αὐτῶν τῆς φιλοπλουτίας λεληθότως βλάπτουσι οὐ μόνον ἑαυτοὺς βλάβην ἀνήκεστον, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν, κληρονομοῦντας μετὰ τῶν χρημάτων τῶν ἀδίκων καὶ ὑβριστῶν πατέρων αὐτῶν καὶ τὴν κατάρξιν τοῦ Θεοῦ, ἧς ἐνεκα πάντως ἀφανίζονται ποτε ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς (Θέογ. 197).

Πάντων τούτων ἐνεκα οὐδεὶς νουνεχῆς, οὐδεὶς σώφρων ἄνθρωπος στέργει νὰ ἀλλάξῃ τὴν ἐν τιμὸν πενίαν ἀντὶ τοῦ χίσιχροῦ πλούτου (Πλουτάρχ. ἐκ τῆς περὶ φιλικίας ἐπιστολ. κ. 13), τὴν ἀρετὴν ἀντὶ τοῦ ἀδίκου κέρδους (Poet. Lyr. Gr. Adespot. 104 B) καὶ ἐν γένει τὴν ἀρετὴν ἀντὶ τοῦ πλούτου (Σόλων 15. Θεογ. 315). Ὁ τίμιος καὶ συνετὸς ἄνθρωπος ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι θείας καταγωγῆς καὶ ὅτι μονιμώτερον καὶ ἰσχυρότερον μέσον πρὸς διαβίωσιν τῶν τε ἐθνῶν καὶ τῶν καθ'

ἐκαστον ἀνθρώπων εἶναι αὕτη (Θεύγν. 149. 865. Πίνδαρ. Ὀλύμπ. 6, 72. Πολύβ. 22. 6, 9), ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πλοῦτος παραγματικὴν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων δύναμιν ἔχει μόνον, ὅταν ᾖ μετὰ τῆς ἀρετῆς ἀναμειγμένος (Σαπφ. ἀπ. 80) καὶ γινώσκων ὅτι " ἄρκνος ἀνὴρ μέγα οἶκον ὀφέλλοι ", (Ἡσίοδ. Ἔργ. 495), ἐνῶ ὁ ἀργός ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὸν λιμόν καὶ τὴν ἐπαιτείαν καὶ τὴν παντοδαπὴν τοῦ βίου ἐλλειψιότητα (Ἡσίοδ. Ἔργ. 302. 398), ἀποφεύγει πᾶσαν σκολιὰν ὁδὸν καὶ ἐπιψογον ἐνέργειαν καὶ ἀφροσιῶται ψυχῇ καὶ σώματι αὐτός τε καὶ οἱ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐργασίαν (Ξενοφ. Οἶκον. κ. 7), ἥτις κατὰ θείαν εὐδοκίαν ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις ὥς τι νόμισμα, δι' οὗ προρίζομεθα ἐν τῷ βίῳ πάντα τὰ ἀγαθὰ (Ἐπίχαρμος ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 29, 8. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 2, 1). Ἡ ἐργασία φέρει τὴν εὐπορίαν (Ἡσίοδ. Ἔργ. 312. 382. Ξενοφ. Οἶκον. κ. 7), πληροῦ τᾶς οἰκίας τῶν ἀνθρώπων τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων (Ἡσίοδ. Ἔργ. 299), συντελεῖ πρὸς τὴν μάθησιν τῶν εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναγκαίων γνώσεων καὶ πρὸς τὴν μνήμην τῶν μεμαθημένων, εἶναι χρησιμωτάτη πρὸς τὴν υἰείαν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος, εἶναι λυσιτελεστάτη πρὸς τὸ κτήσασθαι καὶ σώζειν τὰ πρὸς τὸν βίον χρήσιμα, διανοεοῦσα δὲ τὴν σκυθρωπότητα καὶ ἀποσαβοῦσα τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπέχθειαν καὶ μεμφιμοιρίαν καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους σώφρονες, φιλλήλους καὶ ἱλαροὺς (Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 7), δικαίους καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀγαπώμενους, φιλονόμους καὶ χρηστοτάτους πολίτας, συντελοῦντας τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἀμετάστατον ἐδρακίωσιν τῆς πολιτείας (Ἀριστοτέλ. Ρητορ. Β, 4, 1381, α, 20. Πολιτικ. Δ. 6. 1292, β, 25) καὶ εἰς τὴν σκύν καὶ τὴν αὖξιν καὶ τὸ κλέος αὐτῆς (Εὐριπίδ. Ἰκέτιδ. 323).

Ὅπως ὁ ναυαγὸς δὲν δύναται νὰ σώσῃ ἐκυτὸν, ἂν μὴ γῆς λάβηται, οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ διαγάγῃσι τὸν βίον αὐτῶν, ἂν δὲν ἐπιστάνται τέχνην τινά. Τῆς τύχης τὰς μεταβολὰς οὐδεὶς γνωρίζει· σήμερον πλούσιος, αὔριον πτωχός· τὰ χρήματα, τὰ κτήματα, αἱ οἰκίαι τάχιστα ἀπόλλυνται. Μεγάλη ἀθλιότης ἀναμένει τοὺς μαρῶδες ἐκείνους, οἵτινες στηρίζουσι τὰς ἐλπίδας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς φίλους· «εὐχοῦ μὴ λαβεῖν πεῖραν φίλων — εἰ δὲ μὴ, γνώσει σεαυτὸν ἄλλομηδὲν πλὴν σκιάν (Φιλήμων ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 30, 4). Γῆν καὶ θάλασσαν ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος νὰ διατρέξῃ φεύγων τὴν πένιν (Θεόγν. 179)· ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός εἶναι κοινός εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους καὶ τοὺς δυναμένους νὰ ἐργάζωνται (Εὐριπ. Ἑλένη 906). Πιστῶν δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἐργασιῶν βελτίστη εἶναι ἡ γεωργικὴ· «χρητίζων πλούτου μελέτην ἔχε πίονος ἀγροῦ· ἀγρὸν γάρ τε λέγουσιν Ἀμαλθείης κέρως εἶναι, » λέγει ὁ Φωκυλίδης (7). Τὸ πλεῖστον γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν ζῇ (Ἀριστοτέλ. Πολιτ. Α, 8. 1256, α, 38). Ἡ γεωργία εἶναι ἡ μήτηρ τοῦ πλούτου (Ἡσίοδ. Θεογον. 133. 969. Σκόλιον παρ' Ἀθην. 15, 50, β'), τὸ δὲ ζῆν ἀπὸ τῆς γεωργίας εἶναι καλὸν καὶ εὐδαιμονικόν καὶ θεοφιλές, διότι καὶ φυσικώτερον εἶναι τὸ ἀπὸ γῆς τρέφεσθαι, καὶ ἀνδρικώτερον τὸ ζῆν ἐν χωρίῳ, καὶ ὑγιεινότερον τὸ ἐξω ἐνδιαιτᾶσθαι, καὶ ἐλευθεριώτερον τὸ νὰ εὕρισκῃ ὁ ἴδιος τὰ ἀναγκαῖα καὶ νὰ μὴ ἀναγκάζεται νὰ λαμβάνῃ ταῦτα παρ' ἐτέρων (Μουσώνιος ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 56, 18). Ὁ ἀγρός εἶναι διδάσκαλος τοῦ τε βίου καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐλευθέρων (Μένανδρος ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 56, 5). Ἡ γεωργία εἶναι τέχνη ἡθοποιὸς μᾶλλον ἢ πλουτο-

ποιός ἐργαζομένη σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἔρωτα δριμύν καὶ
ταχύν εἰρήνης καὶ πολυεμεῖαν εὐπορίαν (Πλούτ. Νομ.
10)· τὸ σκάπτειν, τὸ ἀροῦν, τὸ ἐπιστατῆν ποιμνίοις καὶ τὰ
τούτοις παρόμοια εἶναι ἔργα προσήκοντα τοῖς συνετοῖς ἀν-
δράσι καὶ τοῖς ἐπισταμένοις τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου
(Εὐριπίδ. ἀπ. 188). Ἡ τῶν τοιούτων ἐπιμέλεια εἶναι σφό-
δρα εὐχάριστος, εἶναι καλλίστη ἐνασχόλησις ἀνθρώπων ἐλευ-
θέρων, συντελεῖ δὲ εἰς τὴν οἰκιακὴν εὐδαιμονίαν καὶ εἰς τὴν
ἄσκησιν τοῦ σώματος, καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους δικαίους,
καρτερικοὺς, πάντοτε ἐτοιμοὺς καὶ πάντοτε ἐπιτηδεῖους πρὸς
ἀπόκρουσιν τῶν προσβολῶν τῶν πολυεμεῖων τῆς χώρας, πα-
ρέχει αὐτοὺς ἐν γένει πολίτας ἀρίστους καὶ εὐνουστάτους τῷ
κοινῷ (Ξενοφ. Οἰκονομ. κ. 5 καὶ 6), αἱ ἑξεῖς αὐτῶν εἶναι
σύμφωνοι πρὸς τὰς ἐν τῷ πολέμῳ ἀπαιτουμένας, τὰ σώ-
ματα αὐτῶν χρήσιμα πρὸς τὰς πολυεμεῖας πράξεις, ἐνῷ τὸ
ἄλλο πλῆθος τό τε τῶν βραχυύσων καὶ τῶν ἀγοραίων ἀν-
θρώπων εἶναι φθῶλον καὶ οὐχὶ πολὺ χρήσιμον εἰς τὴν πο-
λιτείαν. Οἱ γεωργοὶ εἶναι ἡ καλλιτέρχ ὕλη τῆς πολιτείας,
εἶναι φίλοι τῆς εὐνομίας, ἐργατικοί, μὴ φλυαροῦντες περὶ πο-
λιτικῶν, μὴ ἐπιθυμοῦντες τῶν ἀλλοτρίων, ὕγιεις, ῥωμαλέοι,
ἠθικοὶ (Αριστοτέλ. Πολιτικ. Ζ. 4. 1319. α, 21. 1318,
α, 9. Δ. 6. 1292, β. 26). Πατήρ τοῦ ζῆν εἶναι ὁ ἀγρός,
ἐπιστάμενος ὡς ἄριστα νὰ συγκρῦπτη τὴν πενίαν ("Αμφιδ.
ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 56, 4). ἡ δὲ γεωργικὴ εἶναι κατὰ φύσιν
πρώτη πασῶν τῶν τεχνῶν, δευτερεύουσα δὲ αἱ λοιπαὶ ἀπὸ
τῆς γῆς τέχναι, οἷον ἡ μεταλλευτικὴ καὶ εἰ τις ἄλλη τοιαύ-
τη. Ἐπίσης αὕτη εἶναι καὶ ἡ δικαιοστάτη πασῶν τῶν τε-
χνῶν, διότι δὲν πορίζεται τὰς ὠφελείας αὐτῆς ἡτορὰ τῶν ἀν-
θρώπων οὔτε ἀκόντων, ὡς ἡ καπηλεία καὶ αἱ μισθαρνακαί,
οὔτε ἀκόντων, ὡς αἱ πολυεμεῖαι· εἶναι προσέτι τῶν κατὰ φύ-

σιν “ φύσει γὰρ ἀπὸ τῆς μητρὸς ἡ τροφή πᾶσιν ἐστὶν ὥστε καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τῆς γῆς ” καὶ συμβάλλεται πολὺ καὶ πρὸς ἀνδρίαν, ἐθίζουσα τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοὺς πόνους, τὰς θυραυλίας καὶ καθιστῶσα αὐτοὺς προθύμους εἰς τοὺς πρὸς τοὺς πολεμίους κινδύνους (Ἀριστοτ. Οἶκον. Α, 2. 1343, α, 25). Ἡ ἀπὸ τῆς γεωργίας αὕξησης τοῦ οἴκου εἶναι ὁ δικκιότατος χρηματισμὸς (Πλουτ. Φιλοποίμ. κ. 4) καὶ ὁ φυσικώτατος, ἐνῶ ἡ καπηλικὴ καὶ ἡ ὀβολοστατικὴ δὲν εἶναι τοιζῦται· καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ψέγονται καὶ εὐλογώτατα μισοῦνται καὶ μάλιστα ἡ τοκογλυφία, ὡς σφόδρα παρὰ φύσιν οὖσα (Ἀριστοτ. Πολιτ. Α, 10. 1258, α, 37. Πλάτ. Νόμ. Ε΄. 743 c. ια΄. 918 α). Ἀλλὰ τοῦ χρηματισμοῦ ἔχουσιν ἀνάγκην οὐ μόνον οἱ καθ’ ἑκάστον ἄνθρωποι καὶ αἱ οἰκογένειαι (Ξενοφ. Οἶκον. κ. 7), ἀλλὰ καὶ τὰ κράτη καὶ δὴ καὶ μάλιστα ταῦτα: “ πολλὰ ἴς πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ καὶ τοιούτων πόρων—μονοπωλεσιῶν,—ὥσπερ οἰκίαι, μᾶλλον δὲ (Ἀριστοτ. Πολιτ. Α. 11. 1259, α, 34).

Ἄλλ’ ὁ πλοῦτος κυρίως δὲν κεῖται ἐν τῷ ὅπως δήποτε πορίζεσθαι αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ προσηγόντως αὐτῷ χρῆσθαι (Ἀριστοτ. Ρητορ. Α, 5. 1361, α, 23). Ἐπειδὴ δὲ πέφυκεν ὁ χρυσὸς καὶ ἡ εὐτυχία νὰ ἐξάγωσι τῶν φρενῶν τοὺς ἀνθρώπους (Εὐριπ. Ἡρακλ. μαιν. 774), διὰ τοῦτο πολὺ ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι εἰς οὓς μετὰ τοῦ εὐτυχεῖν ἔρχεται καὶ τὸ φρονεῖν, οἱ δὲ πολλοὶ φρενῶν ἐπεισάκτιων δέονται καὶ λογισμῶν πιεζόντων ἐξωθεν αὐτοὺς φρωμένους καὶ σαλευομένους ὑπὸ τῆς τύχης (Πλουτάρχ. πῶς ἂν τις διακρίν. τὸν κόλακ. κτλ. κ. 28), ἄλλως ὁ πλοῦτος, ὅστις μετὰ νοῦ καὶ τόλμης χειριζόμενος μεγάλην χρεῖαν παρέχεται πρὸς πᾶσαν ἐπιβολὴν, γίνεται παραίτιος δεινῶν κακῶν καὶ τελείου ὀλέθρου.

διότι καὶ φθόνους γέννῃ καὶ ἐπιβουλὰς περὶ αὐτὸν ἐκείνους καὶ πρὸς
 διαφθοράν, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς μεγίστα· ἔχει ῥο-
 πᾶς (Πολύβ. 18, 41. πρβλ. Πλάτ. Ἐρμῆς 397 c). Ἡ
 ὁρθὴ χρῆσις τοῦ κτηθέντος πλούτου, ἥτις μόνῃ δύναται νὰ
 καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα, εἶναι ἔργον ἀρετῆς
 καὶ ἐπιστήμης (Πλάτ. Εὐθύδ. 280 d. Σαπφῶ ἀπ. 80).
 ὅταν λείπῃ τι τούτων τὰ τε ἔθνη καὶ οἱ καθ' ἕκαστον ἄν-
 θρωποι ὑποπίπτουσιν εἰς μυρία ἀτοπήματα καὶ ἐκτίθενται
 εἰς διαρκεῖς ἐνοχλήσεις (Θουκυδ. 3, 39, 4. Δημοσθ. Ὀ-
 λυνθ. Α. 23). Εἰς τὰ πλείστα τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων οἱ
 μὲν κτησάμενοι εἶναι εὐφροεῖς πρὸς τὴν τήρησιν, οἱ δὲ ἐτοι-
 μα παραλαβόντες αὐτὰ εἰς τὴν ἀπώλειαν (Πολύβ. 6, 2 α,
 20). Οὐδέτερον τούτων εἶναι ὁρθόν. Καλὸν εἶναι νὰ παρα-
 λαμβάνηται ὁ πλοῦτος εἰς τὰς πράξεις ὡς φίλος τις πρό-
 θυμος καὶ ἀπροφάσιτος (Σωκράτ. ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 94,
 34). νὰ χιῶν μὲν ἕκαστος φειδόμενος, νὰ χιῶν δὲ πάλιν
 ἀναλίσκων, ὅταν τούτου παρυσιασθῇ ἡ ἀνάγκη (Ἀριστοφ.
 Πλούτ. 247). Φυλάργυρος οὐδεὶς πρέπει νὰ ᾔῃ, διότι ἡ
 φιλαργυρία «πάσης κακίας ὡς ἂν εἰ περὶ τὸν ἔστιν»
 (Πολύβ. 29, 1 f, 5). Ἐκαστος ὀφείλει νὰ ᾔῃ ἀντί-
 κλησιν «μέγα γὰρ τὸ εὐτελὲς καὶ αὐταρκές, ὅτι τῆς ἐπι-
 θυμίας ἅμα καὶ τῆς φροντίδος ἀπαλλάττει τὸν περιττῶν.
 Ἀπρὸς δὲ μὲν γὰρ ἀπλῶς ὁ Θεὸς, ἀνθρωπίνης δ' ἀρετῆς,
 ὃ συνάγεται πρὸς τὸ ἐλάχιστον ἢ χρεῖα τοῦτο τελειότα-
 τον καὶ θειότατον» (Πλούτ. Ἀριστείδ. καὶ Κάτων. σύγκρ.
 κ. 4. πρβλ. Φαβρίων ἐν Στοβ. Ἀνθολ. 95, 14). Ἐκ-
 στος ὀφείλει νὰ ᾔῃ ὀλιγαρκὴς καὶ νὰ ῥυθμίζῃ τὰς
 δαπάνας αὐτοῦ ἀντὶ τὸν σκοπὸν τῶν εἰσδημάτων αὐτοῦ (Θεόγν.
 1155. 903. 923), νὰ μὴ ᾔῃ ὑπὲρ τὸ μέτρον φειδωλὸς
 (Φωκυλίδ. 103), νὰ μὴ κατὰ λαμβάνηται ὑπὸ τοῦ ἔρωτος

τοῦ νὰ χρητῇ κεκρυμμένον πολὺν πλοῦτον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτός νὰ ζῇ καλῶς καὶ τοὺς ὁμοίους του ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην βοηθείας νὰ βοηθῇ «κοινωνί γὰρ ἔρχονται ἐλπίδες πολυπόνων ἀνδρῶν» (Πίνδαρ. Νέμ. 1, 31). Τί ὠφελεῖ νὰ ἔχη τις ἄφθονον χρυσὸν καὶ ἀπέραντα κτήματα; Χιλιάκις προτιμότερον νὰ ἀγαπᾶται ὁ ἀνθρώπος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ καὶ νὰ ἔχη ἐλεύθερον τὸ φρόνημα (Πίνδαρ. Νέμ. 8, 37). Εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θὰ ζῇσῃ ὁ βροτὸς καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ χρητῇ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ κεκρυμμένον; δὲν θὰ κηταβῶμεν πάντες μίαν ἡμέραν εἰς τὸν τάφον; (Πίνδαρ. Ἰσθμ. 1, 67) Μέτρον, ὅπως ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοχρημασίᾳ, βροτοὶ μάταιοι! (Πίνδαρ. Νέμ. 11, 47). Ἀξίος εὐλογίας ὁ πλούσιος ὁ εὐεργετικὸς, ὁ πλούσιος ὁ ἐνάρκτος (Πίνδαρ. Ἰσθ. 3, 1), ὁ προθύμως πολλὰ μογθῶν καὶ ὁ εὐχαρίστως εἰς πράξεις θεοφιλεῖς δαπανῶν! Οἱ ἀνθρώποι μνημονεύουσιν εἰς γενεὰς γενεῶν τὸ γλυκὺ αὐτοῦ ὄνομα (Πίνδαρ. Πύθ. 1, 90 Ὀλύμπ. 5, 15). ἡ κοινὴ πατρίς ῥώννυται ἐκ τῶν τοιούτων τέκνων εἰς τὸν δημόσιον βίον αὐτῆς (Πλουτ. Ἀριστείδ. καὶ Κάτων. σύγκρ. κ. 3), ὁ δὲ Θεὸς ἐπιδαψιλεύει εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ ταῦτα τὰ ἀγαπητὰ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ (Πίνδαρ. Ἰσθμ. 6, 10).

Ἐνταῦθα καταλήγει ἡ σειρά τῶν σκέψεων, δι' ὧν πείθω ἑμαυτὸν ὅτι σκοπὸς μὲν τῆς ἐκπαιδείσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων εἶναι τὸ νὰ κηταστῶσιν οὗτοι, ἐγγενομένων αὐτοῖς τῶν προσηκουσῶν ψυχικῶν ἔξεων καὶ διαθέσεων καὶ

τῶν οἰκείων σωματικῶν ἐπιτηδαιοτήτων, ἱκανοὶ πρὸς κτῆσιν καὶ δικτήρησιν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τῆς πατρίδος αὐτῶν καὶ ἄλλοι πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ σωσιπόλειδος πλούτου, τέλος δὲ τῆς τοιαύτης δεινότητος τῶν Ἑλληνοπαίδων ἡ κοινὴ ἐν σθεναρᾷ πολιτείᾳ ἀνθρωπικὴ εὐπραξία κατὰ τὴν ἀνεξιχνίαστον βούλησιν καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ἀναλλοιώτους νόμους τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ διατάζοντος τὸν ἀνθρώπινον βίον οὕτως ὥστε μόνον διὰ τῆς ἐπιπλοκῆς τῆς κατ' ἕκαστον ἰδιορρύθμου καὶ ἰδιοφυοῦς ἐκάστου τῶν ἐθνῶν ἀναπτύξεως καὶ ἐμμελοῦς καὶ ἐναρμονίου αὐτῶν συμβιώσεως νὰ συναποτελῇται τὸ ὅλον τοῦ ἐπιγείου ἀνθρωπικοῦ βίου.

Ἐπικρίνων ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Φυσικῇ αὐτοῦ ἀκροάσει (Α, 8. 191, α, 23) τοὺς πρῶτους κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ζητήσαντας τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ἐκτραπέντας δὲ τῆς εὐθείας καὶ οἰονεὶ εἰς ἄλλην οἰδὸν ὑπὸ ἀπειρίας ἀπωσθέντας, καὶ εἰπόντας τούτου ἕνεκα «οὔτε γίνεσθαι τῶν ὄντων οὔδ' ἐν οὔτε φθίρεσθαι» προσσέεται μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς γνώμης αὐτῶν καὶ τὴν κατὰδειξιν τῆς σαθρότητος αὐτῆς ταῦτα· «αὐτὴ γὰρ ἂν ὀφθεῖσθαι ἡ φύσις ἐλύσεν αὐτῶν πᾶσαν τὴν ἄγνοιαν.» Τῇ ἀληθείᾳ· ἐὰν ἦτο δυνατόν αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων νὰ ἀντεκτατοπτρίζετο εἰς τὸν νοῦν γυμνή, ψιλῇ, ἄνευ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, αὐτὴ κατ' ἑαυτήν, ἀμέσως ἐν τῷ νῷ, χωρὶς νὰ διέλθῃ δι' ἀπασῶν τῶν ἀτραπῶν τῆς λογικότητος τῆς διανοίας καὶ χωρὶς νὰ συμμετασχηματισθῇ κατὰ τὰς λοξοδρομίας τοῦ ζητοῦντος αὐτὴν νοῦ, θὰ ἔλυσεν ἐν πᾶσι τοῖς ζητήμασι τὴν περὶ αὐτῆς ἄγνοιαν ἡμῶν. Ἀλλ' ἡ ὁδὸς αὕτη ἡ εὐχερὴς καὶ ἡ ἀλάνθαστος τῆς γνώσεως τῶν κατ' ἕκαστον ἀληθειῶν δὲν εἶναι δεδομένη εἰς τὸν ἄνθρωπον· εἰς

αὐτὸν ἔλαχεν ἡ ἄλλη, ἡ σφόδρα καμπτῆρά καὶ ὀλισθηρὰ ὁδὸς τῆς ζητήσεως κατὰ τὴν σύμφυτον ποιότητα τῆς ἀνθρωπίνης λογικότητος. Αἱ ἐν ταῖς καθ' ἕκαστον ἀληθεύει δὲν ἐκφαίνονται ἀμέσως ἐν τῷ νῷ ὡς ὀπτασίαι τινές, ἀλλὰ πορευομένων τῶν καθ' ἕκαστον στοιχείων αὐτῶν διὰ μέσου θλου τοῦ λογικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ πνεύματος καὶ πολλαχῶς μετὰ τῆς ποιότητος καὶ τῆς κινήσεως αὐτοῦ συμφορομένων, φαίνονται αὗται οἰοεὶ ὡς ἐξαγόμενα, ὡς συμπεράσματα ἐσχάτα σειρᾶς μακρᾶς συλλογισμῶν λογικῶν. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὅτι ὅσον ἡ σειρὰ τῶν συλλογισμῶν τούτων—τῶν καθ' ἕκαστον παραγόντων τουτέστιν, ὧν ἐξαγόμενον εἶναι τὸ τελευταῖον συμπέρασμα, ἡ ἀλήθεια—εἶναι ἐπαρκεστέρα, ὅσον τὸ περιεχόμενον τῶν καθ' ἕκαστον τούτων παραγόντων εἶναι πρὸς τὰ πράγματα συμφωνότερον, ὅσον ἐν τοῖς περιελιγμοῖς καὶ ταῖς συστροφικαῖς ταύταις ταῖς λογικαῖς ὀλιγώτερον ἀντικαταλλάσσονται οἱ λογικοὶ τύποι καὶ αἱ διανοητικαὶ κινήσεις ἀντὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, τόσον τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον τῆς τοιαύτης λογικῆς συμπλοκῆς τῶν καθ' ἕκαστον παραγόντων, τὸ τελευταῖον συμπέρασμα, εἶναι ἀληθέστερον. Ὅπως κατὰ πάσας τὰς ζητούμενας ἀληθείας, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν νῦν δὴ ζητούμενην τοῦτο συμβαίνει. Ἡ κτῆσις καὶ διατήρησις τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ ἡ ἀπόκτησις τοῦ σωσιπόλλιδος πλούτου, ἅτινα ὡς σκοπὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἐλληνίδος νεολαίας εὗρομεν, καὶ ἡ κοινὴ ἐν σθεναρᾷ πολιτείᾳ πάντων, κατὰ τὸ ἀνθρώποις δυνατόν, εἰπραξία κατὰ τοὺς ἀναλλαιώτους νόμους τοῦ Δημιουργοῦ, ἣν ὡς τέλος ὠρίσκαμεν, εἶναι ἐξαγόμενα σειρᾶς μακρᾶς συλλογισμῶν παμπόλλων. Εἶναι αἱ καθ' ἕκαστον οὗτοι συλλογισμοὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων; εἶναι τέλειος ὁ ὁριθμὸς αὐτῶν καὶ ἀνε-

πίμικτος μετὰ λογικῶν τύπων καὶ εἰδώλων νοερῶν; τότε καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦτο, τὸ τελευταῖον ἐξελγόμενον τῆς λογικῆς ἐπιπλοκῆς πάντων τῶν καθ' ἕκαστον, ἔσται ἀληθές· ἐὰν ὅμως ἑλλείπη τι τῶν ἀρχοειδῶν καὶ τῶν κυρίων στοιχείων ἐκ τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν σκέψεων τούτων, ἢ ἐὰν ἐν τι τῶν στοιχείων τούτων ἢ πλείονα τοῦ ἐνός εἶναι οὐχ ὁμολογούμενα τοῖς πράγμασιν ἢ ἐὰν ὑπολισθῇσαν εἰδωλόν τι νοερὸν καὶ ὡς πρᾶγμα καλλωπισθὲν δολίως ἐγκατελέχθη κακούργως μετὰ τούτων συμφυρθέν, τότε καὶ τὸ συμπέρασμα ἡμῶν ἔσται οὐχ ὁμολογούμενον τοῖς πράγμασιν, ἔσται ἀνάληθες, τὸ δὲ κατὰ τοῦτο πράττειν, ἐπειδὴ ἐκ τῶν πρακτῶν τοῦτο τυγχάνει, μάταιον καὶ ἀνωφελές καὶ ἐπιβλαβές, ἅτε μὴ συμφωνοῦν τοῖς πράγμασι, τοῖς μοναχῶς ἐν τῷ κόσμῳ τῷδε δεσπόζουσι, τοῖς ἐν οὐδενὶ οὐδέποτε οὐδαμῶς ὑπὸ τῶν πτηνῶν ὀνείρων καὶ τῶν κενῶν εἰδώλων καὶ τῶν κούφων φαντασμάτων καὶ τῶν ἀπράκτων εἰκόνων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτῶν καὶ ἀναλλοιώτου πορείας παρεκτρεπομένοις.

Τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα, ἐξ ὧν παρήχθη τὸ περὶ τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἑλληνίδος νεολαίας δόγμα ἡμῶν, πρέπει ἀκριβῶς νὰ ἐξετασθῶσι καὶ φανερώτατα πρὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν νὰ καταστῶσιν, ἂν μέλλῃ δικαίως καὶ εὐσυνειδήτως ὡς ὀρθὸν ἢ μὴ ὀρθὸν τοῦτο νὰ κριθῇ. Ἡμεῖς ἐλέγομεν ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι κατατεθειμέναι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων δυνάμεις τοιαῦται ὥστε πρὸς τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις τὰς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Δημιουργοῦ ἐν τῇ φύσει ἐντεθειμένας κατ' ἀνάγκην κοσμικὴν, ὅπως ἀνεξάρτητον τῆς βουλήσεως τοῦ ἐνθρώπου, ἀλληλεπιδρῶσαι, ἀποφαίνουσι τὸν βίον τὸν ἀνθρωπικόν· ὡς βίον κοινωνικόν· ἐλέγομεν ὅτι προῖόν τῆς ἐλευ-

θέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὐχὶ ὁ ἐν κοινω-
νίᾳ βίος, ὅστις κατ' ἀνάγκην κοσμικὴν συμπήγγνυται,
ἀλλ' ὁ ἀνθρώπειος ἢ ὁ ἀπ' ἀνθρώπου ἐν κοι-
νωνίᾳ βίος· ἐλέγομεν ὅτι σὺν ταῖς ἀρχοειδεστάταις
ποιότησι τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ζωϊκότητος, αἰσθητικότητος,
λογικότητος καὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ σφόδρα
μεμετρημένης, εἶναι καὶ ἡ κοινωνικότης· ὅτι ὁ ἄνθρωπος
καταφθίσκεται ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ οὐχὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ,
ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ὅτι αὕτη οὐδέποτε παρουσιάζει ἡμῖν
τὸν ἄνθρωπον μονώτην βίον διάγοντα, ἀπηρημωμένον τῆς
μετὰ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ οἰασθῆποτε ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ
πάντοτε κοινωνικὸν καὶ φιλάλληλον· ὅτι ἐπομένως « ἄν-
θρωπος » δὲν εἶναι οὔτε ἱστορικὴ οὔτε ψυχολογικὴ οὔτε
μεταφυσικὴ ἔννοια, ἀλλ' ἔννοια λογικὴ, δημιουργημα τῆς
ἀφαίρετικῆς ψυχικῆς δυνάμεως, δι' ἧς σχηματίζομεν τὰς ὅ-
λως μὲν ἀνυπάρχοντας ἐν τῷ κόσμῳ, ὑπαρκτὰς δὲ μόνον ἐν
τῷ νῷ ιδέας καὶ γενικὰς καὶ ἀφρημένους ἐννοίας· ἐλέγομεν
προσέτι ὅτι ἡ παιδαγωγία καὶ ἡ φιλοσοφία ὁσάκις πρόκειται
περὶ τοῦ ἀνθρώπου νὰ σκεφθῇ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωσιν ὑπ'
ὄψιν τὸν « ἀνθρώπου », ὡς θὰ ἐκάλει ὁ Ἀριστο-
τέλης τὴν ὑπὸ τοῦ νοῦ δημιουργουμένην, καὶ ἐν αὐτῷ μό-
νον ἀποτεθησχυρισμένην ταύτην ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, μήτε
τὰ λοιπὰ εἰδῶλα τὰ ὅθεν δῆποτε καὶ ὅπως δῆποτε ἐν τῇ
ἀνθρωπίνῃ φαντασίᾳ ἀνειδωλοποιούμενα, ἀλλὰ τὸν ἐν τῷ
βίῳ πραγματικὸν ἄνθρωπον, τὸν ζῶντα, τὸν κινούμενον,
τὸν αἰσθανόμενον, τὸν ὠρισμένον τὴν ποιότητα καὶ τὴν
δύναμιν ὁρμὰς ἔχοντα, τὸν νοῦντα, τὸν συναισθανόμενον,
τὸν βουλόμενον, τὸν ἔχοντα πάντα ταῦτα ἐν ὠρισμένῳ μέ-
τρῳ καὶ διάφορα πάντοτε τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ποιότητα,
τὴν δύναμιν, τὸ περιεχόμενον, καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιπλο-

κῆς καὶ ἀλλήλεπιδράσεως τούτων· ἐλέγομεν προσέτι ὅτι οἱ
 ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ πράγματι ὑπάρχοντες καὶ οὐχὶ
 ἐν τῷ νῷ ἀνειδωλοποιούμενοι οὗτοι ἄνθρωποι ἐν τισιν ὁμοιοι
 καὶ ἐν ἄλλοις πάντοτε διάφοροι ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν διά-
 τάξιν τοῦ τὰ Σύμπαντα διατάξαντος Ἀριστοτέχνου δύναν-
 ται νὰ ζήσωσι τὸν αὐτοῖς λαχόντα βίον σύμφωνον πρὸς
 τὴν ἀνεξιχνίαστον βουλήν τοῦ Δημιουργοῦ μόνον ἐν εὐστα-
 λέσει κοινωνίαις καὶ πάντοτε ἑτερομόρφως, ἐκ τῆς ἐπιπλο-
 κῆς τοῦ βίου τῶν ὁποίων συναποτελεῖται ὁ διάκοσμος ὁ
 πνευματικός, ὁ βίος συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ὅτι ὁ
 παρὰ τὴν ἀδαμαντίνην φύσιν τῶν θείων τούτων διατάξεων
 διαβίων, εἴτε πέραν τῶν εὐσταλῶν τῆς κοινωνικότητος ὁ-
 ρίων ἐκκεχυμένος, εἴτε εἰς ἐαυτὸν στενότατα ἐγκλεισμέ-
 νος φθείρεται καὶ ἀφραζέται· ὅτι τὴν τοιαύτην σύγχυσιν
 τῶν πραγμάτων καὶ τὴν τοιαύτην ἄγνοιαν τῶν θείων δια-
 τάξεων, τὴν ἀναιροῦσαν ὅλως τὸν ἀνθρωπικὸν βίον τῶν βρο-
 τῶν, ὀφείλει πᾶν μέλος τῆς κοινωνίας νὰ καθαρῇ ἐν τῷ
 νῷ αὐτοῦ, καὶ τόσω μᾶλλον ὅσω ἡ σύγχυσις αὕτη καὶ ἡ
 ἄγνοια πέφυκε μεγαλειτέρα νὰ ᾖ ἐν ταῖς τῶν κοινωνι-
 κῶν βιωτικῶν τύπων ἀντικαταλλαγαῖς, ταῖς ἀναγκαιῶς
 μετὰ σπουδαιοτάτους ἐθνικοὺς κλονισμοὺς καὶ δεινοτάτους
 ἀγῶνας ἐπακολουθούσαις· ἡ ἐν τοῖς τοιούτοις σύγχυσις καὶ
 ἄγνοια συνεπάγεται, ἐλέγομεν, τὸν ἀφανισμόν τῶν κοινω-
 νικῶν, ὁ ἀφανισμὸς τῶν κοινωνικῶν τὴν ἀτέλειαν καὶ τὴν
 κολόβωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ ἀτέλεια καὶ ἡ κολό-
 βωσις αὕτη εἶναι παρὰ τὰς ὑψηλὰς διατάξεις τοῦ διακοσμή-
 σαντος οὕτω τὸν βίον τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος,
 ἅρα ἐκ παντὸς τρόπου πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἡ κοινωνία
 καὶ νὰ ἐνισχυθῇ ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐνδέχεται·
 ἀλλ' ἡ κοινωνία ἐνισχύεται, ὅταν ἡ πολιτεία, ὁ ἀκρότατος

οὗτος κοινωνικός τύπος, εἶναι ἰσχυρά καὶ πλουσία· ἀλλ' ἰσχυρά μὲν γίνεται ἡ πολιτεία, ὅταν τὰ μέλη αὐτῆς ἔχουσι βώμην σωματικὴν, πολεμικὴν ἐμπειρίαν, ζῆλον πρὸς τὰ πάτρια, συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, εὐνομίαν καὶ πρακτικὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν· πλουσία δὲ γίνεται, ὅταν τὰ μέλη τῆς πολιτείας ἦναι ἐργατικά, σώφρονα, κόσμια καὶ ἐλευθέρια· ἀλλὰ τὸ σχολεῖον εἶναι θεσμὸς τῆς πολιτείας, δι' ὧν αἱ νεαραὶ γενεαὶ καθίστανται ἐπιτηδεῖαι πρὸς τὸν ἀνθρωπικὸν βίον· ἀλλ' ἀνθρωπικὸς βίος εἶναι ἡ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἐμμελὲς διαβαίωσις, ἄρα τὸ σχολεῖον τούτου μόνον πρέπει νὰ στοχάζεται, πῶς νὰ καταστήσῃ ἐπιτηδεύους τοὺς ἐν αὐτῷ παιδευομένους εἰς τὴν συντήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ τὴν πρόσκτησιν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου αὔξον τὴν σωματικὴν βώμην, παρέχον τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν, ἐγγενῶν τὸν πρὸς τὰ πάτρια ζῆλον, ἐξεγείρον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, προοδοποιούν τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν πρακτικὴν καὶ ἐνεργὸν ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῆς πολιτείας ἐμμελῆ κίνησιν καὶ ἐθίζον εἰς τὴν ἐργατικότητα, τὴν σωφροσύνην, τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν ἐλευθεριότητα.

Ταῦτα εἶναι τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα, ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ὁποίων συναποτελεῖται τὸ τελικὸν συμπέρασμα τοῦ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἐλληνίδος νεολαίας δόγματός μου τούτου. Τούτων οὐδέν, ὅσον ἐγὼ νὰ κρίνω δύναμαι, εἶναι δόκημα νυκτερωπὸν οὐχ ὁμολογούμενον τοῖς πράγμασι, φάντάσμα νυκτέρων ὀνείρων, τῆς φαντασίας ἀνακμον καὶ ἀνόστεον εἰδωλον, ἀλλὰ πάντα πράγματα, ὧν ἡ ἀψεύδεια ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ψυχολογίας μεγαλοφώνως μαρτυρεῖται. * Ἄν λοιπὸν τοῦτο οὕτως ἔχη, τότε καὶ τὸ ἡμέτερον τοῦτο δόγμα, τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον

ἐκ πάντων τῶν καθ' ἕκαστον τούτων προχγμάτων, εἶναι ἀληθές, ἐφαρμόσιμον καὶ ἐκ παντός τρόπου δικατέον· ἄλλ' ἐάν τι τούτων δὲν εἶναι πρόχγματι ἀληθές, ἢ ἐάν ἐν τῇ σειρά τῶν συλλογισμῶν παρελείφθῃ μέλος τι ἀρχοειδές καὶ κύριον, ἐγώ, ἐν γε τῷ παρόντι, δὲν δύναμαι νὰ διακρίνω· τοῦτο ἔστω φροντὶς ἄλλων κηδομένων καὶ αὐτῶν εἰλικρινῶς καὶ ἐμπροσθὺς τῆς ἐλληνίδος νεολαίας. Ἐμὸν ἔργον, τελευταῖον τοῦτο, εἶναι νὰ ἐξακριβιάσω τὴν ἱστορικὴν ἁξίαν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ψυχολογικὴν ποιότητα τοῦ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἐλληνίδος νεολαίας δόγματός μου τούτου, ἵνα ὡς στερρώτατα θεμελιώσω τοῦτο καὶ ὡς ἀπροσβλητότατον ἀπὸ πάσης κατ' αὐτοῦ ὅθεν δῆποτε καὶ ἐξ οἰωνδῆποτε λόγων ἐπιχειρηθησομένης τυχὸν ἐπιθέσεως καταστήσω αὐτό.

Δὲν ἄγνοῶ ὅτι ἡ κενολογία καὶ ἡ σεμνοτυφία ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μάλιστα καὶ πανταχοῦ μὲν ὅπως δῆποτε κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἀλλαχοῦ κατακυβείσῃ, μάλιστα δὲ καθ' ἡμῶν τῶν ἀταλαιπώρων πρὸς ἀνήκεστον βλάβην τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἰδιοφυΐας καὶ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν θέσεως λάβρως καταρραγεῖσῃ, καλλωπισταμένη ἐκυτὴν καὶ πλάσασῃ τὸ στόμα, ἐν τῇ ἀκραδάντῳ πεποιθήσει περὶ τοῦ ἀναμαρτήτου αὐτῆς, τὸν λίθον τοῦ ἀναθέματος κατὰ τοῦ δόγματός μου τούτου θὰ βάλῃ, ὡς οὐδέποτε οὐδαμοῦ οὕτως ἀναπτυχθέντος τούτου καὶ οὕτως δικοτυπωθέντος· ἀλλὰ

Μέν' ὦ τεκλίπωρ', ἀτρέμας σοῖς ἐν δεμνίαις

περιστέλλων τὸ σαρκίδιον·

ὅρῃς γὰρ οὐδὲν ὦν δοκεῖς σάφ' εἶδέναι.

*Αν πλὴν τοῦ γεννασιότατου Fichte οὐδεὶς οὐδαμοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐξήνεγκεν οὕτω σαρῶς τὸ τοιοῦτον δόγμα, ἐξηνέχθη ὅμως τοῦτο ὑπ' ἄλλων πολὺ τῶν νῦν σφοτερώων καὶ νηφαλιωτέρων. Ἐξηνέχθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἐφηρμόσθη μάλιστα καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας, παλαιότερον γενόμενον τῶν ὑψίστων ἐν τοῖς ἀνθρώποις καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἐξηνέχθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐφηρμόσθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν, παλαιότερον γενόμενον τῆς στυλπνοτάτης ἐν τοῖς ἀνθρώποις μεγαλοψυχίας καὶ μεγαλοπραγμοσύνης. Ἀχραντος ἦτο ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων καὶ ἀπχθές τὸ θυμικόν καὶ ὀξεῖα ἡ αἴσθησις. Ἐβλεπον τὴν φύσιν καὶ τὰ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνοι δικυγέστερον, παρηκολούθουν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς σκοτεινοτάτοις ἀκόμῃ διαδρόμοις τῆς ἀνελιξέως αὐτῶν πιστότερον καὶ ἀπονώτερον ἡμῶν, δὲν παρενετίθετο μεταξὺ τοῦ νοῦ αὐτῶν καὶ τῶν πρᾶγματων τοῦ κόσμου οὔτε βαρβαρότης μακροχρόνιος οὔτε καλλογηρικὴ ἀβελτερία ἀπάνθρωπος οὔτε φέουδα καὶ ἱππόται ληστρικοὶ οὔτε δεινοπαθήματα ἀνάξια τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας οὔτε ψυχικὴ πικρία μόνιμος καὶ βαθεῖα, ὁ καρπὸς πάντων τούτων. Ἐκεῖνοι ἠπίσταντο νὰ χαλινάγωγῶσι τὴν φαντασίαν καὶ νὰ διάσκεδάζωσι τὰ εἰδῶλα αὐτῆς, ἠδύναντο νὰ ἀντλῶσι τὰς ἀληθείας ἀμέσως ἐκ τοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἠσθάνοντο τὴν παρούσαν αὐτῶν ἐν τῇ ψυχῇ των φωτεινὴν καὶ θάλλουσαν καὶ ἐξωρμῶντο εἰς πράξεις μεγάλας καὶ γενναίας συνωδὰ ταῖς ἐνδομύχοις αὐτῶν σφοδροτάταις κινήσεσιν. Ἐκεῖνοι δὲν ὠνειρεῦντο ἐκλαμβάνοντες τὰ εἰδῶλα τῆς φαντασίας αὐτῶν ὡς πράγματα, δὲν συνέρραπτον τὰς ἀληθείας ἐκ τῶν βιβλίων ἐν τῷ μελετητηρίῳ αὐτῶν, δὲν ἐξεβίαζον ἑαυτοὺς εἰς

ἐπίπλυστον εὐκισθησίαν οὐτε εἰς μιμηλὴν γενναιοφροσύνην, δὲν ἐπραττον τὸ αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενον μετὰ μακροτάτην καὶ ψυχροτάτην σκέψιν· διὸ ὅτι παρήγαγον τὰ δύο ταῦτα ἐθνη ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ τέχνῃ καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ δικαίῳ εἶναι τέλειον καὶ ἀκριβέστατα ἀνθρώπειον, εἶναι ἔργα συγκινοῦντα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὴν ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, ἅτε ἐπανευρίσκουσιν ἐν αὐτοῖς τὰς λεπτοτάτας αὐτῆς κινήσεις καὶ τὴν βαθυτάτην αὐτῆς οὐσίαν. Οὐρκανοί, σπήλαια, ἀνθρωπότης, ἐγὼ, μαύρη μοχθηρία, ἀσκητικότης καὶ τὰ παρόμοια, ἀποκνήματα φαντασίας ἀγαλινώτου καὶ θυμικοῦ μελαγχολῶντος ποτὲ δὲν ἠκούσθησαν ἐνταῦθα. Ἐδῶ εἶναι παῖδες, γυναῖκες, γονεῖς, πόλις, θεῶν ἔδῃ, θῆκαι τῶν προγόνων καὶ τὰ τοιαῦτα γλυκύτατα ἀνθρώπινα ῥήματα τὰ περιποτώμενα εἰς τὴν πνευματικὴν ἀτμοσφαιραν τῆς ἀρχαιότητος. Ὑψηλοὶ τῷ ᾗθει καὶ μεγαλόφρονες καὶ ἀνδρώδεις καὶ ἀπτόωτες ἐν τῷ καλῷ καὶ ἀκέραιοι ἦσαν ἐκεῖνοι, κουφολογίης ὄζοντες καὶ παχύτατοι καὶ φλοιώδεις καὶ σχολικοὶ εἶμεθα ἡμεῖς. Ἄστοι ὑψιπέται καὶ «πέραν πόντου» παλλόμενοι ἦσαν ἐκεῖνοι, κολοιοὶ κραγέται καὶ πτηνὰ ἐλαιογενῆ εἶμεθα ἡμεῖς. Ποῦ ἡ λαμπρότης τοῦ ἀρχαίου πνεύματος νῦν, ποῦ ἡ παρκαγωγικότης, ποῦ ἡ μεγαλοπραγμοσύνη, ποῦ ἡ ἀρειμάνιος ἀνδρικότης, ποῦ ἡ βιωτικὴ δεινότης, ποῦ ἡ λεοντόθυμος ὀργή! Καὶ συρόμεθα καὶ ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι ἐκείνων, οἱ πρὸ ὀλίγων μόλις δεκαετηρίδων διὰ τῶν λαμπρῶν καὶ μεγάλων ἔργων ἡμῶν εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην τὴν ὅλως ἀδιάφθορον παρκαμείναςαν ἑλληνικὴν οὐσίαν ἡμῶν διατρυνώσcentes κατόπιν βίου μικροπράγμονος καὶ κατόπιν βουλευματίων καὶ νοιδίων καὶ πράγματιων μικρολόγων. Τῆς ἐν ἀνθρώποις σοφίης αἱ ρίζαι

καὶ τῆς βιωτικῆς ὀρθοπραγμοσύνης αἱ κρηπίδες κεῖνται ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὅ,τι ὀγιὲς καὶ ὀρθόν ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ἔχομεν νῦν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι, εἶναι ἢ πιστὴ ἀντιγραφὴ καὶ ἀπομίμησης τῶν ἀρχαίων ἢ ἀνάπτυξις ἀρχῶν καὶ σπερμάτων ἀρχαίων. Πᾶσα ἀπὸ τούτων παρεκτροπὴ εἶναι πλάνη τοῦ πνεύματος, εἶναι ὀλεθρος τοῦ βίου. Ἐκεῖ ἐζήτησαν ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκεῖ ζητοῦσιν ἔτι καὶ νῦν καὶ θὰ ζητῶσιν « ἔ σ τ ἄ ν ὕ δ ω ρ τ ε ρ έ η καὶ δένδρεα μακρὰ τε θήλη » τὰ εὐγενέστατα τῶν ἐν ἀνθρώποις πνευμάτων πάντοτε τὴν ὑγιᾶ τροφὴν τῆς διανοίας καὶ τὰ ὀρθὰ παραγγέλματα τοῦ βίου αὐτῶν. Μόνον οἱ τὸ λαμπρόν φῶς τοῦ ἡμετέρου γένους ἀποσβεννύντες ἡμεῖς, ἡλιθίως χάσκοντες πρὸ πικρῆς ἐξωθεν ἐρχομένου, ἀτακτικῶς καὶ ἀβασανίστως καταπίνομεν πᾶν τὸ εἰς τὸ κεχρηδὸς στόμα ἡμῶν ἐμπεσόν. Καὶ σεμνοπροσωποῦμεν καὶ κκιζόμεθα καὶ λαβροστομοῦμεν περιλείμματά τινε ἐκ ταύτης τῆς ξενικῆς σοφίας συγκολλῶντες καὶ λυγιζόμεθα καὶ συστρέφομεν τὸν αὐχένα ἐκ ψυχίων οὕτω φαύλων τρεφόμενοι, ἐνῷ πληροῦται διὰ τῆς ἡμετέρας ταύτης καταπτύστου ξеноφιλίας ὁ βίος ἡμῶν ἀκοσμία καὶ ἐκσπῶνται αἱ ρίζαι τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ιδιοφυίας καὶ διχσαλεῦνται τὰ θεμέλια καὶ τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως ἡμῶν ἔτι. Θέλομεν νὰ θρέψωμεν τὴν διάνοιαν ἡμῶν δι' ἀδρῶν διανοημάτων; θέλομεν νὰ πλάσωμεν τὸ συνείσθημα ἡμῶν ὀφηλὸν καὶ εὐγενὲς καὶ τρυφερὸν καὶ βαθύ, σφοδρὸν καὶ ἐνθουσιαστικόν πάθος ἐν αὐτῷ ἐγγενῶντες; θέλομεν νὰ ἐκθάψωμεν τὴν βούλησιν ἡμῶν διὰ βιωτικῶν ἄξιωματων μεγάλω πρεπῶν καὶ σωτηρίων; θέλομεν νὰ παιδεύσωμεν τὰ τέκνα ἡμῶν οὕτως ὥστε νὰ γείνωσιν ἄνδρες νοῦν ἔχοντες, ἐπιστάμενοι καὶ δυνάμενοι ἄξια τῆς Ἑλλάδος ἐν παντὶ τοῦ βίου συμπτώ-

ματι νὰ πράττωσι; πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν τοῖς ἔχουσιν ἐκείνων, διότι μόνοι ἐκεῖνοι ἐπάτησαν τὴν ὀρθὴν ἀνθρωπίνην ὁδόν. Ἐκεῖνοι δὲν ἐραντάσθησαν τὸν ἄνθρωπον ὡς ὃν ἀνώτερον τοῦ ὄντος, δὲν ἐπὶ ῥήθησιν ἐπὶ τοποῦτον ὥστε νὰ θεωρήσωσι τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὰ πάντα δυναμένην, ἠπίσταντο τὸ πεπερασμένον τοῦ ἀνθρώπου, ἡσθάνοντο τὴν ἀπόλυτον ἐν τῷ παντὶ δεσποτείαν τοῦ θεοῦ, καὶ βαθύτατα κατενόουν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ τὸν κατ' ἄνθρωπον βίον ὁ ἄπολις, ὁ ἄοικος, ὁ πατρίδος καὶ βίου ἐστερημένος· διὸ καὶ περιέφραζαν τὴν ἐνέργειαν τὴν ἀνθρωπίνην ἐντὸς τῶν ἀνθρωπικῶν ὁρίων τῆς πολιτείας, τῆς πατρίδος, τοῦ οἴκου, τῶν ἐδῶν τῶν πατρῴων καὶ τῶν πατρῴων τῶν προγόνων. Ἐν ταύταις ταῖς ἐνεργείαις ἐβλεπον ἀποπερατοῦμενον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρωπίνων κατηκόντων καὶ ἐφαρμοζομένας πάσας τὰς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἐξαντλουμένην πᾶσαν τὴν ἐπίγειον τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν.

Καὶ ὄντως· ἡ πρὸς τὴν προαγωγὴν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ τοῦ πολιτικοῦ πλοῦτος παιδεία, ἥν' ὡς σκοπὸν τῆς παιδείας τῶν ἐλληνοπαίδων ὀρίζομεν, ἐνέχει τὸ ἀκρότατον ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τέλειον, οὐδεμίαν τῶν ἠθικῶν ιδεῶν, μορφοειδῶν τε καὶ οὐσιωδῶν καὶ προπαρασκευαστικῶν ἀφίνει ἀνεκπλήρωτον, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν τελευταῖον σκοπὸν πάσης ἠθικῆς πράξεως καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὸ τέλος τῆς ἠθικότητος. Διότι ἡ κοινὴ πρὸς πάντας εὖνοια καὶ φιλία, τὸ ἀκρότατον τῆς ἠθικότητος, ἐξ οὗ ἐκπηγάζουσιν εἴτα πᾶσαι αἱ οὐσιώδεις ἠθικαὶ ιδέαι,

ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου δηλ. καὶ τῆς ἐπιεικείας, τῆς εὐμενείας καὶ φιλοφροσύνης, τῆς χρηστότητος καὶ εὐκοινωνησίας, τῆς μετριοπαθείας ἐν ταῖς φιλονεικείαις, τῆς εὐταξίας, τῆς καθαριότητος καὶ τῆς εὐχαριστίας ἐνέχονται τοῦτο μὲν ἐν τῇ μετ' ἐλευθεριότητος ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀναλώσει τοῦ πλούτου καὶ ἐν τῇ ἐξεγέρσει τῆς συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνό- τητος, ἀπαιτούντων, ὡς εἰκός, ἐθελοθυσίαν καὶ αὐταπάρ- νησιν καὶ ἐλευθεριότητα, τοῦτο δὲ ἐν τῇ πρὸς εὐνομίαν προπαιδείᾳ, ἀπαιτούσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν μάλιστα τῆς ἐπιεικείας, τοῦ δικαίου, τῆς εὐκοινωνησίας, τῆς μετριοπαθείας καὶ εὐταξίας, τοῦτο δὲ ἐν τῷ πρὸς τὰ πάτρια ζῆλῳ, ἐξεγείροντι καὶ ἀπαιτοῦντι τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν εὐχαρίστησιν. Ἀλλὰ τὸ ἀκρότατον τοῦτο οὐσιώ- δες ἠθικὸν καλόν, ἡ μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελοθυσίας προαγωγή τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, ὡς καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς αὐξήσιν τοῦ πολιτικοῦ πλούτου δυνάμενα νὰ συντε- λεσθῶσι μόνον διὰ τῆς τελείας ἐκπληρώσεως τῶν μορ- φοειδῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ἀναγκασίως συνεπάγονται τὴν τῶν νέων ἀσκήσιν εἰς τὴν πρὸς ἐκπλήρωσιν τούτων δεινό- τητα. Πρώτιστα πάντων θὰ ἀσκηθῇ ὁ ἐλληνόπαις, ὁ πρὸς τὸν πολιτικὸν σκοπὸν παιδευόμενος, εἰς τὴν ἀκολουθίαν ἐν τῷ πράττειν, διότι ἄνευ τῆς ἠθικῆς ταύτης μορφοειδοῦς ιδιότητος, καὶ πᾶσα μὲν πρᾶξις ἀποβαίνει ἀτελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀλως ἀνεκτέλεστος, πολὺ δὲ περισσότερον αἱ πολ- λὴν αὐταπάρνησιν καὶ ἐθελοθυσίαν ἀπαιτοῦσαι, ὡς ἡ προα- γωγὴ τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ ἡ μετ' ἐλευθεριότητος τῆς περιορισίας ὑπὲρ τοῦ γενικοῦ καλοῦ ἀνάλωσις. Ταῦτα ἀπαι- τοῦσι χαρακτῆρα μόνιμον καὶ βέβαιον διὸ ἀσκούμενος ὁ ἐλληνόπαις εἰς τὴν ἀκολουθίαν ἐν τῷ πράττειν συνασκει- ται καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν χαρακτῆρος μόνιμου καὶ ἀμε-

ταστάτου. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἄνθρωπος εἶναι κατὰ πάντα ὅμοιος τοῖς ἄλλοις, ἔπεται ὅτι κατὰ τὴν εἰς ταῦτα ἀσκησιν θὰ τελειωθῇ ἕκαστος ὡς ιδιόρρυθμον αὐθιγενὲς ἠθικὸν πρόσωπον, ὅπερ ἐστὶν ἡ τρίτη μορφοειδὴς ἠθικὴ ἰδέα, ἣτις μετὰ τοῦ μονίμου καὶ βεβαίου χαρακτῆρος καὶ μετὰ τῆς ἐν τῷ πράττειν ἀκολουθίας συναποτελεῖ τὸν κόσμον τῶν μορφοειδῶν ἠθικῶν ἰδεῶν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν οὐσιωδῶν καὶ τῶν μορφοειδῶν τούτων ἠθικῶν ἰδεῶν συνεπύχεται ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων καὶ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκπλήρωσιν καὶ τοῦ τρίτου εἶδους τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, τῶν ἰδεῶν τῶν πρὸ πάσης ἠθικῆς πράξεως προαπαιτουμένων· διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀποβῇ τις ζῆλωτής τῶν πατρῶν χωρὶς ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ συνειδήσις νὰ διάκειται εὐκιστήτως πρὸς πάντα ἡ τοῦλάχιστον πρὸς πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνικοῦ βίου, τοῦ ἐν τῇ τέχνῃ, τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ θρησκείᾳ, τοῖς πόθοις καὶ τοῖς ὁμοίοις τούτοις ἐκφαινομένου· διότι, ὡς ἐδείχθη, ὁ ζῆλος πρὸς τὰ πάτρια εἶναι μόνον γέννημα τῆς βαθείας ἐπιγνώσεως τῶν πολυποικίλων ἐκφάνσεων τοῦ βίου τῶν πατέρων καὶ προγόνων ἡμῶν. Ἡ δὲ πρὸς τὴν εὐνομίαν παρασκευὴ ἀπαιτεῖ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ζωηρὰν τὴν εὐκισθησίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως πρὸς τὰ αἵτια τῶν πρὸς εὐνομίαν συντελουσῶν ἐνεργειῶν καὶ τὴν ὀρθὴν ἀναμέτρησιν τοῦ ἐκάστοτε συμφέροντος. Τὴν αὐτὴν ζωηρὰν εὐπάθειαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ τὴν αὐτὴν ὀρθὴν ἀναμέτρησιν τοῦ ἐκάστοτε συμφέροντος ἀπαιτεῖ καὶ ὁ πολιτικὸς πλοῦτος, μάλιστα ἐν τῷ σημείῳ τῆς πρὸς τὰ καλὰ καὶ τῷ ἔθνει χρήσιμα ἀφαιδοῦς καταναλώσεως αὐτοῦ· διότι ὅταν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἡ οὐδεμία ἢ ἀσθενὴς τις μόνον εὐκισθησίᾳ πρὸς τὰ αἵτια τῶν ποιητικῶν τῆς εὐνομίας ἐνεργειῶν ὑπάρχῃ ἡ πρὸς

τὰ αἰτία τῆς κοινωφελούς καὶ μετ' ἐλευθεριότητος καταναλώσεως τοῦ πλούτου, ὅταν ἐπίσης οὐδεμία ὀρθὴ ἀναμέτρησης τοῦ ἐκάστοτε συμφέροντος ὑπάρχῃ, τότε ἀμφοτέρω ἢ τε εὐνομία καὶ ἢ ἐκ τοῦ πλούτου τῶν ιδιωτῶν κοινὴ ὠφέλεια εἶναι ἀδύνατα. Οὐδεὶς δὲ ἐργαζόμενος πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ πολιτικοῦ πλούτου, ἢ οὐδεὶς ἐργαζόμενος πρὸς προαγωγὴν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος δύναται νὰ τύχῃ τινὸς τούτων, ἂν ἐπιχειρῇ τὰ ἀδύνατα ἢ ἂν ἀμελῇ τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς χρήσεως τῶν πρὸς τὸ ἐκάστοτε πραχθησόμενον ἀναγκαίων μέσων, καὶ ἂν δὲν ἀφοσιωθῇ ἐξ ὅλης ψυχῆς εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐκάστοτε σκοπούμενου ὡς τινος ἀγίου καὶ σεμνοῦ καθήκοντος ἐξ ἐαυτοῦ τὸ δικαίωμα τῆς ὄντωςσεως αὐτοῦ ἀντλοῦντος. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα, ἢ πρὸς πάντα δηλ. ἢ τοῦλάχιστον πρὸς πολλὰ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως εὐαισθησία, ἢ ζωηρότης αὐτῆς, ἢ ὀρθὴ ἀναμέτρησης τοῦ ἐκάστοτε συμφέροντος, ἀπόρροισι ὄντα τῆς εὐπαθείας τῆς ψυχικῆς ἔξεως πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν αἰτίων τῶν πράξεων, μετὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δυνατοῦ καὶ τῆς εὐρέσεως καὶ χρήσεως τῶν μέσων τῶν ἐκάστοτε πρὸς τὸν προτιθέμενον σκοπὸν ἀναγκαίων καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἐκάστοτε προκειμένου ὡς τινος ἀγίου καὶ σεμνοῦ καθήκοντος, ἐξ ἐαυτοῦ τὸ δικαίωμα τῆς ὄντωςσεως ἀντλοῦντος, ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐνεργητικότητος, εἶναι τὸ σύνολον τῶν πρὸ πάσης ἠθικῆς πράξεως προαπαιτούμενων ἠθικῶν ἰδεῶν, αἵτινες μετὰ τῶν μορφοειδῶν, καὶ τῶν οὐσιωδῶν, συναποτελοῦσι τὸν ὅλον κόσμον τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, περιστρεφόμενον ἐν τῇ πολυμορφίᾳ αὐτοῦ περὶ τὴν οὐσιωδестаτήν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς ἐθελοθυσίας, μόνον πρὸς τὴν ἐκείτης ὄντωςσιν τὴν συνύπαρξιν πασῶν τῶν λοιπῶν ἀπαι-

τοῦσαν, οὐδαμῶς δὲ ἄλλως οὐδ' ὁπωστὺν ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς καθορίζομένην.

* Ἄν δὲ ἡ προαγωγή ὡς πλείστων ἀγαθῶν εἶναι ὁ τελευταῖος σκοπὸς πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τότε ἡ πρὸς τὴν προαγωγὴν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος ἐνέργεια εἶναι ἐντελῶς σύμφωνος πρὸς τὸν ἠθικὸν τοῦτον σκοπόν· διότι μυρία ἀγαθὰ συντελοῦνται τῆς πολιτείας ὑγιῶς ἐχούσης. Ἐν ταύτῃ οἱ νεκροὶ ἄνθρωποι θερχπεύονται τὸ σῶμα καὶ παιδεύονται τὴν ψυχὴν ὡς ἄριστα, οἱ ἡνδρωμένοι εὐρίσκουσι πάντα τὰ μέσα πρὸς θερχπεῖαν πασῶν τῶν πολυποικίλων δυνάμεων καὶ ἀναγκῶν αὐτῶν, ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ πολίτου, ἡ ἠθικὴ ποιότης καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀξία τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ὀρίζει ἐκάστοτε τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν αὐτοῦ, θερχπεύεται τὸ δίκαιον ἐν πάσαις ταῖς βιωτικαῖς σχέσεσι τῶν πολιτῶν, περιστέλλεται τὸ ἀρχακτικόν καὶ ἡ ὕβρις τῶν ἐξωθεν πολεμίων, ὑποθάλλοντι οἱ ἀδύνατοι καὶ ἐνθαρρύνονται πάντα τὰ ἐν ἀνθρώποις καλὰ καὶ ἀγαθὰ, τεχνητὰ τε καὶ πρᾶκτὰ καὶ ἐπιστητά. Ἡ δὲ ἐπίγνωσις ἐκάστου πολίτου ὅτι καὶ αὐτὸς τὸ καθ' ἐκυτὸν γίνεται παρχίτιος τοσοῦτων ἀνθρωπικῶν ἀγαθῶν, κοινῶν τε καὶ ἰδίων, πρὸς κρχτκίωσιν τῆς πολιτείας ἐργαζόμενος, θὰ ἐπιγέῃ ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστοτε τὴν ἀπαλὴν ἐλείνην καὶ γλυκεῖαν θυμηδίαν, ἣν αἰσθάνεται πᾶς τις ἔχων τὴν συνείδησιν τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἡλικίους νόμους, ἔχων τὴν συνείδησιν ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ ῥεεῖ κατὰ τὰς δικτάξεις τοῦ Σύμπαντος, ἀντανακλῶν ἐν πᾶσι τοῖς σταδίοις αὐτοῦ τὴν ἀρίστην βούλησιν τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων, τοῦ θελήσαντος ἐν τῇ ἀνεξιχνίαστῳ αὐτοῦ βουλήτῃ ἢ ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὐκασιμία διὰ τῆς ἐν θήεσιν ὠρισμένους καὶ ἐν πολιτείαις εὐταγέσι καὶ μετρίαις διαβιώσεως ἐκάστου τῶν λογικῶν αὐτοῦ πλασμάτων

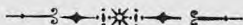
νὰ συντελῇται. Ἡ ζωηρά δ' αὕτη συνείδησις τῆς ἐν τῷ βίῳ τελέσεως τοῦ ἁγίου θελήματος τοῦ Δημιουργοῦ τῶν Πάντων πέφυκε νὰ πληροῖ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν μακαριότητος. ἥτις ἐστὶ τὸ τέλος πάσης ἠθικότητος.

Καὶ οὐ μόνον σύμπαντα τὰ ἠθικὰ καλὰ ἐγκλείονται ἐν τῇ πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος ἀσκήσει τῶν ἐλληνοπαίδων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρεταί, διάφοροι μὲν πῶς τῶν ἠθικῶν, ἀλλὰ καὶ οὐχὶ ἀνεξάρτητοι ὑπ' αὐτῶν. Αἱ πολιτικαὶ λεγόμεναι ἀρεταὶ προκύπτουσιν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος δηλ. ὁ ζῆλος πρὸς τὰ πάτρια, ἡ εὐπειθεία πρὸς τοὺς νόμους, ἡ εὐαισθησία πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὴν δόξαν τῆς πατρίδος, ἡ ἐνδεδεχῆς ἐνεργεια πρὸς τήρησιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν μυχίων ἐκείνων δεσμῶν οἵτινες συνδέουσι πάντα τὰ πνεύματα τῶν ὁμοφύλων ἀποικομενῶν τε καὶ ζώντων καὶ μελλόντων εἰς ἓν ὅλον πάντη ὁμοειδές, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ιδέας ἐμψυχούμενον καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ ἐπιδιώκον, ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ ἦναι πᾶσαι αἱ πράξεις ἡμῶν σύμφωνοι μὲν πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν πράξεων τῶν πρὸ ἡμῶν γενομένων ὁμοειθῶν, λυσιτελεῖς δὲ τοῖς τέκνοις καὶ πᾶσι τοῖς μεθ' ἡμῶν γενησομένοις ὁμοφύλοις. Αἱ τοιαῦται καὶ αἱ ταύταις παραπλήσιαι πολιτικαὶ ἀρεταὶ δι' οὐδενὸς ἄλλου παιδευτικοῦ σκοποῦ δύνανται νὰ παραχθῶσι καὶ νὰ ἀναλάμψωσιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις εἰ μὴ διὰ τοῦ πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς πολιτείας· καὶ τοῦτο, οὐ μόνον

νον διότι οὗτος εἶναι ὁ ἐκ πάντων τῶν σκοπῶν ἐν τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐγκείμενος, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον σκοπὸν βαθύτατα τῆς ἀνθρωπικῆς φύσεως ἀπτόμενος καὶ ἐκ βάθρων αὐτὴν συγκυκλῶν καὶ σφοδρότατα πρὸς μεγαλουργίαν αὐτὴν ἐξοτρύνων. Οἶον δύναιμι ἐνεφύσα εἰς τὸν πρὸς τὸν δυσπάλαιστον Ἡρακλέα παλαιόντα Ἀνταῖον ἢ μήτηρ αὐτοῦ Γῆ, τὴν αὐτὴν δύναιμι ἐμφυσᾶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν δυσπάλαιστον βίον ἀγωνιζομένων ἢ Πατρίς. Νέαι δυνάμεις ἐπέρρεον εἰς τὸν Ἀνταῖον ἐπερειδόντα τὸν πόδα ἐπὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Γῆς, νέαι δυνάμεις ἐπιρρέουσιν εἰς τὰς ἀνθρωπίνης ψυχὰς ἀντεχομένας τῆς Πατρίδος· διότι πέφυκε μόνον ἐκεῖνο ζωηρῶς νὰ ἐξεγείρῃ εἰς ζωηρὰν ἐνέργειαν τὸν ἄνθρωπον, ὅπερ δὲν ἀποστατεῖ τῆς ἀληθινῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ ὅπερ ἀρρήχτως εἶναι συγκαταμεμιγμένον μετὰ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων αὐτοῦ. Πόσον βαθεῖαι καὶ σεμναὶ δὲν εἶναι αἱ ἐκ τῆς πατρὸς ἡμῶν χώρας ἐντυπώσεις! Ἴδου ἡ ἱερὰ γῆ ὑπὸ τὴν ὁποῖαν κρύπτονται τὰ ὅσα τῶν πατέρων ἡμῶν αὕτη εἶναι ἡ οἰκία, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἐλάβομεν τὸ ζῆν· οὗτοι εἶναι οἱ ἰσόθεοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ὧν ἡ τρυφερά μέριμνα περιέβλεπεν ἡμᾶς ἅμα γεννηθέντας· τοῦτο εἶναι τὸ δένδρον τὸ κατακκηλῆσαν ἡμᾶς διὰ τοῦ ἀπαλοῦ αὐτοῦ ψιθύρου, τὸ ἀναψύξαν ἡμᾶς διὰ τῆς δροσερᾶς αὐτοῦ σκιᾶς· ταῦτα εἶναι τὰ πτηνά, τὰ ὅποια ἔτερψαν ἡμᾶς ἐτι ἐν γάλαξιν ὄντας διὰ τῶν μικρογλαφύρων αὐτῶν κινήσεων, διὰ τοῦ λιγυφθόγγου κύτῶν ἄσματος, διὰ τοῦ ἐπιχαρίτου κύτῶν σώματος· τὰ ἥδιστον κελαρύζοντα καὶ τὰ ἀπαλῶς κυλινδούμενα ῥυάκια ἐκεῖνα, τὰ ἡδυμελῶς ὑπηχοῦντα καὶ γλυκυθύμως μετὰ τῶν Ζεφύρων προσπαίζοντα πολύφυλλα δένδρα ἐκεῖνα, τὰς γλαφυρὰς κορυφὰς καὶ τὸ μεγα-

λαοπροπέες καὶ σύσκιον πέραν ἐκεῖ τοῦ ὄρεων σῶμα, τὰς χλοα-
 ζούσας καὶ εὐανθεῖς ταύτας κοιλαδας, αἵτινες ἡμᾶς νῦν κα-
 θιδύνουσι καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν καθήδυνον· ὁ ναὸς οὗτος,
 εἰς ὃν ἡμεῖς νῦν πρὸς δοξολογίαν τοῦ ὀψίστου προσερχόμεθα,
 εἶναι ὁ ναὸς, εἰς ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι πατέρες ἐφοίτων ὅπως
 διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, διὰ τῶν αὐτῶν τρόπων τὸν αὐτὸν
 θεόν, ἀπαράλλακτα ὅπως νῦν καὶ ἡμεῖς, δοξολογήσωσιν· οὗ-
 τος εἶναι ὁ τόπος, ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροι πατέρες ἐν ἀμυθήτοις
 κκουχίαις καὶ στερήσεσιν ἐρωμένως ἀντεπεξελθόντες κατὰ
 τῶν πολεμίων γενναίως κατέθραυσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Πό-
 σαι ῥανίδες τοῦ τιμιωτάτου οὐ αἵματος τῶν πατέρων ἡμῶν δὲν
 ἔχρανον τὸ χῶμα τοῦτο! Πόσους ἀναστεναγμούς τῶν ἐ-
 γωνιζομένων πατέρων ἡμῶν δὲν ἤκουσαν τὰ δένδρα ταῦτα,
 δὲν ἤκουσαν οἱ βράχοι οὗτοι! Πόσαι φωναὶ ἀπελπισίας καὶ
 χαρᾶς δὲν διεχύθησαν εἰς τὸν αἰθέρα τοῦτον! Πόσαι παλ-
 μοὶ τῆς καρδίας αὐτῶν καὶ πόσα σχέδια δὲν συνεληφθήσαν
 ὑπὸ τὸ δένδρον τοῦτο, παρὰ τὸν βράχον ἐκείνον, ἐν τῷ
 σπηλαίῳ ἐκείνῳ. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ βλέπωσι καὶ τὰ ἡμέτερα
 τέκνα τὸν γλυκύν τῆς Ἑλλάδος Ἥλιον μεγαλοπρεπῶς προ-
 βάλλοντα καὶ ἐκεῖ θὰ βλέπωσιν αὐτὸν δύοντα· εἰς τὸ αὐτὸ
 ἥρεμον μέρος θὰ ἔρχονται καὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα ἀ-
 σπασθῶσι τὸν τάφον τῶν τεθνεώτων γονέων αὐτῶν, ἐνθα
 καὶ ἡμεῖς νῦν προσερχόμενοι ἀσπαζόμεθα αὐτούς· ἐν τῇ λύ-
 πῃ καὶ τῇ χαρᾷ, ἐν ταῖς εὐτυχίαις καὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ
 βίου αὐτῶν θὰ ἔχωσι μάρτυρας καὶ παραστάτας τὸν αὐ-
 τὸν Ἥλιον, τοὺς αὐτοὺς ἀστέρας, οὓς καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ
 πατέρες ἡμῶν· ὁ αὐτὸς αἰθὴρ θὰ δεχθῇ τοὺς ἀναστεναγ-
 μούς αὐτῶν, ἡ αὐτὴ γῆ θὰ δεχθῇ τὰ δάκρυα αὐτῶν, τὰ
 αὐτὰ ὄρη θὰ ἀντηχήσωσιν ἐκ τῶν χαρμοσύνων φωνῶν, ἐκ
 τῶν νικητηρίων αὐτῶν ἀλαλαγμῶν, τὰ ὅποια συμπαθῶς καθ'

ἅπαντα τὸν βίον καὶ ἡμᾶς καὶ τοὺς πατέρας καὶ τοὺς προ-
 γόνους ἡμῶν πάντοτε ἐνητένιζον· ὑπὲρ ταύτης τῆς χώρας
 ἐπολέμησαν οἱ ἡμέτεροι πατέρες, ὑπὲρ ταύτης θὰ πολεμή-
 σωσι καὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα ἀνδρωθέντα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαῖ-
 κοῖς ἔθεσι καὶ τοῖς σεμνοῖς τρόποις τῶν προπατόρων αὐτῶν ἐ-
 θισθέντα· ὑπὲρ ταύτης, τῆς ἄλλοτε κλεινοτάτης, καὶ ἐν τῷ
 μέλλοντι, ἂν ἡμεῖς οἱ νῦν ζῶντες σωφρονίσωμεν, καὶ αὖθις
 ἐνδόξου καὶ μεγάλης Ἑλλάδος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Πρόλογος εβ'. 3 ἀντί ἐφαρμώτη γράφ. ἐφαρμόσει.

Σελ. 3,15 γρ. ἡ δυνήθη. — 5,6 γρ. πᾶγκαλον. — 5,27 γρ. καταπατήσεις. — 7,29 γρ. αὐθιγὰς τῶν. — 8,22 γρ. οἰκογενεὶς ἡρεμος. — 8,30 γρ. ὡς. — 9,23 γρ. εἰδεχθεστάτων. 14,15 γρ. τῷ γένει καὶ αἰδέσει. — 14,24 γρ. Α. 22. — 15,4 γρ. Νεφελοκοκκυγία. — 15,15, γρ. οὐ γὰρ ἐστι. — 15,17 γρ. ἀλλ' ἐν διανοίᾳ. — 16,2 γρ. Μ. 9. — 18,1 γρ. Γένεσις Ι, 1. 3, 9. — 21,18 γρ. οὐ συνῆκται. 28,8 γρ. τῶν ἐν τῷ χρόνῳ. — 28,1 γρ. 1264, 1. α. — 26,21 γρ. εὐαριθμοστάτων. — 28,24 γρ. τυρσηνικόν. — 34,18 γρ. ἀμεταστάτως. — 36,12 γρ. ἀνεξάρτητον. — 38,23 γρ. δεομέναις. — 38,24 γρ. ποιεῖ. — 38,24 γρ. ὁρμάς. — 38,25 γρ. φαντασίας. — 38,27 γρ. θαρρεῖν. — 39,21 γρ. ὀπίκτων. — 39,26 γρ. τόθ' εὐρέθη. — 45,11 γρ. δεισιδαιμονίας. — 45,26 γρ. οὐτ' ἀπολέσθαι. — 45,28 οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτά. — 47,1 γρ. δερκομένα. — 48, 2 γρ. ματρός. 48,12 γρ. Ἰσομ. 5,14. 16 Νέμ. 469. — 48,14 γρ. τὰν δ'. — 52,6 γρ. ἀπαρέχκλιτον. — 54,28, γρ. Curtmann. — 56, 1 γρ. ταῦτὸν δὲ σχῆμα, ταῦτὸν δὲ βᾶρος. — 56,2 γρ. μόνοι. — 61,21 γρ. καὶ πιεῖν. — 62,14 γρ. αὐτῶν. — 62,5 σημ. γρ. System der Philosophie. Logik. — 64,13 γρ. τὴν Λύρην. — 64,17 γρ. συγγραμμάτων (Ἀριστοτ. ἀπ. 14, σελ. 1476, α, 34), ἐξ οὗ — 66, 10. γρ. ἡγεμών τε. — 66,11 γρ. σημῆν. — 67,19 γρ. διερρευνώντων. — 77,23 γρ. παρουσιάσωσι. — 81,12 γρ. οὐδὲν ἐν ἀνθρώποις μένει χρῆμ' ἔμπεδον αἰεὶ. 82,8 γρ. τῆς κατὰ γράμματα. — 82,21 γρ. εἰληφέναι. — 84,4 καὶ 6 γρ. μέλλη. — 85,18 γρ. πιθοῦ. — 86,22 γρ. Θουκυδίδου. — 86,24 γρ. ἀποβεβαρβαρωμένη. — 86,26 γρ. εἰς τὸ διάβορον. — 92,2 γρ. τὸν ἐν οἰκογενεῖα σύνδεσμον. — 93,14 γρ. ἔχη. — 95,9 γρ. χειρωνακτικόν. — 95,24 γρ. ἐγγενῆ. — 96,7 γρ. τοιούτων. — 98,10 γρ. γίνεταί. — 99,12 γρ. οἰκείας. — 99,14 γρ. τοῦτό γέ τοι. — 99,17 γρ. ταύταν. — 101,26 γρ. ἀβροσύνας. — 102,6 γρ. σωματι-

κ ῆς καὶ πνευματικῆς καὶ ῥηθικῆς δυνάμεως.
 103,10 γρ. ῥβ η. 110,16 γρ. Θουκυδίδου. — 111, 7 καὶ 10
 γρ. πδλλ'. — 112,5 γρ. ῥ τέ μοι ἀλέν.—113,3 γρ. ἐν ᾧ λωγ
 472. 112 14

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
 ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

112, 7 γρ. ῥβ η. 110, 16 γρ. Θουκυδίδου. — 111, 7 καὶ 10
 γρ. πδλλ'. — 112, 5 γρ. ῥ τέ μοι ἀλέν.—113, 3 γρ. ἐν ᾧ λωγ
 472. 112 14

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

300

ΠΑ Παπαδόπου, Χαρίσις.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ἀριθ. χρ. 10653

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας